

LEGATORIA DI LIBRI
MICARELLI G.
& NALLI V.
VIA S. PRISCA 8-9
ROMA-TELEFONO 768

INSTITUTIONES

PHILOSOPHICÆ

SALVATORIS TONGIORGI

E SOCIETATE JESU

PHILOSOPHIÆ PROFESSORIS

IN COLLEGIO ROMANO EJUSDEM SOCIETATIS

Editio nona.

VOLUMEN I.

LOGICA

BRUXELLIS
EXCUDEBAT H. GOEMAERE
SUMMI PONTIFICIS TYPOGRAPHUS
BUSCODUCI APUD G. MOSMANS.
PARISIIS APUD BRAY ET RETAUX.
PADERBORN, APUD FERD. SCHÖNINGH.
EBORACI NOVI (NEW-YORK) ET CINCINNATI
APUD FRATRES BENZIGER.

GOEDKEURING

VAN HET AERTSBISDOM VAN MECHELEN.

—

IMPRIMATUR.

Mechliniæ, 15 Februarii 1863.

J. B. VAN HEMEL, Vic. Gen.

Brussel, drukkery van H. Goemaere.

INSTITUTIONES PHILOSOPHICÆ.

Volumen I.

INSTITUTIONES

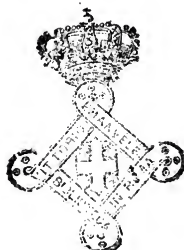
PHILOSOPHICÆ

SALVATORIS TONGIORGI

E SOCIETATE JESU

PHILOSOPHIÆ PROFESSORIS

IN COLLEGIO ROMANO EJUSDEM SOCIETATIS

Editio nona.

VOLUMEN I.

LOGICA

BRUXELLIS

EXCUDEBAT H. GOEMAERE

SUMMI PONTIFICIS TYPOGRAPHUS

BUSCODUCI APUD G. MOSMANS. | PARISIIS APUD BRAY ET RETAUX.

PADERBORN, APUD FERD. SCHÖNINGH.

EBORACI NOVI (NEW-YORK) ET CINCINNATI

APUD FRATRES BENZIGER.

PETRUS BECKX

PRÆPOSITUS GENERALIS SOCIETATIS JESU.

Cum opus, cui titulus : *Institutiones philosophicæ. Volumen I. — Logica*, a P. Salvatore Tongiorgi nostræ Societatis sacerdote lingua latina conscriptum, aliquot ejusdem Societatis Theologi, quibus id commisimus, recognoverint, ac in lucem edi posse probaverint ; facultatem damus ut typus mandetur, si iis, ad quos pertinet, ita videbitur. In cujus rei fidem has litteras manu nostra subscriptas et sigillo nostro munitas dedimus.

Romæ, die 25 aprilis 1861.

L. † S.

PETRUS BECKX.

IMPRIMATUR.

Fr. Hieron. Gigli O. P. S. P. A. Magister.

IMPRIMATUR.

Fr. A. Ligi O. M. C. Archiep. Icon. Vicesg.

APPROBATIO ILL^iss. AC REV^iss. DOMINI EPISCOPI BRUGENSIS.

Institutiones Philosophicæ quas R. P. Tongiorgi S. J. P. et in collegio romano philosophiæ professor, alumnis suis dictavit et typis romanis nuper descripsit, tanto pondere doctrinæ, tanta ratiocinii vi et perspicuitate sermonis eminent, quinimo tam eximio opinionum delectu præstant, ut eas, præ cæteris, in usum scholæ philosophicæ Minoris nostri Seminarii Rollariensis adoptaverimus.

Brugis, 8 septembris 1862.

† J.-B., EPISCOPUS BRUGENSIS.

APPROBATIO ILL$^{MI.}$ AC REV$^{MI.}$ DOMINI EPISCOPI LEODIENSIS.

Eximie Domine,

Jampridem nobis significaveras, te valde cupere, ut in manus discipulorum tuorum liber de disciplinis philosophicis ratione scholastica digestis traderetur, qui his dotibus excelleret, quibus ejus generis tractatus præcipue commendantur. Ut his tuis votis respondeamus, Institutiones R. P. Tongiorgi in Collegio Romano professoris, cujus ipse lectiones non sine emolumento ac laude per tres annos hausisti, præ cæteris optavimus, quia præclari hujus auctoris scripta philosophica eas omnes dotes, quas nobis enumerasti, exhibent, eruditorum quidem virorum et nominatim doctissimi DD. Malou, episcopi Brugensis, sententia, quorum consilio usi sumus. Præstant enim illæ Institutiones facilitate sermonis, ratiocinii perspicuitate et firmitate, sana atque eximia doctrina ; eas opiniones psychologicas et ontologicas exhibent, non quæ vanam novitatem redolent, sed quas docta scholæ catholicæ corona tradit, tacente vel approbante Ecclesia. Clarissimus auctor, ut qui in nulla re philosophica peregrinus, quæstiones cosmologicas erudite enodat ; et eos, quos movet incredulitas hodierna, errores præcipuos summa perspicuitate retegit, summa rationis vi insectatur ac perstringit.

Itaque spero fore ut discipuli tui, his Institutionibus imbuti, te duce veram solidamque philosophiam adipiscantur.

Datum Leodii hac 10 maii 1862.

† THEODORUS, Episc. Leodien.

Reverendo admodum Domino J. Saal, S. Theologiæ ac Philosophiæ doctori, in Seminario minori Trudonopolensi disciplinarum philosophicarum professori.

Lectori benevolo.

Cur ad novam hanc institutionum philosophicarum editionem animum adjecerim, paucis accipito. Cum prima editio anni superioris jam pene exhausta esset, pluriumque collegiorum ac seminariorum postulationibus satisfieri oporteret, quæ, romanæ, ut existimo, amore doctrinæ, iis jam uti cœperant, vel uti se velle significaverant, alterius editionis adornandæ consilium jam ante susceperam, occasionem opperiens qua id efficere commode possem. Nuperrime vero acceptis litteris, quibus nuntiabatur aliquot tum in Germania tum in Belgio seminaria meas institutiones præoptasse sibi, ac petere ut in suorum commodum alumnorum denuo typis mandarentur, non potui quin adeo propensæ in opus illud qualecunque meum voluntati non prompte facerem satis.

Cæterum, id quod efficere meum erat, priorem

editionem sedulo recognovi, ac nullam prætermisi curam, ut sphalmata quæ in eam irrepserant, emendarem. Plura perpolivi, illustravi, clarius expressi, accuratius exposui : nonnulla quodque adjeci, alia in meliorem formam redegi. Ac quemadmodum nullam a me officii mei partem præteritam neglectamque esse sum conscius, ita confido fore ut vicissim tu hanc studii mei diligentiam æqui bonique pro humanitate tua consulas. Deum optimum maximum tibi studiisque tuis propitium ex animo adprecor. Vale.

Præfatio primæ editioni præfixa.

Institutiones philosophicas, quas in auditorum meorum commoditatem prelo lithographico jam edidi, nunc et moderatorum hortatu, et quia a quibusdam illas desiderari scio, typis cudendas existimavi. Etsi enim pauci fortasse erunt qui labore hoc meo uti velint, tamen in ea re in qua nemini noceas, vel perpaucis nonnihil prodesse, pulchrum mihi videtur indolisque non pœnitendæ. Quod si quis forte primo oculorum incursu miretur operis prolixitatem, hic mirari desinet simul ac noverit, apud nostrum hoc collegium integrum philosophicæ disciplinæ orbem, quemadmodum et olim apud veteres, in solidum triennium circumduci; primoque anno duas quotidie horas logicæ et metaphysicæ generali destinari duobus vero insequentibus annis unam horam quotidie in speciali metaphysica impendi, ut omittam interim cum nobilissimam illam philosophiæ partem, quæ de moribus disputat, tum disciplinas cæteras, physicam experimentalem, et mathesim, quibus singulis in ordinata studiorum partitione suus est locus pro rei dignitate constitutus. Porro laxiora hæc metaphysicæ spatia haud facile, opinor, reprehendet is, qui cum sapientibus viris

quamplurimis summorum principiorum momenta in bonam malamque partem cogitatione attigerit, et abditam fundamentalium veritatum sedem habeat cognitam et exploratam. Quamvis nec illud profecto est omittendum, logicam et metaphysicam ætate nostra multo patere latius, quam anteactis sæculis. Etenim super ea quæ veteres his nominibus arcte designabant, recepto deinde usu, accreverunt primo cuncta prorsus quæ de Anima et de Deo inscribi, tractarique seorsum solebant; tum magna pars earum disputationum, quæ in physica id temporis agitabantur: quibus veterum studiis magnam deinde accessionem partim ipsius scientiæ processus, partim nonnullarum mentium deliramenta contulerunt. Hæc igitur qui cogitet apud se, is de mole voluminis, ut spero, haud severe judicet: præsertim si noverit, me ne illud quidem inficiari, esse in hoc opere nonnulla quæ privatæ discipulorum lectioni commode relinqui possunt, ut et adolescentulis studiosioribus pabulum, et publicis lectionibus modus adhibeatur. Attamen non id mihi arrogo, non id spero, neque laboro, ut ab omnibus approber. Est multa ingeniorum cunctis in rebus varietas; est in his quoque studiis justa quædam et probabilis libertas. Unusquisque laudabiliter graditur, dummodo via et ratione, dummodo constanter ad veritatem, dummodo quantum in ipso est, cum delectu rerum, cum perspicuitate ordinis, cum soliditate doctrinæ, cum utilitate et profectu discentium. Novitatem vero nec aspernamur severius, nec aucupamur avidius: sed veritati, comitique veritatis utilitati unice inserviendum duximus. Consilium hoc certe non improbabunt sapientes quemadmodum ne illud quidem, ut arbitror, quod in abstractioribus metaphysicæ principiis illustrandis, et in supremis theorematis constabiliendis aliquanto longiorem operam collocarim. Cœperunt enim plerique

omnes volitantibus per amœna tantummodo placita philosophiis diffidere, gravioresque tractationes desiderare; sentiunt principiis humanam regi mentem, factaque principiorum vicem supplere non posse Jam vero nulla humanæ menti proposita est investigatio gravior, abstractior, et implicatior, quam quæ in summis metaphysicæ principiis, in quibus omnium disciplinarum fundamenta latitant, expendendis seligendisque versatur: vix enim unquam impune, vix sine multiplici consequentium deinceps errorum peste humanum ingenium in iis deerrare a veritate consuevit.

Erunt fortasse qui me nimis antiquum, antiquisque philosophis plus æquo tribuentem criminentur. Quibus ego respondeo, me veritatis tantummodo studiosum semper exstitisse, veritatem vero nulli sæculo se addixisse, nec antiquam esse nec novam, sed omnibus ætatibus benigne affulgere: itaque in deligendis viæ comitibus aut ducibus, nunquam me subduxisse rationem temporis quo floruerunt, sed eos semper habuisse potiores, qui meo judicio propius ad veritatem accessissent. Erunt etiam qui contra sentiant, et me idcirco reprehendant, quod cum animum ad doctam antiquitatem appulisse videar, identidem tamen, velut recentiorum studiorum illecebris captus, recidam in nostra hæc tempora. Quibus rursus respondebo, me veritatis unice diligentem, eo semper deflexisse cursum, ubi prælucere mihi veritas videbatur; et in rebus præsertim physicis existimasse ab exploratissimis naturalium scientiarum placitis, in quæ jampridem omnes illarum cultores magno consensu concessere, mihi nullo modo esse discedendum, maxime cum nulla id evidens ratio exigere videatur. Neque tamen in hac tota philosophandi methodo, qua vitatis utrinque excessibus medium quemdam cursum tenere constitui, sic meus unquam fui, ut nullos

habeam duces quos sequar, nullos comites quorum societate confirmer; et ut cætera omittam, ipsa me sustentat hujus almæ Urbis auctoritas quæ bonorum studiorum christianæque veritatis altrix et custos, sicut veterem sapientiam nunquam deseruit, ita probata recentiorum inventa nunquam repudiavit. Verum hæc hactenus.

Tu interim, lector, si quid bonæ frugis in hoc opere invenies, id bonorum omnium auctori acceptum referas, et in tua commoda transferas opto; quæcunque vero minus bona minusve accurate dicta offendes, ea mihi libens condonabis, et pro tua sapientia in melius vertes. Vale.

*Rogatus sum ut, quæ minus necessaria ducerem, asterisco * prænotarem, in usum præsertim eorum qui breviori tempore philosophiæ studium absolvunt. Id, quoniam placuit, suis in locis factum reperies.*

PROLEGOMENA.

I. Philosophia, si etymon attendas, est *amor* seu *studiosa inquisitio sapientiæ;* sed usurpatur vox hæc pro ipsa *sapientia* quam inquirit philosophus (1). Res vero quæ philosophiæ nomine ex perpetuo communique usu significatur, est quædam scientiarum complexio, quæ nobilissimam hanc appellationem sibi mereri visa est. Ad quam appellationem illustrandam et vindicandam duo quærenda sunt: 1° quid sit sapientia; 2° cur complexio illa scientiarum sapientiæ nomine cohonestetur.

II. Quoad primum adverte, rerum cognitionem, qua intellectus humani perfectio ac vita constat, duplicem esse. Primo enim vel propria experientia vel aliena auctoritate, quæ sunt, quæ fiunt, quæ fieri possunt aut debent apprehendimus: secundo autem ad horum omnium causas assurgere possumus, earumque natura, viribus, ordine deprehensis, intelligere cur et quomodo aliquid sit, cur hoc potius quam alio modo sit. Prima illa cognoscendi ratio *historica* vocari solet; hæc autem altera, quæ multo nobilior est, *scientifica.*

III. Si quis autem in quopiam rerum genere perscrutando ad ultimas in eodem genere causas rationesque pervenerit, is in eodem genere *sapiens* appellatur (2). Sic dicitur sapiens medicus, sapiens politicus, sapiens historicus, qui de iis quæ hujusmodi scientiis subsunt, non ex immediatis tantum causis, sed ex ultimis novit decernere. Qui vero rerum generatim omnium rationes ultimas cognitione assecutus, ab iis principia desumit, unde de rebus judicet ac disponat, et intelligat cur sint, cur tales sint, cur sic operentur, cur alem ordinem ad invicem servent, is absolute et impliciter sapiens dicitur. Sapientia igitur in genere est *rerum cognitio per rationes ultimas.*

IV. Quod ad alterum attinet, hic quoque animadverten-

(1) Hujus vocis originem vide apud Tullium. *Tusc.* lib. V, c. III.
(2) Cf. Arist. I, *Met.* et VI, *Eth.*

dum est, sapientiam hanc universalem duobus modis intelligi posse. Primo quidem ut in infimis rerum speciebus singillatim versata cognitio, a propriis uniuscujusque rationibus per medias ascendens, ad supremas usque et rebus omnibus communes provehatur: secundo vero ut rerum omnium solummodo in universum rationes illas altissimas ac maxime universales perscrutetur, quin ad medias infimasque singillatim descendat. Jam si primo illo modo sapientiam accipias, ea profecto non est peculiaris quædam complexio scientiarum, sed scientiarum prorsus omnium collectio, imo aliquid humanis omnibus scientiis longe majus. Scientiæ enim omnes aliquam rerum speciem ejusque rationes sive infimas sive medias sive altissimas considerant. Hinc Plato, ac post eum Tullius (1) immensam hanc humanoque ingenio majorem rerum sciendarum amplitudinem sapientiæ nomine complectentes, philosophiam, i. e. sapientiam definierunt: *rerum divinarum et humanarum, causarumque quibus hæ res continentur, scientiam.* At si sapientiæ notionem iis quos diximus limitibus constringas, sapientia est peculiaris quædam disciplina a cæteris distincta, omniumque veluti corona scientiarum. Hoc sensu intellecta sapientiæ appellatio collectioni illi scientiarum, quam vulgo philosophiæ nomine significamus (I), jure meritoque tribuitur. Etenim hujusmodi scientiæ, hoc revera sibi proprium habent, ut rerum omnium rationes, quæ sub diversis respectibus ultimæ sunt, considerandas suscipiant.

V. Sane objecta omnia quorum potest humana mens rationes inquirere, ad hæc revocantur: 1° ad ea *quæ sunt, vel esse possunt:* 2° ad ea *quæ fiunt, vel fieri possunt* tum in rebus *inanimis*, tum in *animatis*, cujusmodi est homo: 3° ad ea *quæ ab homine ipso fieri debent, aut ut fiant convenit.*

Jamvero quum 1° eorum *quæ sunt* rationes ultimas quæris, vel quæris ultima principia *intrinseca*, vel ultima principia *extrinseca*. Si in intrinsecorum ordine principiorum ultimum quæris, ipsum est *entis ratio*, cum iis omnibus quæ enti universim spectato conveniunt. Si quæris ultimum in

(1) *De offic.* lib. II, c. II. Cf. Suarez, *Met. disp.* I, sect. V, § VII.

principiis extrinsecis hoc est ens independens et necessarium, quod est *Deus*.

2° Eorum quæ in rebus inanimis fiunt, ratio ultima continetur *generalibus naturæ corporeæ viribus ac legibus:* quæ in rebus animatis accidunt, a *natura* ac *facultatibus* earumdem ultimato pendent.

Postremo 3° eorum quæ facere homo debet duplex est genus: alia enim operatur intellectu quo tendit ad veritatem, alia voluntate qua tendit ad bonum. Jam operationum intellectus normæ supremæ, ac veluti exemplares causæ, sunt *regulæ recte judicandi*, operationum voluntatis *lex suprema honestatis*.

Igitur rationes rerum ultimæ ad sex istas revocari possunt; quæ sunt *entis ratio*, *Deus*, *leges physicæ*, *natura animi*, *regulæ recte judicandi*, *lex honestatis*.

VI. Atqui scientiæ illæ, quas vulgo philosophiæ nomine comprehendimus, hæc ipsa sex capita singillatim expendenda sibi assumunt.

Etenim ens et omnia, quæ enti universim spectato conveniunt, objectum est *Ontologiæ*. De Deo omnium auctore atque ordinatore pertractat *Theologia*. Vires legesque generales naturæ corporeæ inquirunt partim *Cosmologia*, partim *Physica experimentalis* cui *Mathesis*, tanquam auxiliaris accedit. Res animatas considerat *Psychologia*. Recte judicandi normas tradit *Logica*. Honestatis demum supremam legem *Scientia moralis* expendit. Ergo concludere licet, illud scientiarum systema quod philosophiæ nomine communiter designamus, sapientiæ nomine jure cohonestari (1).

VII. Ex his colligitur.

1° Philosophiam recte definiri: *scientiam quæ de ultimis rerum omnium rationibus universim disceptat* (2).

(1) Simili fere argumento hoc ipsum demonstrat S. Thomas in *Proem. Eth. Arist.*

(2) Quæres, quomodo de ultimis rerum rationibus scientia possit haberi: siquidem scientia est cognitio per causas (II), ultimæ autem rerum rationes nullam causam habent. Respondeo, in primis rerum rationes quas philosophia persequitur, esse quidem ultimas, at quemadmodum supra diximus, sub diversis respectibus (IV); adeoque id quod in certo quodam ordine ultima causa est, posse

2° Quid significent illa quæ frequenter recentiores in ore habent: *philosophia historiæ*, *philosophia grammaticæ*, vel *artium*, et alia hujusmodi? Nihil aliud profecto significant, nisi scientiam talium rerum quæ ad sapientiam usque devenerit, videlicet earum rerum cognitionem per ultimas causas (III).

3° Reliquas omnes naturales scientias philosophiæ tanquam omnium fundamento aliquo modo subordinari, quatenus reliquarum scientiarum objecta philosophiæ objecto i. e. ultimis causis subordinantur.

VIII. Quanta sit philosophiæ dignitas, utilitas, pulchritudo atque suavitas, quam sit illa humanæ societati ac reipublicæ necessaria, imo sanctissimæ quoque religioni ac christianæ fidei quam utiliter subserviat, non est in præsenti cur longa oratione prosequar. Illud unum animadvertam, quæcunque mala sive in Christi ecclesia sive in humana civilique societate hominum vitio grassata sunt, ea fere omnia proxime vel remote a philosophico aliquo errore dimanasse. Quemadmodum enim vis procellarum ac moles in summis montibus originem habet, ita religiosæ omnes ac politicæ perturbationes ex editis philosophiæ regionibus erumpunt. Ut vere dicere liceat binas illas facultates quæ a rerum humanarum usu videntur maxime remotæ, philosophiam inquam et poesim, arctissimo tamen cum his ipsis vinculo nexuque conjungi. Ut enim philosophia opinionum, legum ac morum humanorum prima formatrix est, ita poesis fidelissima horum omnium expressio est.

IX. Si de philosophiæ laudibus impune silere possumus, de philosophiæ historia silere hoc loco plane debemus. Philosophiæ enim historia continetur doctrinarum, quæ penes philosophos aliquando invaluerunt, expositione et judicio; quæ duo vel ad ipsam philosophiæ tractationem pertinent,

in alio ordine sui causas habere. Sic v. gr. leges physicæ sui causam habent in Dei sapientia et voluntate. Respondeo secundo, cum unaquæque scientia objectum sibi proprium habeat, in essentia ipsa seu natura hujus objecti rationem esse cæterorum quæ in objecto sunt, quamque scientia ejus objecti persequitur. Sic ex Dei essentia omnia ejus attributa deducimus. V. Suarez. *Met. disp.* I, Sect. V, § 37.

vel eam supponunt expletam. Ut aliquid brevissime dicam, tota philosophiæ historia huc redit : ante christianam revelationem nunquam fere defuisse qui partim ex insitis humano ingenio viribus, partim primitivæ revelationis reliquiis utentes, ad supremas veritates se attollerent. In his non paucos sive subtilitate disputationis, sive doctrinarum nobilitate excelluisse, multo plures gravissime errasse, præsertim in iis quæ ad mundi originem, quæ ad Dei naturam et ad hominis finem, officia, jura pertinent; neminem vero exstitisse, qui de his gravissimis quæstionibus plene ac pro dignitate ante obortam per Christum lucem disputaret. Post christianam vero revelationem quicunque ejus dogmata impugnarunt, aut ab ejus magisterio ac tutela desciverunt, eos in obsoletos sophistarum errores recidisse, ac pro novis inventis abjecta jam indorum et græcorum deliramenta venditase. Unde colliges quantas naturali scientiæ, ac philosophiæ præsertim, revelationis divinæ splendor attulerit utilitates, quantumque intersit et humano ingenio religioni esse obnoxium, et philosophiæ universæ esse christianam.

X. Christianæ porro philosophiæ officium triplex est : 1° ut nihil doceat quod revelatis doctrinis, iis etiam quæ rationis vires exsuperant, utcunque oppositum sit ; 2° ut in illis de quibus divina revelatio conticescit, ita opinetur, ut nunquam a sententiis quas amplectitur, ad conclusiones revelatis veritatibus oppositas ratiocinando deveniri possit : imo 3° ut quæ revelatio statuit quæque ratio humana suis quoque viribus assequi potest, diligenter explanet atque demonstret, iis vero quæ rationis captum superant, quantum fieri potest, viam sternat ut hominum animis suavius illabantur ac firmius inhæreant. Quæ quidem omnia rationi maxime consona esse, nemo non videt. Veritas enim veritati non potest opponi; sed quidquid veritati opponitur falsitas est. Cum igitur ea quæ divinæ auctoritati credimus, certissimam habeant apud christianum veritatem, quæcunque his opponuntur, æquissimo profecto falsitatis præjudicio damnentur necesse est.

XI. Cæterum, si hæc excipias, nulli peculiari philosophorum scholæ mancipata, nulli doctrinæ mordicus inhærens christiana philosophia est, sed libera plane ut id amplectatur quod sibi verius videtur. Revera primis ecclesiæ sæculis patres nostri eclectismum quemdam profitebantur (1), quanquam eorum plerique ad platonicas theorias inclinarent : media ætate scholastici multo impensius Aristotelem sectati sunt, imo, demptis quæ Aristoteles christianæ fidei contraria docuit, fuere penitus aristotelici : a sæculo XVII et deinceps, christianorum scholæ in varias abiere sectas : in præsenti vero ad veteres scholasticos quoad multa doctrinæ capita redire videntur. In hac tamen libertate hoc sibi præ primis ante oculos christianus philosophus habere debet, quod a christiana institutione sponte dimanat, ut a tumore illo ac fastu quo propria solum æstimantur, aliena omnia despiciuntur, quam maxime potest sit alienus; dumque veritatem colligit ubicunque eam sibi reperisse videatur, dum eam pro viribus tuetur, omnes tamen revereatur, omnium labores in pretio habeat, paratus semper rationibus cedere, si quæ meliores afferantur.

XII. Si quæras, quorumnam cæteris præferenda placita nos existimemus, quosve duces sequamur, aperta et facilis erit responsio : in his omnibus quæ ad physicas res pertinent vel cum physicis connectuntur, recentiorum theorias, ut par est, nos sequi ; in cæteris ad veteres scholasticos esse propensos. Quemadmodum enim in physicis disciplinis ab observationis et experientiæ recta via schola vetus aberravit, in quam schola recentior tanto cum successu sese recepit, ex quo hæc illi absolute superior est; ita vicissim in cæteris, quæ ab experientia non pendent, illa huic soliditate doctrinæ, acumine disputandi, analysis profunditate ac logicæ severitate longe antecellit. Faxit Deus O. M. ut ex veterum

(1) « Philosophiam autem non dico stoicam nec platonicam aut epicuream et « aristotelicam, sed quæcunque ab his sectis recte dicta sunt, quæ docent justi- « tiam cum pia sententia, hoc totum selectam ἐκλεκτικὴν dico philosophiam. » Clemens Alexandrinus, *Strom.* lib I, c. VII. Non est cur addam hunc christianorum patrum eclectismum a quorumdam recentiorum eclectismo longe esse diversum ; id quod vel ex adductis verbis aperte innotescit.

thesauris, et ex opibus, quas nostra ætas congessit, aliquid in usum nostrum atque in auditorum nostrorum commoda deducere non inscite possimus.

XIII. Restat ut usitatas philosophiæ partitiones innuamus. Nativa philosophiæ partitio, in ea conditione quam nunc obtinet, ea est quam supra (IV) tradidimus. Porro ex enumeratis ibi disciplinis, eæ quæ res a sensibus et vulgari cognitione maxime abstractas considerant, solent complexivo nomine vocari *Metaphysica.* Ex quo receptissima philosophiæ divisio in *Logicam, Metaphysicam, Physicam, Scientiamque moralem.*

Veteres autem cum Platone omnes philosophiam universam in tres tantum partes dividebant, videlicet in philosophiam *rationalem, naturalem, moralem.* Rationalis logicam, naturalis physicam cum metaphysica, moralis eadem fere quæ apud nos, complectebatur. Quare partitio hæc a superiori revera non differt.

Juniores nonnulli philosophiam dividere solent in *theoreticam* et *practicam ;* ita ut illa physicam cum metaphysica, hæc logicam cum morali scientia complectatur.

At divisio quæ nostra ætate facto ipso constituta est, et a philosophiæ præsenti statu inducta, a diversitate instrumentorum quibus in diversis scientiis utimur, originem ducit. Quædam enim idearum consideratione et analysi continentur, quædam experimentis, ac mathesi peraguntur. Hinc binæ philosophiæ partes, altera *rationalis,* altera *experimentalis* et *mathematica.* Nostri muneris est, ut philosophiam rationalem tradamus.

XIV. In qua tradenda unde incipiendum sit minime nobis dubium est. Inde nimirum incipiendum ducimus, unde veteres omnes et magna juniorum pars exordium sumit, videlicet a logica. Nam, ut opportune notat s. Augustinus (1): « Quando (ratio) transiret ad alia fabricanda, nisi ipsa sua « prius quasi quædam machinamenta et instrumenta distin- « gueret, notaret, digereret, proderetque ipsam disciplinam « disciplinarum, quam dialecticam vocant ? »

(1) *De Ordine*, lib. II, c. XXXVIII.

INSTITUTIONES LOGICÆ.

PRÆNOTIONES.

1. Logica, a λογος *ratio*, est *disciplina rationalis*, seu institutio quædam rationis, qua ipsa dirigitur ut in suis operationibus recte procedat. Tota autem mentis rectitudo rectitudine judiciorum continetur, quemadmodum erratum omne judiciis abnormibus. Ad hoc ergo institutione et disciplina eget ratio, ut recte semper judicare queat. Quare logica definiri potest : *institutio rationis ad recte judicandum.* Quæ quidem institutio duplex est, *naturalis* et *artificialis.* Naturalis, quatenus a natura magistra procedit, artificialis, quatenus arte perficitur.

2. Facultas recte judicandi nulli hominum deest. Hæc enim facultas est ipsa ratio, cujus essentiale constitutivum est, ut recte judicandi normas et principia cognoscat. Quicunque igitur ratione utuntur, hasce normas cognoscunt et adhibent ipsa duce natura, usuque tali naturalem ad recte judicandum aptitudinem plus minusve perficiunt, et consuetudine firmant. Itaque naturalis hæc regularum, quæ ad recte judicandum necessariæ sunt, cognitio, et hic recte judicandi habitus spontaneo exercitio comparatus *logica* dicitur *naturalis.*

3. Quæ quidem ad communes tum privatæ, tum socialis vitæ necessitates plerumque hominibus sufficit : cæterum non ita, ut quum naturali solum logica utuntur, vel in errorem nunquam ipsi labantur, vel ab aliis nunquam in fraudem pertrahantur. Quum vero a sensibus mentem avocare coguntur, vel quum aliquid quod subtilius sit, aut multiplex, aut implexum sese offert excutiendum, frequentissime, imo communiter contingit, ut ratiocinando a veritate deflectant, aut saltem fallaciis propriæ mentis circumventi, dubii ancipitesque hæreant, ac si forte errorem detexerint, ne tum

quidem extricare se ab adversis ratiocinationibus possint. Hic igitur erroribus hisque dubitationibus commoti philosophi in seipso accuratius inspicere cœperunt, ac normas omnes, quas mens spontè sequitur, totamque ratiocinii naturam subtilius investigare, tum motiva quæ ad recte judicandum rerum natura postulat, singillatim notare, causas errorum inquirere, fraudesque quibus fuerant decepti retexere. Sic iis quæ incomplete et confuse cognita naturæ magisterio debemus, complete cognitis et distincte explicatis, systema quoddam regularum tradi cœptum est, quæ rationi veritatem investiganti tutam ac facilem viam aperirent. Et hæc est *logica artificialis*, quam tradendam in præsenti suscipimus. Eadem *dialectica* quoque vulgo appellari solet, i. e. *ars disserendi* a græco verbo *διαλέγεσθαι disserere;* quanquam ea vox a Platone (1) multo latius, ab Aristotele (2) arctiori significatione usurpata sit.

*4. Sane hoc hominis proprium est, qui præ cæteris animantibus ratione pollet, ut in seipsum reflectens, actus facultatum suarum rationis judicio regere possit, ut ii facile et ordinate perficiantur. Hac reflexione omnes artes genitæ sunt. Ars enim juxta s. Thomæ definitionem (3) est *ordinatio rationis, qua per determinata media ad debitum finem actus humani perveniunt.* Quemadmodum igitur ratio naturales facultates loquendi v. g. persuadendi, canendi, bellandi aliasque ordinans, artes invenit grammaticæ, rhetoricæ, musices, rei militaris, cæteras; ita reflectens in se ipsam, suosque ipsos actus in hunc finem dirigens, ut vitatis erroribus ad recta judicia facile ac tuto devenire posset, logicæ artem constituit. In hoc igitur logica a cæteris artibus differt, quod illæ circa actus facultatum rationi subditarum, hæc circa ipsos rationis actus versatur.

*5. Ut ars omnis in *docentem* et *utentem* distingui solet, ita et logica. Ars docens est complexio dictaminum ac præceptorum, quæ recte perficiendi operis modum determinant. Ars

(1) *De Rep.* VII.
(2) *Top* C. 1.
(3) *In I Post.* sect. 1.

utens est habitus rationis, quo normas adhibemus acceptas videlicet acquisita facilitas operis dirigendi juxta normas præscriptas. Logica quam tradimus, docens est, ut patet; utens ad discentem pertinet, et in scientiarum omnium studio potissimum habet locum.

6. Ex dictis manifestum est :

1° *Finem* hujus disciplinæ, seu munus ejus proprium esse, ut mentem expeditam faciat ac promptam ad recte in omnibus judicandum.

2° *Objectum* circa quod versatur, esse rationis operationes, quatenus hæ certis regulis in eum finem dirigi possunt. Qua in re logica differt ab ea psychologiæ parte, in qua operationum mentis intimam naturam perscrutamur.

3° *Medium* quo utitur ad finem suum assequendum, esse præcepta quædam, quibus distincta completaque notio traditur regularum, quas ratio sequi debet, ut ad recta judicia perveniat.

4° *Perfectionem* quam logicæ naturali affert artificialis, in hoc contineri, quod cum per logicam naturalem hasce regulas incomplete et confuse cognoscamus, eas ipsas per logicam artificialem complete et distincte cognoscimus.

7. Logica, quemadmodum hucusque diximus, est proprie ars. At philosophus logicæ præcepta consideranda assumit, eaque ordinat, et ad principia revocat, ostendens evidentibus demonstrationibus, viam quam illa docent, tutissimam ac certissimam esse. Huc logica quum fuerit perducta, dignissima est quæ inter scientias assideat. Igitur logica et ars est, et scientia. Ars quidem quatenus recte judicandi normas præcipit; scientia vero quatenus recte judicandi normas demonstrat.

8. Normæ porro recte judicandi in duplici differentia sunt; aliæ enim necessariæ sunt ut rationis operationes rectæ sint in se ipsis, aliæ ut rationis cognitiones sint veræ. Illæ ab ipsa operationum intellectualium natura, istæ ab objectis exsurgunt. Sic logicæ tractatio in duas partes dispesci jam solet, quarum prima logica *formalis,* vel simpliciter *Dialectica*, altera logica *materialis,* seu melius *Critica* vo-

cari potest. Logicam formalem Aristoteles omnium primus methodice tradidit, et scientiæ dignitate donavit, eamque adeo perfecit, ut ei ulterius perficiendæ vix aut ne vix quidem locum posteris reliquerit. Logica materialis recentioribus debetur, quanquam doctrinas quas in eam hi digesserunt, veteres quoque magna ex parte traderent, sparsim tamen et in multis obiter; quia pleniorem tractationem eorum temporum necessitates non postulabant. Vicissim recentiores multa ex his, de quibus in logica veteres disputabant, ad ontologiam rejecerunt.

9. Non pluribus opus est, ut intelligamus quam sit logicæ studium, iis præsertim, qui ad scientias accedunt, utile, imo vero necessarium. Maxima logicæ utilitas illa est, quam supra innuimus, quod hominem doceat ipsa ratione recte uti, eamque muniat perficiatque facultatem, qua cunctis animantibus præcellimus, qua verum et bonum æstimamus, quæ veluti instrumentum est quo cognitiones omnes comparamus in usumque nostrum convertimus. Artes enim omnes ac scientiæ a ratione procedunt. Igitur ad omnes artes ac scientias utilis est summopere logica, et præ omnibus sapienti optabilis. Hinc summis semper laudibus a sapientibus celebrata est quam et *organum* i. e. instrumentum universale, et *mentis medicinam* ac *magistram*, et *scientiarum clavem*, denique *artem artium* et *scientiam scientiarum* appellarunt.

10. Quare nemo logicæ severitatem fastidio habuit unquam, nisi qui aut alios decipere quæreret, aut decipi se non curaret. Quot errores, quot calamitates ab hominum genere logica una poterat avertere! Sophismata enim persæpe non speculativa solum, sed et practica sunt. Nec raro accidit, ut unum sophisma multos mortales, imo et integros populos in perniciem adduceret.

PARS PRIMA
QUÆ EST DIALECTICA.

11. Operationes quibus ad veritatem tendit intellectus plures sunt; omnes tamen ad quatuor præcipuas reducuntur, vel iis subserviunt: hæ sunt *apprehensio*, *judicium*, *ratiocinium*, *ratiociniorum apta coordinatio*. De his logica pura agere debet, ut recte judicandi intrinsecas normas explanet. Et quoniam ars recte judicandi vix constare potest sine recte disserendi præceptis, necessario consequitur, simul cum mentis operationibus signa quoque quibus hæ exprimuntur, esse logico consideranda; imo hæc potissimum, quia facilius in iis et attentio defigitur, et artis præcepta intelliguntur. Exinde vides, logicam puram in quatuor sectiones sponte dividi, quam partitionem et nos sequemur. Primo apprehensionem ejusque signa, deinde judicia eorumque expressiones expendemus; tertio loco de ratiocinio et argumentatione disputabimus; ultimo demum de ratiocinii directione ad intentum finem, hoc est de methodo.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

DE APPREHENSIONE ET IDEIS.

ARTICULUS I.

De apprehensionis notione.

12. Non est nobis in præsenti animus, ut implexam illam et salebrosam de idearum natura et origine quæstionem inquirendo ac disputando dirimamus, sed ut ea solum afferamus, quæ ad logicam usui esse possunt (6, 2e), hæc ipsa quæ nunc assumimus, suo loco in posterum demonstraturi.

Apprehensio seu perceptio intellectualis, de qua hic loqui-

mur, est *actus quo mens alicujus objecti notitiam accipit.* Hæc objecti notitia continetur ipsius expressione, et quadam quasi similitudine, quæ in ipsa mente gignitur, quæque rei *idea, conceptus, notio* indiscriminatim appellatur. Igitur idea est *similitudo objecti expressa in mente percipiente.* Sic per ideam res transfertur propemodum in mentem, in eaque existere incipit: atque inde factum est, ut mens quum ideam acquirit, *apprehendere, capere, percipere, tenere* objectum dicatur.

Cave autem ne intellectualem hanc objecti similitudinem, quam ideam vocamus, cum sensitiva repræsentatione confundas, aut cum phantasmatibus, quæ mentis humanæ ideis phantasia substernit. Sensatio enim et phantasma externa solum accidentia corporum exhibent. At idea opus est intellectus eas percipientis in objecto notas, quas sensus attingere plane non possunt, nec phantasia referre. Sensationes ac phantasmata sunt nobis communia cum brutis ; ideæ solum entis intelligentis propriæ, ex quibus tota hominis nobilitas ultimato dimanat.

13. Id quod percipiendi actus in mente reproducit, quodque idea repræsentat, dicitur perceptionis seu ideæ *objectum.* Distinguendum porro est objectum ideæ *materiale* a *formali.* Etenim res omnis attributiones aliquas affectionesque sibi proprias habet, quæ sunt illius quasi quædam intelligibilia lineamenta quibus cognoscibilis est ac se manifestare potest. Hæ dicuntur a logicis objecti *notæ*, vel etiam *determinationes.* Quum vero res cognoscitur, id fit quia aliquæ saltem ex his notis menti manifestantur. Res igitur quam perceptio attingit, ut illa est in se, videlicet cum notis omnibus quascunque habet, *objectum materiale* perceptionis est; et res eadem, secundum quod habet notas quibus hic et nunc menti manifestatur, *objectum formale.* Et hoc est proprium ideæ objectum.

14. Cum omnis idea constet quibusdam objecti notis intellectis, hæ notæ intellectæ quasi ut quædam ideæ elementa considerantur, earumque complexio ideæ *comprehensio* nuncupatur. Est igitur ideæ comprehensio: *complexio notarum, quæ ideam constituunt.*

Ad hæc: quædam ideæ unum tantummodo individuum exhibent, ut est idea *Socratis*, quædam pluribus singillatim individuis repræsentandis pares sunt, ut est idea *hominis*. *Amplitudo* hæc *ideæ in pluribus vel paucioribus individuis repræsentandis* ideæ *extensio* vocatur.

ARTICULUS II.

De quibusdam mentis operationibus circa ideas earumve objecta.

15. Eas tantum breviter recensebimus, quarum cognitio ad sequentia intelligenda necessaria accidit. Sunt autem

1° *Attentio*. Ea est *actus, quo mens se convertit ad rem unam præ cæteris, quas simul percipit, considerandam*, ut quum inter multos homines quos video, in eum qui statura vel ornatu excellit, obtutum defigo.

2° *Abstractio*, quæ attentionis species est. Definitur: *attentio, qua ex duobus vel pluribus natura sua conjunctis, unum sine altero cogitamus*. Hanc operationem abstractionem appellamus, quia dum eam exercemus, unum conjunctorum ab altero cogitatione propemodum divellimus ac separamus. Fit abstractio dupliciter:

a) Quum pars una objecti consideratur, cæteris non attentis. Sic possum de hominis capite aut oculo aut cerebro cogitare, quin de reliquo corpore cogitem.

b) Quum in rei proprietate aut qualitate aut determinatione qualibet mentem sisto, re cui inest neglecta. Sic possum pomi colorem aut figuram attendere, pomo ipso non attento.

*16. Rem, quæ determinatione afficitur, determinationis *subjectum* appellamus, determinationem autem ipsam subjecti *formam*. Quæ appellationes, ut patet, metaphoricæ sunt. Ex eo enim quod res omnes per aliquas suas affectiones se manifestent, per easque solum a nobis cognoscantur, fit ut res concipiamus quasi latentes sub his proprietatibus easque sustinentes. Et idcirco rem ipsam vocamus *subjectum*. Has autem proprietates *formas* dicimus, quia quemadmodum materia liquens et amorpha, quum typo constringitur, determinatam ac stabilem formam ab illo recipit; ita res quasi in

se primo indeterminata, accedentibus proprietatibus seu qualitatibus, determinatur, ut talis sit qualis est et non alia. Sic justitia, sapientia, albedo accedentes subjecto homini, faciunt ut sit justus, sapiens, albus.

At cavendum est, ne quod in ordine ideali facit abstractio mentis, id in rerum natura reapse fieri putemus, scilicet ne, quum formas concipimus a subjecto distinctas eique supervenientes et inhærentes, id revera extra mentem habere locum existimemus, aut ita de rerum natura statuamus, quasi reipsa hæc locum haberent. Ex hoc enim errores nonnulli et obscuritas plurima in philosophiam dimanarunt.

17. 3° *Reflexio*. Quum mens per attentionem ad proprios actus considerandos se convertit, reflectere dicitur, quia in se ipsa redit, ac se in se flectit. Reflexio igitur est *attentio mentis in proprios actus*. Quæ *psychologica* dicitur, quum mens in proprium actum rediens, eam respicit ut est subjecti modificatio ; et *ontologica*, quum in actum redit respiciens objectum quod per ipsum exprimitur. Ontologica hæc reflexio præstat circa ideas idipsum quod attentio (15) circa idearum objecta. Ille autem attentionis actus qui abstractio nuncupatur (15, 2°), quum de ideis agitur commodius dicitur *analysis*, quia videlicet unam ideam in sua elementa resolvit.

*18. Animadverte hoc loco, intellectum, quum in suas ideas redit, quædam illis attribuere, quæ non conveniunt rebus ut sunt in se, sed solummodo quatenus subsunt mentis apprehensioni, ut quum hominem dicit esse speciem, vel esse subjectum propositionis. Ex quo colliges, quid veteres intelligerent nomine *intentionum primarum* et *secundarum*.

Intentio hic significat actum cognoscendi, quia per hunc actum intellectus se in objectum quodammodo intendit.

Prima intentio est cognitio directa, qua cognoscimus ea quæ conveniunt rebus secundum se, etiamsi a nemine concipiantur, quod veteres vocant convenire *a parte rei*.

Secunda intentio est quædam cognitio reflexa, qua cognoscimus quæ rebus conveniunt solummodo ob aliquam earum apprehensionem, quod dicunt convenire *per operatio-*

nem intellectus. Et merito *secunda* vocatur, quia intellectus primo in res cogitationem intendit, ac deinde in suas cognitiones.

19. 4° *Synthesis* est *mentis operatio, quæ plures ideas acquisitas in unum componit conceptum.* Synthesin hanc pluribus modis exsequimur, de quibus suis locis.

5° *Comparatio* est *operatio mentis, qua ad plures sive res sive ideas attentionem dirigens, modo hanc modo illam considerat, earum inter se relationes inquirens,* puta similitudinem, diversitatem, dependentiam, et similes.

Sunt porro relationes quædam inter res quas ideæ exprimunt, non inter ideas ipsarum, ut est operis dependentia ab artifice: quædam vero inter res et ideas existunt, ut est ideæ cum certo objecto similitudo vel dissimilitudo: quædam demum sunt inter ideas non inter res, ut est binorum conceptuum in ordine mearum cogitationum coexistentia.

Has et similes relationes quum deprehendimus, apprehensionis actum exercemus, quem superiori articulo descripsimus. Nota igitur et ratum habe, apprehensionem bifariam dispesci. Alia est qua rerum notiones absolutas acquirimus, alia qua relationes inter res vel ideas percipimus. Illam veteres *incomplexam*, hanc *complexam* appellabant; nos primam cum recentioribus vocabimus *simplicem*, alteram *comparativam*, ut quæ duorum comparationem subsequitur. Quum v. gr. unum hominem et dein alterum intueor, binos actus exero simplicis apprehensionis; quum eorum inter se similitudines aut diversitates intelligo, apprehensionem exerceo comparativam

20. Humani intellectus ideæ triplici ratione considerari possunt. 1° secundum suam *originem*, spectato modo quo ad eas primo concipiendas intellectus adducitur: 2° secundum *objectum* quod repræsentant: 3° secundum *perfectionem* quam assecutæ sunt in objecto repræsentando. Exinde triplex idearum partitio.

ARTICULUS III.

* *De partitione idearum secundum originem.*

21. Si rationem habeas originis, ideæ dividuntur in *intuitivas* et *factitias*. Cartesiani aliique philosophi tertium in hac partitione membrum adjiciendum censent, ideas videlicet *innatas*, quæ vel ab ipsa facultate cogitandi sponte erumpant, vel a Deo immediate fuerint impressæ. Nos suo loco probabimus propositam partitionem adæquatam esse.

Idea intuitiva ea est, *ad quam mens determinatur ab ipsa objecti præsentia* (1). Intuitio enim est objecti præsentis perceptio. Præsens porro objectum est, quum actu animum afficit. Afficitur vero animus ab objecto, mediante sensu externo vel interno, Hinc idea intuitiva duplex est, alia *directa*, alia *reflexa*.

Directa est illa, *cujùs objectum fit animo præsens per sensum externum* : talis est idea solis, mellis, soni, ect.

Reflexa, cujus objectum fit præsens per sensum internum; quam reflexam vocamus, quia reflexione (18) comparatur : talis est idea doloris, sitis, cogitationis etc.

22. Idea factitia ea est *quam mens ipsa sibi format, plures intuitivas ideas simul conjungendo* ad aliquod objectum, cujus intuitionem nunquam habuit, sibi repræsentandum. Estque pariter duplex :

Arbitraria, quum ad arbitrium ideæ elementa componuntur, ut idea *rami aurei*.

Discursiva, quum ope discursus seu ratiocinii formatur. Sit exemplo idea *Dei*.

Consideranti facile patet, quantum ideæ factitiæ cognitionum nostrarum limites protendant, quantæque ex iis utilitates ad vitæ usus et ad omnem humanitatem deriventur (2). Opera enim omnia tum liberalium artium tum mechanicarum in ideis factitiis suum habent exemplar suamque originem. Cæterum notandum est, quod supra insinuavimus, ideas

(1) « *Illa videri dicuntur, quæ per se ipsa movent intellectum vel sensum ad sui cognitionem.* » S. Thomas in *Summa Theol.*, 2a 2æ q. I, art. IV.

(2) Cf. Galluppi, *Lezioni di Log. e Metaf.* Lez. 84

omnes factitias elementis tandem aliquando constare intuitivis. Non potest humana mens ullam ideam omnino novam creare, at solum elementa idearum, quas a natura haurit, variis modis componere.

23. Notandum, quasdam ideas partim intuitivas esse, partim factitias, ut idea *amici morbo dolentis* : insuper quasdam ideas intuitivas partim esse directas, partim reflexas, ut idea *proprii corporis :* ac demum nonnullas ideas factitias partim esse arbitrarias, partim deductas, ut sunt ideæ *heroum*, quas in veri simulitudinem poetæ carminibus exprimunt.

ARTICULUS IV.

De normis ideæ factitiæ.

24. Nulla idearum compositio fieri potest, nisi ideæ partiales, quæ in unum conceptum conjungendæ sunt, sint ad invicem sociabiles. Consociabilitas porro notarum in hoc est, ut altera alteram non destruat, nec ab eodem subjecto se mutuo excludant : *Dimidius homo* v. gr. *dimidius equus* non habent absolutam hanc repugnantiam, ut nequeant concipi simul conjuncti, utut ea conjunctio naturæ institutis repugnet ; possumus igitur *centaurum* concipere. At *figura circularis* et *figura quadrata* nullo modo possunt in eodem subjecto simul consistere; quare *circuli quadrati* idea nullo pacto formari potest. Hujusmodi ideæ, quæ, si formari possent, elementis constarent mutuo repugnantibus, vocari solent ideæ *chimæricæ* seu *deceptrices*.

25. At enim quandoque quibusdam utimur vocabulis, quibus significare videmur ideam elementis constantem incompassibilibus, ut sunt *circulus quadratus*, *Deus corporeus*, aliaque hujusmodi.

Respondeo, in his casibus unum aut alterum accidere : 1° quod talis ideæ elementa non sunt ea quæ voce promimus, sed alia quæ sibi non repugnant. Id contingere potest in allato conceptu Dei corporei. Si enim quis de Deo non cogitat, ut de ente infinito ac simplicissimo, ille sane de Deo non cogitat, sed de ente finito et imperfecto, quod potest utique concipi corporeum : 2° quod si clare distincteque

concipimus res quasdam quæ simul consistere non possunt, certe quantumvis conemur, eas in unum conceptum componere, non valebimus; possumus tamen de utraque cogitare, et voces, quibus significantur, conjungere.

26. Consociabilitas igitur notarum omnis ideæ factitiæ norma communis est, eamque omnes necessario sequimur. Speciatim vero tum idea arbitraria, tum discursiva proprias sibi habent normas, ad quas exigendæ sunt, ut recte formentur.

Ideæ quidem arbitrariæ norma est notarum quæ conjunguntur, harmonia, ex qua pendet ideæ *pulchritudo*. In hac porra harmonia quærenda ingenium artificum et poetarum maxime exercetur; in dijudicanda autem facultas illa, quam *gustum* vocant seu *pulchri sensum*, tota versatur. Ideæ vero discursivæ regula ratiocinii legibus continetur. In ea enim formanda, amotis omnibus quæ phantasia suggerit, vel præjudicatæ opiniones obtrudunt, vel ipse pulchri amor desiderat, ea tantum elementa adhibenda sunt, quæ certa aut saltem probabilia principia per rectam ratiocinationem suppeditant.

ARTICULUS V.

De idearum partitionibus ratione objecti.

27. Si spectes idearum objecta (1), ideæ dispescuntur :

1° In *geometricas* et *puras*. Voco ideam geometricam omnem ideam, *quæ extensionis repræsentationem continet*, sive explicite, ut est idea *trianguli*, *arboris*, *candoris*, sive implicite, ut est idea *soni*, *saporis* etc. Voco ideam puram eam, *quæ extentionis repræsentationem nullam implicat*. Tales sunt ideæ *substantiæ*, *numeri*, *spiritus*, etc. (2).

28. 2° In *simplices* et *compositas*.

(1) Sermo nobis est, ut patet, de objecto *formali* (13).

(2) Ideæ geometricæ solent a quibusdam auctoribus vocari *sensiles*, puræ autem *intellectuales* : a quibus appellationibus libenter abstinemus, quia totam idearum theoriam non mediocriter perturbant. Omnes ideæ, uti suo loco videbimus, de quocunque sint objecto, sunt intellectuales, ut quæ ad solum intellectum pertinent ; et omnes pariter ideæ sunt aliquo modo sensiles, quia a sensationibus vel proxime vel remote dependent, ut jam aliquo modo indicavimus (21).

Simplex est, *quæ pluribus notis* (13) *non constat, nec in plures dissolvi potest*. Talis est idea *existentiæ*. Composita est, *quæ pluribus constat notis, et in plures resolvi potest;* ut est idea repræsentans *hominem, domum*, etc.

Notanda. *a*) Objecta ipsa simplicissima repræsentari possunt ideis compositis, imo communiter non possunt aliter repræsentari. Sint exemplo ideæ *animæ humanæ, Dei*.

b) Idea composita non est confundenda cum factitia. Nam in primis idea dicitur composita ratione suæ comprehensionis (14), et factitia ratione originis; deinde quanquam omnis idea factitia sit composita, non tamen omnis composita est factitia.

c) Idearum compositio *aperta* est vel *occulta*, prouti notarum pluralitas distincte vel confuse cognoscitur.

29. 3° In *concretas et abstractas*.

Concreta dicitur, *quæ rem exhibet prouti determinatione aliqua afficitur.*

Abstracta, *quæ exhibet determinationem veluti separatam ab omni subjecto*. Aliis verbis : idea concreta repræsentat rem forma determinatam, abstracta ipsam formam (16).

Concreta sunt hæc : *homo, rotundum, dulce, rationale, sapiens*. Abstracta, *humanitas, rotunditas, dulcedo, rationalitas, sapientia*.

Concreti denominatio translata ex eodem fonte desumitur unde qualitatibus formarum denominatio tribuitur (16) : nimirum a materia liquenti, quæ cum per se formam determinatam non habeat, tunc formam stabilem recipit, quum intra typum *concrescit* ac solidatur.

*30. Concretum triplex distingui solet, *metaphysicum, physicum, logicum*. Metaphysicum dicitur, quum determinatio a qua concretum denominatur, est subjecto et intrinseca et essentialis. Hujusmodi est concretum *homo;* nam qui est homo, intrinsece et essentialiter est *habens humanitatem*. Physicum dicitur, quum forma est quidem subjecto intrinseca, at non essentialis, veluti *doctus, currens*: nam qui est doctus, vel currens, non habet sibi essentialem doctrinam vel currendi actum. Logicum denique, quum determinatio est ali-

quid subjecto extrinsecum; ut est *cognitum, laudatum, desideratum*. Horum abstractæ formæ sunt *esse cognitum, esse laudatum*, etc.

ARTICULUS VI.

Alia idearum partitio secundum objectum.

31. Nobilissima idearum divisio secundum objectum ea est, quæ ab idearum extensione seu amplitudine (14) petitur. Hinc ideæ *singulares, universales, particulares.*

1° Idea singularis est ea, *quæ certum individuum exprimit*, videlicet objectum ita determinatum, ut omnes simul ejus determinationes pluribus convenire non possint. Talis est idea *Romuli, illius arboris, hujus equi.* Determinationes quarum ope individua ab invicem discernere solemus, sunt notæ quædam sensibiles, quæ *individuantes* vocantur, non quia individua constituunt, sed quia potius constituunt eorum ideas, et individua nobis manifestant. Hæ notæ vulgato continentur versiculo:

Forma, figura, locus, tempus, stirps, patria, nomen:
Hæc ea sunt septem, quæ non habet unus et alter.

32. Ad ideam singularem revocatur collectiva, i. e. idea *plurium singularium quæ ad modum unius considerantur.* Hujusmodi est idea *mundi*, seu collectionis omnium corporum, idea *Romæ*, seu collectionis horum ædificiorum, idea *hujus* vel *illius exercitus.*

33. Idea universalis ea est, *quæ exhibet unum aliquid, quod in pluribus individuis multiplicatum inesse, ac de pluribus dici singillatim potest.* Sane quidquid in rerum natura existit, singulare et individuum est. Nihilominus, uti suo loco explicabitur, ubi objectum singulare intellectui offertur, essentiales notas in illo percipimus, conceptumque talem formamus, qui cum a conditionibus individuantibus sit liber, jam exhibet aliquid, quod in multis reperiri potest; et hic conceptus est idea universalis *directa.* Quum vero quasdam ex his ideis inter se comparo, invenio illas plane identicas, quæque in unam eamdemque ideam confunduntur: plane ut apud geometras duo triangula æqualia et si-

milia, si unum alteri superimponatur, non sunt amplius duo triangula, sed unum. Sic igitur hujus ideæ universalitatem agnosco, cum videam eam ita esse unam, ut nihilominus rem exhibeat quæ pluribus inest. Et hæc est idea universalis *reflexa*, quæ simpliciter universalis vocari solet. In hunc modum v. gr. ex humanorum consideratione individuorum efflorescit idea hominis, et ex harum comparatione idearum idea hominis in genere, quæ una cum sit, et ad Petrum, et ad Paulum, et ad cæteros æque refertur.

Objecta quibus universalis idea convenit et applicari potest, ejusdem ideæ *inferiora* sive *subjecta* a philosophis appellantur.

34. Ex his manifestum est, ideam universalem a collectiva (32) longe differre. Una quidem et altera ad plura pertinet, ac de pluribus dicitur, sed illa *distributive* unicuique tribuitur ac tota applicatur, hæc omnibus simul sumptis, quia omnia simul sumpta collectivæ ideæ sunt objectum, singula autem individua sunt tantum hujus objecti pars. Hinc dicimus: *hic miles est homo*, quia essentia humana tota est in illo, quemadmodum tota est in cæteris illi similibus; at non dicimus: *hi milites sunt homo*. Pariter dici nequit: *hic miles est exercitus*, sed solum dicere possumus: *hi omnes milites sunt exercitus*, vel: *hic miles est pars exercitus*.

Cæterum ipsa quoque idea collectiva potest universalitatem assumere; nam sicut in multorum comparatione individuorum, id solum quod in illis commune est, attendere possumus, ita quoque quum plures inter se collectiones comparamus. Sic universales ideæ prodeunt *exercitus*, *urbis*, *familiæ*, quarum inferiora non sunt individua, sed collectiones singulares, quæ exercitus, urbs, familia vocari possunt.

35. Demum idea *particularis* est *idea universalis ad unam partem extensionis suæ, eamque indeterminatam coarctata*: ex. gr. *aliquis homo*, *quidam philosophus*. Dicitur quoque idea vaga individui.

Notandum et hoc: quemadmodum idea collectiva fieri

potest universalis, ita eadem universalis facta ad particularem restringi potest. Tales sunt ideæ : *aliqua urbs*, *quædam familia*, etc. Huc quoque pertinent illæ : *aliqui homines*, *decem urbes* et similes ; ideæ enim hujusmodi collectionem indeterminatam exprimunt.

ARTICULUS VII.

De universalibus.

36. Penitiorem aliquam considerationem a logico postulant ideæ universales, seu potius ipsarum objecta.

Præmittendum est, quasdam ideas exprimere certas rationes seu notas, quæ ad plura pertinent ac de pluribus dicuntur, sed non de omnibus quæcunque sunt aut excogitari possunt; quasdam vero ad omnia plane sese porrigere, ut quæ aliquid exhibent, quod de omnibus dicitur. Id quod illæ repræsentant est proprie quod *universale* dicitur ; id quod istæ exprimunt *transcendentale* cum veteribus appellabimus.

Transcendentalia sex enumerantur :

Ens, *res*, *aliquid*, *unum*, *verum*, *bonum*.

Ens est id quod primo intellectus in omnibus cognoscit, estque elementum quod in omnibus ideis reperitur. Cæteræ notiones transcendentes ens exhibent sub certis quibusdam respectibus, unde quanquam nihil dicant quod non sit ens, tamen aliquid dicunt, quod hæc sola notio *ens* non dicit (1). Transcendentalium notiones, et quæ ex ipsis coalescunt, appellantur etiam *indeterminatæ ;* suntque in humano intellectu primitivæ omnibusque communes.

De his ac de reliquis quæ ex his coalescunt, in ontologia. Nunc de universalibus.

37. Quæ communia pluribus inveniri, ac de pluribus dici possunt ad quinque capita revocantur, quæ sunt *species*, *genus*, *differentia*, *proprium*, et *accidens*.

1° Species est *totum id quod communem plurium individuorum essentiam constituit*. Est porro essentia, si logicam ejus

(1) Cf. S. Th. Opusculum XLII. *De natura generis*, C. II.

definitionem quæras, id quod cogitamus, quum respondemus interroganti: quid sit aliquod individuum. Cogita quid intelligas quum interroganti respondes : est *homo*, est *circulus* etc., et hoc est talium rerum essentia.

Oritur idea speciei ex immediata idearum singularium resolutione de qua supra (33).

2° Genus est *id quod pluribus speciebus invenitur commune.* Oritur idea generis ex nova abstractione, qua duas ideas specificas comparantes, id solum quod præ se ferunt identicum contemplamur, cæteris omissis. Sic ex ideis specificis *quercus*, *pinus*, *ilicis*, etc. ideam *arboris* genericam efformamus.

3° Differentia est *id per quod unaquæque species discriminatur ab aliis speciebus quæ sub eodem genere continentur.* Cum enim idea generis exhibeat id quod in pluribus speciebus invenitur identicum, profecto specierum diversitas non aliunde exsurgere potest, quam ab aliquibus notis quæ in generis idea non contineantur. Hæc cujusque speciei nota essentialis, quæ in generis idea non continetur, est differentia speciei constitutiva. Sic *hominis* et *bruti* species sub eodem genere animalis continentur, differunt autem inter se eo quod ille *rationalis* est, hoc vero *irrationale.*

Corollarium. Ex his apparet, cum species sit tota rei essentia, genus et differentiam essentiæ partes esse: genus quidem partem communiorem et determinabilem, differentiam vero partem minus communem et determinantem.

4° Proprium, quod et attributum, est *id quod cum essentia connectitur, et ab illa necessario dimanat;* unde fit ut *omni*, *soli ac semper* accidat speciei. *Omni* inquam i. e. omni individuo quod in specie continetur *soli*, nimirum, primario saltem, uni illi speciei de qua dicitur, non vero aliis speciebus : *semper*, ita ut nullo unquam tempore possint individua illa nota carere. *Facultas ridendi* et *facultas loquendi* sunt v. gr. hominis proprietates : proprium item est numeri non ut sit par, neque ut sit impar, sed disjunctim ut sit *par* vel *impar.*

5° Accidens est id, *quod esse potest in re, vel ab ea abesse, salva natura*, videlicet quin res desinat esse quod est. *Doctrina*

v. gr. vel *motus* est accidens in homine, *rotunditas* accidens in marmore.

*38. Hæ sunt quinque universalium classes. Plures autem non esse sic ostenditur. Quidquid est pluribus commune, vel est aliquid pertinens ad ipsorum essentiam, vel non pertinens. Si est aliquid pertinens ad essentiam, vel totam complectitur essentiam, vel partem tantummodo. Si totam complectitur essentiam, est *species* : si partem, hæc pars vel est communis pluribus essentiis, vel non. Si primum, est *genus*; si alterum, est *differentia*. Quod si est aliquid ad essentiam non pertinens, hoc potest esse cum essentia connexum et est id quod dicitur proprium ; et potest esse cum essentia non connexum, et est id quod *accidens* vocamus.

*39. Quinque hæc universalia *prædicabilia* (κατηγορούμενα) a veteribus appellabantur. *Prædicare* enim idem valet ac enuntiare seu dicere de aliquo. Quidquid autem de pluribus dici potest, vel ut species dicitur, vel ut genus, vel ut differentia, vel ut proprium, vel ut accidens, uti supra docuimus. Unde quinque hæc sunt modi diversi secundum quos universale prædicatur seu enuntiatur de pluribus. Species et genus enuntiantur in quæstione : *Quid sit res* ; at species complete hoc enuntiat, ut quum dicis : *Petrus est homo*; genus incomplete, ut quum dicis : *Petrus est animal*. Differentia vero, proprium et accidens enuntiantur in quæstione: *Qualis sit res* : sed differentia dicit qualis sit res essentialiter; proprium qualis sit non quidem essentialiter, sed necessario ; accidens qualis sit nec essentialiter nec necessario (38).

ARTICULUS VIII.

De specierum et generum subordinatione.

40. Quemadmodum, ut supra (37, 2°) diximus, si species cum specie conferatur, generis idea efficitur, quum binæ species in aliquo essentiali conveniunt; ita si genus comparetur cum genere, et aliquid in utroque inveniatur commune, generis altioris idea efformatur. Ex. gr. *animal* genus quoddam est homines et bruta complectens ; si comparetur cum *planta*, quæ aliud genus est, invenimus et animal et

plantam hoc habere commune, ut sit utrumque *corpus organicum*, seu *vivens;* quare *vivens* est genus, sub quo tum *animal* tum *planta* tanquam species continentur.

41. Genus item altius inventum cum alio genere sibi parallelo (1) comparari potest, neglectisque differentiis, superius adhuc genus eruetur : quod iterum ad aliud reduci poterit, et ita porro, donec ad genus aliquod supremum perveniatur. Hoc pacto scala quædam specierum et generum constitui potest; quæ a specie aliqua infima initium sumens ad genus usque supremum ascendat. Sic *vivens* (37. 2°) cum *inorganico corpore* seu *minerali* comparatum, ideam suppeditat magis genericam *corporis :* et *corpus* cum *spiritu* collatum, ideam præbet *substantiæ*, quæ horum omnium genus est supremum.

Hæc omnia sequens tabella complectitur, quam *arborem porphyrianam* appellant, quia Porphyrius, in Isagoge de his disserens, hoc præ cæteris utitur exemplo.

	Substantia	
corporea		incorporea
	Corpus	
organicum		inorganicum
	Vivens	
animatum		inanimatum
	Animal	
rationale		irrationale
	Homo	
	hic homo, ille homo etc.	

Idem in cæteris exsequi licet; ita ut nulla sit idea quæ rebus individuis applicari possit, quæ per species et genera ascendendo ad genus aliquod supremum non reducatur.

Hæc porro distributio præterquam quod mentem instituit ad reflectendum et comparandum, mirifice juvat 1° conceptibus coordinandis, ut inter cætera *historia naturalis* demonstrat; 2° memoriæ; 3° ad recte definiendum, dividen-

(1) Voco genus alteri parallelum illud, quod nec est ejus species, nec genus, sed in communi genere cum illo continetur.

dum ac enuntiandum, uti in posterum apparebit. Quapropter exercitatio hæc tirocinium quoddam philosophicum merito appellari posset.

42. Hæc nunc omnino facile intelliguntur :

1° Extensionem ideæ universalis ejusque comprehensionem se habere in ratione inversa. Etenim cum altiora genera concipiantur per successivas abstractiones notarum essentialium, quæ genera inferiora constituunt, manifestum est, quo altiora sunt genera, eo paucioribus constare notis; videlicet quo altiora sunt genera, eo minorem esse ideæ comprehensionem (14). Sed quo altius est genus, eo majorem habet idea extensionem (14) : ergo quo minor est ideæ universalis comprehensio, eo major est extensio, et viceversa.

2° Quid sit *genus proximum* dati individui, quid *genus subalternum*, et *supremum*.

Genus proximum est illud, sub quo species de qua quæritur, immediate continetur. Hujusmodi est *animal* respectu Petri, *color* respectu cærulei, *numerus* respectu quinarii.

Genus subalternum est omne genus quod generis altioris sit species. Hujusmodi est *vivens* et *corpus* respectu Petri.

Genus supremum est illud quod sub nullo alio genere continetur. Talis est *substantiæ* notio vel *quantitatis*.

3° *Differentia ultima*, seu *specifica* est ea quæ cum genere proximo (2°) speciem constituit. Respectu hominum differentia ultima est *rationalis*.

Differentiæ genericæ sunt quæ cum generibus altioribus species constituunt subalternas. Vide exempla in tabula.

4° *Species infima* ea est sub qua non collocatur alia species : *subalterna*, sub qua est alia species.

5° Deduces quoque ex dictis, quid intelligamus quum dicimus, duo *differre toto genere*, vel *specie*, vel *solo numero*.

Differunt toto genere, quæ sub eodem genere proximo non continentur, ut *Judas* et *arbor a qua pependit*.

Differunt specie, quæ sub eodem genere proximo constituta, discrepant tamen in aliquo quod essentiale sit, ut *Alexander* et *Bucephalus*.

Differunt denique solo numero, quæ individua sunt ejusdem speciei, ut *Petrus* et *Paulus*.

ARTICULUS IX.

* *De Categoriis.*

43. Diximus paulo ante (41) nullam esse ideam individuis applicabilem, quæ ad genus aliquod supremum non reducatur. Suprema hæc genera, cum iis omnibus quæ continent, κατηγορίαι ab Aristotele, a latinis vero, duce Boetio, *prædicamenta* vocantur. Quia videlicet, quemadmodum ideæ omnes, ita etiam quæcunque de aliquo enuntiari possunt, ad hæc summa genera revocantur. Unde patet, qua in re prædicamenta a prædicabilibus differant. Universalia enim, ut subsunt primis intentionibus, in prædicamenta dividuntur; ut subsunt secundis, in prædicabilia.

44. Hanc idearum omnium ad summa capita reductionem, cum ea opus sit maxime philosophicum, jam a vetustissimis temporibus philosophi aggressi sunt. Alii plures, alii pauciores categorias assignarunt. Sufficiat nobis in præsens Aristotelis categorias recensere, ut quæ magis vulgatæ sunt usuque tritæ scholasticorum, intimiore de his disputatione ad ontologiam rejecta. Eæ sunt: *substantia*, *quantitas*, *relatio*, *qualitas*, *actio*, *passio*, *ubi*, *quando*, *situs*, *habitus* (1).

45. 1° *Substantia* est *ens per se existens*, quod videlicet non est in alio tanquam subjecto (16). Vocat Aristoteles *substantias primas* substantias omnes individuas et *substantias secundas* genera et species, sub quibus primæ substantiæ collocantur. Substantiarum genera et species vide supra (41).

Quæ sequuntur categoriæ ea continent quæ substantiæ adjacent, quæ nempe in substantia sunt inhæruntque illi tanquam subjecto. Unde abstractis ideis exhibentur (29).

2° *Quantitas* est ipsa extensio, seu partium extra partes

(1) Aristotelicas categorias his versibus veteres comprehenderunt :

Arbor sex servos ardore refrigerat ustos.
subst. quant. relat. qualit. actio passio.
Rure cras stabo sed tunicatus ero:
ubi quando situs habitus.

positio. Quæ est *continua*, quum partes sunt conjunctæ, et *discreta*, quum conjunctæ non sunt.

Quantitas discreta est numerus, qui quantitas per analogiam appellatur, quia omnis numerus alicujus ideæ universalis aliquam *extensionem* exhibet (14), partibus ejus subjectivis contentam (33).

Continuum *permanens* est extensio corporum; continum *fluens* est tempus. De his omnibus alibi.

3° *Relatio* est respectus unius ad aliud, ut *æqualitas*, *paternitas* etc.

4° *Qualitas* est qua res quales dicuntur, nempe quidquid substantiæ adjectum est ad qualecunque ejus complementum. Proximæ hujus species sunt :

a) *Habitus* i. e. qualitas disponens subjectum ad facile operandum, ut *virtus et vitium*.

b) *Potentia naturalis* seu aptitudo aliquid agendi vel patiendi : ut est *vis currendi vel videnti*. Potentiæ opponitur *impotentia* seu ineptitudo aliquid agendi vel patiendi, ut est *imbecillitas memoriæ* vel *surditas*.

c) *Qualitas sensibilis*, quæ nempe in sensus nostros agere potest, ut *sonus*, *frigus* etc.

d) *Figura* et *forma* i. e. modus resultans ex terminatione quantitatis ; qui modus *figura* dicitur si consideretur in se et abstracte a corporibus, more geometrarum; *forma* vero si in corpore, ut ex ejus lineamentis résultans, et externis qualitatibus ornata.

5° *Actio* est mutatio quævis, quatenus procedit a causa activitatem suam exercente, ut est *calefacere*, *movere*, etc.

6° *Passio* est mutatio, quatenus in aliquo recipitur, ut est *calefieri*, *moveri*, *irra affici* vel *gaudio*.

7° *Ubi* est locatio seu determinatio ad locum, ut *esse supra*, *infra* etc.

8° *Quando* est determinatio ad tempus, ut *esse præteritum*, *præsens*, *futurum*.

9° *Situs* est dispositio partium corporis, resultans ex earum positione in loco, ut *sedere*, *cubare*, etc.

10° *Habitus* est omne indumentum ac tegumentum corporum, ut *vestis*, *annulus*, *aurum* vel *pigmentum tabulæ illitum*.

46. Hæc rerum genera suprema sunt, quæ merito suprema dicuntur, quia non habent genus altius ad quod tanquam species reducantur. Licet enim omnia sub latissimo entis conceptu contineantur, entis tamen notio generica dici non potest. Nam, ut disserit s. Thomas (1), « omne genus habet « differentias, quæ sunt extra essentiam ipsius generis : nulla « autem differentia potest inveniri extra ens ; quia non-ens « non potest esse differentia. » Ens igitur rationem generis non habet, sed rationem omnem generis transcendit, atque idcirco notio dicitur transcendentalis (36).

ARTICULUS X.

De idearum partitione secundum perfectionem repræsentationis.

47. Quæcunque sit ideæ origo, quodcunque objectum quod repræsentat, potest hoc majori vel minori cum perfectione ab ea repræsentari. Hinc aliæ idearum partitiones, quas Cartesius ac maxime Leibnitzius illustrarunt (2). Igitur secundum perfectionem quam in repræsentando habent, possunt ideæ esse :

1° *Claræ* vel *obscuræ*.

Idea clara tot ac talibus constat notis, quot sufficientes sint menti, ut objectum repræsentatum ab omni alio discernere possit. Idea obscura e contrario notis constat insufficientibus ad objectum sic discernendum. Habes ex. gr. ideam claram *solis*, *hominis*, *auri*, *logicæ*, at obscuram fortasse *banani*, *bismuti*, *physiologiæ*, *individui quod multis abhinc annis semel vidisti*.

2° Idea clara potest esse *distincta*, *indistincta*, *confusa*.

Distincta erit, si notas saltem aliquas, quibus objectum ab aliis discernitur, distinguas ab invicem et enumerare possis.

Si vero has notas distinguere nequeas, vel idea est simplex, adeoque distinctionis incapax, vel ex pluribus notis compo-

(1) *Sum.* p. 1, q. 3, art. 5.

(2) Cf. Leibnitzii *Meditationes de cognitione, veritate et ideis*. Opp. t. II, p. 14. seq.

sita. In primo casu dici debet indistincta, in altero confusa. Ex. gr. idea quam habes *hominis* distincta est (41) : idea *existentiæ* vel *affirmationis* est indistincta, quia simplex : *justitiæ* vero ideam habebis confusam, si elementa, quibus constat, inter se discernere non possis.

Vides ideam distinctam constare ideis claris (1°) singularum notarum, quibus objectum discernitur; ideam vero confusam ideis harum notarum obscuris contineri.

3° Ideam distinctam vocabis *completam*, si omnes notas, quibus unum objectum ab aliis discernitur, distinguas; *incompletam*, si non omnes : hinc patet ideam incompletam ex parte distinctam esse, et ex parte confusam. *Animalis* ideam completam habes, *magnetis* fortasse incompletam.

4° Demum idea *adæquata* definiri solet : idea completa cujus notæ omnes, et singulæ distincte percipiuntur, tamdiu continuata analysi (17), donec ad notas primitivas ac simplices ventum sit. Quod si subsistat analysis antequam ad ultima hæc elementa deveniat, ideam dicemus *inadæquatam*. Ideæ adæquatæ exemplum perfectum, notat Leibnitzius (1), nescio an homines dare possint. Revera tamen hujus dubii solutio ab ideæ simplicis definitione pendet. Si enim ideas simplices vocas eas, quas intellectus humanus non componit ex pluribus, neque in plures potest resolvere, nemo vetat quominus v. g. ideam hominis secundum analysim supra (41) exhibitam, aliasque permultas, quas philosophia resolvit, adæquatas dicamus, saltem juxta definitionem ideæ adæquatæ superius traditam, quæ communis est, et ipsius Leibnitzii.

48. Cæterum cum vera idea adæquata prorsus adæquari debeat objecto, ea solum idea videtur hoc nomine digna, quam veteres *comprehensivam* vocabant.

Est enim idea comprehensiva illa, quæ totam exhaurit objecti intelligibilitatem, ita ut tantum in illo intelligat quantum intelligi potest. Unde cognitio tali idea contenta, non modo notas quæ essentiam objecti constituunt, ad ultimas usque radices pervadit, sed etiam quæcunque cum essentia

(1) Loco cit. pag. 15.

vel necessario vel non necessario connectuntur, clara intuitione complectitur : videlicet proprietates omnes et diversos perfectionis gradus, et qualitates omnes possibiles, et relationes omnes quas ad cætera entia vel habet, vel habere potest, et quæcunque ab illo fieri, illive accidere possunt. Qui v. gr. talem *extensionis* ideam haberet, ille totam possibilem geometriam comprehenderet, et qui *humanam naturam* tali modo cognosceret, ille omnes homines possibiles, totamque singulorum omniumque simul possibilem historiam mente complecteretur. Hujusmodi idearum exempla profecto intellectus finitus dare non potest : ea sunt solummodo in divino intellectu.

ARTICULUS XI.

De mediis ad ideas perficiendas accommodatis.

49. Quanti intersit ad omnes, sed ad philosophos præsertim, ut rerum de quibus agunt, claras saltem distinctasque ideas adipiscantur, nemo est qui non videat. Profecto nisi claræ distinctæque sint ideæ, nec definire fas est, nec dividere, nec species ac genera dignoscere, nec quid de rebus affirmari conveniat, quid negari, absque erroris periculo decernere. Ei autem qui hisce præsidiis destitutus sit, nulla scientia possibilis est, imo nullum tutum judicium. Aliunde vero multa obstant, quominus ad hanc idearum perfectionem deveniamus. Ejusmodi sunt nativa mentis limitatio, animi inconstantia, sensuum imperfectio, memoriæ debilitas atque imaginationis levitas, imo et fœcunditas ; quum enim imaginatio alia super alia obtrudit phantasmata, facile fit ut alterum cum altero commisceatur, atque adeo ideis quoque obscuritas offundatur. Accedit vocum quibus utimur, indeterminata persæpe nobis, aut non attenta significatio, aut apud diversos homines diversa : ac demum rei intelligendæ amplitudo, sublimitas, subtilitas, similitudines quas cum aliis habet ; quæ omnes difficultates maximopere excrescunt, quum objectum a sensibus et experientia est magis minusve remotum.

Ex his omnibus liquet, idearum claritatem ac distinctio-

nem sine industria aliqua et conatu, ut plurimum, acquiri non posse. Hunc in finem sequentia documenta utilia sunt.

50. 1° Fugienda in primis est ea in rebus considerandis præcipitantia, quæ ex ingenii sive levitate sive confidentia procedit. Non possumus primo obtutu omnia quæ in objecto cognoscere refert, complecti, sed tempus et diligentia et repetita sæpius consideratio ad id requiritur.

2° Attentioni e converso assuescendum ac reflexioni (15, 17); ita ut nec plura simul objecta consideratione complectamur, et objectum quod seligimus, sive res sit, sive idea, per suas partes seu notas successive et accurate investigemus.

3° Accedat comparatio cum rebus jam distincte cognitis, præsertim cum similibus, ut quid commune sit omnibus, quid unicuique proprium possit deprehendi. Eodem modo conceptus obscuri aut confusi cum claris distinctisque conceptibus conferri debent.

4° Adjumenta magna invenies, et non modicum laboris compendium facies:

a) Si ordinem ac methodum in rebus expendendis secteris. Sæpe enim cognitio unius cognitionem alterius faciliorem plenioremque reddit.

b) Si quæ mente tibi videris recte percepisse, voce exprimere aut scripto notare tentes. Sic enim non raro contingit, ut quæ clare distincteque percepta videntur, confusa esse atque adeo obscura deprehendantur.

c) Si signis quibusdam aut figuris sensilibus, pro rerum diversitate, utaris. Ex hac industria algebra tota ac geometria creata est.

Criterium, seu indicium, quo deprehenditur utrum quis completam rei ideam sit assecutus, hoc est, si sciat rem definire ac dividere. De definitione ac divisione postea.

ARTICULUS XII.

De ideis inter se comparatis.

51. Restat ut denominationes quasdam explicemus, quæ ideis inter se comparatis tribuuntur.

I° Quædam ideæ dicuntur *sociabiles* seu *consentientes*, quædam *insociabiles* seu *repugnantes*.

Sociabiles sunt, *quæ possunt uni eidemque rei simul convenire, et in unam ideam compositam conjungi* (24); insociabiles, *quæ non possunt*. Doctrina v. gr. et prudentia, color et motus sunt ideæ sociabiles; doctrina et irrationalitas, color et cogitatio, insociabiles.

Objecta quæ insociabilibus ideis exprimuntur, *opposita* vocamus. Sunt vero opposita, *ea omnia quæ in una eademque re singulari sub eodemque respectu simul esse non possunt*.

Oppositorum autem quædam sunt *improprie* opposita, quædam *proprie*.

Proprie alteri opponitur, *quod uni tantum termino sub certa habitudine repugnat*. Improprie, *quod multis et absque certa lege repugnat*. Ita rubrum flavo, viridi, cæruleo etc., circulus triangulo, quadrato, cæterisque figuris opponitur. Quæ improprie opposita sunt, *disparata* dicuntur.

52. Proprie opposita, quæ absolute opposita appellantur, in quatuor genera dividuntur; *contradictoria, privativa, contraria, relativa*.

1° Contradictoria sunt *forma quævis* (16) seu *nota realis ac positiva et ejus negatio*, ut homo et non homo, lux et negatio lucis.

Contradictoria secundum se medium non habent. Etenim eorum alterum de re quacunque quæ cogitari possit, sive substantia sit sive accidens, sive concretum sive abstractum, sive ens reale sive fictum, atque adeo non ens, necessario dicendum est. Exempli gratia, quidquid concipis vel est homo vel non homo, vel lux vel non lux, etc.

2° Privativa sunt *forma quævis et ejus negatio, quatenus in subjecto ad illam habendam apto reperitur*. In hoc, ut vides, a simplici negatione differt privatio, quod illa præscindit a determinati subjecti connotatione, hæc subjecti apti connotationem includit. Cæcitas v. gr. aut surditas, quæ sunt privationes, non dicuntur de lapide, quanquam lapis et visu et auditu careat, sed de homine, de equo, deque cæteris

animantibus, quos videndi audiendique facultate natura instruxit.

Ex hoc intelligis, privativa medium habere. Quamvis alterutrum illorum proprio subjecto necessario insit, datur tamen aliquod aliud subjectum, cui nec forma nec privatio competit.

3° Contraria definiuntur, *quæ sub eodem genere posita maxime differunt; et eidem subjecto vicissim insunt, nisi alterum eorum insit a natura.* Ita sub genere qualitatis sensibilis candor et nigredo, sub genere habitus virtus et vitium opponuntur.

Contrariorum quædam respectu proprii subjecti sine medio sunt, quædam medium habent. Sine medio sunt, quum alterutrum proprio subjecto necessario inest. Sic numerus necessario vel par est vel impar, et actus liberi vel honesti vel inhonesti. Medium habent, quum neutrum proprio subjecto necessario inest, nisi alterum alicui naturale sit. Sic corpora non sunt necessario alba vel nigra, sed possunt varios præferre colores: quamvis nix naturaliter alba sit, corvus niger.

Hæc autem media, quibus contrariorum subjecta affici possunt, partim nomen habent, ut colores diversi qui medii sunt inter album et nigrum, et virtutes morales quæ inter vitia contraria medium tenent; partim nomine carent, et extremi utriusque negatione significantur. Sic imbecilles et amentes dicimus esse nec bonos nec malos, et corpora quæ æqualem cum nostro corpore temperiem habent, nec calida nec frigida.

4° Relativa denique sunt, *quæ per respectum ad aliud* (45, 3°) *denominantur*, ut pater et filius, similia, æqualia etc. Relativa se mutuo includunt, ponunt ac tollunt: non potest enim alterum relatorum sine altero esse aut concipi.

53 Ex his omnibus concludere pronum est 1° contradictoriam oppositionem esse omnium maximam. Nam contradictoria ex suo conceptu medium nunquam habent, neque in ullo genere aut subjecto conveniunt, nec se mutuo includunt. Cætera vero opposita vel medium habent, vel in eodem

genere aut in eodem subjecto conveniunt, vel se mutuo includunt (1).

2° Cætera opposita eatenus esse talia, quatenus de contradictione sub aliquo respectu participant. Idcirco enim sunt opposita, nec possunt in eadem re simul esse, quia alterum alterius negationem importat.

54. II° Ideæ comparari possunt secundum notas quibus constant, vel secundum rem quam exprimunt; seu brevius secundum earum comprehensionem vel extensionem (14).

Si primo modo comparentur, vel iisdem reperiuntur constare notis, vel diversis. Si iisdem constant notis, eas *identicas* appellamus, si diversis *diversas*. Quæ identitas et diversitas cum ipsas ideas afficiat, merito *intrinseca* dicetur. *Homo*, v. gr. et *animal rationale* sunt conceptus intrinsece identici; *homo* et *candor* sunt intrinsece diversi.

Si quoad objectum comparentur, exsurget idearum identitas vel diversitas *objectiva*. Sunt nempe ideæ objective identicæ, *quum unam eamdemque rem, sub diversis licet formis exprimunt*. Objective diversæ, *quum de rebus sunt inter se distinctis*. Sic idea *lapidis*, et idea *viventis* sunt objective diversæ: at idea *candidi* et *frigidi*, quanquam intrinsece sint diversæ, quoad aliquam tamen rem, puta *nivem*, sont objective identicæ. Vides identitatem hanc vel diversitatem esse ideis extrinsecam, et ad objecta potius quam ad ideas pertinere: idcirco eam objectivam appellavimus. In ideis est potius *convergentia* ad idem objectum, vel *divergentia* ad objecta distincta.

* 55. Notanda. 1° Intrinseca idearum identitas est *totalis* vel *partialis*, prouti in omnibus notis vel in aliquibus solum ideæ conveniunt. Idem de intrinseca diversitate dicendum. Unde patet posse dari conceptus, qui ex parte sint intrinsece identici, et ex parte intrinsece diversi, ut *homo* et *animal; tabula marmorea* et *tabula quadrata; animal rationale* et *animal irrationale*.

2° Eodem modo sunt ideæ objective identicæ ex toto, quum ambæ exprimunt rem unam et neutra se extendit ad aliam,

(1) Cf. S. Thomæ Opusculum XXXVII, c. I, seq.

ut *Jesus* et *filius Mariæ :* ex parte, quum altera præter alterius ideæ objectum, ad alia insuper objecta se extendit, ut *corpus* et *lucens*. Omne enim lucens est corpus, sed non omne corpus est lucens. Dantur ergo ideæ, quæ secundum aliquam suæ extensionis partem sunt objective identicæ, secundum aliam partem sunt diversæ.

3° Omnes ideæ objective identicæ sunt sociabiles (51), et omnes insociabiles sunt objective diversæ. Sed neutrum dici potest e converso.

4° Idearum sociabilitas ad ordinem possibilitatis pertinet; identitas objectiva ad ordinem actualitatis saltem idealis. Igitur illa latius patet.

5° Ideæ quæ intrinsecam identitatem tantummodo partialem habent (1°), possunt esse sociabiles, et insociabiles, ut patet in contrariis et relativis (52, 3°, 4°).

6° Identitas omnis et diversitas idearum apprehensione comparativa (19, 5°) percipitur.

56. III° Postremo memorandæ veniunt ideæ quæ *associatæ* dicuntur. Sunt autem *illæ quæ ratione alicujus nexus inter ipsas constituti, se mutuo revocant, ita ut redeunte una, excitetur et altera.*

Hic porro nexus potest esse *objectivus* et *subjectivus*. Objectivus continetur relatione aliqua quæ sit *inter idearum objecta*, ut est similitudo, causalitas, oppositio, etc. Subjectivus relatione aliqua, quæ sit *inter objectorum perceptiones*, ut si fuerint simultaneæ, vel in similibus aut etiam oppositis circumstantiis habitæ, vel similes aut etiam oppositas impressiones in subjectum exeruerint.

CAPUT II.

DE IDEARUM SIGNIS.

ARTICULUS I.

De signis notione.

57. *Signum*, si presse accipiatur, est *id omne quod, quum seipsum cognoscenti potentiæ repræsentat, facit ut præter ipsum aliquid aliud cognoscatur.* Ita signum causa est ut animus ad

rei absentis, vel quæ nullo modo ipsum afficit, nec se illi per se manifestat, cognitionem provehatur. Hoc pacto vestigium signum est animalis a quo fuit impressum, respiratio signum est vitæ, insignia quædam dignitatis ac potestatis magistratuum signa sunt. Vis hæc qua signum in alterius rei cognitionem perducit, *vis significandi* audit. Quæ quidem tota est in connexione aliqua cognoscenti perspecta, quam cum re significata signum habet, vi cujus idea signi cum idea significati associatur (56). Connexio autem hæc vel ex rerum naturis oritur, vel hominum arbitrio atque instituto inducta est. Hinc duplex signi genus : *naturale* et *arbitrarium*. Gemitus ex. gr. naturale signum doloris est, laurus arbitrarium signum victoriæ.

58. Pluribus aliis signorum partitionibus omissis, unam memorare præstat, quia hoc loco opportuna et necessaria accidit. Quæ partitio desumitur ex modo diverso, quo signa possunt rem significatam menti offerre, et illius ideam excitare. Igitur signa præsertim arbitraria, dividuntur in *manifestativa* et *suppositiva*.

1° Manifestativa vocamus, *quæ manifestant rei alterius existentiam vel præsentiam in loco, sive præterito tempore, sive præsenti, sive futuro* : ita inscriptio vel arcus præteritam victoriam, tubæ clangor futuram pugnam, crucis venerabile signum christianum annuntiant.

2° Suppositiva dicimus, *quæ loco rei significatæ substituuntur et intelligentiæ supponuntur, ut illius vices agant*. In hunc modum icones vel statuæ Christi, b. Virginis aut beatorum Cœlitum eorum signa sunt, et claves urbis victori delatæ deditionem urbis significant.

ARTICULUS II.

De vocabulis.

59. Affectiones nostras internas nemo unquam mortalium, præter nos cognosceret, nisi ope signorum quorumdam sensibilium possent illæ manifestari et propemodum exterius depromi. Hujusmodi signa sunt pallor oris vel rubor, aspectus oculorum, risus, fletus, tremitus, corporis nutus ac

gestus diversissimi, sed in primis vox. Voces enim inter signa sive naturalia sive artificialia principatum obtinent: per eas quippe et affectiones omnes animi, et ideas, et judicia, et cogitationum nostrarum objecta, etiam insensibilia, abstracta, universalia perspicue, distincte, facillime significamus. Est porro vox : *sonus animalis ore prolatus*. Qui quidem sonus est *inarticulatus* si sonis tantum simplicibus contineatur, quos vocales appellamus, ut sunt gemitus v. gr. vel clamor; *articulatus* si actione varia linguæ, labiorum, palati, dentium aut etiam gutturis diversimode modificetur, aut distinguatur. Actiones hujusmodi quum sonos modificant, constituunt litteras, quas dicimus consonas; complexio autem vocalis et consonæ, vel etiam unica vocalis distincte prolata, articulationem distinctam seu syllabam. Voces vero omnes quæ ex vocalibus et consonis coalescunt, sunt soni articulati. Articulati nuncupantur, quia syllabis quasi articulis quibusdam distinguuntur.

60. Voces articulatæ intelligentiæ opificia exprimunt, non quidem naturaliter, sed ex hominum conventione. Quanquam enim loquendi facultas sit naturalis, non est tamen naturalis relatio hujus vel illius vocis ad certam ideam, ut signi ad rem significatam; quod quidem vel ipsa idiomatum diversitas demonstrat. Relatio igitur hæc ex hominum tantummodo voluntate institutoque consurgit (57). Voces, quæ hoc pacto significandi vim acceperunt *vocabula* nuncupantur. Unde vocabulum definitur : *vox hominis articulata ex hominum conventione significans*.

61. Vocabulorum alia sunt *per se significantia*, alia *non per se significantia*.

Sunt per se significantia, quæ sine ullo addito completam habent significationem ; ut *Cæsar*, *loquor*, *locutus*, *loqui*, *candor*, *candidus*, etc. Vocabula hæc vocabantur a veteribus *categoremata*.

Sunt per se non significantia, quæ completam significationem non habent, sed solummodo aliorum vocabulorum significationem modificant, ut sunt voces *omnis*, *nullus*, *aliquis*, *his* etc. casus item obliqui, pleraque adverbia, præpositiones

omnes et conjunctiones. Hæc vocabula veteres appellabant *syncategoremata*.

62. Vocabula sunt *orationis* partes. Oratio enim est *vocabulorum complexio ad aliquid significandum ordinata*. Ex orationis vero partibus, quas granmmatici assignant, logici *nomen* in primis et *verbum* considerant.

Nomen duo significat, et rem quæ est intellectus objectum, et ideam rei in intellectu existentem; sed diverso modo utrumque significat. Est enim nomen signum *suppositivum* rerum, *manifestativum* idearum (58). Unde nominis definitio: *vocabulum rem cogitatam significans*.

Verbum secundum omnes suos modos acceptum, semper significat, et quidem suppositive, duarum idearum identitatem objectivam vel diversitatem (54) ut est objectum alicujus animi actus, cujusmodi est affirmatio imperium, desiderium, permissio, deprecatio, etc. adjecta relatione ad tempus. De hoc suo loco.

63. Nomina et verba, prouti sunt propositionis partes, *termini* a logicis vocari solent; quia in ipsis terminatur ac desinit propositionis logica resolutio. Hac igitur communi appellatione nomina et verba complectentes, terminorum partitiones secundum tria capita instituemus : 1° secundum vim significandi: 2° secundum objecta significata. 3° secundum significationis extensionem.

ARTICULUS III.

De terminorum partitione secundum vim significandi.

64. Vi significandi spectata, dividuntur termini in *univocos* et *æquivocos*. Notandum 1° divisionem hanc cadere solum in eos terminos, qui de pluribus singillatim dicuntur: 2° univoca et æquivoca primario dici de rebus significatis, secundario de vocabulis significantibus.

Sunt res univocæ eæ, *quarum et nomen idem est, et eadem ratio per nomen significata*. Æquivocæ sunt, *quarum nomen idem est, sed diversa ratio per nomen significata*.

Hinc terminus univocus est, *qui eamdem constanter rationem et essentiam significat, quum de suis significatis dicitur*. Talis

est vox *animal*, quæ sive dicitur de homine, sive de pecude, corpus animatum et sentiens semper significat.

Terminus æquivocus est *qui diversas rationes et essentias significat, quum de suis significatis dicitur;* ut *Tartarus*, prouti de homine in Tartaria nato, et de inferno usurpatur; *investigabile*, qua voce significamus et id quod investigari potest, et quod investigari non potest; *sanum* quæ vox quum de animali dicitur, significat habens sanitatem, quum vero de aere, significat conducens ad sanitatem.

65. Omnis porro æquivocatio vel *casu* inducta est, vel *consilio.*

Casu, quum idem nomen impositum est rebus diversis significandis, quin ulla relatio inter eas vigens, ad id homines adduceret. Talis est æquivocatio in vocibus *Tartarus*, *investigabilis*, *Gallus*, *malum*, *os*, *liber*, etc.

Consilio, quum rebus diversis significandis idem nomen impositum est, propter aliquam relationem inter res significatas animadversam. Sic *pes* de animante dicitur et de mensa ac monte; et *doctus* de scriptore et de libro.

Termini qui consilio æquivoci sunt, *analogi* generatim, non quidem a græcis sed latinæ scholæ usu vocari solent, propter analogiam, quæ in rebus significatis deprehenditur (1).

* 66. Hæc porro analogia alia est *attributionis*, alia *proportionis*, quæ proprie analogia nuncupatur (2).

Analogia attributionis est in iis rebus, *quæ eodem nomine significantur, quia relationem habent ad rem eamdem, sed diversimode.* Sic *sanum* dicitur de cibo, de medicina, de vultus colore, per respectum ad sanitatem animalis; sed de cibo, quia conservat illam ut causa, de medicina, quia respicit illam ut finem, de vultus colore, quia manifestat illam ut signum.

Res illa ad quam cætera analoga referuntur, et a qua derivatam habent appellationem, *analogum princeps* nominatur.

(1) De appellationum varietate, quæ in analogis significandis reperitur, tum penes græcos auctores, tum penes latinos Cf. Ferrariensem in lib. I, c. 34, *Summæ contra gent.*, et Fonsecæ *Metaphys.*, lib. IV, c. II, sect. VI.

(2) ἀναλογία proportio.

Quæ res si eodem nomine significetur ac minus principalia, quæ ad illud referuntur, nomen hoc analogum dicitur analogia *unius ad alterum*. Ita vox sanum, quia de animali dicitur, quod est analogum principale, et de cæteris, quæ ad ejus sanitatem referuntur, analogiam exprimit unius ad alterum.

Si vero principale illud non eodem nomine significetur quo cætera ad ipsum relata, hæc dicuntur analoga analogia *ad tertium*. Hanc analogiam habet vox *christianus*. Appellantur enim a Christo homo christianus, lex christiana, mores christiani etc.

* 67. Corollaria. 1° In analogia unius ad alterum, ratio quæ per nomen significatur, invenitur formaliter et proprie solummodo in principali analogo.

2° Vox analoga absolute et simpliciter adhibita, de eodem principali analogo intelligitur.

3° Analogum principale ponitur in definitione cæterorum. Non enim potes v. gr. definire sanitatem medicinæ, nisi per ordinem ad sanitatem animalis.

* 68 Analogia proportionis est in iis *quæ eodem nomine significantur, quia sunt secundum aliquam proportionem similia.* Est autem proportio generatim: *identitas habitudinis quam duo habent ad alia duo;* ut patet ex proportionibus numerorum. Dicuntur enim proportionem inter se habere senarium comparatum cum ternario, et denarium comparatum cum quinario, quia ratio unius ad alterum utrobique est identica, videlicet ratio dupla. Eodem modo hæc analoga non sunt talia, quatenus similia sunt; nam quatenus similia, univoca sunt (64), non analoga: sed quatenus similes habent ad aliqua habitudines; quia v. gr. quemadmodum se habet risus in hominis vultu, ita viror herbarum et florum amœnitas in prato.

Jam ea, quæ talem habent relationum simulitudinem, eodem nomine designantur. Nomen vero hoc non est illud quod exprimit rationem utrique analogo communem: hoc enim nomen univoce significat utrumque, non analogice, ut v. gr. *animal* in quo conveniunt homo et brutum, vel *crude-*

lis in quo conveniunt tigris et tyrannus, utrique univoce applicatur; sed est nomen significans essentiam aut notam aliquam, quæ proprie est unius et non alterius; quæ tamen secundum aliquam proportionem essentiæ aut notæ propriæ alterius similis est. Ita hominem qui ratione non utitur, vocamus brutum, et tyrannum appellamus tigridem; quia quemadmodum brutum se habet ad rationem qua caret, ita homo ad rationem qua non utitur, et quemadmodum tigris omnimode caret humanitate, ita tyrannus omnimode illam abjecit. Hunc pertinent omnes metaphoræ.

Hæc de analogia attributionis generatim. De analogia *entis* aliquid peculiare dicendum superest : de qua opportunius alibi.

* 69. Ex his apparet 1° discrimen quod separat voces analogas secundam attributionem, et analogas secundum proportionem. Illæ enim respiciunt unam eamdemque rationem quanquam diversimode; non enim est alia sanitas qua denominatur animal, ab ea qua denominatur cibus. Istæ autem significant rationes plures et diversas, quanquam proportione similes : aliud enim significat tigris quum de fera dicitur, aliud quum dicitur de homine.

2° Quum terminum secundum analogiam proportionis usurpamus, tacitam quamdam comparationem institui, in qua quatuor ad minus termini considerantur (68).

* 70. Ex iis porro omnibus quæ hucusque dicta sunt, hæc consequuntur :

1° Eumdem terminum respectu aliquorum esse posse univocum, respectu aliorum æquivocum, sive casu sive consilio. Sic terminus *homo* est univocus respectu individuorum humanæ speciei, et æquivocus respectu hominis veri, picti, sculpti.

2° Terminum analogum medium propemodum esse inter univocum et pure æquivocum. Non enim exprimit unam eamdemque in omnibus rationem, at diversas exprimit rationes, quæ tamen uno alterove modo (60) unitatem quamdam habent.

3° In eadem voce reperiri posse sub diversis respectibus

analogiam tum attributionis, tum proportionis; ut v. gr. reperitur in voce *homo*, prout homini vero et picto fit communis.

ARTICULUS IV.

De terminorum partitionibus secundum objecta significata.

* 71. Huc revocantur termini *concreti* et *abstracti;* tum etiam *sociabiles* et *repugnantes* : qui quid sint, ex iis quæ de ideis (29, 51) dicta sunt, nullo negotio intelligitur.

Ex dictis pariter (18) pronum est intelligere, qui sint termini *primæ intentionis* ac *secundæ*.

Termini primæ intentionis dicuntur *qui impositi sunt rebus cogitatis ut sunt in se significandis*. Tales sunt *homo*, *album*, *motus*, etc.

Termini secundæ intentionis, *qui impositi sunt rebus cogitatis significandis, ut subsunt cogitationi intellectus* Tales sunt *genus*, *species*, *cognitum*, *prædicabile*, *universale*, etc.

72. Propria terminorum partitio, eaque vulgatissima est in *connotativos* et *absolutos*.

Terminus connotavius esi ille, *qui significat aliquid ut inhærens seu adjacens alicui*, uti *candidum*, *sapiens*, *cæcum*, *amabile*.

Absolutus est, *qui significat aliquid, non ut inhærens alicui, sed ut per se subsistens*. Tales sunt termini qui *substantias* significant, ut *lapis*, *animal*, *homo*, *Alexander*, *Roma*; vel qui significant formas affectionesque substantiarum, non ut inhærentes, sed abstracte et sine relatione ad ullum subjectum (29), ut *candor*, *cæcitas*, *amabilitas*.

* 73. Hinc 1° Multa nomina quæ a grammaticis pro substantivis habentur, sunt logicis adjectiva, nempe connotativa; ut *philosophus*, *pater*, *dominus*, etc.

2° Nomina quæ substantias significant, si substantiæ concipiantur ad modum formæ subjecto inhærentis, sunt connotativa. Talia sunt nomina *ligneum*, *humanum*, *vestitum*, *animatum*.

3° Omne connotativum est terminus concretus, sed non

vicissim. *Homo* v. gr. *Petrus* etc. sunt termini concreti, non tamen connotativi.

4° Nomen connotativum aliud significat, et de alio dicitur. Significat enim modum seu formam substantiæ, et dicitur de substantia, cui modus inest. Et ex hoc vocatur, *connotativum* quia præter id quod significat, notat etiam subjectum de quo dicitur; nisi quod modum clare exprimit, subjectum obscure (47); et nihilominus illum indirecte, hoc directe; seu, ut veteres loquebantur, illum *in obliquo,* hoc *in recto.*

5° Unde intelliges, quid sit in connotativis nominibus *materiale* et *formale* significatum. Materiale est subjectum cui inest forma nomine significata : formale est subjectum idem, prout tali forma determinatur. In his vocibus: *grammaticus, dux, pictor,* etc. significatum materiale est *aliquis homo,* formale *homo ut grammaticus, ut dux,* etc.

Hoc duplex significatum aliquo modo assignatur in ipsis absolutis, si concreta sint. In his enim materiale significatum sunt individua, formale eadem, ut talem naturam habentia. Imo in ipsis abstractis, si ut concreta considerentur, veluti quum dicimus : *fortitudo est virtus.*

74. Altera partitio, quæ in terminos cadit, et non in ideas, continet terminos *simplices* et *complexos.*

Terminus simplex est *unicum vocabulum ideam aliquam sive simplicem sive compositam* (28) *exprimens,* ut *ens, domus.*

Terminus complexus est, *qui pluribus vocabulis unam ideam compositam effert, significando distincte rem ejusque affectiones vel attributiones ;* ut *Plato philosophus, homo prudens.* Terminus qui rem significat, dicitur *principalis;* qui rei affectionem, *incidens.*

75. Terminus incidens, si principali convenit secundum totam ejus extensionem (28), appellatur *explicativus,* quia explicat aliquid, quod ad ideam principali termino prolatam pertinet. Exempla : *Plato Philosophus, Deus bonus, homo mortalis.*

Si vero incidens principali non convenit secundum totam ejus extensionem, at tantummodo secundum partem, dicitur *restrictivus* vel etiam *determinativus,* quia coarctat et determi-

nat principalis significationem ad partem tantum illius extensionis quam per se haberet. Exempla : *homo prudens, Apostolus Petrus, liber Platonis, timens mortem, disputans acute, homo qui dormit.* His fere modis fit restrictio.

ARTICULUS V.

De terminorum partitione secundum extensionem.

76. Secundum extensionem considerati termini, dividuntur immediate in *proprios* et *communes*. Proprius est, *qui certum individuum significat*, videlicet objectum ideæ singularis (31); unde dicitur quoque terminus *singularis*. Hujusmodi sunt *Socrates, Neapolis, Bucephalus.*

Communis est, *qui de pluribus singillatim, et secundum eamdem significationem dicitur ;* ut *substantia, mobile, pater, justus.* Ponitur in definitione vox illa : *singillatim*, ut excludantur termini collectivi (32); adduntur illæ : *secundum eamdem significationem*, ut univoci solum termini designentur, et æquivoci excludantur (64). Quare si presse loquamur, a definitione excluduntur quoque vocabula quibus *transcendentalia* (36) significantur : hæc enim univoca non sunt, ut alibi demonstrabimus ; tamen lato quodam sensu communia dici possunt, imo communissima dici solent ; quia revera sunt multipliciter communia.

77. Id quod per se et immediate terminus communis significat, est comprehensio ideæ universalis.(14), seu id quod in individuis abstractione mentis inventum est identicum, et apprehenditur ut unum (33).

Mediate vero ea quoque individua, quæ extensionem ideæ universalis constituunt (14), significat. Unde potest ad extensionem hanc vel ex toto, vel ex parte significandam determinari, et sic fieri *singularis, particularis, universalis* et *collectivus*. Quod si nullo modo quoad extensionem determinetur, dicetur *indefinitus*.

78. 1° Fit singularis duobus modis.

a) Præfigendo illi pronomen demonstrativum, ut fit quum dicimus: *hic homo, illa urbs.* Dicitur tunc *singularis ex demonstratione.*

b) Adjecto termino incidente (74, 75), qui ad unum tantum individuum terminum communem restringat, in quo casu dicitur *singularis ex hypothesi*, ut si dicam : *filius Pelei, proditor Christi, liber quem lego, maximus philosophorum.*

2° Fit particularis, si coarctetur ad significandum unum e suis inferioribus, sed indeterminatum (55). Ad hoc autem coarctatur :

a) Signo quopiam particularitatis illi præfixo, ut in his : *aliquis homo, quidam cives, plerique doctores, pars militum, decem juvenes, alter fratrum*, et similibus.

b) Ex ipso contextu orationis, ut quum dico : *Crœsus est dives*, nempe *aliquis dives*. De hoc ubi de propositionibus.

3° Fit universalis, si ad omnia et singula sua inferiora singillatim significanda trahatur. Quod fit

a) Usurpando pluralem numerum nominis communis; *homines, philosophi*, etc.

b) Præponendo terminis communibus signa universalia, quæ sint vel universalia omnino, ut *omnis, nullus*, etc., vel usque ad certum numerum, ut *uterque, neuter*.

4° Fit denique collectivus, quum omnia et singula sua inferiora simul ac per modum unius accipienda significat, ut in hac propositione: *Omnes partes æquant totum.* De hoc infra.

CAPUT III.

DE USU TERMINORUM

ARTICULUS I.

De terminorum suppositione.

79. Sequitur ut quasdam terminorum affectiones seu proprietates exponamus, quarum notio tum ad rectum vocabulorum usum, tum ad genuinum eorum sensum in humani sermonis contextu definiendum et interpretandum non modice juvat. Quemadmodum enim qui nummorum quibus utitur valorem ignorat, facile circumvenitur, ita qui nescit ea omnia quæ significationem verborum mutant, augent, restringunt, decipiatur in multis, aut saltem hæreat necesse

est. Omissis igitur inutilibus et ab usu remotis, septem terminorum affectiones, quantum necesse fuerit, explicabimus. Hæ sunt: *suppositio*, *status*, *ampliatio*, *distractio*, *restrictio*, *diminutio*, *appellatio*. Ac primo de suppositione dicendum.

80. *Suppositio* generatim est *usus termini pro re aliqua.* Quæ denominatio ex eo orta est, quod voces, ut diximus (62, 58), rebus quasi substituuntur, et pro rebus ipsis, quæ nequeunt oculis supponi, audienti supponuntur. Differt a significatione. Hæc enim est vis existens in termino, objiciendi intellectui aliquid a se distinctum ; suppositio autem est usurpatio termini, ut vim significandi exerat. Ejusdem porro vocis diversa potest esse suppositio, utquæ ex loquentis intentione et sermonis circumstantiis sæpe dependet:

Unde 1° suppositio dispescitur in *materialem* et *formalem.*

Materialis est *usurpatio vocis pro seipsa.* Sic usurpas has voces *Cicero*, *Philosophia*, quum dicis, *Cicero est vox trium syllabarum*, et: *Philosophia significat studium sapientiæ.*

Formalis est *usurpatio vocis pro re aliqua quam significat ;* hujusmodi est suppositio earumden vocum, si dicas: *Cicero fuit orator*, *Philosophia est scientia.* Et hæc proprie loquendo suppositio dicitur.

81. 2° Formalis suppositio alia *realis* est, alia *logica*, quam veteres *simplicem* appellabant.

Realis est *usus termini pro re significata, secundum modum existendi quem habet extra mentem.* Quum dicis : *Plato est homo* : *homo est animal*, suppositio vocum *Plato* et *homo* est realis.

Logica est *usus termini pro re significata, secundum modum existendi quem habet in intellectu cognoscente.* Quum dicis : *Plato est idea singularis*, vel *est unum ex inferioribus hominis ;* et *homo est species;* usurpas voces *Plato* et *homo* suppositione logica.

Hinc colliges, terminos qui realiter supponuntur, supponi pro rebus ut subsunt primis intentionibus ; qui vero logice, supponi pro rebus ut subsunt intentionibus secundis (18).

82. 3° Quoniam termini alii sunt singulares, alii communes (76), ita suppositio formalis sub hoc quoque respectu duplex est, *singularis* nempe et *communis.*

Singularis est *acceptio nominis pro individuo determinato;* quo pacto accipiuntur hæc nomina: *Socrates, hic homo, filius Pelei* (76, 78).

Communis est *acceptio nominis communis pro suo significato immediato, vel pro suis significatis mediatis* (77).

4° Ex quo vides suppositionem communem in duas species subdividi; quarum altera est *acceptio nominis communis pro natura, quæ in pluribus individuis abstractione mentis reperitur identica*: altera est *acceptio nominis communis pro individuis quæ extensionem ideæ universalis constituunt.* Si suppositio sit insuper realis (81), prima vocatur *absoluta*, secunda *personalis.* Exemplum utriusque habes in his propositionibus: *homo est nobilissimum animal; omnis homo moritur.*

Quoniam vero termini communis extensio potest vel ex toto, vel ex parte considerari, jam vides, posse terminum communem tum pro tota sua extensione, tum pro parte supponi. Ad hæc, verba vel nomina, quibuscum terminus communis in oratione conjungitur, alias suppositionis personalis inducunt differentias. Quæ omnia ut explicentur, quædam præmittenda sunt.

ARTICULUS II

De quadruplici descensu a termino communi ad individua.

83. Suppositio personalis termini communis explicatur per descensum ad individua. Est autem generatim descensus: successiva substitutio individuorum, quæ termini communis extensione continentur, in eo orationis contextu, in quo terminus communis invenitur. Dicitur descensus, quia individua censentur inferiora termini communis, et ita vocantur (33). Jam descensus iste quadruplex est, nimirum *copulativus* et *copulatus, disjunctivus* et *disjunctus.*

1° Copulativus descensus fit multiplicando pro numero individuorum orationem, multiplicataque membra conjun-

gendo particula *et*: ut si orationem hanc: *Omnis homicida pereat*, ita explices: homicida A pereat, et homicida B pereat, et homicida C pereat, et ita de cæteris.

Descensus iste dicitur copulativus seu copulans, quia fit copulando membra orationis multiplicata.

2° Copulatus fit substituendo communi termino inferiora ejus copulata per particulam *et*, ita ut oratio non multiplicetur. Ita explicabis inhumanum illud Neronis votum: *Utinam omnes cives unum caput haberent*, nimirum: Utinam civis A, et civis B, et civis C, ... et civis X unum caput haberent.

Ex hoc patet, quare descensus iste copulatus nuncupetur.

3° Disjunctivus fit multiplicando pro numero individuorum orationem, ejusque membra conjungendo particula disjungente *vel*. Hoc pacto expones propositionem hanc: *Aliquis apostolus fuit proditor*, nempe: vel Petrus fuit proditor, vel Andræas fuit proditor. . . . . vel Judas fuit proditor.

4° Disjunctus, qui et *confusus* nominatur, fit substituendo communi termino inferiora ejus, connexa per particulam disjunctivam *vel*, ita ut oratio non multiplicetur. Si hæc proponatur enuntiatio: *Aliquis oculus est necessarius ad videndum*, non tibi licebit eam exponere descensu disjunctivo hoc pacto: vel dexter oculus est necessarius ad videndum, vel sinister oculus est necessarius ad videndum; hæc enim expositio esset plane falsa; sed recte expones illam descensu disjuncto: vel dexter oculus vel sinister est necessarius ad videndum.

84. Notanda 1° Quæ diximus de descensu a specie ad individua, dicito etiam de descensu a genere ad species.

2° Individuorum multitudo quæ in his descensibus enumerata censentur, modo ad existentia hoc vel illo tempore solum pertingit, modo etiam ad possibilia, uti ex dicendis patebit.

3° In suppositione materiali (80), logica (81), et singulari nullus potest fieri descensus, ut manifestum est. In suppositione absoluta (82) potest fieri ratione mediati significati.

Suppositio autem personalis quomodo sit modo hoc, modo illo descensu explicanda, mox aperiemus.

ARTICULUS III.

De partitionibus suppositionis personalis.

85. Terminus qui personaliter supponitur, potest, ut diximus (83), supponi pro tota sua extensione, vel pro parte tantum. Quum pro tota supponitur, suppositio est vel *distributiva* vel *collectiva;* quum pro parte, *disjunctiva* vel *disjuncta.*

Suppositio *distributiva* est *usus termini communis pro suis inferioribus enumerandis descensu copulativo* (83, 1°). Quando vero terminus communis distributive supponatur, exemplis in præsens declarare juverit. In his enuntiationibus : *Homines* sunt mortales — Omne *corpus* est grave—Nullus *philosophus* est infallibilis — Crœsus non est *felix* — Leo est *bestiarum* fortissimus, pulchrior *urso* — Planeta differt *a stella* — Nullum animal, excepto *homine*, potest erubescere — voces *homines corpus*, *philosophus*, *felix, bestiarum, urso, stella, homine* distributive supponuntur.

86. Distributiva suppositio 1° potest esse *complete* et *incomplete* distributiva.

a) Complete distributiva est, *quæ explicatur descensu copulativo enumerante omnia individua, quæ termino communi subjacent* In exemplis superioribus, termini communes complete distribuuntur. Dicitur hæc suppositio pro *singulis generum.*

b) Incomplete distributiva est, *quæ explicatur descensu copulativo enumerante omnes species, quæ subsunt termino communi.* In his propositionibus ex. gr. *Omne animal terrestre fuit conditum die sexto; Historia naturalis describit omnia mineralia; Tullius omnes reipublicæ honores assecutus est*, termini *animal terrestre, mineralia, honores* incomplete distribuuntur : quæ dicitur suppositio *pro generibus singulorum.* Vides porro, non posse hoc pacto supponi, nisi ea nomina quæ genus proprie dictum (57) significant, aut quæ tanquam genera considerantur.

2° Distributiva suppositio, sive completa sit, sive incom-

pleta, potest insuper esse vel *simpliciter* distributiva, vel *cum exceptione.*

a) Simpliciter distributiva est, *quum in descensu exsequendo nulla exceptio facta intelligitur*, ut in his: *Omnis homo est animal* : *omne animal est mortale.*

b) Distributiva cum exceptione, quæ etiam *accommoda* vocatur, est, *quum in descensu exsequendo exceptio aliqua intelligitur facta.* Quum v. gr. dictum legis : *In Adam omnes peccaverunt*, utique intelligitur excipi Christus et immaculata ejus mater. Item in hac propositione: *Omne animal fuit in arca Noe*, unusquisque intelligit excipi aquatilia.

Notandum probe est, non posse nec debere in distributiva suppositione explicanda, exceptionem a quoquam intelligi, nisi ratione probetur, vel idonea auctoritate.

87. Suppositio *collectiva* est *usus termini communis pro suis inferioribus enumerandis descensu copulato* (83, 2°). En tibi exempla : *Omnes partes æquant totum — Sacramenta sunt septem — Utinam boni cives sint multi.*

Hoc suppositionis genus ex cæteris orationis adjunctis, partibus ac toto contextu facile dignoscitur. Hoc unum animadverte, non posse nomen commune supponi collective, nisi plurali numero efferatur, ut liquet ex ipsa rei natura. Cæterum collectiva suppositio quam differat a distributiva, nemo non videt.

88. Suppositio *disjunctiva* est *usus termini communis pro suis inferioribus enumerandis descensu disjunctivo* (83, 3°) : seu aliis verbis : est usus termini communis pro uno e suis inferioribus eoque indeterminato, ita tamen ut de uno aliquo seorsum sumpto possit oratio verificari. Res patet in exemplo supra allato (83, 3°).

Suppositio *disjuncta* seu confusa est *usus termini communis pro suis inferioribus enumerandis descensu disjuncto* (83, 4°), seu usus termini communis pro uno e suis inferioribus, eoque indeterminato, et quidem ita ut de nullo seorsum sumpto possit oratio verificari, sed solum de uno aliquo sumpto disjunctim cum aliis. Hoc pacto supponitur vox *oculus* in propositione supra expensa : *Aliquis oculus est necessarius ad*

videndum. Item in his quæ sequuntur : *Requiritur navis ad navigandum — Debeo tibi nummum aureum — Polliceor tibi, vel desidero equum* — Voces *navis, nummum aureum, equum* supponuntur disjuncte. Et generatim quotiescunque utimur verbo quod fertur ac tendit ad aliquam rerum speciem, et non determinate ad individua, casus obliqui a verbo dependentes ita supponuntur.

89. Ex his omnibus colliges 1° terminos qui afficiuntur syncategorematis *omnis,nullus, etc.*, posse habere pro varietate orationis suppositionem tum distributivam, tum collectivam : eos item qui afficiuntur syncategoremate *aliquis* et similibus, posse supponi tum disjunctive, tum disjuncte.

2° Terminum universalem (78, 3°) esse terminum communem distributive suppositum, terminum item particularem esse terminum communem disjunctive suppositum, vel disjuncte.

ARTICULUS IV.

* *De terminorum statu, ampliatione, distractione.*

90. Affectiones istæ tres conveniunt nominibus, seu potius eorum suppositioni quatenus nomina cum verbis conjunguntur. Quum enim verbum adsignificet tempus (62), modo contingit, ut nomen illi conjunctum supponatur pro iis tantum individuis, quæ tempore per verbum adsignificato existunt, modo pro iis quæ alio tempore exstiterunt vel exstitura sunt, modo pro his simul et illis. Veniamus ad singula.

Status est *acceptio termini pro iis rebus, quæ sunt in tempore adsignificato per verbum ipsi conjunctum*, ut videre est in his exemplis : *Mutus tacet; Pueri multi senuerunt; Calamitas veniet;* in quibus terminus *mutus* accipitur pro iis qui in præsenti sunt tales, *pueri* pro iis qui fuerunt pueri, *calamitas* pro iis quæ futuræ sunt.

91. *Ampliatio* est *acceptio termini pro pluribus rebus quam quæ existunt tempore per verbum adsignificato*. Hoc pacto accipitur terminus *senex* in hac propositione : *Omnis senex fuit puer* ; nempe : *omnis qui fuit aut est senex.*

Animadverte 1° cum tres sint generatim temporum differentiæ, *esse*, *fuisse*, *fore*, posse ampliationem se extendere ad duas tantum, v. gr. ad præteritum simul et ad præsens; vel etiam omnes complecti; imo omne tempus excedere, et ad ea quoque pertingere quæ possibilia sunt. Quum dicis ex. gr. *Lugentes consolabuntur*, terminus *lugentes* ampliatur a futuro ad præsens, ut sensus sit : *qui erunt aut sunt lugentes, consolabuntur*. Quum vero dicis : *Omnis homo est morti addictus*, ampliatio fit a præsenti ad præteritum simul et futurum. Tandem si dicas : *Omnis homo est animal*, eos quoque complecteris homines qui esse possunt, licet nunquam futuri sint.

2° Quum nomen ampliationem subit, non accipi pro iis quæ sunt copulatim (83, 2°) in diversis temporibus, sed disjunctim in uno aut altero. Sic in ultimo exemplo non hoc intelligis, quod omnis homo qui fuit, et est, et erit et potest esse, sit animal; sic enim homo qui fuit v. gr. et non est, animal non esset; sed quod omnis homo qui fuit, aut est, aut erit, aut potest esse, sit animal.

92. *Distractio* est *acceptio termini pro iis tantum quæ sunt alio quodam tempore diverso a tempore verbi*, ut contingit in his enuntiationibus : *Cæci vident, claudi ambulant, mortui resurgunt, vivens morietur*. Explica : *qui fuerunt cæci, claudi, mortui, et qui est vivens.*

93. Ad rite explicandas tres istas nominum affectiones, notandum, aliter eas explicandas esse in nominibus absolutis, aliter in connotativis. Nomen enim absolutum præponendum est relativo pronomini, verbum *est* aut *fuit* etc. regenti : nomen vero connotativum postponendum. Oblatis tibi his duabus enuntiationibus : *Omnis homo morti est addictus*, et *Lugentes consolabuntur*, sic explicabis primam : *Omnis homo qui est, aut fuit, aut erit, morti est addictus;* alteram vero : *Qui sunt, aut erunt lugentes consolabuntur*. Ratio est, quod relativum refertur ad subjectum, cui inest forma, hoc vero subjectum diserte significatur a nomine absoluto et a connotativo confuse connotatur (73, 4°).

ARTICULUS V.

* *De restrictione, diminutione, appellatione.*

94. *Restrictio* est *coarctatio significationis termini ad partem tantummodo extensionis quam per se haberet.* Fit per voces incidentes restrictivas, de quibus in capite præcedenti diximus (75).

Hic nota 1° voces incidentes istas restringere personalem termini suppositionem, unaque sive statum, sive ampliationem, sive distractionem, quam terminus principalis per se haberet.

2° Nullam fieri restrictionem, quum vocabulum incidens transfert principale a propria significatione ad metaphoricam, ut quum dicis : *equus marmoreus, milites depicti.* In his non restringis principalis suppositionem, sed a propria mutas in impropriam; quam mutationem veteres *alienationem* vocabant.

95. *Diminutio* est *coarctatio termini ad significandam solummodo partem ejus rei, quam ex se totam significat.* V.gr. quum dico *ruber*, significo subjectum rubrum: si addo *crine*, coarcto significationem ad hujus subjecti partem. Idem dicito de aliis.

96. *Appellatio* est *applicatio notionis significatæ per unum terminum ad id quod per aliquem alium terminum significatur;* ut quum dico : *bonus philosophus*, applico homini, ut est *philosophus*, notionem significatam per vocem *bonus*, ut significem eum esse bene versatum in philosophiæ scientia. In hoc exemplo vox *bonus* dicitur appellans, vox *philosophus* appellata, et ita in cæteris.

De appellatione hæc accipe documenta.

1° Vox appellans semper accipitur secundum formale significatum (73, 3°), videlicet pro forma, quam significat, ut adjacentem subjecto. Si enim quandoque acciperetur secundum materiale significatum, nimirum pro subjecto, in quo invenitur forma nomine expressa, nulla esset appellatio, sed ridicula tautologia. Fac enim, quum dico *homo sapiens*,

me accipere vocem *sapiens* pro materiali significato, quid aliud dicerem, nisi *homo homo?*

2° Appellatio ipsa modo cadit super formale significatum vocis appellatæ, ut si dicas *magnus dux*, vel *malus musicus ;* modo vero super materiale, ut quum dicimus : *poeta dormiens.*

3° Generatim quum occurrit terminus complexus ex voce appellante et appellata, ita ut appellans appellatam præcedat, appellatio cadit in formale significatum vocis appellatæ. Idcirco hæc propositio : *Christus est factus homo* concedi debet ut vera, quia appellatio *facti* non fertur in personam habentem humanam naturam, quæ est significatio materialis vocis *homo*, sed in personam quatenus humanam possidet naturam, quæ est significatio formalis (73, 5°).

4° Quum vero vox appellans applicatur per propositionem voci appellatæ, si hæc est terminus concretus, appellatio cadit in materiale ejus significatum. Idcirco hæc propositio: *Christus est æternus*, est vera, quia appellatio *æterni* fertur in Verbum divinum, quod est quasi materiale significatum vocis *Christus*, non in Verbum incarnatum, quod est significatum formale.

5° Cæterum quum diversitas appellationis a mente loquentis potissimum pendeat, si quando dubium occurrat, appellatio ipsa explicanda est, antequam recipiatur. Explicatur porro appellatio, adhibitis particulis reduplicantibus, *quatenus*, *qua*, *secundum quod*, *etc.* Hanc propositionem v. gr. *Deus est mortuus*, ita explicabis : Deus, quatenus dicit unam ex personis divinis, mortuus est, verum : quatenus dicit naturam divinam, falsum.

97. Minuta sunt hæc, et non paucis fortasse redundantia, quibusdam etiam despectui habenda videbuntur. Sed ex his minimis ars omnis constat ; e quibus etiam, ut exempla adducta demonstrant, non raro maxima pendent. Cæterum nonne minutiora sunt, quæ historiæ naturalis scriptores, chimici, physiologi de corporibus perscrutantur? Qui vero hæc, uti decet, magni facit, quomodo secum ipse cohærebit, si quum de mentis humanæ operationibus deque recte cogi-

tandi arte agitur, quidquid ultra superficiem penetrat, quidquid analysim aliquam diligentemque inquisitionem sapit, fastidiat et damnet? Si quis plura desiderat, adeat Petrum Fonsecam in *Institutionibus Dialecticis* (1).

ARTICULUS VI.

* *Notanda quædam circa usum vocabulorum.*

98. Cum in hunc finem vocabula adhibeamus, ut res a nobis cogitatas cæteri intelligant (62), illud maxime in vocabulorum usu, præsertim philosophico, curandum est, ut qui audiunt, vocabula ipsa quæ usurpamus, intelligant, iisque intellectis, mentem quoque loquentis quam proxime assequantur. Is porro vocabulum intelligere censetur, qui ita novit quid vocabulum significet, ut rei significatæ ideam saltem claram habeat. Mentem vero loquentis intelligit, qui non modo novit res quæ vocabula a loquente usurpata significant, sed etiam cum his vocabulis easdem conjungit notiones, quas ipse loquens conjungit.

99. Ad hunc finem ut ab aliis intelligatur, hæc præsertim documenta loquenti attendenda sunt:

1° Ut a vocabulis obscuris abstineat, quando clara adhiberi possunt, vel debent. Sunt porro vocabula obscura ea quorum anceps est significatio, ita ut diversas in diversis ideas excitare possint. Hujusmodi sunt.

a) Termini indeterminati et transcendentes *ens*, *res* etc., quum de rebus determinatis sermo est.

b) Voces genericæ, quum de speciebus loquendum est.

c) Voces vagæ significationis, quæ videlicet vel significationem habent multiplicem, ut est vox *natura*, vel a variis hominum opinionibus dependentem, ut sunt *honor*, *homo politicus, libertas civilis, libertas conscientiæ, tolerantia opinionum* et aliæ sexcentæ, quibus recentiores præsertim sophistæ liberaliter utuntur. Quum hujusmodi vocabula, imo generatim quum voces adhibemus quæ multiplicem utcunque significationem habent, declarandum est, quæ significa-

(1) Lib. VIII, c. 19, seq.

tio a nobis intendatur; et cavendum, ne ad alteram significationem deflectamus, auditore seu lectore non præmonito, nisi res per se pateat.

2° Multo magis cavendum a verbis inanibus, quæ propriam quidem significationem habent, sed ad rem aliam significandam transferuntur, cujus notionem nullam vel solum obscuram habemus. Hujusmodi sunt officiosa illa vocabula ad ignorantiam dissimulandam simulandamque scientiam excogitata, quæ adhiberi solent non modo ab iis qui vulgo imponere avent, sed ab iis quoque, qui subtilis inquisitionis impatientes, tum demum omnibus quæstionibus satisfecisse sibi videntur, quum verba sibi aliisque danda ipsis non desunt.

3° Abstinendum quoque ab inutilibus metaphoris, quando voces propriæ clarius rem explicant, et erroneis interpretationibus minus patent. Non raro metaphoræ istæ inter inania verba rejiciendæ sunt, de quibus mox egimus. Huc spectant illa *horror vacui*, *sympathiæ rerum*, *antiperistasis*, etc.

4° Attendatur inprimis ad usum loquendi, ita ut a receptis vocabulis receptaque vocabulorum significatione non recedatur, vitentur obsoleta, nova non obtrudantur absque necessitate, nec sine prævia declaratione; usitata insuper vocabula non ita conjungantur, ut ambigua oratio et ænigmati similis prodeat.

100. Notanda tamen duo:

a) Non recedere ab usu loquendi, qui vocabula vulgo imperitorum inexplorata, at philosophis familiaria, et ad mentis abstractiones scientiarumque subtilitates significandas inducta, usurpet. Omnis enim artis ac disciplinæ proprium est, ut, cum eas res pertractare debeat quas vulgus non curat, terminos quoque sibi proprios ac technicos habeat, qui in vulgi sermone non versantur.

b) Non esse in præsenti censendas in philosophico sermone obsoletas eas voces, quas veterum scholasticorum subtilitas sapienter excogitavit, nisi vel clariores fuerint suffectæ, vel earum inutilitas demonstrata. Quamvis enim, elapso præsertim sæculo, a leviori illa philosophia voces istæ neglectæ

ac derisui habitæ fuerint, si tamen eæ necessariæ putentur, contemptorum judicium contemnendum est. Nam contra veritatis et scientiæ jura nunquam præscribitur. Experientia certe non raro probat, ex earum neglectu ingentes oriri obscuritates, confusiones, ambiguitates.

101. 5° Cæterum consideranda semper est audientis conditio, et communiter, nisi aliud adjuncta suadeant, non aliæ in illo supponi debent notiones, quam quæ omnibus sunt communes. Si quæ igitur voces adhibentur, quæ res extra communis cognitionis ambitum positas significant, eæ sedulo declarandæ.

ARTICULUS VII.

* *Notanda circa vocabulorum interpretationem.*

102. Aliqua hoc loco de vocabulorum interpretatione subjicere visum est, quæ prima *artis hermeneuticæ* principia dabunt. Est porro ars hermeneutica, *ars aliorum verba juxta loquentis mentum intelligendi*. In hunc finem sequentes regulæ generales communiter traduntur, quæ verbis tum ore prolatis, tum maxime scripto traditis applicantur.

1° Ea interpretatio vocibus alterius tribuenda, quam suadet loquendi usus eo loco ac tempore vigens, quo ipse loquebatur, vel scribebat. Loquendi usus est : *verborum cum notionibus et locutionum cum animi sententiis connexio consuetudine probata* : eaque non uno ex capite determinatur, sed ex pluribus, ut sunt regio, ætas, religio ac secta, reipublicæ forma, mores, ritusque gentis et alia hujusmodi.

Ratio præcepti est manifesta. Qui enim loquitur, vult intelligi : non posset autem intelligi, nisi loquendi morem sequeretur. Ergo hunc secutus esse existimandus est.

Ex his patet *a*), qui librum aliquem interpretari cupit, linguam in qua scriptus est, quam perfectissime potest, callere debere.

b) Necesse quoque esse, ut scriptoris ætas, patria, religio; gentis item historia, mores, adjuncta cætera cognoscantur.

c) Errorem quandoque esse magnum, intolerandamque licentiam, si quis notiones vocabulis veterum subjiciendas

ex recentiorum opinionibus, aut ex propriis desumat. Non raro enim iisdem vocibus notiones diversis temporibus subjiciuntur omnino diversæ. In hoc peccant frequenter novorum systematum auctores, qui, ut veterum philosophorum auctoritate se communiant, loquendi formulis ab iis adhibitis suas efferri opiniones autumant ac mirifice expressas exhiberi, cum tamen illis longe alia significari deprehendamus. Quam multa v. gr. hæretici e sacris litteris, janseniani e s. Augustino, et nostri ævi philosophi e s. Thoma, hoc pacto in rem suam detorquent!

103. 2° Interpretanda verba sensu proprio, non translato; nisi id vetet aliqua evidens ratio, aut sensus proprii absurditas manifesta sit.

3° Attendenda est interpreti tum occasio scribendi, tum materia de qua scribitur, tum scriptoris consilium, stylus, adjuncta cætera. Ex his enim sæpe æquivocarum vocum significatio, aut ambiguæ sententiæ vis determinari debet; quandoque ex his solis potest; præsertim quum loquendi usus vel dubius est, vel multiplici interpretationi se accommodat.

4° Quum obscuræ sententiæ occurrunt explicandæ, adjumenta conquiri debent:

a) Ex locis ejusdem auctoris clarioribus, quia auctor a se ipso minime dissentire putandus est, nisi quid obstet.

b) Ex contextu orationis. Contextus autem est *nexus vocum et sententiarum cum antecedentibus et consequentibus vocibus et sententiis.*

c) Ex aliis locis similibus, vel interpretationibus eorum qui coævi auctoris fuerunt, vel amici, vel discipuli

CAPUT IV.

DE DIVISIONE.

ARTICULUS I.

De divisionis notione.

104. *Divisio* est *totius in suas partes distributio.* Partes in quas totum dividitur, *membra dividentia, seu membra divisionis* a logicis appellantur.

Divisionis utilitas magna est ac multiplex. Primo enim necessaria est ad ideas distinctas (47, 2°) acquirendas, et ad terminorum æquivocationes orationisque ambiguitates dissipandas. Intelligentiam insuper humanæ mentis mirifice promovet : objecta enim cognoscenda ut plurimum complexa sunt, nec uno mentis intuitu comprehendi possunt; ut ergo ex integro intelligantur, resolvenda sunt in partes, et per partes consideranda. Quod si absque divisione res non possunt intelligi, multo minus declarari poterunt; unde sine divisionis adjumento nulla doctrina tradi, nulla scientia communicari potest. Tandem divisio sobria et prudens memoriam non modicum juvat, ut quæ confusionem tollit ordinemque constituit.

105. Divisio alia est *vocis*, alia *rei*. Illa *distinctio*, hæc proprio nomine *divisio* appellatur. Distinctio porro est *vocis æquivocæ, i. e. significatione multiplicis, secundum suas significationes distributio ;* ut si dicas : Hujus vocis *principium* alia significatio est, qua primum in aliqua serie terminum designamus, alia, qua id ex quo aliud procedit.

Quæmadmodum porro sunt voces quibus inest multiplex significandi vis, ita sunt quoque orationes multa significantes, uti hæc : *Audio Pompeium Cæsarem superasse*, et similes; quæ dicuntur orationes *ambiguæ*. Hæ quoque distingui possunt, imo frequenter debent. Distinguuntur autem vel per adjectionem alicujus vocis, vel per diminutionem, vel per distinctionem vocis, vel per aliquam immutationem, ut si dicas in proposito exemplo : Audio Pompeium Cæsarem vicisse: i. e. quod Cæsar Pompeium vicit.

Divisio rei est *rei per vocem significatæ in suas partes distributio*. De qua ut rite agamus, considerandum primo est, quid totum sit et quotuplex; ex qua consideratione varias divisionis species eruemus.

ARTICULUS II.

De toto et partibus.

106. Totum dicimus *omne id quod unum est, et in plura*

resolvi potest. Plura hæc in quæ totum resolvitur, *partes* ipsius sunt.

Apud dialecticos totum aliud est *actuale*, aliud *logicum*, quod per oppositionem ad primum vocare possumus *potentiale*.

Totum actuale est *id quod habet essentiam compositam*, sive re, ut *homo*, sive solum secundum considerationem mentis, ut *anima humana*. Dicitur actuale, quia partibus *actu* conjunctis componitur, vel concipitur, ad modum compositi ex partibus actu conjunctis.

107. Si partes ex quibus totum actuale constat, sunt ab invicem realiter distinctæ ac separabiles, vereque ipsum componunt, dicuntur partes *physicæ*, et ipsum totum dicitur *totum physicum*. Hominis v. gr. physicæ partes sunt corpus organicum et anima rationalis.

Si vero partes non sunt realiter distinctæ, sed solum secundum considerationem mentis, dicuntur partes *metaphysicæ*, et totum quod ita concipitur compositum, totum *metaphysicum*. Tales partes sunt genus et differentia (57, Coroll.) quibus essentiam omnem componi concipimus.

108. Physicæ porro partes vel sunt *essentiales*, vel *integrales*. Partes essentiales sunt eæ, quæ toti ita sunt necessariæ, ut vel una ipsarum sublata, illius conceptus pereat; cujusmodi sunt anima et corpus in animali. Integrales sunt eæ, quæ totius quantitatem constituunt, et requiruntur ut totum dicatur integrum, non tamen sunt illi adeo necessariæ, ut vel una, vel pluribus sublatis, ejus natura mutetur. Hujusmodi sunt v. g. in homine pedes, manus etc.

Tandem partes integrales sunt *homogeneæ*, vel *heterogeneæ*. Homogeneæ, si sunt ejusdem naturæ et appellationis cum toto, ut in massa aquea singulæ ejus partes. Heterogeneæ, si sunt diversæ naturæ ac appellationis; ut sunt membra singula corporis humani.

109. Ad totum actuale pertinet quoque totum *morale*, quod est *multitudo entium rationalium, quæ inter se relatione aliqua connectuntur;* cujusmodi sunt *familia*, *civitas*, *respublica*, *exercitus* etc. Et in hoc distingui possunt partes tum essentiales, tum integrantes, eæque homogeneæ, vel heterogeneæ. Dux

et milites v. gr. sunt partes essentiales in exercitu : legiones et cohortes, vel singuli milites, partes integrantes.

110. Nunc de toto potentiali. Totum potentiale vocamus *omnem ideam universalem* (33) *respectu eorum, quæ sub ejus extensione continentur;* quæ partes *subjectivæ* dicuntur. Sic genus est totum, species sunt ejus partes subjectivæ.

Totum hoc vocatur *logicum*, quia universale qua tale, ad ordinem logicum, nempe idealem pertinet : vocatur quoque *potentiale,* quia idea universalis non constat suis inferioribus tanquam componentibus, sed potest unicuique singillatim applicari ; unde *potentia* omnia complectitur.

Hæc autem inferiora dicuntur partes *subjectivæ* totius universalis, quia ipsum universale de singulis dicitur tanquam de subjectis, ut *Petrus est homo*, *Paulus est homo*, etc.

*111. Juverit animadvertere ad hæc discrimina, quæ inter totum actuale et potentiale intercedunt.

1° Totum actuale partes habet in sua comprehensione ; potentiale partes habet in sua extensione.

2° Illud proprie dicitur *totum*, hoc vero *omne*. Revera quum dicimus : *totum animal*, consideramus cuncta animalis constitutiva ; quum dicimus : *omne animal*, consideramus cuncta animalis inferiora.

3° Totum actuale potest affirmari de omnibus partibus simul conjunctis (anima conjuncta corpori est homo) ; sed non de singulis (anima est homo).

Totum potentiale e contrario potest affirmari de singulis partibus (homo est animal ; brutum est animal) ; sed non de omnibus simul conjunctis (homo cum bruto sunt animal).

4° De quocunque dicitur totum actuale, dicuntur quoque ejus partes copulatæ : de quocunque dicitur totum potentiale, dicuntur ejus partes disjunctæ. Quod dialectici sic efferunt : totum reciprocatur cum suis partibus vel copulatim vel disjunctim.

ARTICULUS III.

De variis divisionis speciebus.

112. In primis totum actuale dupliciter dividi potest, pro

partium quæ spectantur diversitate. Si divisio fiat per partes physicas, divisio *physica* dicitur ; si per partes metaphysicas, *metaphysica*.

Quemadmodum autem ens physice simplex capax est solum divisionis metaphysicæ, ita ens vere compositum utriusque divisionis capax est. Potest enim fieri hujus compositi divisio physica, ut patet : et potest fieri divisio metaphysica si considerentur non partes quæ realiter compositum constituunt, sed quæ per abstractionem mentis in illo fiunt et distinguuntur. Sic in homine distinguimus tanquam partes, genus *animal*, et differentiam *rationale*, et in tabula quadrata *subjectum* et *figuram*.

Quoniam vero partes physicæ sunt vel essentiales vel integrales, divisio quoque physica fieri potest vel secundum partes essentiales vel secundum integrales. Quum dicis : hominis altera pars est animus, altera corpus ; aquæ altera pars est oxigenium, altera hydrogenium ; divisiones instituis per partes essentiales ; si vero dividis rectangulum in duo rectangula, aut vinum in tres mensuras, totum dividis in partes integrales homogeneas ; quod si versum in pedes partiris, et arborem in radices, truncum et ramos, totum dividis in partes integrales heterogeneas.

* 113. Hæ omnes divisiones, si in iis exsequendis enumerentur partes quas ratione sui totum continet, dicuntur divisiones *per se*. Quod si non partes enumerentur, sed loco partium proprietates ipsarum vel accidentia, divisio dicitur *per accidens*. Rem abunde declarabunt exempla.

Divisio metaphysica per accidens : *Hominis altera pars est communis pecudi, altera illi propria.*

Divisio physica essentialis ; *Hominis altera pars est corruptibilis, altera incorruptibilis.*

Divisio per partes integrales : *Hujus panni altera portio est purpurea, altera flava.*

114. Jam de divisione totius logici : hujus divisionis duo modi sunt *per se*, tres *secundum accidens*.

Prima divisio per se est divisio *generis in suas species*, ut si dividas vivens in animal et plantam. Huc reducitur divisio

generis in differentias, ut est divisio viventis in animatum et inanimatum ; et divisio *differentiæ genericæ in species*, ut est divisio organicorum in animal et plantam.

Altera divisio per se est *divisio speciei in individua*, ad quam revocatur divisio *differentiæ specificæ in individua.*

115. Sequuntur tres divisiones secundum accidens; in quibus nempe membra dividentia non sunt *per se* partes rei divisæ.

Prima est divisio *subjecti in accidentia. Subjectum* intellige omnem partem subjectam (110) generi vel speciei ; *accidens* quidquid ad essentiam non pertinet. Fit igitur hæc divisio, quum diversa accidentia insunt inferioribus alicujus generis vel speciei. En exempla : *Corporum alia moventur, alia quiescunt. Hominum alii sunt albi coloris, alii nigri, alii flavi, alii cuprei.*

Altera divisio est *accidentis in subjecta :* quæ fit cum inferiora accidentis universalis inhærent diversis inferioribus alicujus generis vel speciei ; ut quum dicis : *Passiones aliæ sunt hominis, aliæ bruti. Ideæ aliæ sunt hominis, aliæ angeli.*

Tertia demum divisio est *accidentis in accidentia*, quæ locum habet, quum accidentia dividentia cadunt in diversa inferiora ejus generis vel speciei cui inhæret accidens divisum. Exempla : *Eorum quæ amara sunt, alia salubria sunt, alia insalubria. Eorum quæ candida sunt, quædam sunt dura ut marmor, quædam mollia ut nix, quædam liquentia ut lac.*

ARTICULUS IV.

Præcepta ad bene dividendum.

116. Quæcunque divisionis ratio adhibeatur, hæc semper præcepta servanda erunt.

1° *Divisio sit adæquata*, i. e. talis ut omnia membra dividentia simul sumpta totum adæquent. Ratio est manifesta. Hac in re peccari potest et *excessu* et *defectu*. Excessu peccaret ex. gr. qui corpus animatum cum veteribus divideret in *hominem, brutum et plantam.* Peccaret defectu, qui motiva quibus homines ad agendum moventur, esse diceret *vel gloriæ cupiditatem, vel lucri desiderium.*

2° *Nullum divisionis membrum debet esse per se toti diviso æquale, multo minus totum divisum excedere:* non enim potest pars adæquare totum aut superare. Ex hoc capite vitiosa est hæc divisio : *Animalium alia sunt sensu prædita, alia ratione.* Animalia enim omnia sensu prædita sunt.

Objicies : quum partes hominis metaphysicas hasce duas pono : *animal et rationale*, primum membrum latius patet quam divisum, quod est *homo*. Respondeo animal latius patere secundum rationem totius logici, sed non secundum rationem totius actualis quod dividitur.

3° *Unum divisionis membrum alterum non includat.* Hoc est quod dialectici dicunt : membra divisionis aliquo modo opposita esse debere. Ratio est, quod secus una pars bis repeteretur, ut si quis terrestrem globum divideret in *Europam, Asiam, Africam, Americam, Oceaniam et Italiam.*

Hinc *a*) in totius logici divisione nullum membrum debet esse alterius pars subjectiva ; ut si divideres corpus in *luminosum, obscurum et pellucidum.*

b) Ex quo sequitur membra logicæ divisionis, debere esse sibi repugnantia, scilicet quæ de eodem subjecto simul affirmari non possint. Secus falso affirmares, inferiorum divisi aliud esse hoc, aliud illud.

Quod si objiciant, vicium hoc reperiri in probatissimis quibusdam divisionibus, ut in hac : *bonorum quædam honesta sunt, quædam delectabilia, quædam utilia ;* respondebis, in hac divisione ipsam rationem boni dividi in rationes subjectas, ita ut alia sit ratio bonitatis quæ honestum facit, alia quæ delectationem affert, alia quæ utilitatem ; quod quidem est omnino verum, quanquam in rebus quæ bonæ sunt, et una et altera ex his boni rationibus simul inveniri possint.

4° *Divisio fiat primo in proxima et immediata membra ; deinde, si opus fuerit, singula membra in suas partes subdividantur.* Membra proxima et immediata sunt quæ immediate constituunt totum, non vero partem ipsius ; quemadmodum quæ immediate constituunt partem non totum, sunt totius membra mediata. Ratio regulæ est, quod secus agendo, non distinctio et ordo idearum, sed confusio oriretur. Six ex gr.

bene dividis substantiam in *spiritualem* et *corpoream*, quia hæ species immediate subsunt generi substantiæ: inepta autem foret divisio substantiæ in *spiritualem*, *organicam* et *animatam*.

Diximus, singulorum subdivisionem posse institui, si tamen opus fuerit; nimirum si ad scopum quo tendimus, utile videatur. Cavendum est autem, ne in subdivisionibus iterandis ad minimas usque partes, sine causa descendamus. *Simile enim confuso est, quidquid usque ad pulverem sectum est*; ait Seneca (1).

CAPUT V.

* DE DEFINITIONE.

ARTICULUS I.

Quid sit et quotuplex definitio.

117. Definitio *a finibus* nomen accepit. Quemadmodum enim agrorum fines unum agrum ab alio distinguunt, et jura possidentium circumscribunt ; ita definitio rerum essentias ab invicem distinguere docet, verborumque potestatem intra suos limites continet. Ex hoc patet doctrinæ quæ recte definiendi artem tradat, summa utilitas, imo vero necessitas. Sane de re nulla disputatio iniri potest, nisi definitione aliqua præstituta, nec recte disputatio progredi, nisi recta definitio præcesserit (2).

118. Si definitio spectetur prouti est in mente, idem est ac *notio objecti completa* (47, 5°) : si consideretur prouti verbis effertur, est *oratio quæ rei notionem completam exprimit*, seu, ut communiter dicitur, *oratio quæ rei naturam breviter explicat*. Quæ, binæ definitionis definitiones non differunt inter se, nisi ex eo quod prima clarior est, remque in omnibus explicat. Definitio enim dicitur *oratio*, quia notio completa significari non potest, nisi pluribus vocibus : *quæ rei naturam explicat;* hoc fit enumerando eas notas, quæ objecti

(1) Ep. 89.

(2) « Omnis quæ ratione suscipitur, de aliqua re institutio, debet a definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id de quo disputatur. » Cic., lib. 1 *de Officiis*.

naturam constituunt, seu notas quibus objectum ab aliis discernitur, quæ notæ clare cognitæ ideam completam efficiunt; additur *breviter*, quia harum notarum enumeratio diffusam orationem non requirit.

119. Id quod definitione explicatur, *definitum* dicitur. Omne definitum duobus modis significari potest, videlicet per nomen ad illud significandum destinatum, et per definitionem. Nomen porro definiti ita se habet ad definitionem, ut idea confusa vel etiam obscura ad completam.

Quanquam omnis definitio aliquo modo sit certæ rei explicatio, tamen logici res significatas a rebus significantibus (i. e. vocabulis) distinguentes, definitionem rei a definitione vocis distinguere solent. Est igitur duplex definitio; altera *nominalis*, altera *realis*. De utraque agendum.

ARTICULUS II.

De definitione nominali.

120. Definitio nominalis adhibetur ad vocem interpretandam, quod est ad ejus significationem explicandam. Est igitur *oratio qua res per vocem significata determinatur*. Ideo enim incerta quandoque est et obscura vocabulorum significatio, quia ignoramus cui rei significandæ ex instituto seu nationis seu sectæ, vocabula sint destinata. Hæc igitur res notis certisque vocabulis in alterius mente determinanda est, ut vocabuli significatio explicetur. Determinatur autem res significata, quum ejus rei idea saltem clara excitatur.

121. Definitio nominalis fit his potissimum modis.

1° Adhibita voce alterius idiomatis, ut si dicas : *ανθρωπος est homo*, vel voce clariori in eodem idiomate, ut si dicas : *framea est quoddam telum.* Hoc munus exercent lexicographi, iique omnes qui scriptores interpretantur et declarant.

2° Describendo utcunque vocibus notis rem ignoto vocabulo significatam; in quo nulla certa regula statui potest, nisi eorum quibus res explicanda est, conditio et necessitas. Sæpe vocabulum ipsa rei definitione explicatur, ut si petenti quid significet hæc vox *parabola*, reponat mathematicus : esse *curvam a gravibus oblique projectis descriptam.*

3° Eruendo vocis significationem ex ejus origine grammatica; ut si quis dicat: *consul est qui reipublicæ consulit; rex est qui populum regit;* vel ex elementis quibus componitur, ut: *philosophia est amor sapientiæ.* Hujusmodi definitiones *etymologicæ* vocantur.

122. Definitio vocum, quemadmodum innuimus (120), fit communiter explicando quid vox significet juxta usum intelligentiamque communem. Et in hoc nulla ex parte arbitraria est definitio. Sed quandoque licet interpretari vocem juxta usum intelligentiamque propriam, ac tum maxime quum vocis significatio æquivoca est, indeterminata et controversa, ita ut diversæ illi significationes a diversis subjiciantur. In his licet vocis definitionem juxta propriam intelligentiam statuere, declarando videlicet determinatam illam significationem, quam ejusmodi voci nos ipsi tribuimus. Ex. gr. si quæstio mihi sit cum materialista de animæ humanæ natura, cum significatio ipsa hujus vocis sit inter illum et me controversa, dicam ante omnia : *animam appello principium, quod in me sentit, cogitat, vult.* Hujusmodi definitiones sunt valde utiles ad verborum pugnas vitandas, et ad faciendum disputationis compendium.

123. Dicuntur illæ arbitrariæ, et ex parte sunt, non tamen ita ut arbitrio cujusque relictum intelligatur, definitionibus quibuscunque et in omnibus rebus uti. Nam 1° quum vocis significatio clara est omnibus et omnibus eadem, absurdum esset aliam significationem illi imponere ad libitum. Quis enim ferat v. gr. ita statuentem : hoc nomine *homo* intelligo astrum cœli maximum?

2° In vocibus significationis controversæ, definitio quæ affertur ex proprio sensu, talis esse debet, ut a nemine rejici, nec ab adversario possit. Quod obtinebitur, si in assignanda vocis significatione, relictis opinionibus diversis, elementum aliquod omnibus illis commune et non controversum eligamus, et in hoc solo sistamus. Quod si quis aliter se gereret, huic ante omnia definitio, quam tradidit, probanda esset.

ARTICULUS III.

De definitione reali.

124. Definitio realis non vocum significationem, sed rerum quæ per voces significantur, naturam explicat. Est enim *oratio ejusmodi notarum complexionem exhibens, quæ par sit ad distinctam et completam objecti ideam excitandam.* Quare in hoc differt a nominali definitione, quod illa solum determinat objectum voci respondens, objecti autem ipsius cognitionem non perficit: hæc autem vocis significationem supponit cognitam, ac solummodo objectum significatum illustrat.

125. Triplex est definitio realis.

1° *Essentialis*, quæ vere ac proprie definitionis nomen meretur. Hæc rem explicat, distincte enumerando notas quæ rei essentiam constituunt; quæ nempe faciunt ut rei species sit talis et non alia. Partes vero essentiæ sunt vel physicæ vel metaphysicæ (107). Hinc definitio essentialis confici potest, vel adhibendo notas quæ sunt partes essentiæ physicæ, ut si definias hominem: *compositum ex anima rationali et corpore organico*, vel notas quæ sunt partes essentiæ metaphysicæ, ut quum hominem definis : *animal rationale.*

2° *Descriptiva*, quæ fit ponendo primo genus rei, vel aliquid quod generis locum obtineat; ac deinde unam aut plures ex ejus proprietatibus, vel etiam collectionem aliquam accidentium, quæ illi solummodo rei conveniat. Hoc definiendi genus dicitur *descriptio*, quia rei naturam non scrutatur intimius, nec propria ejus constitutiva producit, sed primis quasi lineamentis adumbrat. Est nihilominus ejus usus frequentissimus, nec a poetis solum et oratoribus, sed et a rerum naturalium scriptoribus perpetuo celebratur. Individua vera non aliter definiuntur, quam ex accidentibus sive animi sive corporis.

Ad descriptionem revocatur definitio *causalis*, quæ fit ex genere et causa aliqua rei externa, cujusmodi sunt causa efficiens, rei exemplar, et finis propter quem res efficitur ; ita tamen ut complexio ex genere et causa tantummodo rei de-

finitæ conveniat. Hinc bona erit descriptio hæc, qua vocem definimus: *sonum animalis ore prolatum*, et hæc altera horologii: *machina ad horas indicandas constructa.* Hæc autem vitiosa: horologium est *machina quæ fit ab homine.*

Revocantur item ad descriptionem definitiones notionum transcendentalium, et summorum generum (43), quæ vero genere non constant.

3° *Genetica:* hæc conficitur explicando modum ac rationem qua res gignitur. Hoc pacto definimus eclypsim lunarem: *defectum lucis quem luna patitur ex interpositione telluris inter ipsam et solem.* Hujusmodi definitio vulgaris est apud geometras, qui lineas, superficies, figuras et solida describunt, ex modo quo hæc gigni concipiuntur.

Patet definitionem hanc geneticam a causali, quam supra memoravimus, differre. Hæc enim causam solummodo rei memorat, genetica vero modum declarat, quo res a sua causa gignitur.

ARTICULUS IV.

Præcepta ad bene definiendum.

126. 1° *Omnis definitio sit definito clarior.* Definitionis quippe munus hoc est, ut definitum explicet; nimirum confusam, vel etiam obscuram definiti notionem declaret et illustret. Igitur quum vocabulum definitur, notiora vocabula, ut diximus (120, 121), sunt adhibenda; quum res, ideæ et voces, quæ res definito notiores repræsentent. Contra hoc præceptum multimodis peccatur.

a) Quum voces adhibentur, quibus obscura notio respondet, aut inusitata, aut nova et non satis declarata;

b) vel voces æquivocæ, vagæ, indeterminatæ; ut si quis gladium definiret: *rem quæ manibus gestatur:*

c) item quum metaphoræ oggeruntur inopportunæ, ut si gravitatem definires *appetitum centri.* V. dicta de usu vocabulorum (99, seq.):

d) pariter quum idem per idem explicatur; ut si dicam *logicam esse artem, quæ tradit regulas logicas.* Quod quidem tam aperte, et in eadem voce non fit infrequenter; at implicite, et

in voce ad alteram vocem declarandam accersita, multo frequentius; quum nempe in definitione ponitur aliqua vox, quæ iterum definiri debet, et definitur per rem primo definitam: quod dicitur incidere in *circulum vitiosum.* Ut si quis definiat diem : *tempus constans horis vigintiquatuor;* horam autem : *vigesimam quartam partem diei.* Hoc pacto scio relationem inter unum et alterum, at nescio plane quid sit unum aut alterum.

e) Idem incommodum reperitur in iis definitionibus, quæ explicant rem positivam per ejus negationem seu privationem, ut esset illa, si serio afferretur: *virtus est vitium fugere.*

127. 2° *Nec latior sit nec angustior definito.* Erit latior, si conveniat non solum definito, sed etiam rebus aliis a definito diversis. Hujusmodi foret definitio illa consulis, si ea tanquam reali uteremur : *consul est qui patriæ consulit.* Item hæc definitio vocis: *signum internarum affectionum.*

Erit angustior, si non conveniat omnibus et singulis, quæ sub definito continentur, ut hæc ideæ definitio: *repræsentatio distincta objecti.*

128. Hinc intelliges:

a) Veram definitionem reciprocari cum definito, et cum illo convertibilem esse, ita ut possit illa definito ubicunque substitui, et illi vicissim definitum.

b) Quum ad definitionem essentialem (125, 1°) adhibentur partes metaphysicæ, genus et differentia, assumendum esse *genus proximum et differentiam ultimam* (42, 2°, 3°) ; aut saltem si genus remotum assumitur, adjungendas illi esse omnes intermedias differentias usque ad ultimam.

129. 3° *Definitio non sit negativa.* Nam definitio negativa non declarat quid sit res, sed solum dicit quid non sit. Quare necessario latior est definito. Si v. gr. definires hominem: *quod non est brutum;* et mathesim : *scientiam quæ de moribus non disserit,* quam multa his definitionibus complectereris!

Tamen quum definiri debent duo ita opposita, ut medium non habeant (52), si alterum positive definieris, poteris

alterum per primi negationem definire. Sic definita substantia composita : *quæ partibus essentialibus constat*, simplicem definire poteris : *quæ partibus essentialibus non constat.*

ARTICULUS V.

** Utrum omnia definiri debeant vel possint.*

130. In primis certissimum est, et vel obiter consideranti evidens, non omnes conceptus esse per definitionem essentialem perficiendos et illustrandos. Omnia enim quæ definiuntur, per alias ideas, easque clariores definiuntur. Si igitur hæ ideæ sunt iterum per alias definiendæ, et hæ aliæ per alias, et ita semper, quin unquam ad ideas quæ definiri non debeant, perveniamus, nullus jam erit definiendi finis, nulla possibilis definitio. Quemadmodum si omne corpus, quod illuminat, illuminari ab alio deberet, nullum corpus esset illuminans, nullum illuminatum. Igitur si definiri quidpiam potest, debet aliquid admitti definitione non egens. Et re quidem vera, quis dicat, definitionem exigere conceptus existentiæ, affirmationis, visionis, saporis, doloris, et alios hujusmodi? Qui sane sunt per se adeo manifesti, ut si quis conceptus eos illustrari debere contenderet, ipsum jam intelligentiæ lumen in nobis obscuratum putare videretur.

131. Altera quæstio est, utrum si quis velit, definire omnia possit. Quæstio hæc, si de descriptiva aut genetica definitione sermo sit, dubium non habet; possunt enim omnia vel uno vel altero modo illustrari; si vero quæstio fiat de essentiali definitione, negative resolvenda Obstat enim ex una parte idearum quarumdam conditio, ex altera ignorantia nostra. Ex primo capite definiri proprie non possunt

132. 1° Sensationes, factorumque internorum maxima pars, quæ possumus utique variis modis describere, et per has descriptiones mentem alterius adducere ad unum aut alterum præ cæteris attendendum ; sed cum eorum cognitio ideis simplicissimis contineatur, non possumus has ideas in elementa dividere; adeoque nec res iis expressas proprie definire.

2° Notiones transcendentales, multæque aliæ, quæ ex his

derivantur, ut ideæ identitatis et distinctionis, necessitatis et contingentiæ, possibilitatis et impossibilitatis, et aliæ hujusmodi; quæ quamvis pluribus verbis efferantur, simplices revera sunt, nulloque insuper genere, per quod definiri possint, continentur.

3° Genera item summa (42) et differentiæ ultimæ; quia et illa et istæ nullius generis sunt species.

133. Ex altero capite definiri non possunt

1° Individua, quia ignoramus quid sit per quod unum individuum ab aliis per se differat.

2° Eæ omnes species, quarum differentias essentiales ignoramus.

Ex his concludimus, sola universalia definiri proprie posse, imo vero solas species (131, 3°), si cognoscantur earum constitutiva.

ARTICULUS VI.

* *De methodo definiendi.*

134. In primis hæc animadvertenda :

1° Nomen æquivocum definiendum non est, nisi prius secundum varias suas significationes distinguatur. Ratio est, quod nomen æquivocum non unam tantum essentiam, sed plures significat, quæ diversimode definiri postulant.

2° Substantiæ definiuntur per se, quia per se cohærent; accidentia autem (quo nomine hic venit quidquid non est substantia) definiuntur aliquo modo per substantiam, in qua cohærent; sic motus definitur *translatio corporis* de loco ad locum.

Qua in re nota, quod quando accidens significatur nomine abstracto, ut in exemplo adducto, substantia ponitur in casu obliquo; quando vero significatur nomine concreto, substantia ponitur in recto. Sic res mota definitur : *corpus translatum de loco ad locum.*

3° *Habitus* et *potentiæ* (45, 4°) definiuntur per suos actus, aut per objecta ad quæ actus terminantur. Sic Logica definitur : *ars recte judicandi*, et vis visiva : *facultas naturalis percipiendi colores.*

Relata item definiuntur per ea ad quæ respectum dicunt (45, 3°), ut causæ ratio per effectum, dominus per servum etc.

135. Ad definitionem investigandam duplex methodus ab Aristotele (1) proponitur, *divisiva* nempe et *collectiva*.

Divisione definitio est investiganda hoc modo : Assumi primo debet id quod re definienda est certo communius ; tum hoc in suas partes subjectivas dividendum. Si una ex his speciebus cum re definienda reciprocatur, erit inventa definitio : si nulla reciprocatur, aliqua nihilominus illi conveniet; hujus igitur fiat iterum divisio, et si opus fuerit subdivisio, donec successive aucta differentialium notarum complexio, rei propositæ solum nullique alteri conveniat. Hæc erit rei definitio.

Sit ex.gr. invenienda definitio virtutis moralis. Virtus moralis, dicam, categoria habitus (45, 4°) continetur, et quidem habitus quo homo perficitùr (134, 3°). Sed multi sunt habitus humani, alii enim intellectum perficiunt, alii appetitum, alii cæteras hominis potentias ac vires. Virtus moralis est sine dubio habitus vim appetitivam perficiens. Sed vis appetitiva perfici potest tum secundum quod requirit ratio, tum secus. Adde igitur præcedentibus differentiis hanc : *secundum rationem*, et definitio quæsita hæc existet : *habitus perficiens vim hominis appetitivam secundum rationem*. Hæc enim notarum complexio cum virtute morali reciprocatur.

136. Collectione hoc pacto procedes. Considera individua quibus nomen rei definiendæ tribuitur, et neglectis particularibus determinationibus, erue rationem communem omnibus eo nomine significatam. Si ex tali individuorum consideratione unam tantum rationem communem omnibus eduxeris, ratio inventa erit species infima, et definitio quam quæris. Si non unam inveneris, sed plures, quarum singulæ sint communes pluribus, nulla omnibus; considera ulterius, utrum rationes illæ multiplices aliquid habeant commune, an non. Si habent aliquid commune, erunt species totidem infimæ generis unius, e illud commune omnibus erit genus

(1) II Post. 14.

et definitio quæsita. Si vero non habent aliquid commune, erunt notiones analogæ, quarum unaquæque sua efferri debet definitione.

137. Quæro v. gr. definitionem *justitiæ*, ut est virtus particularis. Audio justos vocari mercatores quosdam et emptores, eos item qui damna illata compensant, ac demum principes, judices, parentes. Si hos singillatim considero, deprehendo mercatores, emptores eosque qui damna compensant, vocari et esse justos, quia solent constanti ac perpetua voluntate, tantum reddere, quantum requiritur ad servandam *æqualitatem* cum eo quod debent; principes autem, judices et parentes vocari justos, quia præmia et pœnas ita distribuunt, ut servent cum meritis personarum vel demeritis *proportionem*. Hinc concludo duas esse justitiæ species, quarum altera servat æqualitatem rei cum re, et vocatur justitia *commutativa*, altera proportionem rei ad personas, et vocatur *distributiva*. Sed utriusque conceptu expenso, hoc invenio uni et alteri commune, ut et qui primo modo et qui altero justi dicuntur, *jus suum unicuique tribuant*. Igitur justitia commutativa et distributiva ad hoc reducuntur genus, quod erit definitio quæsita ; nempe : *habitus secundum quem aliquis constanti et perpetua voluntate jus suum unicuique tribuit*.

138. Hæ sunt binæ definitiones investigandæ rationes : prima videlicet a magis universalibus descendit ad minus universale, altera ab individuis ad universale, et a minus universali ad magis universale ascendit; unde illa dicitur quoque *via descensus*, hæc *ascensus*. Prima via est facilior et ad docendum accommodatior, altera difficilior, et eo ordine quo res inveniuntur, procedens : hac Socrates plurimum usus fuisse traditur. Cæterum et prima et altera accuratæ investigationis, experientiæ, meditationis ac ratiocinii adjumenta postulant.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

DE JUDICIO EJUSQUE SIGNO

ARTICULUS I.

De oratione et verbo.

139. Oratio, ut jam innuimus (62), est vocabulorum complexio ad aliquid significandum ordinata. Est autem *imperfecta* et *perfecta*. Imperfecta est, quæ aliquem animi sensum non integrum prodit, sed incompletum. Ad hanc pertinent primo omnes termini complexi, ut *homo ferox*, *anima belluarum*, et similes nominum complexiones: deinde omnes orationes quæ nomine constant et verbo, sed ita ut audientis animum suspensum, et aliquid aliud exspectantem relinquant, ut *legere Platonem; Petrus solet, incipiet, potest; si veneris*; et his similes.

Perfecta oratio est, quæ integram significat sententiam, neque audientis animum suspendit. Ea verbo semper constat et nomine, sive expresso sive subaudito, et varias in species dividitur. Alia enim est *enuntiativa*, ut: *veritas odium parit;* alia *admirativa*, ut: *quam terribilis est locus iste!* alia *interrogativa*, ut: *quis es tu?* alia *imperativa*, ut: *discede a me;* alia *deprecativa*, ut: *parce miseris;* alia *permissiva*, ut: *esto quemadmodum dicis;* alia *optativa*, ut: *o si daretur hora!*

140. In his omnibus, verbum significat suppositive aliquem animi actum, qui vel ratione fit, vel prælucente ratione; videlicet, ut alibi diximus (62), actum aliquem circa duarum idearum identitatem objectivam, vel diversitatem, quam ratio concipit vel contuetur. Sic v. gr. quum imperando dicis: *discede a me*, is quocum loqueris non est discedens, sed tu imperas ut sit, nimirum ut fiat unum ex objectis, quæ idea *discedentis* exhibentur. Igitur oratio illa significat motum animi tendentis imperio ad objectivam identitatem idearum istarum, *tu*, et *discedens*. Et ita in reliquis. Quæ melius intelligentur ex iis quæ de enuntiativa oratione,

et de judicio, cujus illa signum est, pro instituti nostri ratione mox dicemus.

ARTICULUS II.

De judicii notione.

141. Quum duas ideas inter se, sive data opera, sive fortuito comparamus (19,5°), tria hæc deprehendere possumus: 1° eas unam eamdemque rem exprimere, quod est objectivam inter se habere identitatem (54); 2° exprimere res diversas, quod est objectivam inter se habere diversitatem; 3° possumus quoque neutrum percipere. Si neutrum percipimus, nullus a mente ponitur novus actus: at si binas ideas objectivam inter se identitatem vel diversitatem habere apprehendimus, novus in mente gignitur actus, quem *judicium* nuncupamus. Mens enim perceptæ identitatis vel diversitatis veritatem sentiens, eam annutu confirmat suo ratamque habet, affirmatione conjungens ideas, quas in objecto convenire vidit, vel separans negatione, quas vidit secundum objecta disjunctas. Est igitur judicium: *actus quo mens binas ideas aut affirmando componit, aut negando separat.*

142. Hinc judicium *affirmativum* et *negativum:* affirmativum, quum ideas affirmatione conjungimus; negativum, quum ideas negatione separamus. Nihilominus omne judicium negativum ad affirmandi actum reducitur. Quum enim objectivam idearum identitatem negas, hoc ipso affirmas, iis res diversas exprimi, videlicet objectivam earumdem discrepantiam affirmas. Perinde enim est si dicas: *lapis non est vivens*, ac: *lapis est aliquid a vivente diversum.* Igitur omne judicium affirmatio quædam est identitatis objectivæ vel diversitatis. Ex quo potest iterum definiri judicium: *actus quo mens rem eamdem vel res diversas duabus ideis exprimi affirmat.*

* 143. Cæterum quod judicandi actus versetur totus circa objectivam idearum identitatem et diversitatem, demonstratione vix indiget. In primis quod aliqua idearum identitas vel diversitas in judicio affirmetur, patet ex formulis ad quas omne judicium reducitur; quæ sunt: *A est B; A non est B.*

Unum enim esse aliud, hoc ipsum identitas est; et unum non esse aliud, diversitas, seu si placet magis, distinctio.

Quod vero identitas hæc et diversitas sit objectiva, non est minus manifestum. Si enim identitas et diversitas in judicio affirmata hæc non esset, jam ea foret, quam alias (54) vocavimus *intrinsecam;* quo semel posito, nullum fere judicium affirmativum suam veritatem obtineret. Si enim in hoc judicio ex. gr. *homo est animal*, intrinsecam identitatem affirmari intelligas, hunc habebis sensum: *conceptus hominis idem est ac conceptus animalis;* quod est manifeste falsum. Hinc vero factum est, ut quidam negarent, in judicio affirmari identitatem idearum, quia identitatis rationem obscure concipientes, vel identitatem solum intrinsecam attendentes, de objectiva non cogitarunt.

144. Ex dictis in comperto est 1° unumquemque judicii actum tria de se præsupponere. Etenim

a) duæ saltem ideæ in mente versentur oportet:

b) hujusmodi ideæ inter se comparari debent, ut ipsarum identitas vel diversitas cognosci possit:

c) debet a mente apprehendi hæc identitas vel diversitas; quæ quidem apprehensio necessaria conditio est, ut intellectus per se ad judicium deveniat, ac recte judicet, sed cum ipso judicandi actu confundi nullo pacto debet.

2° *Objectum* in quod tendit affirmatio, esse identitatem vel diversitatem idearum; *materiam* propemodum *remotam* esse ideas, quæ identicæ, vel diversæ affirmantur.

3° Judicium transferre in ideas per compositionem et divisionem unitatem illam vel distinctionem, quam habent secundum rem.

* 145. *Judicii* vocabulum est, uti vides, metaphoricum, sed huic mentis operationi significandæ in primis aptum. Quemadmodum enim judex de re sibi subjecta pro auctoritate fert sententiam, ita mens de idearum identitate vel diversitate decernit. Cæteræ appellationes, quibus judicandi actus significatur, ex præmissis declarationibus facile intelliguntur. Appellatur enim præsertim a veteribus 1° *compositio* et *divisio*, ratione idearum, quæ sunt judicii materia, quæ-

cet, unum idemque objectum binis ideis repræsentari, vel secus. Quum v. gr. manum admovens nivi, sentiensque ex contactu frigus, judicas : *nix est frigida ;* judicium a posteriori effers.

Ejusmodi judicia dicuntur *contingentia* et *de materia contingenti*, quia absolute loquendo res posset aliter se habere; et hinc *hypothetica*, quia eorum oppositum repugnat solum hypothetice ; nimirum, posito solum quod res ita se habeat, non potest aliter se habere ; *empirica* quoque *seu experimentalia* et *physica*, quia in experientia fundantur ; ac tandem *synthetica*, quia altera idearum non est de ratione alterius ; quare non inveniuntur conjunctæ, sed experientia suadente copulantur.

Hinc vides, duplicem esse cognitionum nostrarum ordinem, quorum alter omnino necessarius ab idearum intrinseca cognatione, alter vero qui contingens est, ab experientia ortum habet.

2° Judicium sive a priori, sive a posteriori dicitur *immediatum*, quando facta binarum idearum comparatione, illico patet earum identitas vel discrepantia : *mediatum*, quando hæc non cognoscitur, nisi ope ratiocinii.

147. Si æquitatem ac rectitudinem assensus spectes, judicium potest esse *prudens* et *temerarium*. Quæ duo tunc judicio conveniunt, quum hoc voluntatis imperio subjicitur. Subjicitur autem judicium voluntatis imperio, quum idearum identitas vel discrepantia menti clare non affulget, sed incerta ac nutans apparet ; quibus in adjunctis non potest intellectus per se assensum præbere ; sic enim natura comparatus est, ut sibi relictus, nisi perspectæ veritati cedere non possit. Si igitur sufficientia veritatis indicia voluntatem moveant ad imperandum judicium, erit prudens judicium ; si insufficientia, aut non ut par est expensa, temerarium.

Reliquæ judicii divisiones, postquam de judicii signo dixerimus, opportunius exponentur

ARTICULUS IV.

De judicii signo.

148. Judicii signum vocale *enuntiatio* seu *propositio* nuncupatur, ac definitur: *oratio quæ aliquid de aliquo affirmat aut negat.* Ut *Homo est mortalis; Deus non est mendax.*

Tria sunt elementa, quibus quævis propositio constat: *subjectum, prædicatum, copula.*

Subjectum est terminus significans id, de quo aliquid enuntiatur.

Prædicatum, quod et *attributum*, est terminus significans id, quod de aliquo enuntiatur.

Copula est verbum affirmans aut negans, quod grammatici *indicativum* nominant. Subjectum et prædicatum exprimunt judicii materiam, nempe binas ideas, quæ ut identicæ per judicandi actum compositæ sunt, vel ut diversæ disjunctæ: copula vero ipsam identitatis seu diversitatis affirmationem exhibet: quare ipsa est propositionis forma.

149. Supra (143) diximus, omne judicium reduci ad has formulas: *A est B; A non est B.* Hinc omnis quoque propositio iis formulis contineatur oportet. Sane quæcunque verba verbum substantivum includunt, nec ab eo differunt, nisi quod una cum ipso aliquod exprimunt prædicatum. Quid enim aliud significatur hisce verbis: *loquitur, currit, occiditur*, nisi *est loquens, est currens, est nunc occisus?* Quod et de cæteris dicendum.

Ipsum verbum substantivum, quotiescunque in propositione ponitur præterito tempore, vel futuro, ad copulam præsentis temporis revocatur. Quamvis enim in utrolibet identitatem exhibeat præteritam vel futuram, affirmationem tamen exhibet præsentem. Itaque relatio quævis ad præteritum vel futurum, tanquam prædicati pars habenda est. Hæc propositio ex. gr. *Justi erunt felices*, hoc pacto est resolvenda: *Justi sunt felices futuri.* Et hæc alia: *Martyres fuerunt invicti*, resolvi non aliter potest quam ita: *Martyres sunt aliqui qui fuerunt invicti.*

150. Pronum nunc erit hæc intelligere:

1° Potest integra propositio duabus constare vocibus, ut hæc : *Cæsar currit*

2° Imo potest unica voce concludi, ut in his : *veni, vidisti, pluit.*

3° Potest e contrario pluribus vocibus quam tribus contineri, si vel subjectum, vel prædicatum, vel utrumque sint termini complexi. Ex. gr. *Initium sapientiæ timor Domini.*

4° In hac propositione : *Homines timent mortem*, prædicatum non est vox *mortem*, sed hæc vox complexa : *timentes mortem*. Item de cæteris dicatur.

*151. Subjectum et prædicatum eamdem rem in propositione significant (143); ita tamen ut subjectum accipiatur secundum materiale significatum, prædicatum autem secundum formale (96, 1°; 73, 5°) : videlicet subjectum ponitur pro re cui inest forma expressa per prædicatum; et prædicatum pro re, ut talem præ se fert formam.

Hinc intelliges, naturalem terminorum dispositionem hanc esse, ut illa prædicati loco ponantur, quæ sunt formæ aut veluti formæ eorum, de quibus prædicantur. Quare adjectivum nomen præ substantivo (72), et inter substantiva illud quod magis universale est, præ minus universali, prædicati locum naturaliter occupat; ut in his exemplis : *Homo est animal; Petrus est homo; Fortitudo est virtus; Plato est doctus.* Hujusmodi propositiones, in quibus termini eam dispositionem obtinent quam natura postulat, *naturales* dicuntur et *directæ.*

Quod si contraria dispositio fiat, propositiones *innaturales* et *indirectæ* vocantur; ut si dicas : *Aliquod animal est homo; Aliquis homo est Petrus; Aliquis virtus est fortitudo; Aliquis doctus est Plato.*

Postremo si ex duobus, quorum unum de altero prædicatur, neutrum sit forma aut quasi forma alterius, sed ambo unius tertii, hæc prædicandi ratio dicitur *præter naturam* et *per accidens*; ut si dicas : *Aliquid candidum est frigidum*, vel *aliquid frigidum est candidum.*

ARTICULUS V.

De copulæ significatione.

* 152. Notandum in primis, omne verbum significare aliquam formam, seu affectionem alicujus subjecti, quemadmodum et nomina adjectiva (72) ; nihilominus eam aliter a nomine, aliter a verbo significari. Quod discrimen in hoc potissimum consistit, quod nomen hanc formam significat per modum qualitatis; verbum autem per modum actionis, *in fieri*, uti veteres minus quidem latine, sed nervose et philosophice dicebant, non *in facto esse*. Hæ voces ex. g. *intelligens* et *intelligit*, significant subjectum determinatum affectione illa, quam abstracte *intelligentiam* dicimus : sed quanta in modo significandi diversitas! Vox *intelligens* repræsentat tibi subjectum, hac forma, hac affectione determinatum. Vox vero *intelligit* repræsentat hanc formam, hanc affectionem, ut actu erumpentem e subjecto; ac, si tali licet uti similitudine, nomen agentem repræsentat ut pictor, verbum ut mimus.

* 153. Omne verbum ad verbum *est* reducitur (149). Verbum autem *est* actum essendi significat. Sed actus essendi cogitari potest, vel ut determinato aliquo genere continetur, vel a quacunque prorsus determinatione præcisus et abstractus. Si primum, verbum *est* dicitur *copulativum* seu *relativum* illique additur nomen quo determinatum illud genus exprimitur (149); et sic dicimus : *est bonus*, *est dulce*, *est mortale* etc. Si alterum, dicitur *absolutum*, et sine addito effertur, ut quum dicimus : *Deus est*. In hac postrema acceptione verbum *est* ipsum existendi actum significat. Neque aliud significare potest. Ignoratis enim, vel mente præcisis omnibus rei determinationibus, nihil aliud cogitandum superest præter existentiam. Primo vero modo acceptum non existendi actum, sed essentiæ significat; non enim dicit quod res est, sed quid sit. Hinc concludendum, verbum substantivum significare semper actum, qui vel est existentiæ, vel essentiæ (1).

(1) Cf. S. Th. in 1. *Periherm*, lect. V et VI.

* 154. Hæc verbi significatio, quæ formalis est, nullo modo differt ab ea, quam alibi (62) determinavimus, quum diximus, verbum idearum identitatem objectivam significare. Identitas enim objectiva in hoc continetur, quod unius ideæ objectum sit objectum alterius, habeat nempe actum essendi quem significat altera (153). Sed verbum, ut ibidem (62) diximus, identitatem idearum non significat simpliciter, sed ut alicujus interni actus objectum est. Quemadmodum igitur in diversis orationibus, præter suam formalem significationem, connotat etiam, quasi significatione materiali, imperium, desiderium, permissionem etc., ita in propostione compositionem prædicati cum subjecto a mente factam, i. e. affirmandi actum connotat. Copula (148) igitur duo importat : primo quidem et per se actualitatem aliquam subjecti, modo explicato; secundo vero et consequenter affirmationem; et nihilominus hanc directe, illam indirecte (73, 4°).

* 155. Ex his colliges 1°. Propositionem censendam esse signum suppositivum *identitatis affirmatæ*.

2° Minus recte quosdam docuisse, verbum *est* in propositionibus contingentibus (146) existentiam, in necessariis solam compositionem significare.

3° Nihilominus hoc utique verum esse, quod quum verbo *est* additur prædicatum, actualitas essentiæ quam hoc significat, modo ad sola existentia refertur ut quum dicis; *omnis homo est moriturus*; modo etiam ad possibilia protenditur (91), ut quum dicis : *omnis homo est animal*. Quatenus autem de possibilibus dicitur, imo et de non existentibus in præsenti, actualitas quam significat, est mere idealis.

156. Ut propositionum proprietates exponantur, de illarum partitionibus agendum est. Triplici ratione dividi possunt propositiones, spectata nimirum earum *forma*, *materia*, *extensione*. De his singillatim.

CAPUT II.

DE PROPOSITIONUM PARTITIONIBUS

ARTICULUS I.

De propositionum partitione ratione formæ.

157. *Forma* propositionum est copula (148); quæ affirmativa esse potest vel negativa. Hinc ratione formæ propositiones dispescuntur *in affirmativas* et *negativas*. Propositio affirmativa præstantior negativa dicitur; illa enim docet quid res sit, vel qualis sit; hæc vero solum quid non sit, vel qualis non sit. Affirmationem et negationem vocant Logici propositionis *qualitatem essentialem*.

Propositio est affirmativa, quum copula continetur verbo *est*, vel explicito, vel implicito (149) : negativa, quum copula constat verbo et particula negante *non* ipsi præposita, ut in his : *Deus non est mendax; Socrates non errat.*

Si particula *non* subjectum afficit, propositio dicitur *infiniti subjecti*, ut hæc: *Non amare sapientiam est magna stultitia.* Si afficit prædicatum, propositio dicitur *infiniti prædicati*, ut hæc alia : *Socrates est non dives.* Patet propositiones infiniti subjecti esse affirmantes : propositiones vero infiniti prædicati ad negativas facile reduci posse (142) (1).

158. De propositione affirmativa hæc duo diligenter animadvertenda :

1° *In propositione affirmativa prædicatum tribuitur subjecto juxta omnes et singulas notas comprehensionis suæ* (14).

Ratio est, quia quum asseris, prædicatum identicum esse cum subjecto, hoc ipso asseris, subjectum habere omnes et singulas notas, quæ constituunt ideam prædicato prolatam. Ex. gr. quum dicis *aerem esse corpus*, jam dicis aerem esse substantiam, esse aliquid extensum, compositum, impenetrabile, ponderosum etc.; quia hæc omnia simul idea corporis comprehendit.

2° *In propositione affirmativa prædicatum generatim habet suppositionem disjunctivam vel disjunctam* (83, 88); adeoque

(1) De his V. Arist. II. *Periherm.*, c. I.

(89, 2°) est terminus *particularis*. Etenim quum affirmamus prædicatum convenire subjecto, nolumus sane affirmare subjectum esse omne id cui convenit prædicatum, sed solum esse unum, aut alterum ex iis, quibus convenit; sic quum dico : *Cæsar est homo*, non dico Cæsarem esse omnem hominem, sed aliquem.

Excipe ab hac regula prædicata, quæ sunt termini singulares (76), vel singularibus æquivalentes (32); cujusmodi sunt ii omnes, qui collective supponuntur. Ex. gr. *Christus est unigenitus Dei; Hæc urbs est Roma; Hi sunt omnes amici mei*. Prædicata enim quibus signum apponitur universalitatis, *collective* supponuntur, atque adeo singularibus æquivalent.

159. Corollaria. 1° Si subjectum vocetur S, prædicatum P, propositio affirmativa his generatim formulis exprimi potest :

S *est* P—S *idem est ac aliquod* P—S *est unum ex inferioribus ideæ* P—S *continetur in* P.

2° Hinc facile quæstio illa resolvitur, quæ nonnullos habuit sollicitos, utrum in propositione affirmante statuatur subjectum esse identicum cum prædicato, an vero in illo contineri. Quæstio non habet locum, si termini rite intelligantur. Statuitur utrumque : videlicet subjectum esse quoad rem identicum cum una re ex iis, quæ continentur in extensione ideæ prædicati.

160. De propositione quoque negativa duo sunt pronuntiata.

1° *In propositione negativa prædicatum removetur a subjecto juxta totam prædicati comprehensionem collective sumptam, non vero secundum singulas ejus notas*. Etenim ut unum non sit aliud, necesse non est, ut nullam omnino notam cum illo communem habeat, sed satis est, si non habeat omnia quæ illud constituunt. Sic ut *lapis* non sit *animal*, non est necesse, ut nihil habeat eorum quæ habet animal, sed tantum ut non habeat collectionem illam notarum, ex quibus animalis essentia constat.

2° *In propositione negativa prædicatum ordinarie suppositionem habet distributivam* (85) ; adeoque est terminus *universalis*.

Ratio est, quia in propositione negativa statuimus, subjectum esse rem diversam a prædicato; adeoque non esse sive hoc sive illud sive aliud quidquam, quod talis prædicati extensione contineatur. Si enim esset unum aliquod ex his, jam illi tribuendum esset prædicatum (158, 2°). Si ex. gr. *spiritus* esset aliquod *corpus*, non posset amplius hæc propositio statui : *spiritus non est corpus;* sed affirmandum imo esset : *spiritus est corpus.*

Ab hac quoque regula excipienda sunt prædicata singularia, vel singularibus æquivalentia, in quibus nullus descensus fieri potest. Exempla : *Homo non est Deus. Deus non est omne id quod existit.*

161. Corollarium. Omnis generatim propositio negativa his modis exhiberi potest :

S *non est* P—S *non est ulla pars subjectiva ideæ* P—S *non continetur in* P—S *excluditur a* P.

ARTICULUS II.

De propositionum partitione ratione extensionis.

162. *Extensio* propositionis, quæ et quantitas dicitur, determinatur ab extensione, quam in ipsa propositione subjectum obtinet. Tantum enim se porrigit affirmatio, quantum patet subjectum de quo aliquid affirmatur.

Quoniam igitur subjectum, considerata ejus extensione, potest esse terminus *singularis*, *particularis*, *universalis et indefinitus*, totidem quoque propositionum species habentur : singularis, ut : *Luna est corpus opacum;* particularis, ut : *Quidam philosophi scientia abutuntur* (89, 2°); universalis, ut : *Omnis homo est mortalis;* indefinita, ut : *Homo est beatitatis capax.*

163. De propositione universali hæc notanda sunt.

1° Propositio non est universalis, nisi quum subjectum, quod particula universalitatis afficitur, suppositionem habet distributivam (85). Quum enim subjectum idem suppositionem habet collectivam, propositio non est universalis, sed potius singularis (32), uti hæc : *Omnia sacramenta sunt septem.* Quænam porro sit subjecti suppositio, ex prædicati natura facile dignoscitur. Si enim prædicatum subjecti inferioribus

singillatim tribui possit, subjecti suppositio erit distributiva; si vero non singulis singillatim, sed solum collective conveniat, suppositio erit collectiva.

2° Suppositio prædicati in propositione universali affirmante non est disjunctiva, sed disjuncta (158, 2°, 88). Hæc propositio v. gr. : *Omnis homo est animal*, ita debet exponi : *Omnis homo est animal* A, *aut animal* B, *aut.... animal* X ; et hoc pacto vera est ; sed falsa et inepta foret, si hoc pacto exponeretur : *Omnis homo est animal* A, vel *omnis homo est animal* B, vel *omnis homo.... est animal* X.

3° Tres distinguendi sunt universalitatis gradus.

a) Universalitas *metaphysica* et perfecta, quæ locum habet quum prædicatum omnibus et singulis subjecti inferioribus necessitate absoluta convenit, ita ut nulla sit unquam possibilis exceptio. Hæc universalitas reperitur in propositionibus a priori (146).

b) *Physica* est quando prædicatum singulis subjecti inferioribus convenit quidem secundum ordinarium naturæ cursum, ita tamen ut non sit absolute impossibilis exceptio. Exempla : *Nullus homo potest ambulare super aquas. Nullus mortuus redit ad vitam mortalem.*

c) *Moralis* sive imperfecta est, quando prædicatum ut plurimum convenit subjecti inferioribus, ita tamen ut multæ occurrant exceptiones. Exempla : *Omnis juvenis est inconstans. Omnis senex est querulus.*

4° Hinc in propositionibus physice universalibus hæc semper est subaudienda restrictio : *ex ordinario naturæ cursu ;* in propositionibus moraliter universalibus hæc altera : *secundum quod communiter contingit.*

5° Propositiones universales ut veræ habentur, si saltem moraliter sint universales. Sed in hoc casu non potest ex illis circa singularia aliquid stricte concludi.

* 164. Quod ad propositiones indefinitas attinet, veterum plerique docuerunt, eas in materia necessaria (146, *a*) eamdem vim habere ac universales, in contingenti æque ac particulares valere. Quid hac in re sentiendum videatur, paucis exponam.

1° Quum in hujusmodi propositionibus terminus communis numero plurali effertur, inferiora ideæ universalis designat absque ulla limitatione, adeoque est per se terminus universalis (78, 3° *a*). Ita quum dicis : *Senes sunt queruli*, intelligis omnes, universalitate morali.

2° In descriptionum vel narrationum contextu, propositiones indefinitæ sunt sæpe particulares, imo non raro singulares ob aliquam restrictionem subjecti, quæ ex contextu necessario prodit. Quum enim legis v. gr. *Dux milites hortatur*, intelligis sermonem esse de duce illo, quem scriptor superius nominaverat; atque hæc restrictio propositionem efficit singularem.

3° Si subjecti suppositio sit materialis (80), vel logica (81), vel realis absoluta (82), propositio indefinita est singularis. Quum enim dicis : *Homo est nomen. Homo est species. Homo est animal nobilissimum*, perinde est ac si diceres : *Hæc vox homo est nomen. Hæc idea homo est species. Hæc natura, quam dico hominem, est animal nobilissimum.*

4° Quod si subjecti communis suppositio sit personalis (82), propositiones indefinitæ semper tanquam universales habendæ videntur; veræ quidem, si prædicatum inferioribus subjecti conveniat universalitate saltem morali, falsæ autem, si quibusdam tantum et paucis. Quanquam igitur, quum prædicatum contingens est, et quibusdam tantum convenit, propositio vera formari non possit, nisi formetur particularis; tamen si formetur propositio indefinita, non idcirco erit habenda ut particularis, quia sic postulat veritas, sed erit habenda ut universalis et falsa. Ratio est, quia ita omnes æstimant; et hæc ratio, quum de sermonis interpretatione agitur, suprema est. Sane quis ferat dicentem : *Sinensis est Christianus; Homo est niger;* quia aliquis sinensis Christianus est, aliquis homo niger? Nemo est qui has propositiones non neget tanquam falsas : ergo omnes illas habent ut universales, ac nemo putat eas tanquam particulares haberi posse (1).

(1) V. *Artem cogitandi*, parte II, c. XIII.

ARTICULUS III.

De propositionibus aperte compositis.

165. *Materia* ex qua propositiones coalescunt, sunt termini ipsius, i. e. prædicatum et subjectum. Igitur propositionum partitio ratione materiæ, ex unitate vel pluralitate subjecti ac prædicati derivatur. Quæ propositio unum habet subjectum unumque prædicatum, dicitur *simplex*, ut hæc: *Homo constans est impavidus.* Quæ plura subjecta vel prædicata continet, seu quod idem est, quæ plura enuntiabilia simplicia aliqua ratione simul connectit, propositio dicitur *composita.*

Propositionum compositarum aliæ sunt *aperte*, aliæ *occulte* compositæ. Aperte compositarum species in primis recensebimus: quæ sunt *copulativa, adversativa, relativa, causalis,* et omnes *hypotheticæ.*

166. Propositio *copulativa* ea est, quæ plura subjecta vel prædicata connectit particulis conjunctivis *et, nec,* et similibus. Videlicet quia vel plura prædicata de uno subjecto, vel unum de pluribus, vel de pluribus plura enuntiat. En exempla:

Homo probus est simplex, et prudens.
Petrus et Paulus Romæ mortui sunt.
Nec honores, nec voluptates mortem arcent animique ægritudines.

Unusquisque facile percipit, quomodo copulativa in simplices propositiones resolvatur. Ejus porro veritas pendet ex omnium simplicium, quas continet, veritate. Quare hæc propositio: *Fides et philosophia sunt necessariæ ad salutem*, est falsa, cum philosophia ad salutem necessaria minime sit. Hujusmodi copulativæ partim veræ ac partim falsæ negari absolute possunt; distingui tamen solent, partem veram concedendo, falsam negando.

167. Ad copulativam revocatur *adversativa* seu *discretiva*, quæ plura sive subjecta sive prædicata conjungit particulis adversantibus *sed, tamen, non, etc.* Ut: *Vos mundi estis, sed non omnes. Plato non est bonus miles, sed sublimis philosophus.*

Differt a copulativa non solum ratione dialecticæ structuræ, sed etiam quod inter partes quas continet, aliqua saltem latissima habeatur oppositio: quæ si desit, adversativa propositio evadit ridicula, ut si dicam : *Plato est bonus philosophus sed præclare scribit.*

168. *Relativa* propositio est ea, quæ partes suas connectit particulis relativis *ubi, ibi; quum, tunc; tantum, quantum;* et aliis hujusmodi. Quia nempe partes ejus ita sunt ad invicem comparatæ, ut altera ab altera determinationem aliquam nanciscatur. Unde revera in relativis affirmatur semper identitas penes duo, vel qualitatum, vel quantitatis, vel loci, vel temporis, vel graduum, etc. E. gr: *Qualis est vita, talis est mors.*

Hujus componentes remotæ ac mentales sunt binæ istæ:

Vita est alicujus qualitatis.
Mors est alicujus qualitatis.

Inter quas qualitates apprehensa identitatis relatione, ponitur judicium, in quo hæc identitas affirmatur:

Qualitas vitæ est qualitas mortis.

In hunc modum cæteras hujusmodi propositiones fas erit resolvere.

Relativæ veritas pendet a relationis statutæ veritate. Quare falsa est hæc:

Tanti homo valet, quantum habet.

169. Propositio *causalis est*, quæ duas propositiones continet simul connexas particulis causalibus *quia, nam, etc.* Ex quo vides, hanc propositionem duo affirmare, et ex his unum statuere tanquam causam alterius. En exemplum: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.*

Ad ejus veritatem requiritur 1° ut utraque pars vera sit, quia utraque affirmatur: 2° ut quod in altera parte dicitur, sit causa alterius. Potest enim utraque componens esse vera, quin tamen inter unam et alteram nexus adsit, ut in hoc exemplo: *Tranquillus est, quia dives est.*

Quod si vere adsit inter unam et alteram partem ea connexio, quæ est causam inter et effectum, utraque pars vera

sit oportet. Nam quod falsum est nec causam habet, nec causa esse potest.

ARTICULUS IV.

De propositionibus hypotheticis.

170. Propositiones, quæ prædicatum tribuunt vel negant subjecto, *categoricæ* dicuntur, quia in illis aliquid de aliquo vere prædicatur (39); quæ vero nihil absolute affirmant aut negant, sed solum *exprimunt affirmationis unius vel negationis ab altera dependentiam*, nuncupantur *hypotheticæ*, ex præcipua ipsarum specie, ad quam omnes reduci possunt. Patet ex his hypotheticæ propositionis definitio. Tres sunt ejus species; *conditionalis*, seu hypothetica proprie dicta, *disjunctiva* et *conjunctiva*.

171. Propositio *conditionalis* duabus constat partibus, seu categoricis enuntiabilibus, quorum prius ponitur tanquam *conditio*, ex qua alterum pendet. Exemplum: *Si bene egisti, præmium recipies.* Conditio porro logica, de qua hic sermo, est omnis propositio, qua posita, altera ponatur necesse est. Facile dignoscitur conditionalis propositio ex particula *si* primæ parti præfixa.

Prima pars dicitur *conditio* vel etiam *antecedens*, altera *conditionatum* vel *consequens.*

Notanda hæc. 1° Altera ex duabus conditionalis partibus potest esse affirmativa, altera negativa; potest etiam utraque esse affirmativa, utraque negativa. Quomodocunque tamen se habeat qualitas partium, conditionalis erit semper affirmativa, si affirmetur nexus inter unam partem et alteram. Quare hæc v. gr. propositio: *Si non moveris non ambulas*, est affirmativa, licet utraque pars negativa sit.

2° Negativa est conditionalis, quum inter duas propositiones categoricas, conditionis et conditionati nexum adesse negamus, ut quum ille dicit: *Non si miserum fortuna Simonem finxit, vanum etiam mendacemque improba finget:* id quod significari quoque solet particulis *etsi*, *non tamen* sibi respondentibus, ut: *Etsi sum miser, non tamen sum mendax.*

3° Cum hæc propositio, si sit affirmans, nec veritatem an-

tecedentis affirmet, nec consequentis, sed solummodo consecutionis nexum inter unum et alterum; manifestum est ab hujus solummodo nexus veritate veritatem pendere conditionalis. Quare potest conditionalis esse vera, licet et antecedens et consequens per se falsa sint, quemadmodum hæc: *si tu volas, potest mare trajicere sine navi.*

4° Negativæ conditionales e contrario veræ sunt, si nexus inter binas partes nullus est; falsæ, si nexus adest.

5° Ad conditionalem potiusquam ad causalem accedunt propositiones *rationales* seu *illativæ*, ut: *Plato est homo; ergo est animal. Socrates currit; ergo movetur.* Differunt a causali, quia in his antecedens non est semper causa consequentis; non enim v. gr. ideo movetur Socrates quia currit, quamvis motus in cursu sit. Differunt etiam a conditionali, quia ut sint veræ, præter veritatem consecutionis requiritur etiam, quemadmodum in causali, ut utraque pars vera sit, quia utraque affirmatur. Tamen in conditionalem semper converti possunt, non semper vero in causalem.

172. Propositio *disjunctiva* est, quæ plures terminos vel etiam enuntiationes connectit particulà disjunctiva *vel* et similibus, ut hæc: *Corpus aut movetur aut quiescit.*

Hæc quoque propositio nullum membrum singillatim affirmat; ut autem cognoscas quid statuat, adverte disjunctivam aliam esse *proprie* disjunctivam, aliam *improprie*, prouti particula *vel* sumitur *exclusive*, aut *præcisive.*

1° Jam in ea quæ proprie disjunctiva est, partes ita sibi adversantur, ut si altera vera sit, alteram falsam esse oporteat, prouti in allato exemplo perspicitur.

Hinc ut disjunctivæ veritas constet, necesse est *a*) ut divisio sit adæquata (116, 1°), nempe ut nihil aliud ea in re, de qua agitur, affirmandum supersit; *b*) ut duo vel plura membra non possint simul vera esse; *c*) ut duo vel plura membra non possint simul esse falsa.

Ex primo capite falsa est hæc: *Aut sedes aut ambulas.*

Ex altero hæc: *Tullius aut sedet aut legit aut dormit*; quia duo simul membra vera esse possunt.

Ex tertio hæc: *Spiritus aut est substantia solida aut liquida aut aerea ;* quia nullum ex his membris verum est.

2° In ea vero disjunctiva, quæ impropria est, subintelligitur particula *saltem*, ita ut sensus sit : sin minus omnes ejus partus, at certe unam ex iis veram esse. Hinc ad hujus propositionis veritatem hoc unum requiritur, ut una saltem ex enuntiationibus categoricis, quas continet, vera sit. Proinde hæc disjunctiva : *Vel Paulus, vel Petrus Romæ occubuit :* vero est, licet uterque fuerit Romæ mortuus.

173. Propositio *conjunctiva* est, quæ negat, duas enuntiationes posse simul esse veras. En tibi in uno exemplo diversas formas quibus effertur :

Non et corpus movetur et quiescit.

Corpus non movetur simul et quiescit.

Corpus non potest simul moveri et quiescere.

Ex definitione conjunctivæ per se patet, 1° ex iis, quæ disjunctiva statuit (172), unum tantum statui a conjunctiva, videlicet eorum quæ recensentur, non posse duo vel plura simul affirmari.

2° Patet hinc quoque, quid requiratur, ut conjunctiva vera sit; nimirum ut membra sint incompossibilia. Unde falsa est hæc : *Nullus homo est doctus simul et humilis.*

3° Conjunctivam merito reponi inter hypotheticas propositiones; quanquam copulativa (166) inter categoricas recenseatur.

Quomodo disjunctiva et conjunctiva ad conditionalem revocetur, alibi opportunius videbimus.

ARTICULUS V.

De propositionibus occulte compositis.

174. Vocantur *occulte compositæ* propositiones illæ, quarum compositio est prope latens : unde dicuntur etiam *exponibiles*, quia expositione indigent. Propositiones autem simplices, in quas resolvuntur, vocantur earum *exponentes*. Venio ad singulas :

Exclusiva propositio est ea, cujus subjectum vel prædicatum afficitur aliqua exclusiva particula, *solum*, *tantum*, etc.

Quum particula hæc subjectum afficit, omnia alia subjecta a prædicati participatione excludit; ut si dicas : *Solus Deus est æternus :* sensus est, Deum, ac nihil præterea, æternum esse. Dicitur in hoc casu exclusiva *exclusi subjecti*. Quum vero particula afficit prædicatum, excludit a subjecto omne aliud prædicatum in eodem genere. Ut quum dicis : *Personæ divinæ sunt tantummodo tres*, perinde est ac si diceres : ita sunt tres, ut nullo alio numero contineantur. Hoc genus exclusivarum vocatur *exclusi prædicati.*

*175. Exclusiva si sit affirmans, exponitur per copulativam duabus constantem exponentibus, quarum altera affirmativa est, altera negativa. Ex. gr. prima propositio allata hoc pacto exponitur : *Deus est æternus ; et quod non est Deus non est æternum*. Et altera : *Personæ divinæ sunt tres; et non sunt alio quocunque numero contentæ.*

Quamobrem, ut vera sit exclusiva, utraque exponens vera sit oportet. Hæc propositio : *Sola fides est necessaria ad salutem*, falsa est, quia negativa componens hæc est : *cætera, quæ fides non sunt, necessaria non sunt ad salutem ;* quæ ut falsa rejici debet.

*176. Potest negatio in exclusivis vel afficere ipsam particulam excludentem, vel copulam, vel utramque.

En exempla in exclusivis exclusi subjecti :

1° *Non solus homo est intelligens*,

est propositio affirmativa, et exponitur *disjunctive :*

Vel aliquis homo non est intelligens ; vel aliquid quod non est homo, est intelligens.

2° *Solus Deus non habet initium*,

est propositio negativa, et exponitur *copulative :*

Deus non habet initium; et omne quod non est Deus, initium habet.

3° *Non solum animal non est sensus capax*,

est negativa : exponitur *disjunctive :*

Vel aliquod animal est sensus capax; vel aliquid quod non est animal, non est sensus capax.

*177. En exempla in exclusivis exclusi prædicati :

1° Negatio afficiens copulam :

Homo non est purus spiritus,

est negativa, et exponitur *disjunctive :*

Vel homo non est spiritus ; vel homo est aliquid aliud præter spiritum.

2° Negatio afficiens particulam :

Homo est non purus spiritus,

est propositio indefiniti prædicati ; adeoque cum negativa superiori est identica, cæteris paribus.

3° Negatio afficiens et copulam et particulam :

Personæ divinæ non sunt non tantum tres,

convertitur cum affirmante (174) :

Personæ divinæ sunt tantum tres.

De his omnibus in sequenti capite iterum occurret sermo.

178. Propositio *exceptiva* est, quæ a participatione prædicati excludit unum vel plura, quæ in extensione subjecti continentur; quod facit per particulam *præter*, et similes. En exempla :

Quidquid est initium habuit, præter Deum.

Omnia, præter Deum, non sunt æterna.

Distinguitur exceptiva ab exclusiva solo formæ discrimine, et in illam facile convertitur (176, 2°, 174) : quare eodem modo ac illa exponitur.

Affines quoque sunt exclusivis *inceptivæ* propositiones, ac *desitivæ*, ut v. gr. :

Titius tali die cœpit ægrotare,

nempe eo die transiit a statu bonæ valetudinis in ægritudinem, non antea, nec postea; et

Bellum tali anno cessavit,

nempe bello finis impositus est eo anno, non in ullo ex annis superioribus, aut subsequentibus.

179. *Comparativa* ea est, quæ non solum asserit vel negat, prædicatum subjecto convenire, sed etiam æque, aut magis, aut minus convenire, quam alteri. Facile dignoscitur ex gradu grammaticali prædicati, vel ex vocibus denotantibus æqualitatem. Ecce tibi exempla :

Mens est corpore præstantior.

Omnium difficillimum est nosse seipsum.

Paulus non est princeps apostolorum æque ac Petrus.

Hujusmodi propositiones tria supponunt judicia, in quorum primo et altero prædicatum idem duobus subjectis absolute tribuitur : deinde apprehensa majori intensitate quam prædicatum habet in alterutro, vel æquali quam habet, vel non habet penes utrumque, tertium succedit judicium, hanc ipsam intensitatem comparativam affirmans. In altero v. gr. ex allatis exemplis hæc tria continentur judicia:

Seipsum nosse difficile est.

Multa alia nosse difficile est.

Difficultas cognoscendi seipsum superat cæterarum cognitionum difficultatem.

Inepta est comparativa, si prædicatum utrique termino comparationis aliquo modo non conveniat, ut hæc : *Columba est candidior corvo.* Falsa est, si prædicatum utrique termino comparationis non conveniat in eo præcise gradu, qui in propositione enuntiatur; ut hæc : *Industria est maximum bonum societatis civilis.*

180 *Reduplicativa* et *specificativa* in eo conveniunt, quod continent particulam aliquam geminantem, ut est ; *quatenus, secundum quod* etc., quæ particulæ geminantes dicuntur, quia subjectum propositionis replicant, ut in hoc exemplo : *Homo quatenus intelligens est liber.*

Hoc autem inter se differunt, quod reduplicativa notat in subjecto id quod est causa prædicati, ut in allato exemplo videre est. Specificativa autem notat solum illud subjecti constitutivum, secundum quod illi convenit prædicatum; ut si dicas : *Homo qua est homo, legit;* non enim dicis causam cur homo legit esse, quia est homo, sed solum quod legere illi convenit quatenus est homo, nimirum animal rationis particeps.

* Ex his patet 1° reduplicativam exponi per causalem, hoc pacto : *Homo est liber, quia est intelligens.*

2° Specificativam exponi per copulativam in hunc modum : *Homo legit, et ratio secundum quam illi convenit legere, est ratio ipsa hominis.*

3° Quæ igitur requiruntur ad veritatem causalis et copulativæ, ea ad veritatem quoque reduplicativæ et specificativæ necessaria sunt (169 ; 166).

ARTICULUS VI.

De propositionibus complexis.

181. Ultimum locum servavimus complexis propositionibus, quia hæ propositiones simplices quidem sunt, at compositarum nihilominus speciem habent, et ad compositas aliquatenus accedunt. Cum porro complexio tum in propositionis materiam cadere possit, tum in formam, prius aliquid dicemus de complexis secundum materiam, quæ proprio nomine complexæ dici solent; deinde de complexis secundum formam, quæ modales nuncupantur.

182. Propositiones secundum materiam complexæ, quas veteres appellabant propositiones *de extremo conjuncto*, sunt quædam *simplices propositiones, quarum subjectum vel prædicatum est terminus complexus* (74, 75), in quo incidens propositio vel explicite vel implicite continetur, uti ex subjectis patet exemplis:

Deus omnipotens, omnia creavit; nimirum: *Deus qui est omnipotens, omnia creavit.*

Item:

Plato est philosophus sublimis; videlicet: *Plato est philosophus, qui est sublimis.*

Duæ sunt igitur partes in propositione complexa, nimirum propositio *incidens* et propositio *principalis.* Incidens est, quæ alicui termino connectitur per pronomen relativum *qui, quæ, quod;* et hoc ipsum pronomen locum in illa tenet subjecti. Id quod superest de propositione complexa, si incidentem detraxeris, est propositio principalis. Non opus est ut moneamus, propositiones incidentes alias esse *explicativas*, alias *restrictivas;* quod ex alibi dictis manifestum est (75).

*183. Animadvertendum porro hic est 1° Omnes propositiones, quæ copulam habent præteriti vel futuri temporis, esse aliquo modo complexas (149). Quum enim dicis v. g.: *Martyres fuerunt invicti*, perinde est ac si dicas: *Martyres sunt aliqui, qui fuerunt invicti.* Multo clarius apparet com-

plexio in iis propositionibus, in quibus reperitur verbum activum cum suis casibus, ut in hac: *Homus probus aversatur omnem simulationem*, quæ in hanc recidit: *Homo probus aversatur aliquid, quod est omnis simulatio.*

2° Dari propositiones, quæ habent unum eumdemque terminum multipliciter complexum. Ut si dicas: *Milo interfecit aggressorem*, tantumdem est ac: *Milo est aliquis, qui interfecit aliquem, qui erat aggressor.*

* 184. De propositionibus complexis hæc tenenda;

1° Propositiones complexæ, ut supra indicavimus, sunt simplices. Uno enim constant subjecto unoque prædicato. Quod quidem vel ex eo inferri potest, quod propositionis incidentis subjectum idem est ac terminus cui adjicitur; relativum enim pro suo ponitur antecedente: et hinc est, quod omnis propositio incidens possit semper in adjectivum nomen converti. Idem enim est si dicas: *Deus qui est omnipotens*, et *homo qui est probus*, ac: *Deus omnipotens; homo probus.*

Idem confirmatur inspecto judicio, quod his propositionibus effertur. Effertur enim his propositionibus unum tantum judicium, non plura simul. Propositio enim incidens vel est restrictiva, vel explicativa. Si restrictiva est, nullum exprimit profecto judicium, sed solummodo subjectum vel prædicatum judicii ponendi determinat ac coarctat, ut judicium poni possit. Ex gr. quum dicis: *Omnes homines qui sunt mortui...*, non significas profecto te hoc posuisse judicium: *Omnes homines sunt mortui:* quod judicium esset omnino falsum, sed solum significas te loqui velle de illa humanæ speciei parte, quæ vivere desiit, et hanc esse subjectum propositionis, quam profers.

Si vero propositio incidens fuerit explicativa, est illa quidem fructus judicii alias positi, sed nunc non est nisi elementum ideæ compositæ, quæ in judicio præsenti subjecti locum obtinet vel prædicati. Si quum dicis: *Deus, qui est omnipotens*, manifestas te alias ita judicasse: *Deus est omnipotens;* nunc vero loqui de Deo, ut de subjecto inter cujus constitutiva omnipotentiæ notionem præsertim spectas (1).

(1) Cf. *Artem cogitandi*, parte II, c. VI.

2° Hinc propositiones incidentes explicativæ, sunt per se falsitatis capaces, sive sint incidentes subjecti, sivi prædicati. Quatenus enim per se et absolute considerantur, judicium continent. Sic quum dico : *Alexander, qui sobrius maxime fuit*, etc. ; illa incidens : *qui sobrius maxime fuit*, hoc falsum judicium continet : *Alexander fuit maxime sobrius*. Incidentes vero restrictivæ per se non sunt falsitatis capaces, quia judicium non continent : possunt tamen falsitatem continere, si falsum aliquod judicium supponant. Si enim v. gr. dicerem : *Animæ quæ igneæ sunt, nobiliores sunt animabus quæ aere constant*, supponerem, aliquas animas esse igneas, aliquas aereas, quæ duo falsa sunt.

3° Hinc sequitur, omnem propositionem complexam ad duas reduci posse, quarum altera judicium exprimat præsens, altera judicium præteritum vel suppositum. Sume v. gr. hanc propositionem : *anima rationalis est forma humani corporis :* si in ea consideres complexionem subjecti, ea reducitur ad has duas : *anima aliqua est forma humani corporis : et hæc anima est rationalis.* Quod si in ea consideres com plexionem prædicati, habebis hasce duas : *anima rationalis est forma alicujus corporis, et hoc corpus est humanum.*

4° Propositio incidens, si subjectum afficiat, influit in principalis veritatem, quando est restrictiva , secus, si explicativa sit. Nam in primo casu prædicatum principalis subjecto non convenit, nisi subjectum sit ita, uti effertur, coarctatum ac determinatum : quod in altero casu non accidit.

ARTICULUS VII.

De propositionibus modalibus

185. Propositio *modalis* non secundum materiam qua constat, sed in ipsa forma complexionem habet, non solum enim enuntiat prædicatum inesse, vel non inesse subjecto, sed etiam *modum quo inest vel non inest ;* qua potissimum re *ab absolutis* distinguitur. Ex. gr. hæc propositio : *Deus est justus,* est absoluta propositio ; hæc vero : *Deus necessario est justus ;* vel : *Deum justum esse necessarium est*, modalis. Cum igitur propositionis forma sit affirmatio identitatis vel diver-

sitatis inter prædicatum et subjectum, merito modales dicuntur in ipsa forma compositæ.

Duplici formula propositiones hujusmodi efferuntur, quemadmodum jam indicavimus. In prima modus est adverbium, quod absolutæ propositionis copulæ adjacet : in altera modus est nomen, quod enuntiatur de absoluta propositione, copula ipsius in verbum infinitivum conversa.

Propositio absoluta sic jacens, vocatur *dictum* propositionis modalis.

186. Quatuor sunt modi, secundum quos unum potest esse alteri identicum vel diversum, videlicet *necessarium contingens*, *possibile* et *impossibile*.

1° Necessarium est, quod *non potest non esse*, ut *Deum esse justum*.

2° Contingens, quod *potest esse et potest non esse*, ut *Platonem esse doctum*.

3° Possibile, quod *potest esse;* et complectitur tum necessarium, tum contingens ; necessarium, quia quod est et non potest non esse, multo magis potest esse : quare dici potest et debet : *possibile est Deum esse justum ;* videlicet hoc prædicatum tali subjecto non repugnat ; contingens vero quia et ipsum potest esse ; unde dicimus : *possibile est Petrum esse doctum*. Cum autem hæc duo complectatur, non dicit tamen determinatum neque unum neque alterum.

4° Impossibile quod *non potest esse*, ut *spiritum esse compositum*.

Quapropter quatuor sunt genera modalium ; quæ dicuntur modales *ex necessario*, *ex contingenti*, *ex possibili*, *ex impossibili*. Potest autem et dictum (185) esse tum affirmativum, tum negativum, et modus quilibet tum affirmari de dicto, tum negari.

* 187. Objicies fortasse, præter quatuor hos modos quos recensuimus, infinitos alios adjiciendos videri ; omne enim adverbium est modus quidam seu determinatio verbi. Unde nihil impedit, quominus hæc propositio v. gr. : *Cervus currit velociter*, et aliæ similes inter modales recenseantur. Insuper multa sunt adverbia, quæ mutari in nomen possunt, et de

dicto enuntiari hoc pacto: *Cæsarem rediisse est verum, falsum, certum, incertum, probabile, desiderabile*, etc.

Respondeo ad primum quod objicitur, modos qui propositionem modalem efficiunt, esse eos tantum qui formam ipsam propositionis afficiunt, i. e. qui determinant quomodo subjectum et prædicatum identica sint, vel diversa. Hæc autem sunt tantum illa quatuor: necessario, contingenter, possibiliter, impossibiliter; cum adverbia, quæ ad hæc non reducuntur, determinent solum prædicati rationem, adeoque ipsius prædicati partes sint habenda. Hinc est quod adverbia hæc prædicari de dicto non possunt: non enim licet dicere: *Cervum currere est velox*, quemadmodum dicimus: *Cervum currere est possibile.*

Ad alterum dico, si *verum* et *falsum* excipias, illa nomina, quæ objiciuntur, ad unum aliquem ex quatuor illis modis reduci ut alio loco melius explicabitur. *Certum* enim perinde est ac necessarium; *incertum* idem ac contingens; *probabile, desiderabile* et similia idem sunt ac possibile secundum quid, nimirum *quod potest esse objectum approbationis, desiderii*, etc. Quare propositiones, in quibus hæ voces de dicto aliquo enuntiantur, sunt revera modales, sed extra quatuor illa genera non vagantur.

Verum autem et *falsum* inter modos qui formam ipsam afficiunt, a veteribus numerabantur; sed cum nihil de ipsis peculiare dicendum occurreret, negligebantur (1). Cæterum dici quoque posset, verum et falsum non tam modos esse identitatis et diversitatis, quam ipsam identitatis vel diversitatis rationem exprimere, ut suo loco patebit.

*188. Ex his quæ diximus colliges, in propositione modali (185) modum qui enuntiatur de dicto, prædicati principalis locum tenere, dictum vero, seu potius dicti verbum, locum tenere principalis subjecti: et idcirco verbum hoc in infinitivum convertitur, quia infinitivum verborum nomen est potius quam verbum. Subjectum et prædicatum dicti minus principalia nuncupantur.

(1) V. Opusc. XLVIII inter Opuscula S. Thomæ: Tract. *De Enunc.*, c. XI et Opuscul. XL.

Unde deduces 1° Propositiones modales, etiamsi dictum universale sit aut particulare, esse omnes singulares (162). Omnes enim reducuntur ad hanc formulam : *Hæc identitas vel diversitas est necessaria, est contingens*, etc.

2° Nihilominus et ipsæ aliquam habent quantitatis diversitatem; quod patet ex parte subjecti minus principalis. In subjecto autem principali, non reperitur utique illa quantitas, quæ propria est nominum, nempe extensio, sed ea quantitas quæ propria est verborum, nempe *tempus*. Secundum hanc quantitatem, illud esse quod *necessarium* vel *impossibile* enuntiatur, habetur tanquam universale affirmativum vel negativum ; quod enim necessario est, omni tempore est; quod impossibile, nullo. Illud autem quod *possibile* dicitur, habetur tanquam particulare affirmativum; possibile enim dicit rem aliquando esse posse, quin determinet utrum possit etiam, vel non possit non esse (186). Tandem quod *contingens* est, æstimatur tanquam particulare negativum, quia qui dicit contingens, is nimirum dicit rem aliquando posse non esse.

3° Nullo negotio intelligitur, propositionem modalem esse affirmativam vel negativam, prouti modus de dicto affirmatur vel negatur. Quare hæc propositio : *Necesse est animum hominis materiam non esse*, est affirmativa, licet dictum negativum sit.

4° Manifestum perinde est, propositionem modalem esse veram vel falsam, prouti cum veritate vel falsitate modus de dicto affirmatur aut negatur. Idcirco hæc modalis : *Deus necessario mundum creavit*, falsa est.

5° Addam et hoc : formam illam conjunctivæ propositionis, quæ sic se habet : *Corpus non potest simul moveri et quiescere* (175), modalem revera esse, et vocari posse *conjunctivam modalem*, vel modalem *de incompossibili*. Harum typus est principium contradictionis : *Impossibile est idem simul esse et non esse.*

CAPUT III.

DE PROPOSITIONUM OPPOSITIONE:

ARTICULUS I.

De propositionum simplicium differentiis quoad qualitatem vel quantitatem.

189. Binæ propositiones, idem subjectum et prædicatum habentes, tum quantitate, tum qualitate, tum utraque simul differre possunt.

1° Si quantitate sola differunt, vocantur *subalternæ*, ut :

Omnis homo est felix.
Aliquis homo est felix.

2° Si differunt sola qualitate,

a) vel sunt ambæ universales, et vocantur *contrariæ*, ut :

Omnis anima est substantia.
Nulla anima est substantia.

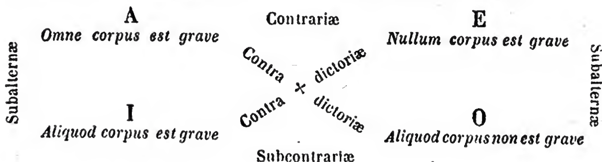
b) vel sunt ambæ particulares, et vocantur *subcontrariæ*, ut :

Aliquis homo est miser.
Aliquis homo non est miser.

3° Demum si et quantitate differunt et qualitate, vocantur *contradictoriæ*, ut :

Omne corpus est grave.
Aliquod corpus non est grave.

Hæc omnia sequenti schemate comprehenduntur.

Designant logici universalem affirmantem littera *A* : universalem negantem littera E : particularem affirmantem littera I : particularum negantem littera O.

Asserit A, negat E, veram generaliter ambo;
Asserit I, negat O, sed particulariter ambo.

190. De mutuis ipsarum relationibus quoad veritatem et falsitatem hæc statuuntur :

1° Propositiones contradictoriæ

a) Non possunt simul esse veræ. Nam si prædicatum v. gr. convenit omnibus inferioribus subjecti, hoc ipso falsum erit alicui illorum non convenire. Unde propositiones A et O non possunt simul esse veræ. Idem dicas de E et I.

b) Non possunt simul esse falsæ. Nam si falsum est v. gr. omnibus subjecti inferioribus prædicatum convenire, hoc ipso verum erit alicui illorum non convenire. Ergo propositiones A et O non possunt simul esse falsæ. Idem dicas de E et I.

c) Hinc ex veritate unius contradictoriæ infertur falsitas alterius, et viceversa.

2° Propositiones contrariæ

a) Non possunt simul esse veræ. Nam si verum est prædicatum esse omnibus tribuendum, non potest simul verum esse, quod omnibus sit negandum.

b) Possunt simul esse falsæ. Potest enim contingere, ut prædicatum, nec omnibus sit tribuendum, nec omnibus sit negandum, sed quibusdam tribuendum sit, quibusdam negandum.

c) Hinc ex veritate unius alterius falsitas infertur.

d) Ex falsitate tamen unius non infertur alterius veritas.

3° Propositiones subalternæ

a) Possunt simul esse veræ, possunt esse simul falsæ : una enim in altera includitur.

b) Non tamen semper ex alterutrius veritate vel falsitate alterutrius veritas vel falsitas inferri potest. Nam

Ex veritate universalis infertur veritas particularis.

Ex falsitate particularis infertur falsitas universalis.

Sed

Ex veritate particularis non infertur veritas universalis.

Ex falsitate universalis non infertur falsitas particularis.

* 4° Propositiones subcontrariæ

a) Possunt simul esse veræ in materia contingenti, non tamen in materia necessaria (146).

b) Non possunt simul esse falsæ. Nam fac esse falsam

propositionem I. Ex modo dictis (1°, c) vera erit contradictoria E, adeoque a fortiori (3°, b) vera erit O. Ergo si est falsa I, vera est O. Eodem modo si falsa est O, vera erit A, et per consequens I. Ergo si falsa est O, vera est I.

c) Hinc si una e subcontrariis est vera, altera potest esse vera et potest esse falsa.

d) At si una est falsa, altera vera sit oportet.

ARTICULUS II.

De propositionum simplicium oppositione.

191. Oppositio, quod ad propositiones spectat, est *duarum propositionum mutua repugnantia, quæ ex ejusdem de eodem affirmatione et negatione procedit;* ut *Petrus currit: Petrus non currit.* Ex hoc sequitur character oppositionis proprius: quod quemadmodum binæ determinationes oppositæ in eodem subjecto simul esse nequeunt (51); ita binæ propositiones oppositæ verificari simul non possint: *idem enim nequit simul esse et non esse.*

Conditiones, quæ ad propositionum oppositionem requiruntur, ex definitione immediate colliges: 1° debet in utraque propositione idem esse subjectum; 3° idem prædicatum; 3° una debet negando destruere, quod altera ponit affirmando.

192. Ex his consequitur, 1° non esse oppositas propositiones *subalternas.*

2° *Subcontrarias* (189 2° b) voce tantum esse oppositas, non re. Voces enim quibus subjectum constat, sunt in utraque eædem, v. gr. *Aliquis homo est miser; aliquis homo non est miser;* sed res significata non necessario est utrobique eadem, quia harum propositionum subjectum est individuum indeterminatum.

3° Veram oppositionem reperiri inter propositiones *contrarias* (189, 2°).

2° Veram quoque oppositionem esse inter *contradictorias* (189, 3°). Subjectum enim propositionis particularis disjunctione facta enumerat omnia, quæcunque subjectum propositionis universalis enumerat distributive. Quare, quodcun-

que sit id de quo verificatur particularis, invenitur certe in subjecto universalis.

Revera oppositionis tessera (191) deficit in subalternis et subcontrariis; et illæ enim et istæ possunt simul esse veræ (190, 3°, 4°): habetur autem in contradictoriis et contrariis (190, 1°, 2°), quæ simul veræ esse non possunt.

193. Non est tamen eadem in contradictoriis, et contrariis enuntiationibus oppositionis ratio. Quemadmodum enim duæ ideæ contradictoriæ sunt, si altera sit negatio alterius, contrariæ vero, si in eodem genere maxime a se distent (52, 1° 3°); ita et propositiones. Contradictoriæ ita sunt comparatæ, ut una simpliciter removeat alteram; *tantum videlicet affirmando vel negando, quantum sufficit, ut altera falsa fiat.* Contrariæ vero in extremis consistunt, ita ut *altera tantum neget de eo quod altera affirmat, vel tantum affirmet de eo quod altera negat, quantum negari vel affirmari potest.* Sit ex. gr. propositio universalis: *Omnis anima est substantia.* Ut hæc falsa fiat, sufficit ut aliqua anima non sit substantia. Si enim universalitas affirmationis concidit, jam propositio universalis falsa est. Universalis igitur affirmantis contradictoria erit particularis negans: *Aliqua anima non est substantia.* Quod si illi opponas universalem negantem: *Nulla anima est substantia*, negatione hac in altero consistis extremo. Universalis igitur negans, et universalis affirmans merito contrariæ dicuntur (189, 2°). Solent tamen haberi ut contrariæ propositiones omnes, quarum altera *plus neget, quam ad alterius falsitatem requiratur;* ut v. gr. binæ istæ: *Omnis anima est substantia. Quædam animæ non sunt substantiæ.* Nihilominus hæc oppositio, si accurate loqui velimus, potius disparata (51) et exlex, quam contraria dici meretur.

* 194. Notanda. 1° hæc quæ de contradictoria diximus oppositione, tunc solum sine ulla restrictione habere locum, quum propositio profertur metaphysice universalis (165,3°). Quod si opponi debeat contradictoria propositioni physice tantum vel moraliter universali, inepte oppones illi particularem; hujus enim data veritate, illius falsitas non sequitur. Cum igitur in propositionibus physice universalibus hæc

subaudiatur restrictio: *ex ordinario naturæ cursu*; et in moraliter universalibus hæc: *uti communiter contingit* (163, 4°); contradictoria primæ erit: *non ex ordinario naturæ cursu omne* A *est* B; et alterius: *non ut communiter contingit omne* A *est* B.

2° De oppositione propositionis singularis.

a) Hæc nullo modo particulari opponitur. Subjectum enim non est in utraque identicum, unde possunt simul esse veræ, ut patet in his:

Aliquis homo est justus;
Simon non est justus.

b) Opponitur universali; nam singulare subjectum in universali continetur. Hæc autem oppositio non est contradictoria; nam v. g. hæ duæ propositiones:

Omnis homo est justus;
Antonius non est justus,

possunt simul esse falsæ. Est igitur hæc oppositio contraria laxiori sensu, cum altera plus neget, altera plus affirmet quam necesse sit. Ut enim falsa reddatur universalis, non est necesse ut prædicatum illi præcise individuo non conveniat.

Hinc logici, quod ad oppositionem spectat, propositionem singularem eodem in numero habent ac universalem.

c) Contradictoria propositionis singularis fit mutando illius qualitatem:

Antonius est justus;
Antonius non est justus.

Hæc enim oppositio omnes characteres habet veræ contradictionis.

3° Quando subjectum propositionis suppositionem habet vel materialem vel logicam vel realem absolutam, propositio æquiparatur singulari (164, 3°); adeoque de ejus contradictoria, ut de contradictoria singularis decernendum est. Idem dicendum quum suppositio est collectiva (87), ex eadem ratione. Hujus propositionis v. gr. *Omnes Apostoli sunt duodecim*, contradictoria hæc est: *Omnes Apostoli non sunt duodecim*. Contraria nulla, si rem subtilius æstimemus, assignari potest. Quidam tamen auctores hanc statuunt illi contrariam: *Omnes Apostoli non possunt esse duodecim* (1).

(1) Card. Ptolemæus, *Phil. Elem.* lib. II.

4° Quum vero subjecti suppositio est disjuncta, seu confusa (88), difficilius est invenire contradictoriam. Nam huic propositioni :

Aliqua navis necessaria est ad nagivandum;

si hanc opponas

Nulla navis necessaria est ad navigandum,

habes binas propositiones veras. Hæc enim altera, quoniam subjectum distributive supponitur, et copulativo descensu exponitur (86), negat de unaquaque navi determinata prædicatum, et hæc negatio vera est.

Si vero opponas hanc aliam :

Aliqua navis non est necessaria ad navigandum,

habes pariter propositionem veram, quia disjunctiva est suppositio (88).

Nulla igitur alia erit contradictoria propositæ enuntiationis, nisi hæc :

Non aliqua navis necessaria est ad navigandum,

quæ ita explicabitur :

Falsum est aliquam navim, etiam indeterminate acceptam, necessariam ad navigandum esse :

Et hæc est propositio falsa.

ARTICULUS III.

De oppositione propositionum compositarum.

195. Ut contradictoria fiat propositionis compositæ, negari debet vel affirmari id, quod ad ejus veritatem labefactandam satis est : si aliquid ultra negetur, oppositio ad contrariam verget ; ac si id totum negetur quod negari potest, oppositio erit vere contraria. Ad habendam autem contradictoriam, vulgo præcipitur, ut toti propositioni præfigatur negativa particula, quemadmodum in ultimo exemplo (194, 4°) factum est. Recte quidem hoc præcipitur. Verum oppositio quæ ita enuntietur, expositione indiget.

Satius igitur fuerit in singulis compositarum speciebus oppositionis, præsertim contradictoriæ, rationem enucleate exhibere.

* 196. 1° Contradictoria copulativæ est disjunctiva impropria (172). Ut enim falsa ostendatur copulativa, satis est

si propositionum partialium quas continet, simultaneam veritatem neges; id quod fit opponendo disjunctivam impropriam.

Duo porro hæc servanda sunt, quum copulativæ opponitur disjunctiva:

a) Debet mutari qualitas singularum partium.

b) Earum insuper quantitas mutanda, ubi opus fuerit juxta leges oppositionis in propositionibus simplicibus.

En exemplum. Sit hæc propositio copulativa:

Petrus et Paulus Romæ mortui sunt.

Contradictoria erit: *Vel Petrus vel Paulus non est Romæ mortuus.*

Contraria foret: *Nec Petrus nec Paulus Romæ est mortuus.*

2° Hinc sequitur, contradictoriam disjunctivæ impropriæ esse copulativam cum modo dictis mutationibus quoad partes. Contraria vero ejus nulla est; quia disjunctiva impropria æquivalet huic particulari propositioni: *aliquid horum verum est.* Particularis autem propositio contrariam non habet (189. 2°).

Quum autem disjunctiva propria est, huic æquivalet copulativæ: *Hæc non sunt simul vera et non sunt simul falsa.* Illi igitur contradices per disjunctivam impropriam: *vel hæc sunt simul vera, vel certe sunt simul falsa.* Igitur disjunctivæ propriæ contradictoria est disjunctiva altera, primo affirmans, deinde negans copulatim primæ membra. Ita huic:

Omne corpus aut movetur aut quiescit,

contradictoria existet: *Vel aliquod corpus movetur simul et quiescit, vel aliquod corpus nec movetur, nec quiescit.*

Contraria nulla, nisi illa evidenter absurda: *Hæc sunt simul vera, et sunt simul falsa:* videlicet in allato exemplo:

Omne corpus movetur et quiescit, et non movetur, et non quiescit.

3° Adverte, quando disjunctivæ partes sunt plures quam duæ, in contradictoria affirmandum esse, vel duas ex illis aut tres aut plures aut denique omnes esse simul veras; vel duas aut tres aut omnes esse simul falsas.

4° Adverte demum, juxta ea quæ nuper dicta sunt (194, 4°), si quando in disjunctiva subjecti suppositio confusa exstiterit, contradictoriam fieri non posse, nisi ipsam disjunctionem negando : v. gr. *Non vel dexter oculus, vel sinister necessarius est ad videndum.*

* 197. Quoniam *adversativa, causalitas, reduplicativa* ad copulativam reducuntur (167, 169, 180); *exclusiva* autem et *exceptiva* modo ad copulativam, modo ad disjunctivam (174-178); quidquid ad earum oppositionem pertinet, ex modo dictis facile colligitur. En exempla:

1° Adversativa: *Plato non est bonus miles, seb sublimis philosophus.*

Contradictoria: *Plato vel est bonus miles, vel non est sublimis philosophus.*

Contraria: *Plato est bonus miles, et non est sublimis philosophus.*

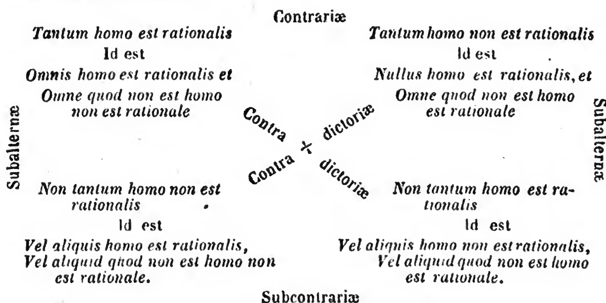
2° Causalis: *Beatus est, quia dives est.*

Contradictoria: *Vel non est beatus, vel non est dives, vel non ideo beatus est, quia dives est.*

Contraria: *Nec beatus est, nec dives, nec si dives esset, beatus esset* (171, 5°).

3° De reduplicativa res patet per se (180, 1°, 2°).

4° Exclusivarum exclusi subjecti oppositio in sequenti schemate exhibetur:

Ad exclusivam exclusi prædicati quod attinet, ejus contradictoria facile assignatur.

Omnis homo est tantum animal; i. e.

Omnis homo est animal; et nullus homo est aliud quid præter animal.

Contradictoria erit: *Aliquis homo est non tantum alimal;* i. e.

Vel aliquis homo non est animal; vel aliquis homo est aliud quid præter animal.

Contraria, saltem propria, non habetur.

5° De exceptivis nihil est quod addamus (178).

* 198. Restat ut de *relativa, conditionali, conjunctiva, comparativa* dicamus; quod breviter expediemus.

1° Sit relativa: *Tanti homo valet quantum habet.* Huic ita contradices: *Non tanti homo valet quantum habet;* quæ propositio expositione non indiget. Contraria hæc erit: *Tanti homo non valet quantum habet.*

2° Conditionalis contradictoriam jam exposuimus (171,2°).

Huic propositioni: *Si anima est simplex, est immortalis.*

Contradices nexum negando, hoc pacto:

Non si anima est simplex, est immortalis.

Vel: *Etiamsi anima sit simplex, non tamen est immortalis.*

Contraria foret hæc: *Si anima est simplex non est immortalis.*

Notandum, propositionem conditionalem æquiparari semper singulari (171,3°).

3° Conjunctiva: *Nullum corpus movetur simul et quiescit.*

Contradictoria: *Aliquod corpus movetur simul et quiescit.*

Contraria: *Omne corpus movetur simul et quiescit.*

4° Comparativa: *Omnis scientia est artibus difficilior.*

Contradictoria est: *Aliqua scientia non est artibus difficilior.*

Contraria: *Nulla scientia est artibus difficilior.*

ARTICULUS IV.

De oppositione propositionum complexarum.

199. Prius de complexis secundum materiam (181). Hæ generatim tractantur ut simplicis (184). Cum tamen aliud judicium sibi implicitum habeant, potest et hoc impugnari,

et quandoque debet. Unde duobus modis potest complexæ contradici, vel impugnando principalem cum incidente quæ vera supponitur, vel incidentem tantummodo; quod tunc maxime fieri debet, quum in ea cardo quæstionis vertitur, ut non raro contingit. Rem declarabunt exempla.

Hæc propositio: *Anima rationalis est forma humani corporis* (184 3°), potest primo impugnari hanc illi objiciendo contradictoriam: *Anima rationalis non est forma humani corporis;* potest perinde impugnari contradicendo incidenti sic: *Anima quæ est forma humani corporis, non est rationalis.* Falsa propositio, sed propositioni datæ vere contradictoria.

Eodem modo hæc alia propositio: *Milo occidit aggressorem*, impugnabitur primo modo sic: *Milo non occidit aggressorem;* altero sic: *Ille quem Milo occidit non erat aggressor.*

200. Sunt quædam complexæ in quarum oppositione quantitas quoque incidentis mutanda est; quædam in quibus hæc mutatio fieri non debet. En exempla:

1° *Omnis demonstratio in omni scientia principiis certis innititur.*

Huic ita contradices: *Aliqua demonstratio in aliqua scientia principiis certis non innititur;* si enim diceres: *Aliqua demonstratio in omni scientia etc.* plus negares quam opus est, et posset utraque propositio esse falsa.

2° *Omnis homo servans omnia mandata Dei salvatur.* Contradictoria erit: *Aliquis homo servans omnia mandata Dei non salvatur.* Quod si dicas: *Aliquis homo servans aliqua mandata Dei non salvatur*, vera erit propositio, et primæ nullo modo opposita.

3° *Petrus aliquando ambulat.* Contradictoria non erit: *Petrus aliquando non ambulat;* utraque enim vero est; sed præfigenda negatio est ipsi abverbio in hunc modum: *Petrus non aliquando ambulat; seu Petrus nunquam ambulat.*

4° Eodem modo hujus propositionis: *Omnis homo semper cogitat*, contradictoria erit: *Aliquis homo non semper cogitat*, seu, *aliquando non cogitat.*

5° Eadem dicenda in adverbiis localibus. Contradicitur affirmativis, ipsi adverbio negationem præfigendo. *Christus*

est ubique, contradictoria: *Christus est non ubique*, nempe: *alicubi non est.*

201. De oppositione modalium illud in primis statui potest: quicumque sit modus, et quacunque formula efferatur modalis, contradictoriam haberi si ipsi modo negativa particula præfigatur. *Necessario* enim v. gr. et non *necessario* sunt certe contradictoria. Quare propositionum istarum:

Deus necessario mundum creavit.

Possibiliter mundus est immensus.

Contradictoriæ erunt:

Deus non necessario mundum creav..

Non possibiliter mundus est immensus.

202. Sed ut intimius aliquid de his oppositionibus dicamus, ecce tibi dialecticorum hac de re dogmata, his duobus documentis contenta:

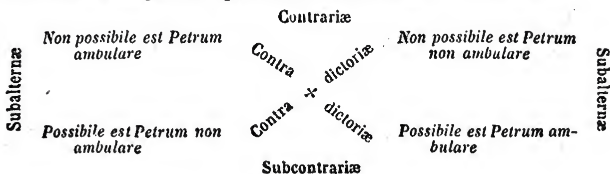
1° Contrariæ modales modum eumdem habent, sed universalem: Contradictoriæ modos habent contradicentes. Sunt autem modi universales, ut ex jam dictis (188 2°) erui potest: *necesse*, et *impossibile*, seu *non possibile*. Particulares sunt: *possibile*, quod idem hic valet ac *contingens*, *non necesse*, *non impossibile*. Modi vero contradicentes sunt universalis et particularis.

2° Contrariæ, si ex necessario fuerint, dicta habent contradictoria vel contraria: si ex possibili aut impossibili, contradictoria vel subcontraria.

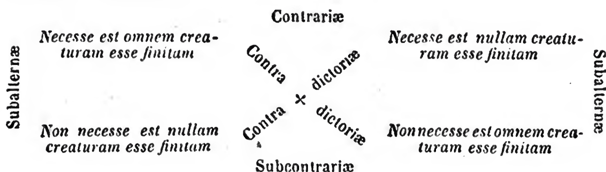
Contradictoriæ idem dictum habent.

Hæc inde probantur, quod tantummodo his servatis, oppositionis tum contrariæ tum contradictoriæ proprietates serventur; iisque neglectis deficiant; ut exempla monstrabunt.

Afferimus primo exemplum, in quo modus est ex possibili et dictum singulare, quod minorem habet difficultatem.

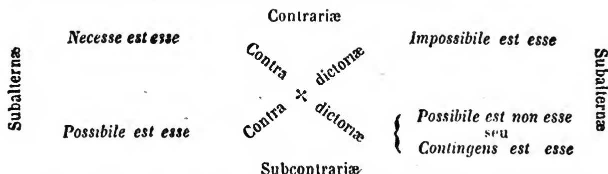

Alterum exemplum continebit modum ex necessario, et dictum commune.

*203. Si quæres quomodo modi diversæ appellationis inter se opponantur, id deduces ex dictis (188,2°).

Ecce schema hujusmodi oppositionis:

Quomodo hæc oppositio cum prima omnino cohæreat, id ex æquipollentia modalium, de qua mox dicturi sumus, illico aperietur.

204. Nemo miretur si in his quæ ad propositionum oppositionem spectant, prolixiores fuimus quam nostri temporis consuetudo ferat, aut mores nostri ferre posse videantur. Etenim præter ea quæ ad hanc querimoniam sedandam alibi diximus (97), est hic etiam animadvertendum, eum qui in oppositionum doctrina non sit bene versatus, facile errare, tum in aliorum doctrinis interpretandis, tum in sententiarum pondere ac vi æstimanda, tum etiam in deducendo verum a falso et falsum a vero: in disputando insuper a scopo frequenter deflectere, et andabatarum more pugnare. Non raro contingit, ut ex duobus contendentibus, alter mutata materia, contendat possibile esse Petrum ambulare, alter possibile esse Petrum non ambulare; quin vel unus vel alter animadvertat possibile esse, ut ex æquo verum sit quod et unus dicit et alter!

CAPUT IV.

DE TRANSITU AB UNA PROPOSITIONE AD ALIAM.

ARTICULUS I.

De æquipollentia propositionum simplicium.

205. Dialecticorum circa propositionum æquipollentiam et conversionem, quæ subdimus documenta, non minus quam oppositionis theoria, sunt ad recte judicandum sane necessaria. Magna enim errorum nostrorum pars, id quod paululum consideranti erit manifestum, ex eo gignitur quod vel putemus æquipollere sibi propositiones quæ æquipollentes non sunt, vel a propositione vera ad falsam per pravam conversionem gradum faciamus.

Non igitur hæc eruditionis tantum gratia, quemadmodum humo effossa vetustatis monumenta, sed plane necessario sunt dialectico cognoscenda, eique familiara esse debent. Prius de æquipollentia.

206. *Æquipollentia* propositionum est ***eadem in utraque significatio cum eadem significationis amplitudine***. Sic universalis propositio æquipollet copulativæ ex omnibus singularibus sibi subjectis; et particularis disjunctivæ ex iisdem (162, 89, 2°). At logici, quum de æquipollentia loquuntur, eas in primis spectant propositiones, quæ eodem subjecto et prædicato constantes, una aut altera negatione differunt, et tamen idem valent; ut istæ:

Nullus homo non est mortalis;
Omnis homo est mortalis.

De æquipollentia propositionum simplicium, tria hæc sunt solemnia dialecticorum effata :

1° Negatio præposita subjecto propositionis, quæcunque sit ejus quantitas, facit eam suæ contradictoriæ æquipollentem.

a) Sume primo universalem affirmantem A (189):

Omne corpus est grave;

Præposita negatione habes;

Non omne corpus est grave; nempe ; ***omne corpus excepto***

aliquo est grave; seu: *aliquod corpus inter omnia non est grave;* ac tandem:

Aliquod corpus non est grave;

quæ est contradictoria datæ propositionis.

b) Sume hanc ipsam particularem negantem, ac præpone negationem; habebis:

Non aliquod corpus non est grave; nimirum: *Nullum corpus non est grave;* seu: *Omne corpus est grave.*

c) Eodem modo, assumpta universali negante, erit:

Non nullum corpus est grave; videlicet:
Aliquod corpus est grave.

d) Ita: *Non aliquod corpus est grave*, idem valet ac:
Nullum corpus est grave.

2° Negatio subjecto enuntiationis universalis postposita, eam suæ contrariæ æquipollentem facit. Revera si dicas:

a) *Omne corpus non est grave;* idem dicis ac:
Nullum corpus est grave.

b) Item: *Nullum corpus non est grave;* æquatur huic:
Omne corpus est grave.

Eodem modo fiunt æquipollentes subcontrariæ, ut per se patet.

* 3° Negatio præposita et postposita subjecto enuntiationis universalis, aut particularis, facit eam suæ subalternæ æquipollentem.

Nam negatione præposita subjecto v. gr. propositionis I, (189) hac fit æquipollens suæ contradictoriæ E (1°); et hujus subjecto negatione postposita, hæc fit æquipollens suæ contrariæ A (2°). Ergo propositio I per hanc duplicem negationem fit æquipollens subalternæ A.

Simili artificio regulæ veritas patebit in cæteris.

* 207. Hæc quæ diximus de subjectis enuntiationis tum particularis, tum universalis, applicari quoque debent iis adverbiis, sive loci sive temporis, quæ discrimen quantitatis habent; ut sunt *aliquando*, *semper*, *nunquam;* item *alicubi*, *ubique*, *nullibi*, et similia. Inter adverbia temporis v. gr. ex præstitutis regulis has habebis æquipollentias:

non aliquando est	=	*nunquam est*
non semper est	=	*aliquando non est*
non nunquam est	=	*aliquando est*
non aliquando non est	=	*semper est*
semper non est	=	*nunquam est*
nunquam non est	=	*semper est*

ARTICULUS II

* *De æquipollentia propositionum modalium.*

208. Modales iisdem regulis ac simplices propositiones, redduntur æquipollentes. Negatio præposita modo, facit modalem suæ contradictoriæ æquipollentem; postposita modo facit æquipollentem contrariæ; proposita modo et postposita, æquipollentem subalternæ.

Sumptis modalibus diversæ appellationis (203), ex harum applicatione regularum has habebis æquipollentias.

1°	2°
Necesse est esse	*Impossibile est esse*
Impossibile est non esse	*Necesse est non esse*
Non impossibile est non esse	*Non possibile est esse*

3°	4°
Possibile est esse	*Possibile est non esse*
Non impossibile est esse	*Non impossibile est non esse*
Non necesse est non esse	*Non necesse est esse*

Ex hac serie perspicis, modos omnes qui sunt æquipollentes, ejusdem esse quantitatis, nimirum vel omnes universales vel omnes particulares 202, 1°).

209. Si dictum sit singulare, facilis est traditarum formularum applicatio. Si vero fuerit commune, hoc servandum est documentum ad habendam æquipollentiam, ut si in modali de necessario dictum sit universale, in æquipollentibus de possibili et impossibili sit particulare; et viceversa. Etenim hæc propositio: *Necesse est omnem hominem esse ægrum:* æquivalet huic: *Impossibile est aliquem hominem non esse ægrum:* non vero huic: *Impossibile est nullum hominem esse*

ægrum, ut patet : quod etiam dicendum de reliquis; ut videre potes in subjectis tabellis:

1°	2°
Necesse est omnem hominem esse ægrum.	*Impossibile est aliquem hominem esse ægrum.*
Impossibile est aliquem hominem non esse ægrum.	*Non possibile est aliquem hominem esse ægrum.*
Non possibile est aliquem hominem non esse ægrum.	*Necesse est nullum hominem esse ægrum.*

3°	4°
Possibile est aliquem hominem esse ægrum.	*Possibile est aliquem hominem non esse ægrum.*
Non impossibile est aliquem hominem esse ægrum.	*Non impossibile est aliquem hominem non esse ægrum.*
Non necesse est nullum hominem esse ægrum.	*Non necesse est omnem hominem esse ægrum.*

In his, modalium diversæ denominationis et cum dicto communi, non solum æquipollentias habes, sed etiam oppositiones. Omnes enim quæ sunt in 1ª tabella, sunt contradictoriæ omnibus quæ sunt in 4ª, contrariæ omnibus quæ sunt in 2ª, subalternantes omnium quæ sunt in 3ª.

ARTICULUS III.

* *De conversione propositionum.*

210. Conversio propositionis est *commutatio terminorum ejus, ita ut prædicatum fiat subjectum, et subjectum fiat prædicatum, incolumi tamen veritate.* Ut si dicas : *Scientia non est summum bonum;* igitur : *Summum bonum non est scientia.*

Posse conversionem hujusmodi fieri, manifestum est. Ex duobus enim quæ sunt objective identica (54), alterum potest de altero indifferenter affirmari : ex duobus item quæ sunt objective diversa, alterum de altero indifferenter negari potest. Si licet v. gr. mihi dicere: res expressa per ideam A, est res expressa per ideam B, licebit sine dubio dicere et hoc: res expressa per ideam B, est res expressa per ideam A. Jam prædicatum et subjectum in propositione affirmativa

sunt objective identica; in negativa sunt objective diversa. Ergo.

211. Illud in hoc est unice curandum, ut terminorum identitas vel diversitas servetur, quod fiet si prædicatum transiens in subjectum, et subjectum transiens in prædicatum, extensionem ac suppositionem quam habebant, non augeant.

Nam quum duo termini non sunt identici objective vel diversi, nisi intra limites certæ cujusdam extensionis ac suppositionis assumantur, profecto eos limites si transgrediaris, terminorum identitas vel diversitas non amplius subsistit.

Augetur autem extensio termini, quum hic a disjunctiva vel disjuncta suppositione transit ad distributivam. Quod si a distributiva transeat ad disjunctivam vel disjunctam, extensio minuitur: per hoc tamen terminorum identitas vel diversitas, si prius existebat, non tollitur. Si enim quodlibet A et aliquod B sunt identica, erunt quoque identica aliquod A et aliquod B. Pariter si quodlibet A et quodlibet B sunt diversa, erunt quoque diversa aliquod A et quodlibet B.

212. Conversio proprie dicta est duplex: *simplex* nempe et *per accidens*: alia est insuper conversio, *per contrapositionem.*

Conversio simplex, quæ et *in terminis* dicitur, ea est in qua propositionis quantitas servatur: conversio per accidens, quæ appellatur quoque *in parte*, est in qua propositionis quantitas mutatur ab universali in particularem.

1° Conversione simplici convertitur:

a) Particularis affirmativa. Prædicatum enim in propositione affirmativa est particulare (158; 2°). Igitur quum transit in subjecti locum, assumere debet particularitatis notam; quapropter propositio iterum exsurgit particularis.

Aliquis homo est felix:

Ergo:

Aliquis felix est homo.

b) Propositio universalis negans. Nam prædicatum ejus est universale (160, 2°); dices ergo:

Nullum corpus cogitat:

Ergo:

Nihil quod cogitat est corpus.

2° Conversione per accidens convertitur :

a) Propositio universalis affirmans. Cum enim prædicatum ejus sit particulare, non potest illi apponi signum universalitatis, quod est in subjecto (211). Adeoque quum prædicatum transit in subjecti locum, opponitur illi particularitatis signum.

Omnis homo est vivens:

Ergo:

Aliquis vivens est homo.

Subjectum prioris, *homo*, transit, ut vides, ab extensione universali ad particularem; sed hoc identitatem non tollit (211).

b) Potest etiam conversione per accidens converti universalis negans.

Nullum corpus cogitat:

Ergo :

Aliquid quod cogitat non est corpus.

3° Propositio particularis negans non potest converti nec simpliciter, nec per accidens: subjectum enim particulare transiens in prædicatum propositionis negativæ, sive uno modo sive altero convertatur propositio, fit semper universale ex ipsa negantis propositionis natura. Revera ex eo quod recte dicas:

Aliquis homo non est grammaticus,

inepte prorsus inferres:

Aliquis grammaticus non est homo ;

ineptius :

Omnis grammaticus non est homo.

Excogitarunt itaque logici alium conversionis modum, qui huic propositioni aptari posset. Et est conversio *per contrapositionem:* quæ fit præfigendo particulam *non* utrique termino transposito. Hoc pacto ex hac:

Aliquis homo non est grammaticus,

inferes legitime:

Aliquis non grammaticus non est non homo.

Nempe ut magis hominum more loquaris:

Aliquis qui non est grammaticus, est homo.

Hoc conversionis genere converti potest etiam universalis affirmans, quæ sic mutando qualitatem, quantitatem suam servat.

ARTICULUS IV.

**Animadversiones quædam.*

213. 1° Quum prædicatum sive affirmativæ sive negativæ propositionis, vel singulare est vel singulari æquivalens propter suppositionem, propositio per conversionem fit singularis, vel æquivalens singulari, si prius talis non erat, ut in hoc exemplo:

Aliquis homo est Petrus—Ergo Petrus est homo.

2° Quando prædicatum propositionis universalis affirmativæ est definitio subjecti, vel significat aliquam ei soli convenientem proprietatem, potest non ex natura propositionis, sed ex rei natura, fieri conversio simplex; ut in his:

Omnis homo est animal rationale — Et: *omne animal rationale est homo.*

Omne extensum permanens est figurabile — Et : *omne figurabile est extensum permanens.*

Omne triangulum æquilaterum est æquiangulum — Et : *omni triangulum æquiangulum est æquilaterum.*

3° Ut recte fiat conversio, præsertim ubi copula est futuri temporis vel præteriti, vel ubi prædicato adnectuntur aliqui casus obliqui, hæc duo attendenda sunt quæ supra docuimus. Primo in omni propositione veram copulam esse verbum substantivum, et quidem præsenti tempore, cætera autem quæ verbum includit ad prædicatum pertinere (149); secundo in propositione affirmativa prædicatum esse terminum particularem (158, 2°).

Hinc intelliges sequentes conversiones.

Hic puer erit senex — Converte: *Aliquis futurus senex est hic puer.*

Omnis mortuus fuit vivens — Conv. *Aliquis qui fuit vivens est mortuus.*

Nullus senex potest fieri juvenis — Conv. *Nullus potens fieri juvenis est senex.*

Equus est sub homine — Conv. *Aliquid quod est sub homine est equus.*

Christianus amat malevolum — Conv. *Aliquis amans malevolum est Christianus.*

4° Quandoque ut propositio post conversionem vera maneat, exprimendus est status vel distractio vel ampliatio (90 92) subjecti transeuntis in prædicatum; vel etiam restrictio (94) sive subjecti, sive prædicati, prius subintellecta. Reæ declarabunt exempla.

Si vera esset hæc propositio: *Nullum corpus est album*, non esset profecto sic convertenda: *Nullum album est corpus*, quæ est propositio absurda; sed hoc pacto, exprimendo videlicet statum subjecti: *Nullum album est corpus quod modo sit.*

Item quum dicis: *Omnia quiescunt;* et: *Nulla perstrepit aura*, hæc ita sunt convertenda: *Aliqua quæ quiescunt, sunt omnia quæ circa me modo sunt;* et: *Nihil quod modo perstrepat, est aura.*

Huc pertinet difficultas illa, quam proposuit Leibnitzius, quamque magno solvit exquisitarum instrumento formularum (1). Propositio hæc: *Omnis ridens est homo*, juxta datas regulas ita convertitur: *Aliquis homo est ridens.* Jam prima necessaria est et vera, etiamsi nullus homo unquam rideret; altera contingens, et vera non est, nisi inveniatur qui actu rideat; unde potest esse aliquando falsa. Facile hanc solves difficultatem, si ad ea quæ modo diximus attendas. In data propositione, quoniam ea necessaria est, subjectum *omnis ridens* ad omnia tempora, et ad ipsa quoque possibilia ampliatur; quapropter sic est exponenda: *Omnis qui fuit*

(1) Difficultates quædam logicæ in collectione cui titulus: *OEuvres philosophiques de feu M. de Leibnitz publiées par Rud. Enr. Raspe Amsterdam. MDCCLXV.* pag. 515, seq.

aut est, *aut erit*, *aut potest esse ridens*, *est homo* (91). Converte nunc juxta regulas, sed ampliatione diserte expressa; habebis propositionem hanc: *Aliquis homo est aliquis qui aut fuit, aut est, aut erit, aut potest esse ridens.* Quæ propositio est omnino vera, imo et necessaria.

ARTICULUS V.

* *De duplici transitu ab una propositione ad aliam.*

214. Transit mens ab una propositione immediate ad aliam, ut sapienter adnotavit Galluppius (1), modo duplici, videlicet per modum *immediatæ illationis* vel per modum *quæstionis*. Uterque modus usitatissimus est, et in vulgari et in scientifico rationis exercitio, sed potissimum primus; quo adeo frequenter ac tanta cum celeritate utimur, ut hic transitus reflexionem quandoque lateat vel maxime vigilantem. Nec raro fit, ut hac via ad errorem deflectamus, ut jam supra indicavimus (205). Unde et de hoc breviter agendum; ac primo de illationibus immediatis.

215. Illatio immediata est artificium, quo ex una propositione educimus aliam, ex eo quod videamus alteram in altera includi, vel alteram cum altera utcunque connecti. Possunt quidem illationes istæ omnes reduci scientifice ad ratiocinium, sed nec solet id fieri, nec opus est, quia in his illationibus, ut scribit Wolfius (2), *consequentia ob rationes generales patet.*

Illationes immediatæ ad tres classes, vere non minus quam eleganter, a Cardinali Ptolemæo (3) reducuntur. In prima illationum classe, utraque propositio idem significat, sed diversis aliquomodo vocibus. In altera, utraque propositio diversa significat, sed iisdem vocabulis. In tertia, propositiones diversa significant et diversis vocabulis.

216. Prima classis continet omnes consequentias, quæ ex doctrina æquipollentiæ (206 seq.) dimanant; ut: *Necesse est*

(1) *Lezioni di Log. e Met.*, vol. II, lez. LIX.
(2) *Log.* § 46
(3) *Elem. Phil.*, lib. III.

omnem hominem mori: ergo impossibile est aliquem hominem non mori (209).

De his nil superest addendum, nisi generalis canon per se manifestus: *quæcunque propositiones sunt æquipollentes, earum una posita, ponitur etiam altera.*

Altera classis continet consequentias immediatas, quas suppeditant legitimæ conversiones (210, seq.) ut: *Corpus non cogitat: ergo quod cogitat non est corpus.*

De his quoque satis diximus.

Tertia classis plures continet illationum modos, quorum plerique explicatione aut restrictione indigent. Præcipuos tantum indicabimus.

217. Huc primo spectant illationes, quæ in propositionum oppositione innituntur, quarum leges jam exposuimus, ubi de propositionibus oppositis actum est (190). Potissima est hæc: *Ex veritate unius contradictoriæ infertur falsitas alterius, et viceversa.*

Deinde illationes ab uno prædicato ad aliud.

a) Valet illatio affirmativa ab inferiori termino ad superiorem (33); negativa non valet. Sermo est de terminis primæ, ut aiunt, intentionis (71). Hæ v. gr. sunt legitimæ: *Petrus est homo: ergo est animal. Planta est corpus: ergo est substantia.* Non vero ista: *Leo non est homo: ergo non est animal.*

b) E converso, a superiori ad inferiorem negativa illatio valet: *Non est animal: ergo non est homo;* affirmativa: *Est animal: ergo homo*, non valet.

c) A prædicato complexo seu conjuncto (182), ad ejus partes divisas valet illatio, quando una pars de subjecto dici potest, etiam præcisione facta a determinatione per aliam partem significata; ut: *flumen est aqua fluens: ergo flumen est aqua, et est fluens.*

Non valet autem, quando una pars non dicitur de subjecto per se, sed solum secundum formam quam altera pars significat; ut: *Petrus non est bonus miles: ergo non est miles, nec bonus;* vel: *Homerus est poeta: ergo est* (153).

d) A prædicato diviso ad conjunctum valet illatio, quando

una pars potest dici de subjecto, etiam secundum quod habet primam; ut: *Alexander est rex, et est juvenis: ergo Alexander est rex juvenis.*

E contrario non valet quando una pars non potest dici de subjecto secundum quod habet primam; ut: *Alexander est parvus, et est rex: ergo Alexander est parvus rex.* Vide alias dicta de appellatione (96).

e) A prædicato privativo ad negativum illatio bona est, sed non viceversa. Vide dicta de oppositis (52, 1°, 2°).

218. Insuper illationes ab una suppositione ad aliam.

1° A suppositione distributiva ad disjunctivam et singularem, valet illatio tum affirmativa, tum negativa: *Omnis homo est mortalis: ergo aliquis homo est mortalis: ergo Petrus est mortalis.* Recolendo sunt tamen quæ diximus de variis universalitatis gradibus (163, 3°).

2° A suppositione distributiva ad collectivam, et vicissim, bona est vel mala illatio, pro prædicati diversitate.

In hoc triplex casus datur.

a) Sunt quædam prædicata, quæ unicuique individuo seu parti collectionis conveniunt, quatenus pars est, et a cæterarum partium sejuncta consortio. Et hæc de singulis affirmari possunt, non vero de omnibus simul. Ideo ex. gr. pessima est hæc consecutio: *Quisque miles est insufficiens ad hostem profligandum: ergo omnes milites simul sunt ad hoc insufficientes;* vel: *Omnis pars est quid incompletum: ergo omnes simul sunt quid incompletum.*

b) Quædam attributa conveniunt singulis partibus ex ipsarum essentia et natura, sine ullo respectu ad partis rationem. Et hæc tum de singulis, tum de omnibus simul affirmantur. Quare legitimæ sunt consecutiones: *Singuli homines uno die tantum itineris conficiunt: ergo et omnes simul.* Et: *Omnes mundi partis sunt contingentes: ergo et totus mundus.*

c) Sunt demum prædicata quædam, quæ collectionis unice propria sunt, quia a partium multitudine pendent. Hæc solum de collectione, non vero de partibus dici possunt distributive. Ex quo fit ut non possis ita concludere: *Centum anni sunt sæculum: ergo singuli anni sunt sæculum.*

219. Illationes demum huc revocantur a possibilitate ad actum, et vicissim.

1° Ab esse ad posse valet illatio. Est manifestum. Nihil enim est quod esse non possit.

2° A posse ad esse non valet illatio. Etenim non omnia sunt, quæ esse possunt.

3° A non esse ad non posse illatio non datur. Nam multa non sunt, quæ nihilominus esse possunt.

4° A non posse ad non esse datur illatio. Etenim nihil existit quod non possit existere.

5° A potentia agendi ad actum datur illatio in causis necessariis, si ad agendum sint proxime expeditæ; non item in causis liberis, quia positis omnibus requisitis, hæ possunt agere et non agere.

6° A simultanea possibilitate, non sequitur possibilitas sumultaneitatis. Nimirum ex eo quod duo sint æque ac simul possibilia, per se non sequitur, posse simul existere. Revera absurda est hæc consequentia: *Petrus cras potest esse vivus et potest esse mortuus : ergo potest esse simul vivus et mortuus.*

220. Transitus alter ab una propositione ad aliam est qui fit per modum quæstionis; ac locum habet præsertim in exercitio rationis reflexo, et in iis qui scientificam cognitionem persequuntur, seque menti offert quotiescunque una propositio ex alia non potest logice inferri. Tunc enim incipit mens quærere, an forte altera propositio quæ inferri nequit, sit nihilominus in se vera; ex quo se confert ad investigandum, ad observandum, ad experiendum, ad varia tentanda ratiocinia, quibus propositum problema resolvi possit. Unum afferam aut alterum exemplum.

Propositio universalis affirmans: *Omnis spiritus est simplex*, convertitur in hanc particularem: *Aliquod simplex est spiritus;* non enim sequitur universalis: *Omne simplex est spiritus.* Pulsat nihilominus animum quæstio, utrum hæc propositio ex rei natura vera sit, an non ; an videlicet aliquid quod non sit spiritus, sit simplex; et habes subtile problema metaphysicum.

Pariter, cum ex veritate particularis non inferatur veritas

universalis subalternæ ; ex eo quod aliquis planeta, in sua circa solem orbita describ ia, constantem legem sequatur, non illico concludi potest, ab omnibus planetis eam legem servari. Tamen hoc ipsum excitabit animum ad inquirendum, num verum sit ex rei natura, omnes planetas hanc legem sequi. Fructus inquisitionum erit planetarii systematis cognitio. Item ex eo quod triangulum rectangulum habet summam angulorum æqualem gradibus 180, non sequitur logice, id de omnibus verum esse. Sed quærit ulterius geometra, et invenit id de omnibus verum esse.

Hæc est historia omnium fere theorematum, quibus humanæ scientiæ constant.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

DE RATIOCINIO EJUSQUE EXPRESSIONE.

ARTICULUS I.

De ratiocinii notione.

221. Quum binas ideas inter se comparantes, objectivam earum identitatem aut diversitatem illico deprehendimus, judicium inde consequitur immediatum. Verum haud semper hoc evenit; imo frequenter mens hæret, anceps de idearum quæ sese illi offerunt, convenientia aut discrepantia. A qua suspensione et cunctatione ut sese liberet, non alia illi suppetit via, nisi ut comparationem inter illas mediatam instituat, ope tertiæ cujuspiam ideæ, quam vel quærendo nanciscatur vel ultro sibi oblatam arripiat. In hac autem binarum idearum comparatione cum tertia, si qua relatio inter eas deprehenditur, tria hæc contingere possunt:

1° Ut una et altera idea de quarum relatione inquiritur, a tertia assumpta objective differat. Quo in casu, nec utrum conveniant inter se priores illæ, nec utrum discrepent, deprehendi poterit. Licet enim a tertia utraque differat, possunt tamen convenire inter se, possunt et differre; sed neutrum exinde colligitur. Sint ex. gr. binæ ideæ : *anima hominis* et *immortalis*. Sit tertia idea, *ens materiale*. Anima hominis non est ens materiale : ens materiale non est immortale. Quid inde?

2° At si fiat ut idea tertia se prodat hinc identicam cum una ex prioribus, inde identicam cum altera, tunc enimvero mens intelligit, priores ideas identitatem habere inter se, judiciumque ponit affirmativum. Sit v. gr. mens dubia, utrum *mundus sit necne effectus causæ intelligentis*. Binæ ideæ de quarum relatione quæritur, sunt istæ : *mundus, et effectus causæ intelligentis*. Accedat tertiæ ideæ loco hæc : *opus ordinatum*. Apprehendet mens ex una parte : *mundum esse opus*

ordinatum; ex altera : *omne opus ordinatum esse effectum causæ intelligentis.* Quare deprehendet quoque id quod quæribat : *mundum esse effectum causæ intelligentis.*

Hoc autem deprenhendit ejus principii vi, quod dicunt *identitatis*, quod sic effertur : *Duo quæ sunt identica cum uno tertio, sunt identica inter se.* Cujus axiomatis, quum sermo est de identitate idearum, eaque objectiva, sensus est iste: Datis tribus ideis, si res quam exprimit 3ª invenitur eadem et cum re quam exprimit 1ª, et cum re quam exprimit 2ª, sane res quam exprimit 1ª, eadem est ac res quam exprimit 2ª. Ratio autem est in promptu. Si enim objectum 3ᵉ ideæ, est objectum ipsum 1ᵉ, jam ubicunque est objectum 3ᵉ, intelligere possum objectum 1ᵉ. Sed ex altera parte invenio objectum 3ᵉ, esse objectum 2ᵉ. Ergo substitutione facta, habebo objectum 1ᵉ esse objectum 2ᵉ.

3° Demum potest contingere ut idea tertia appareat quidem identica cum una ex ideis propositis, sed discrepans ab altera. Tunc autem mens intelligit, propositas ideas discrepare inter se, judiciumque ponit negativum. Fac te quærere, utrum *homo potens* sit *independens.* Occurrit tertia idea : *Deo subjectus.* Statim vides, hinc quidem *hominem* vel *potentem* esse *Deo subjectum ;* inde vero, *omnem qui Deo subjectus sit, independentem non esse.* Unde clare intelligis : *honem potentem non esse independentem.*

Hoc autem perspicitur ope principii, quod dicunt *discrepantiæ*, videlicet: *Si ex duobus unum sit identicum cum tertio, alterum non sit, illa duo non sunt identica inter se.* Nimirum respectu idearum : si res de qua est 3ª idea, invenitur eadem cum re quam exprimit 1ª, non autem cum ea quam exprimit 2ª, sane res quam exprimit 1ª, non est illa quam exprimit 2ª.

222. Operatio mentis hucusque descripta dicitur *ratiocinatio.* Quæ si dicta resumas, ita se habet. Quum menti affulget tertia idea, oritur in illa *apprenhensio comparativa composita*, nimirum apprehensio relationis sive identitatis, sive discrepantiæ inter tertiam ideam, et primam ex una parte secundam ex altera. In hac duplici relatione tertiæ

ideæ cum reliquis duabus, mens percipit inclusam, et ex ea quasi erumpentem relationem inter ideas propositas, quam quærebat. Unde fit, ut si priores illas relationes judicando ratas habeat, eam quoque quæ illis implicita est, ratam habere necessario debeat. Ex his manifestum est, ratiocinium sic definiri posse : *ea mentis operatio per quam, instituta duarum idearum comparatione cum tertia, illarum inter se identitatem vel discrepantiam cognoscit.*

223. Hæc modo animadverte : 1° Idea illa tertia dicitur *media*, quia inter duas priores quasi mediam se collocat, easque veluti contactu suo conjungit, aut separat.

2° Actus apprehensivus in ratiocinio duplex est, alter tamen ab altero dependens, ut effectus a causa. Primus est apprehensio relationum, sive identitatis sive discrepantiæ, ideæ mediæ cum duabus primo propositis : alter est apprehensio identitatis vel discrepantiæ inter binas hasce ideas, quatenus in primis illis relationibus includitur, ab iisque mente inspectante descendit. Hujus identitatis vel discrepantiæ ex iis relationibus descensus dicitur ratiocinii *consequentia :* ejusque perceptio ratiocinii mentalis *forma* est; quare per hanc ipsam perceptionem ratiocinium definitur (222).

3° Tribus judiciis ratiocinium absolvitur. Quorum duo apprehensionem comparativam compositam consequuntur, tertium a consequentiæ apprehensione determinatur : hoc dicitur judicium *mediatum*, *deductum*, *consequens*, seu *conclusio*. Vides tertium hoc judicium potius necessarium ratiocinationis effectum, quam partem esse.

4° Patet jam quantopere tria hæc inter se differant : *consequentia*, *apprehensio consequentiæ*, et *conclusio*. Prima est objectiva, est enim idearum relatio dimanans ex aliis relationibus; altera est subjectiva, actus nempe apprehensionis comparativæ; tertia pariter subjectiva est, sed effectus utriusque ; est enim judicium quod apprehensionem comparativam subsequitur.

224. Si bina illa judicia (224, 3°), quæ conclusionem antecedunt sint *analytica* (136, 1°), ratiocinium vocatur *purum :*

si sint *synthetica*, dicitur *empiricum:* si vero alterum illorum sit analyticum, alterum syntheticum, ratiocinium *mixtum* nuncupatur.

ARTICULUS II.

De ratiocinii expressione.

225. Ratiocinii expressio dicitur *argumentatio*, ac potest definiri : *oratio quæ unam enuntiationem ex aliis deducit.* Enuntiatio quæ deducitur, ante ratiocinium dicitur *quæstio:* est enim ea de cujus veritate inquiritur: in ipso ratiocinio dicitur *consequens* seu *conclusio* (223, 3°); illæ vero enuntiationes, ex quibus conclusio deducitur, vocantur collective *antecedens*.

Argumentatio simplex et completa, quæ videlicet ratiocinationem unam integre exprimit, appellatur *syllogismus*. Cæteræ argumentationes ad syllogismum reducuntur, Syllogismus autem definitur: *argumentatio quæ tribus constat enuntiationibus, ita inter se connexis, ut duabus positis, tertium ponere necesse sit.* Patet definitio ex instituta superius ratiocinationis analysi: ex qua pariter habes exempla (221, 2, 3°).

Si omnes syllogismi propositiones sint categoricæ (170), syllogismi dicitur *categoricus* et *simplex;* si qua ex illis sit hypothetica, syllogismus quoque appellatur *hypotheticus* et *compositus*. Nunc de simplici primum.

226. In syllogismo simplici locum habent tres propositiones, quæ ex tribus terminis bis repetitis conflantur. Propositiones sunt materia syllogismi proxima, termini materia remota.

Duo illi termini, qui in conclusione conjunguntur vel separantur dicuntur *duo extrema :* subjectum quidem conclusionis *extremum minus*, prædicatum autem *extremum majus*.

Terminus qui ideam mediam (223, 1°) significat, dicitur *terminus medius:* qui si fuerit singularis, syllogismus vocari solet *expositorius*, cujusmodi est iste:

Unus ethnicorum fuit Socrates;
Sed Socrates deos inanes non coluit;
Ergo unus ethnicorum deos inanes non coluit.

227. Binæ propositiones quibus constat syllogismi antecedens, vocantur syllogismi *præmissæ*. Illa in qua medius terminus comparatur cum majori extremo, appellatur *major;* illa in qua comparatur cum minori extremo, dicitur *minor.*

Consequentia est syllogismi forma, quandoquidem ea sit *consecutionis nexus conclusionem inter et præmissas* (223, 2°). Exprimitur ope particulæ illativæ, *ergo*, quæ conclusioni præponitur.

Syllogismi *qualitas* ex qualitate conclusionis desumitur. Si conclusio affirmativa sit, syllogismus est ac dicitur affirmativus ; si conclusio sit negativa, negativus.

ARTICULUS III.

De conclusionis rectitudine et veritate.

228. Rectitudo conclusionis consequentia continetur : recta enim est conclusio, si ex præmissis consequatur. Veritas autem ipsi convenit, quatenus in se spectatur et independenter a præmissis; est enim vera conclusio, ut quæcunque alia propositio, si subjecto tribuat vel neget prædicatum quod illi tribuendum vel negandum rei natura postulat.

Fieri potest, ut conclusio recta sit et simul falsa, ac vicissim ut sit vitiosa et nihilominus vera.

In hoc syllogismo :

Omne vitium est probrosum,
Patientia est vitium ;
Ergo patientia est probrosa,

habetur rectitudo conclusionis, sed exsulat veritas. In hoc altero :

Omnis virtus est bona habenti;
Sanitas non est virtus ;
Ergo sanitas est bona habenti,

habetur veritas, abest plane consequentia. In hoc postremo casu conclusio dicitur vera *per accidens.*

Potest etiam conclusio varios sensus habere (105), ita ut altero sensu accepta sit vera, altero falsa. Hinc potest conclusio distingui, et ex parte concedi, ex parte negari. At consequentia nunquam distinguitur ; sed respectu illius

sensus secundum quem conclusio fluit a concessis, conceditur; secundum alterum negatur, quia ex concessis non fluit.

229. Quando in ratiocinio habetur consequentia, quod attinet ad propositionum quibus constat, veritatem vel falsitatem, sequentes canones statuuntur :

1° *Ex vero antecedente non potest unquam colligi falsum consequens.* Nam si verum est antecedens syllogismi v. gr. affirmativi, verum est duo extrema convenire cum tertio ; hoc enim in præmissis affirmatur; ergo non potest esse falsum, illa eadem extrema convenire inter se: quod affirmatur in conclusione. Simili modo concludes de syllogismo negante.

2° *Si consequens sit falsum, præmissarum saltem unam falsam esse oportet.* Nam secus falsum sequeretur ex antecedente undequaque vero (1°).

3° *Ex falso antecedente tum falsum tum verum consequens erui potest.* Etenim si falsum est, v. gr. binas ideas cum tertia habere identitatem, potest esse falsum binas illas esse inter se identicas, et potest esse aliunde verum. In hoc postremo casu id quod dicitur in antecedente, non erit profecto ratio cur vera sit conclusio; erit tamen ejusmodi, ut si verum esset, rationis locum obtinere posset. En utriusque exemplum:

Omne animal est sensu præditum ;
Arbor est animal ;
Ergo arbor est sensu prædita.

Ex antecedente falso habes conclusionen falsam.

Omne animal est organis instructum ;
Arbor est animal ;
Ergo arbor est organis instructa.

Ex antecedente falso conclusio vera consequitur.

4° Igitur *si consequens verum sit, non idcirco sequitur, esse quoque verum antecedens.* Potest enim esse verum, quia ex vero sequitur verum (1°) ; et potest esse falsum, quia verum etiam ex falso consequi potest (3°).

* 5° *Quidquid stat cum antecedente, stat etiam cum consequente ; non tamen e converso.* Prioris partis hic est sensus :

Si posito quod aliquid sit verum, manet verum antecedens, sub eadem suppositione consequens etiam verum maneat oportet, secus dicendum esset, posse aliquando reddi falsum consequens, servata antecedentis veritate; id quod quum consequentia recta est, in nulla unquam hypothesi contingere potest; fieri enim nequit, ut ex antecedente vero recta deductione consequens falsum unquam colligatur (1°). Ex. gr. in hoc syllogismo:

Quod hominem perficit bonum est illi;
Virtus hominem perficit:
Ergo virtus bona est homini;

ex eo quod verum sit virtutem esse habitum, aut esse difficilem, nec majoris veritas destruitur, nec minoris; sed neque consequentis: virtus enim non cessat esse bona homini, licet sit habitus, vel sit difficilis.

Non tamen vera est hæc regula e converso; etenim si posito quod aliquid sit verum, manet verum consequens, non idcirco sequitur, quod verum manere debeat etiam antecedens; potest siquidem ex falso antecedente consequens verum educi (4°). In hac consequentia (3°):

Arbor est animal:
Ergo est organis instructa;

quoniam verum est plantam sensu carere, non idcirco monstratur falsum, eam organis instructam esse, quod dicitur in consequente: nihilominus falsum monstratur, eam esse animal, quod dicitur in antecedente.

* 6° *Quidquid repugnat consequenti, repugnat quoque antecedenti, non tamen e converso.* Nimirum: si posito quod aliquid sit verum, hoc destruit veritatem consequentis, destruit etiam veritatem antecedentis; non tamen e contrario ita statuere licet: si posito quod aliquid sit verum, hoc veritatem destruit antecedentis, destruit etiam consequentis veritatem. Ratio primæ partis est, quia secus in aliqua hypothesi posset ex vero antecedente falsum consequens contrahi: ratio secundæ est, quia consequens verum potest quandoque haberi ex falso antecedente.

In hac ratiocinatione:

Omne vivens est mortale;
Spiritus est vivens:
Ergo spiritus est mortalis:

si spiritus est incorruptibilis, falsum est esse mortalem, adeoque falsa est major, qua asseritur omne vivens esse mortale.

Et in hac altera:

Omne corpus movetur;
Terra est corpus:
Ergo terra movetur;

quoniam verum est, quædam corpora quiescere, falsa est major, sed non idcirco sequitur falsam esse conclusionem.

*7° Hinc sequitur effatum illud apud logicos celebre: *Ex contradictorio consequentis infertur contradictorium antecedentis quum bona est consequentia.* Etenim si contradictorium consequentis ponatur ut verum, consequens ipsum falsum esse debet (190, 1° c); quod si nihilominus antecedens maneret verum, jam aliquid repugnaret consequenti, quin repugnaret antecedenti, quod est impossibile (6°). Patet ex dictis effatum hoc e converso non valere.

ARTICULUS IV.

* *Regula generalis ad dignoscendam syllogismi simplicis rectitudinem.*

230. Ad dignoscendum utrum in syllogismo simplici consequentia habeatur, nec ne, regulæ quædam proponi solent, quas mox exponemus.

Prius tamen generalis quædam regula exponenda est, quam tradit auctor Artis cogitandi (1); præterquamquod enim est ad finem utilis, et sæpe partialibus illis utilior, exhibet etiam theorema pulcherrimum et scitu dignum.

Regula hæc est: *in syllogismo simplici habetur consequentia si altera præmissarum conclusionem contineat, altera declaret conclusionem in ea contineri.* Quæ regula ex ipsa ratiocinii na-

(1) Parte III, c. X.

tura ac syllogismi constructione facile deducitur et probatur.

231. Consideremus primo syllogismum affirmativum. In propositione majore (227) asserimus, medium terminum cum extremo majori identicum esse. Age nunc; si medius hic terminus cum extremo quoque minori esset identicus, jam in majori implicite assertum foret, extremum majus cum minori identicum esse; videlicet in majori contineretur conclusio. Restat igitur ut manifestum facias, medium terminum cum minori extremo identicum esse. Atqui hoc asseris in minori (227). Ergo revera in legitimo syllogismo affirmativo altera præmissarum conclusionem continet, altera hoc ipsum declarat. Si ergo in dato quovis syllogismo hoc sibi proprium munus præmissæ assequantur, syllogismus erit legitimus; quod si non præstent, syllogismus forma carebit.

Præmissa quæ conclusionem continet, appellatur *continens;* quæ declarat, *declarans* vel *applicans.* Non est autem necessarium, ut semper major consideretur ut continens et minor ut applicans; nam potest ex æquo minor ut continens haberi, et major ut applicans, quemadmodum patet ex præcedenti declaratione, quæ nullatenus efficacia sua destituitur, si loco majoris ponas minorem et vicissim. Tamen commodioris opportunitatis gratia, major plerumque consideratur ut continens, minor ut applicans.

Eadem methodo regulam demonstrabis quoad syllogismum negativum, si hæc duo animadverteris. Primo in omni syllogismo negativo alteram præmissarum esse negantem, quod deinceps probabitur: dein præmissam negantem, sive hæc major sit sive minor, spectari semper ut continentem, et alteram quæ affirmativa est, ut declarantem.

En exempla.

Quæratur an legitima sit conclusio hujus syllogismi:

Aliquis pius christianus odio habetur;
Omnis pius christianus est bonus civis:
Ergo aliquis bonus civis odio habetur.

Conclusionem considerans, eamque conferens cum majori,

video conclusionem contineri in majori, si aliquis bonus civis inter pios christianos contineatur. Hoc autem asserit minor quum dicit: omnem pium christianum bonum civem esse (212, 1° *a*). Ergo major continet conclusionem, et minor hoc declarat. Igitur legitima est argumentatio.

Idipsum quæratur de hoc alio:

Tu non es quod ego sum;
Ego sum homo:
Ergo tu non es homo.

Conclusio contineretur in majori negante, si ego essem omnis homo (160, 2°): hoc autem non affirmat minor, sed affirmat solum me esse aliquem hominem (158, 2°). Ergo major conclusionem non continet: adeoque nulla consequentia est.

Sed jam ad partiales regulas veniamus.

ARTICULUS V.

Regulæ partiales syllogismi simplicis.

232. Hæ pariter regulæ ex ipsa syllogismi natura ortum habent. Octo sunt, et ex his, quatuor syllogismi terminos espiciunt, reliquæ propositiones. Omnes hisce versiculis, memoriæ juvandæ causa, consignatæ sunt:

I. Tum re, tum sensu, triplex modo terminus esto.
II. Æque ac præmissæ extendat conclusio voces.
III. Nunquam contineat medium conclusio oportet.
IV. Aut semel aut iterum medius generaliter esto.
V. Ambæ affirmantes nequeunt generare negantem.
VI. Utraque si præmissa neget, nihil inde sequetur.
VII. Pejorem sequitur semper conclusio partem.
VIII. Nil sequitur geminis ex particularibus unquam.

Aliquid breviter de singulis.

233. I^a regula post ea quæ diximus (222, 226), nulla eget declaratione. Si sunt termini plures quam tres, vel non fiet comparatio duorum extremorum cum eodem medio, vel non erit in conclusione id quod ex ejusmodi comparatione deduci debuit.

Possunt autem esse in syllogismo plures termini quam tres, tum aperte, tum latenter.

Aperte, ut in hoc:

Hispania est contigua Galliæ;
Gallia est contigua Sabaudiæ:
Ergo Hispania est contigua Sabaudiæ.

Etenim *Gallia* et *contigua Galliæ* sunt duo termini inter se diversi.

Latenter hoc vitium irrepere potest syllogismo pluribus modis. En præcipuos:

1° Quum terminus æquivocus usurpatur secundum diversas significationes quas habet; ut si quis dicat:

Omnis leo est animal;
Sed hæc statua est leo:
Ergo hæc statua est animal.

2° Quum idem terminus primo sumitur secundum suppositionem materialem, deinde secundum formalem (80), ut:

Cicero *est vox trium syllabarum;*
Cicero *est orator eloquentissimus;*
Ergo vox trium syllabarum est orator eloquentissimus.

3° Quum a suppositione logica fit transitus ad realem (81), ut si dicas:

Genus humanum *est idea universalis;*
Adam fuit parens generis humani;
Ergo Adam fuit parens ideæ universalis.

4° Quum idem terminus bis usurpatur disjunctive; nimirum secundum binas particulares partes extensionis suæ; hoc modo peccat sequens argumentatio:

Lupus est animal;
Agnus est animal;
Ergo agnus est lupus.

Missa facio cætera.

234. II[a] regula vetat, ne extrema sibi vindicent in conclusione extensionem majorem ea quam in præmissis habuerint: quod accidit, quum terminus qui in præmissis non fuit distributive acceptus (85), distributive accipitur in conclusione. Ratio regulæ hæc est: si in præmissis unum extre-

morum particulare est, una tantum pars extensionis ejus cum medio termino inventa est identica; ergo concludas oportet, non secundum totam extensionem, sed secundum unam partem, extremum hoc cum altero identicum esse : secus conclusio plus continebit quam ex præmissis consequatur.

Duplex peccatum contra legem hanc vide in sequentibus exemplis.

Omnis latro est homo;
Omnis latro noctu ambulat:
Ergo omnis homo *noctu ambulat.*

Item :

Animal est sensitivum;
Lapis non est animal:
Ergo lapis non est sensitivus.

Secunda hæc conclusio est vera per accidens; sed quam sit absona consequentia, melius videbis mutata materia; v. gr. si loco termini, *sensitivum*, posueris *substantiam*, *corpus*, *ens*, etc.

235. IIIª per se patet. In conclusione affirmari debet identitas vel discrepantia extremorum inter se, non autem medii termini cum uno alterove extremo : hoc enim fit in præmissis. Non potest igitur in conclusione medius terminus habere locum.

236. IVª præcipit, ut medius terminus in præmissis sit saltem semel universalis, nempe distributive supponatur, et quidem distributione completa; nimirum pro omni re pro qua accipi potest (86, 1°). Secus esset terminus ille æquivalenter duplex : posset enim duas easque diversas extensionis suæ partes exhibere; quod si contingeret, jam extrema cum uno eodemque tertio non compararentur.

In hoc exemplo :

Aliquis homo *ambulat;*
Aliquis homo *est mortuus:*
Ergo aliquis mortuus ambulat,

medius terminus, *homo*, sumitur bis particulariter ; in hoc autem :

Omne animal terrestre *fuit conditum die sexto;*
Canis meus est animal terrestre:
Ergo fuit conditus die sexto,

medius terminus, *animal terrestre*, sumitur quidem distributive in majori, sed non complete.

Postremo in hoc:

Omnes partes mundi *æquant totum mundum ;*
Sed Europa est pars mundi:
Ergo æquat totum mundum,

medius terminus in majori sumitur collective, non distributive.

237. Vª et VIª ex dictis initio hujus capitis (221, 2° 1°), sunt plane evidentes. Si ambæ præmissæ sunt affirmantes, bina extrema cum medio termino identica sunt; ergo in conclusione non diversitas extremorum inter se, sed identitas est affirmanda.

Si vero utraque præmissa fuerit negans, nec affirmativa nec negativa conclusio potest inde deduci : licet enim duo extrema a tertio discrepent, possunt inter se identica esse, possunt esse diversa, sed neutrum exinde probatur.

238. VIIª Pars pejor seu debilior in syllogismo vocatur a logicis præmissa negativa respectu affirmativæ, et particularis respectu universalis. Duo itaque hæc lex præcipit:

1° Si altera præmissa fuerit affirmativa, altera negativa, conclusio negativa erit; cujus præcepti necessitas nemini ambigua esse potest. Si enim altera præmissa affirmans est, altera negans, unum extremum cum medio termino identicum est, alterum non. Ergo in conclusione extremorum inter se identitas neganda est (221, 3°).

2° Si altera præmissa fuerit particularis, altera universalis conclusio particularis existet.

Quod ut facilius intelligatur, fac paulisper, conclusionem non esse particularem, ut lex ista postulat, sed universalem; ac videamus quid inde sequatur.

Sint primo ambæ præmissæ affirmantes. Unus erit in iis terminus universalis, nempe subjectum propositionis universalis. Subjectum enim alterius præmissæ est particulare

(162); et prædicatum utriusque est pariter particulare ex natura affirmativæ propositionis (158 2°). Conclusio affirmativa esse debet (237); et quoniam supponitur universalis, extremum minus erit terminus universalis. His præstitutis, locus ille unicus in præmissis, in quo est terminus universalis, vel occupatur a minori extremo vel secus. Si occupatur a minori extremo, medius terminus sumetur bis particulariter, contra id quod postulat lex IV^a. Si non occupatur a minori extremo, hoc latius patebit in conclusione universali quam in præmissis, adversus præceptum legis II^æ. Ergo consequentia in hac hypothesi erit semper vitiosa.

Sit nunc præmissarum altera affirmativa, altera negativa. Duo erunt in præmissis termini universales, nimirum subjectum præmissæ universalis, et prædicatum illius præmissæ quæ negativa ponitur. Conclusio ex dictis (1°) erit negativa. extremum itaque majus erit terminus universalis. Ad hæc: si conclusionem esse universalem ponis, extremum quoque minus erit universale. Habes igitur in hac suppositione duos terminos universales, tum in conclusione, tum in præmissis. Hinc si bina extrema in præmissis locum sortiantur terminorum universalium, medius terminus bis erit particularis; si alterutrum ex iis locis occupet medius terminus, extremorum alterum erit particulare; adeoque latius in conclusione quam in præmissis patebit. Ergo in hac quoque hypothesi consequentia nulla erit.

In hac demonstratione supposuimus, prædicatum propositionis affirmativæ esse particulare, quemadmodum plerumque contingit. Quod si fuerit singulare aut æquivalens singulari (158), exceptio non repugnabit.

239. VIII^a Si ambæ præmissæ fuerint particulares, consequentia nulla erit. Nam istiusmodi præmissæ vel erunt ambæ affirmantes, vel altera affirmans, altera negans. Nequeunt enim esse ambæ negantes ex lege VI^a.

Sint 1° ambæ affirmantes. Medius terminus non poterit universaliter accipi in harum propositionum subjecto, quia utriusque subjectum est particulare: non in prædicato, quia in propositionibus affirmativis prædicatum est particulare.

Ergo medius terminus in hujusmodi præmissis bis particulariter usurpabitur contra legem VI^am^. Nulla ergo consequentia, ut in hoc syllogismo:

Quædam virtutes sunt gratæ hominibus;
Quædam grata hominibus *displicent Deo:*
Ergo quædam virtutes displicent Deo.

Sit 2° altera præmissa affirmans, altera negans. In his unus tantum terminus erit universalis; nimirum is qui prædicati locum tenet in propositione negante: cæteri erunt particulares (1°). Conclusio autem negativa erit, ut patet ex lege VII^a^. Igitur in conclusione extremum majus universale erit.

Jam universalis prædicati locus in præmissa negante vel occupatur a medio termino vel non. Si occupatur a medio termino, bina extrema sumentur in præmissis particulariter. Sed majus extremum in conclusione universim sumitur. Ergo si locus ille a medio termino occupatur, extremum majus in conclusione patebit latius quam in præmissis. Si vero prædicati locus in præmissa negante non occupatur a medio termino, medius terminus bis particulariter usurpabitur. In utroque casu nulla est consequentia. Ergo. Vide regulam in exemplo:

Aliquis homo *non est rapax ;*
Aliquis latro est homo:
Ergo aliquis latro non est rapax.

Exceptiones suo loco considerabuntur.

ARTICULUS VI.

Difficultates quædam enodantur.

240. 1° Hic syllogismus:

Omne animal rationale est homo;
Aliquis homo *agit irrationabiliter:*
Ergo aliquod animal rationale agit irrationabiliter,

rite videtur concludere, et tamen medius terminus *homo* sumitur bis particulariter contra legem IV^am^.

Respondeo, concludit per accidens (228); nimirum non vi formæ, sed materiæ; quia nullum aliud animal rationale

est præter hominem. Quod non concludat vi formæ patebit, si materiam mutaveris, v. gr. in hunc modum :

Omne animal rationale est substantia ;
Aliqua substantia caret ratione :
Ergo aliquod animal rationale caret ratione.

2° In sequenti syllogismo evidenter concludente, binæ præmissæ sunt negativæ :

Quod non est compositum non est divisibile ;
Anima humana non est composita :
Ergo anima humana non est divisibilis.

Resp. Medius terminus in hoc syllogismo hic est : *quod non est compositum*, qui, ut vides, negationem continet. Debet autem idem medius terminus in utraque inveniri præmissa. Sed hic medius terminus negativus non invenietur in minori allati argumenti, nisi ea sic exponatur :

Anima humana est aliquid quod non est compositum.

Quare minor allati argumenti est affirmativa.

3° In sequenti ratiocinio majus extremum latius patet in conclusione quam in præmissis, et nihilominus consequentia negari nequit.

Solus Deus est æternus ;
Mundus non est Deus :
Ergo mundus non est æternus.

Resp. Propositio major est exclusiva : æquivalet ergo duabus (175), quarum altera affirmans est, altera negans. Sed argumenti allati vis in negante propositione constituitur. Sic ergo sunt exponendæ præmissæ :

Omne quod non est Deus, non est æternum ;
Mundus est aliquid quod non est Deus :
Ergo mundus non est æternus.

Major itaque etsi affirmans videatur, re tamen est negativa ut conclusio, adeoque extremum majus non latius in hac, quam in illa accipitur. Minor vero, quæ videbatur negans, est revera affirmans (2°).

4° Sit iste syllogismus :

Tullius *patriam servavit ;*
Tullius *mittitur in exilium :*
Ergo qui patriam servavit mittitur in exilium.

Estne recta conclusio isthæc?

Resp. Est recta, quia medius terminus, *Tullius*, cum sit singularis, sumitur semper secundum totam extensionem, adeoque æquivalet universali.

5° In hoc qui sequitur, habes binas præmissas particulares ; non tamen videtur abesse consequentia.

Aliquis homo est medicus ;
Aliquis medicus est Galenus :
Ergo aliquis homo est Galenus.

Resp. Concludit per accidens, ut liquet mutata materia sic :

Aliquis homo est animal ;
Aliquod animal est Bucephalus :
Ergo aliquis homo est Bucephalus.

6° Idem dicendum de hoc alio :

Quædam animantes sunt quadrupedes ;
Quædam quadrupedes sunt ruminantes :
Ergo quædam animantes sunt ruminantes,

qui vi formæ non magis concludit quam iste :

Quædam animantes sunt pulchræ ;
Quædam pulchra sunt palatia :
Ergo quædam animantes sunt palatia.

Sed primus concludit ratione materiæ: nam quemadmodum dicis : *quædam animantes sunt quadrupedes*, ita dicere potest: *omnes quadrupedes sunt animantes*. Hujusmodi syllogismi, qui conversione aliqua egent aut aliquo alio artificio, ut ad legitimam formam revocentur, *cryptici* a Wolfio nuncupantur (1).

7° De sequenti quid dicendum?

Aliquis apostolus est Judas ;
Aliquis proditor est Judas :
Ergo aliquis apostolus est proditor.

Resp. Est syllogismus expositorius, in quo legitima quandoque est conclusio ex duabus particularibus, ut infra dicetur.

8° Ratiocinandi modus qui sequitur, aliique multi huic

(1) *Log.*, part. I, § 585.

similes, frequentissimi sunt apud mathematicos, et tamen ex duabus præmissis particularibus constari videntur.

Quidam numeri simul additi æquant numerum 16 :
Quidam numeri simul multiplicati æquant numerum 16 ;
Ergo quidam numeri simul additi æquant quosdam numeros simul multiplicatos.

Resp. In hoc et similibus deest major, quæ hoc principio continetur : *quæ sunt æqualia uni tertio, sunt æqualia inter se.*

Quare syllogismus integer sic construitur :

Quæ sunt æqualia uni tertio, sunt æqualia inter se ;
Sed quidam numeri simul additi, et quidam numeri simul multiplicati sunt æquales uni tertio, nempe numero 16 :
Ergo quidam numeri simul additi, et quidam numeri simul multiplicati sunt æquales inter se.

Quæ supersunt difficultates, suis locis.

CAPUT II.

DE FORMULIS GENERALIBUS SYLLOGISMI SIMPLICIS.

ARTICULUS I.

De figuris syllogismi.

241. Tractatio quæ sequitur, ratiocinii analysim absolvit ; qua de re merito a Galluppio (1) *ratiocinii algebra* appellata est. Exponit enim brevibus formulis modos omnes, secundum quos legitima ratiocinatio variari potest. Debentur hæc Aristoteli (2), eaque semper magni fecit veterum omnium sapientia. Sed post Lockium, et postremo præsertim labente sæculo, a multis despectui habita sunt, qui nescio quomodo geometriam universamque mathesim, imo quidquid in scientiis humanis accuratum ac minutum est, non despexerint. Certe non ex eo solum, quod quis figuras modosque omnes syllogisticæ formæ memoria teneat, polliceri sibi poterit, se ab errore semper immunem fore. Nihilominus et illud verum est, quod asserere non dubitavit Leibnitzius, in hac

(1) *Lezione di Log. e Met.*, lez. LI.
(2) *Prior Analyt.*, lib. I, cap. IV, seq.

quasi universali quadam mathesi *artem quamdam infallibilitatis contineri, si tamen quis et sciat, et possit illa recte uti, quod utique non semper licet* (1). Quantum præterea syllogisticæ artis ampla cognitio et pertinax exercitatio, et ad mentis rectitudinem juvat, et criticæ sagacitatem exacuit, et in expendendis sive propriis ratiocinationibus sive alienis attentum animum atque acrem facit! Sed his omissis, « si ei qui « in rebus philosophicis non vulgariter sapiat, ita præclare « Galluppius, hoc proponatur problema: determinare a « priori ex natura ipsa ratiocinii diversas formas cogitatio- « nis, quotquot possibiles sunt in eo intellectuali actu, qui « facit ut homo sit ens rationale; si hoc inquam problema « illi proponatur, fieri ne poterit, ut non in hoc sublimem « quamdam inquisitionem ipse sentiat adesse?... Nonne « veritas, ut et pulchritudo, intrinsecum suum habet pre- « tium, quod non potest ratio non maximi facere (2)? » Hæc ille sapienter; et hæc impugnatoribus, si qui adhuc existent, puto, satisfacient. Cæterum æquiora sunt nostra tempora; lockianæ doctrinæ jam consenuerunt, frigescunt nobis sensistarum dicteria et sales, reidianæ scholæ facilitas non sapit amplius, ac mirum jam videtur exstitisse olim homines, qui se philosophos jactarent, et nihilominus in syllogismum inveherentur. Profecto ii omnes, qui nostra hac ætate studiosius de logica pertractarunt, ea omnia quæ veteres de figuris modisque syllogismorum tradere consueverant, diligentissime persecuti sunt (3).

242. Generale syllogismi artificium, ut supra docuimus, continetur comparatione extremorum cum tertio, ut extremorum inter se identitas vel diversitas deducatur. Unde fit, ut in quovis syllogismo binæ sint præmissæ, in quibus medius terminus cum uno extremo conjungitur, cum altero conjungitur vel separatur. Ex natura porro syllogismi non determinatur, quem locum in utraque præmissa occupare

(1) *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, livre IV, chap. XVII.

(2) Lez. LXI.

(3) Vide inter cæteros Galluppi, lez. L, seq. — Rosmini, *Log.*, lib. II, sez. II, cap. VI, c. VII. — Balmès, *Corso di Filosofia elementare*: Logica, lib. II, cap. V, sez. IV. — Gratry, *Logique*, tom. I, liv. III, ch. III.

debeat medius terminus, subjectine an prædicati; potest enim, integra manente forma, utrumlibet occupare. Jam ex diversa hac medii termini collocatione figuræ syllogismi oriuntur. Id enim quod syllogismi figura dicitur, est *medii termini cum extremis apta ad concludendum dispositio.*

Potest autem medius terminus cum extremis quatuor modis apte ad concludendum disponi; et exinde quatuor syllogismi figuræ.

1° Potest medius terminus esse subjectum in majori, prædicatum in minori. Hæc est prima figura, cujus en exemplum:

Fratres sunt diligendi;
Inimici sunt fratres:
Ergo inimici sunt diligendi.

2° Potest esse tum in majori tum in minori prædicatum. Hæc est secunda figura.

Corpus non cogitat;
Mens cogitat:
Ergo mens non est corpus.

3° Potest in utraque præmissa esse subjectum. Hæc est figura tertia.

Omnes impii sunt miseri;
Quidam impii sunt potentes:
Ergo quidam potentes sunt miseri.

4° Postremo potest esse prædicatum in majori, subjectum in minori. Hæc est figura quarta, quæ *galenica* nuncupatur; quia a Galeno, ut fertur, tribus præcedentibus addita fuit. Hanc tamen veterum plerique non distinguebant a prima, sed hujus figuræ syllogismos considerabant tanquam primæ figuræ syllogismos conclusione conversa. Quæstionem hanc dirimere non vacat, nec ut dirimamus, est necessarium. Vide si libet *Artem cogitandi* (1). En exemplum:

Aliqua propositio quæ non demonstratur, est evidens veritas;
Omnis evidens veritas est admittenda:

(1) Parte III, c. IV.

Ergo aliqua admittenda est propositio quæ non demonstratur.

*243. Sequuntur regulæ quædam cujusque figuræ propriæ, quæ ex communibus syllogismi legibus, et ex cujusque figuræ indole facile deducuntur.

1° In prima figura

a) Minor debet esse affirmativa. Si enim negativa fuerit, etiam conclusio negativa erit ex lege VII^a. : ergo majus extremum erit in conclusione universale (160), 2°) : ergo vel major quoque negativa esse debet, vel majus extremum latius patebit in conclusione quam in majori. In utroque casu nulla consequentia. Ergo.

b) Major debet esse universalis. Nam cum minor sit affirmativa, medius terminus, qui in minori prædicati locum sortitur, est terminus particularis. Debet ergo sumi universaliter in majori ex lege IV^a. Sed cum in majori medius terminus sit subjectum, si universaliter sumatur, propositionem faciet universalem. Ergo.

2° In secunda figura

a) Alterutra præmissa negativa esse debet. Nam medius terminus, qui est in utraque prædicatum, erit bis particularis, si utraque fuerit affirmativa.

b) Major debet esse universalis. Nam conclusio est negativa (*a*; lex VII^a.), ergo majus extremum universale: hoc idem est in majori subjectum. Ergo.

3° In tertia figura

a) Minor debet esse affirmativa. Eadem est demonstratio ac in prima figura (1° *a*).

b) Conclusio debet esse particularis. Nam in minori affirmativa minus extremum, quod in ea prædicatur, est particulare. Ergo et in conclusione particulare sit oportet; adeoque ipsa conclusio erit particularis.

4° In quarta figura

a) Quando major est affirmativa, minor nunquam non erit universalis.

b) Quando minor est affirmativa, conclusio erit semper particularis.

c) In modis negativis major erit semper universalis.

Hæc tria præcepta simili fere ratione demonstrantur ac in superioribus figuris.

ARTICULUS II.

De singularum figurarum modis.

244. Ut conclusio recta sit, terminorum dispositio opportuna, seu figura apta non sufficit; at necesse quoque est, quemadmodum ex syllogismi regulis apparet, ut et quantitatis et qualitatis propositionum ratio habeatur. Hinc diversarum figurarum modi existunt. Dicitur enim in syllogismo modus: *præmissarum ad conclusionem colligendam apta secundum quantitatem et qualitatem complicatio.*

Quantitas simul et qualitas propositionum exhibetur a logicis (189) per litteras:

A, E, I, O.

Igitur tot erunt syllogismi in universum possibiles modi, quot ternariæ combinationes ex quatuor elementis oriri possunt. Hæ autem sunt *quatuor et sexaginta.* Totidem igitur sunt possibiles syllogismi modi. Sed syllogismi regulæ respuunt ex his modis *tres et quinquaginta*, ut singulos percurrenti patebit: unus insuper (AEO) est inutilis Restant igitur modi *decem*, quorum quatuor sunt affirmantes,

AAA, AII, AAI, IAI;

sex negantes,

EAE, AEE, EAO, AOO, OAO, EIO.

Quapropter si omnes hi modi in singulis figuris locum obtinere possent, exsurgerent genera syllogismorum *quadraginta.* At leges cujusque figuræ propriæ prohibent, quominus illi omnes modi in singulis figuris locum habeant; aliquos duntaxat admittunt, quos recensebimus.

* 245. 1° Prima figura quatuor tantum modos recipit, saltem directos: qui per has formulas exhibentur:

AAA, EAE, AII, EIO;

iique memoriæ juvandæ gratia his vocibus alligati sunt,

Barbara, *Celarent*, *Darii*, *Ferio* (1).

(1) Si quis hujusmodi artificium spernat fastidiatque, audiat quæ scribit auctor

His modis qui proprie ad primam figuram pertinent, alios quinque vulgo veteres addebant, qui quartam figuram non agnoscebant, eosque modos primæ indirectos appellabant (151, 242, 4°); sunt autem:

AAI, EAE, AII, AEO, IEO (1),

hisque vocibus comprehenduntur,

Baralipton, *Celantes*, *Dabitis*, *Fapesmo*, *Frisesomorum*.

2° Secunda figura quatuor modos admittit, omnesque negativos:

EAE, AEE, EIO, AOO,

Cesare, *Camestres*, *Festino*, *Baroco*.

3° Tertia ad sex usque modos habet, omnesque conclusione particulari:

AAI, AII, IAI, EAO, EIO, OAO,

Darapti, *Datisi*, *Disamis*, *Felapton*, *Ferison*, *Bocardo*.

4° Quarta figura, ut a prima distinguitur, quinque modos continet:

AAI, IAI, EAO, AEE, EIO,

Baralipton, *Dimatis*, *Fesapo*, *Camentes*, *Fresisonorum*.

Qui tamen adeo dure contorteque concludunt, ut negligi impune possint (2).

Artis cogitandi (Dissertat. I, procemiali). « Insuper habendam duximus illorum » nauseam, qui auditis illis terminis, quos ars efformavit ad argumentationum » modos altius memoriæ infigendos, non aliter inhorrescunt quam ad magorum » incantationes : quique de Baroco et Baralipton satis frigide jocantur, tanquam » horum usus apud illos tantum sciolos vigeret, quos Galli pedantes dicunt. Nos » tamen plus offendimus in ineptis illis jocis quam in technicis istis terminis. Vera » enim ratio ac sana mens nequaquam sinunt, ut id pro ridiculo habeamus, quod » ridiculum non est. Ridiculi autem in his terminis nihil est, modo nulla in illis » arcana esse fateamur, et cum ad memoriam tantum sublevandam sint excogi- » tati, ab illis in communi sermone abstineamus; risu enim dignus esset, qui ar- » gumentaturus argumentaturum se in *Bocardo* vel *Felapton* pronuntiaret. »

(1) Hic modus ex se non concluderet, quia peccat contra legem syllogismorum II. Eatenus ergo a veteribus admittebatur inter modos indirectos, quatenus in hisce modis conclusio naturalis censebatur conversa. Qua conversione posita, jam E est vera major, et I minor: proinde hic modus recidit in EIO.

(2) Omnes enumerati modi his versibus comprehensi sunt :

1. Barbara, Celarent, Darii, Ferio, Baralipton,
Celantes, Dabitis, Fapesmo, Frisesomorum,
2. Cesare, Camestres, Festino, Baroco, 3 Darapti,
Felapton, Disamis, Datisi, Bocardo, Ferison.

*246. Notanda. 1° Syllogismus expositorius (229) in secunda figura præter communes modos, alios quatuor habet eosque affirmantes, quorum primus ex utraque præmissa universali conclusionem universalem colligit; secundus ex majori universali et minori particulari concludit particularem ; tertius ex majori particulari et minori universali concludit universalem ; quartus, qui magis notandus est, ex utraque particulari concludit particularem (240, 7°).

2° Prima figura merito dicitur omnium perfectissima, id quod ex dictis fit manifestum. Etenim *a*) consequentia in ea est plane evidens, nec opus est ut ullo modo demonstretur aut declaretur necessitas ponendæ conclusionis positis præmissis ; immediate enim patet : *b*) medius terminus naturalem sibi locum occupat inter extrema ; subjicitur enim uni, et prædicatur de altero, videlicet in uno continetur, et continet alterum : *c*) omnis conclusio potest per aliquem primæ figuræ syllogismum probari, cum per secundam solæ negativæ per tertiam solæ particulares demonstrentur.

3° Syllogismi primæ figuræ, ac præterea omnes expositorii syllogismi *perfecti* ac per se evidentes a veteribus appellabantur ; cæterarum vero figurarum syllogismi, *imperfecti* et demonstrabiles.

ARTICULUS III.

* *De principiis cujusque figuræ propriis.*

247. Medius syllogismi terminus vel consideratur quatenus est res, et secundum extensionem qua sumitur in propositione, vel quatenus est idea quæ inferiora sua sub se continet, secundum extensionem quam per se habet. Si primo modo consideretur, est semper objective identicus cum extremis, vel identicus cum uno et diversus ab altero. Si vero consideretur altero modo, potest extensio ideæ mediæ major esse vel minor extensione idearum quibuscum conjungitur ; ita ut vel contineat objectum illarum, vel aliquid ab illis contentum exhibeat : potest item respici, ut excludens extremum a quo separatur, vel ut exclusum ab illo.

Et hinc fit, ut in syllogismi præmissis aliquando medius terminus locum obtineat prædicati, aliquando subjecti : quando enim continet unum extremum vel respicitur ut excludens, prædicatur ; quando vero continetur ab uno extremorum vel respicitur ut exclusus, subjicitur (159, 161). Varia igitur medii termini in præmissis collocatio pendet a varia habitudine continentis vel contenti, excludentis vel exclusi, qua medius terminus ad extrema refertur. Quare varietas etiam figurarum ab hac habitudine pendet. Ex quo sequitur alia ratio deducendi immediate omnes omnium figurarum modos, enumerando videlicet relationes omnes possibiles continentis et contenti, excludentis et exclusi, quas medius terminus ad extrema habere potest. Sed hoc omisso, alium ex facta animadversione fructum colligere intendimus, ut nempe facile inveniamus principia, quæ figuras singulas earumque modos determinant.

248. 1° Si vocetur S extremum minus, P extremum majus, M medius terminus, syllogismi affirmativi primæ figuræ hac formula exhiberi possunt.

M *est in* P ;
S *est in* M ;
Ergo S *est in* P.

Nimirum P includit S, quia includit M, in quo est S. Ex quo erues statim principium simplicissimum, quod hanc terminorum dispositionem determinat, videlicet :

Id quod includit continens, includit et contentum in eo.

Negativi ejusdem figuræ modi hac formula continentur :

M *non est in* P ;
S *est in* M ;
Ergo S *non est in* P.

Nimirum P excludit S, quia excludit M, in quo est S. Ubi statim deprehendis hoc aliud principium :

Id quod excludit continens, excludit et contentum in eo.

Hæc duo principia sunt plane evidentia : et ex hoc intelligitur, cur in prima figura adeo evidens sit consequentia. Intelligitur quoque, cur prima figura sit omnium maxime naturalis. Ut enim probes unum in altero contineri, nullum

magis obvium artificium est, quam si invenias tertium, quod contineat primum et contineatur ab altero: item ut probetur unum excludi ab altero, sponte adduceris ad quærendum tertium, quod contineat primum et ab altero excludatur.

249. Aristoteles (1), et qui eum secuti sunt veteres, syllogismis primæ figuræ duo illa vulgatissima assignabant principia : *dictum de omni*, et *dictum de nullo*. Nimirum pro syllogismis affirmantibus : *Quidquid universe affirmatur de aliquo subjecto, affirmatur de quovis contento sub ejusmodi subjecto;* et pro negantibus : *quidquid universe negatur de subjecto, negatur de quovis contento sub ejusmodi subjecto.* Hæc porro principia ab iis quæ sunt nuper allata, vocibus quidem quadantenus discrepant, at re nequaquam : quod statim intelliges, si animadverteris, *affirmari de subjecto* perinde esse ac *includere illud:* et *affirmari de subjecto universe*, idem esse ac *includere continens aliud : negari* item *de aliquo*. idem *ac excludere illud* (247). Nos autem primam formam alteri præoptavimus, quia congener est aliarum figurarum principiis, quæ mox exponentur (2).

250. 2° Modi secundæ figuræ, qui majorem habent nega-

(1) *Prior Analyt.*, lib. I, c. I.

(2) Ex his et sequentibus patet, principia illa, *dictum de omni*, et *dictum de nullo*, ad primam solum syllogismorum figuram pertinere : cæteris enim figuris aptari non possunt. Nihilominus ab Aristotele et veteribus tanquam omnium syllogismorum regula habebantur, sed ideo solum quod cæteræ figuræ ad primam variis artificiis reduci possunt, ut infra exponemus. Certum est igitur, ea non esse principia fundamentalia syllogismi in genere, in quibus omnia ratiocinia immediate fundentur. Principia universalia syllogismi, quæ ipsa ratiocinii essentia et natura suppeditat nullo ad figurarum discrimen habito respectu, ea sunt quæ supra (221, 2° 3°) statuimus, principia nempe identitatis et discrepantiæ; quorum ope communes syllogismi regulæ demonstrantur. Hoc et veteribus notissimum erat, quemadmodum testis est v. g. Suarez (Met. Disp. I, sect. IV, § 28), qui inter *principia in quibus omnis recta forma argumentandi nititur*, ponit hoc : *quæ sunt eadem uni tertio, sunt eadem inter se*, et Goudin (Log. min., p. III, art. III), qui vocat principia hæc, *universalia principia artis syllogisticæ*. Cf. quoque S.Thomæ Opusc. XLVII, in quo his principiis passim utitur ad probandas syllogismi regulas. Sed certe sunt recte intelligenda hæc principia, et recte applicanda; quod quia difficilius est, et analysim subtiliorem postulat, idcirco fortasse a veteribus plerisque, qui in summulis suis de expressione solummodo ratiocinii, non de ratiocinio disputabant, non adhibebantur.

tivam (designantur vocibus *Cesare* et *Festino*), hac formula exhibentur :

P *non est in* M ;
S *est in* M ;
Ergo S *non est in* P.

Ex hac habebis principium sequens :

Id quod non continetur in alio, nec continet illud, non continet inclusum in illo.

Cæteri duo modi, qui majorem habent affirmantem (*Camestres* et *Baroco)*, sunt hujusmodi :

P *est in* M ;
S *non est in* M;
Ergo S *non est in* P.

Unde principium hoc erues :

Quod continetur in alio, non continet exclusum ab illo, neque in eo continetur.

Quæ duo principia, quemadmodum et ea quæ sequuntur, sunt quidem evidentia ; indigent tamen aliqua reflexione, ut eorum evidentia animum attingat.

251. 3° In tertia figura modi affirmativi (*Darapti, Disamis, Datisi*) sic exhibentur :

M *est in* P ;
M *est in* S ;
Ergo aliquod S *est in* P.

En tibi principium :

Quod includit in alio contentum, includit aliquam continentis partem (eam nempe quæ continet illud).

Ejusdem figuræ modi negativi huc redeunt :

M *non est in* P ;
M *est in* S ;
Ergo aliquod S *non est in* P.

Exinde educes principium :

Quod excludit in alio contentum, excludit aliquam continentis partem (eam nempe quæ continet illud).

Idem fieri posset de quartæ figuræ modis , sed in re implexa, ac nullius fere frugis non vacat immorari.

252. Hæc igitur sunt principia, quæ eruimus:

1ª fig.	*Quod includit continens, includit et contentum in eo.* *Quod excludit continens, excludit et contentum in eo.*
2ª figª.	*Quod non continetur in alio, nec continet illud, non continet inclusum in illo.* *Quod continetur in alio, non continet exclusum ab illo, neque in eo continetur.*
3ª figª.	*Quod includit in alio contentum, includit aliquam continentis partem.* *Quod excludit in alio contentum, excludit aliquam continentis partem.*

Quæ et simplicitate sua, et oppositionum elegantia placent, et, ideo etiam quod ab uno hoc principio omnia derivantur:

Contentum in alio est in ipso, ubicunque sit contentum vel continens.

Ad hæc porro quæ de his principiis diximus, reducitur quidquid utile est in iis, quæ *de ratione inveniendi medii* veteres tradere solebant.

ARTICULUS IV.

* *De imperfectorum syllogismorum demonstratione juxta veteres.*

253. Cum omnes syllogismi, cujuscunque sint figuræ ac modi, evidentibus principiis innitantur, uti modo ostendimus, pressiori demonstratione revera non egent: non enim potest non recte concludi, quod vi talium principiorum concluditur. Nihilominus Aristoteles, qui primæ solum figuræ principia assignavit, cæterarum consequentiam figurarum non per principia propria, sed per reductionem ad perfectos syllogismos ac per se evidentes probandam putavit. Et in hunc finem triplicem methodum proposuit; nempe probationem *directam*, probationem *indirectam*, et *per expositionem*, de quibus aliquid dicere non piget, saltem ex eo quod pulchra continent theoremata, et uberem logicæ studiosis exercitationum materiam suppeditant, quemadmodum iis qui algebræ navant operam, formularum reductiones, et æquationum transformationes.

254. Probatio *directa* quæ et *ostensiva* dicitur, fit quum

conversione et transpositione propositionum syllogismus imperfectus ad syllogismum primæ figuræ reducitur.

Ut porro hæc reductio rite fiat, tria innotescere debent: 1° ad quem modum primæ figuræ datus syllogismus reducendus sit: 2° quæ propositiones sint convertendæ: 3° quæ transponendæ. Hæc autem omnia aperiunt voces illæ technicæ, quibus varii syllogismorum repræsentantur modi (245); quemadmodum enim vocales litteræ quæ in iis sunt, propositionum quantitatem et qualitatem significant, ita consonæ ostendunt quid præstandum sit, ut syllogismus ad primam figuram reducatur.

1° Litteræ B, C, D, F, a quibus vocabula hæc incipiunt, ostendunt ad quem modum primæ figuræ sit reducendus syllogismus. Sic v. gr. syllogismus in *Cesare* reducitur ad *Celarent*; syllogismi in *Darapti* vel *Datisi* ad *Darii* etc.

2° Quænam propositiones sint convertendæ, ostenditur litteris S et P. Littera S significat, enuntiationem quam repræsentat vocalis antecedens, esse convertendam simpliciter, P convertendam esse per accidens (212) : v. gr. ut reducatur syllogismus in *Festino*, debet converti simpliciter major: ut reducatur syllogismus in *Darapti*, debet converti minor per accidens.

3° Littera M ostendit, ubicunque sit, præmissas esse loco mutandas, ita ut quæ est major, ponatur loco minoris, et minor loco majoris. Hæc transpositio obtinet v. gr. in modis *Camestres* et *Disamis*.

4° Littera C in medio vocabuli posita, indicio est, syllogismum non posse reduci directe, sed solum indirecte. Tales sunt syllogismi in *Baroco* et *Bocardo*.

255. Dato igitur syllogismo, ut hic reducatur, quærendum primo ad quam figuram pertineat; quod monstrabit medii termini collocatio; deinde ad quem modum; quod innotescet ex propositionum quantitate et qualitate. Sic invenietur vocabulum quo datus syllogismus repræsentatur, et ex eo discemus quæ agenda sint, ut reductio fiat. Rem satis illustrabit unum exemplum aut alterum. Syllogismus iste :

Corpus non cogitat ;
Mens cogitat :
Ergo mens non est corpus,

secundæ figuræ in *Cesare* ; reducitur igitur ad *Celarent*, simplici conversione majoris, in hunc modum :

Quod cogitat non est corpus ;
Mens cogitat :
Ergo mens non est corpus.

Hic alter :

Quidam scelesti sunt potentes ;
Omnes scelesti sunt miserrimi :
Ergo quidam miserrimi sunt potentes,

est syllogismus tertiæ figuræ in *Disamis* ; reducendus igitur ad *Darii* quod fiet convertendo simpliciter majorem et consequens, et commutando præmissas :

Omnes scelesti sunt miserrimi;
Quidam potentes sunt scelesti :
Ergo quidam potentes sunt miserrimi.

256. Probatio *indirecta*, videlicet *par deductionem ad impossibile*, fit cogendo adversarium ad admittendum absurdum, nimirum duas contradictorias esse simul veras, si nolit admittere syllogismi dati consequentiam.

Quum quis negat consequentiam, is statuit posse concedi majorem et minorem, ac negari conclusionem (229, 1°); seu, quod idem est, conclusionis contradictoriam tanquam veram assumi posse.

Igitur ad eum revincendum, assumitur conclusionis contradictoria, et simul una ex præmissis ab adversario concessis. Ex his duabus enuntiationibus consequitur, et quidem per syllogismum primæ figuræ, contradictoria præmissæ alterius, quam pariter adversarius concessit ; sequitur autem vi ejus principii : *Ex contradictorio consequentis sequitur contradictorium antecedentis, si bona fuerit illatio* (229, 7°). Hoc pacto fit, ut adversarius, si negat dati syllogismi consequentiam, cogatur admittere duo simul contradictoria esse vera.

Omnes imperfecti syllogismi hoc modo probari possunt, sed hæc probatio non fit cum utilitate, nisi in modis desi-

gnatis per voces *Baroco* et *Bocardo*, in quibus probatio directa adhiberi non potest. Advertendum porro est, quod quum tali modo probatur syllogismus in *Baroco*, retinetur major præmissa suo loco, contradictoria conclusionis ponitur loco minoris, et in conclusione deducitur contradictoria minoris; quum vero probatur in *Bocardo*, contradictoria conclusionis ponitur loco majoris, servatur minor, et sequitur in conclusione contradictoria majoris. En exempla:

Omnis virtus est juxta rationem;
Quædam æmulatio non est juxta rationem:
Ergo quædam æmulatio non est virtus.

Est in *Baroco*. Contradictoria conclusionis est hæc:

Omnis æmulatio est virtus.

Retine majorem, et hanc contradictoriam pone loco minoris, habebis:

Omnis virtus est juxta rationem;
Omnis æmulatio est virtus:
Ergo omnis æmulatio est juxta rationem,

quæ est contradictoria minoris concessæ:

Quædam æmulatio non est juxta rationem.

Aliud exemplum in *Bocardo*.

Quædam ira non est reprehensibilis;
Omnis ira est passio:
Ergo quædam passio non est reprehensibilis.

Contradictoria conclusionis:

Omnis passio est reprehensibilis,

ponatur loco majoris, servetur minor, et sequetur in conclusione contradictoria majoris:

Omnis passio est reprehensibilis;
Omnis ira est passio:
Ergo omnis ira est reprehensibilis.

257. Aliquid et de probatione *per expositionem*. Hoc probationis genere confirmantur syllogismi tertiæ figuræ, qui conclusionem habent particularem. Fit autem convertendo syllogismum in expositorium (226); videlicet sumendo intra medii termini extensionem aliquid singulare, cujus ratione vera sit præmissa particularis. Hæc probandi ratio et vulgo

adhibetur, natura duce, et in docendo sæpe utilis est. Ut plene intelligatur satis est exemplum subdere:

Aliquis, qui malam mortem obiit, miracula fecit;
Omnis qui malam mortem obiit perditus est:
Ergo aliquis, qui miracula fecit, perditus est.

Ut necessitatem hujus consecutionis expositione demonstrem, sumo intra medium terminum: *qui malam mortem obiit*, v. gr. *Judam*, cujus ratione vere dicitur: aliquem *qui malam mortem obiit miracula fecisse;* et expositorium syllogismum in hunc modum construo:

Judas miracula fecit;
Judas perditus est:
Ergo aliquis, qui miracula fecit, perditus est.

Et hæc sufficiant.

CAPUT III.

DE SYLLOGISMIS PROPOSITIONEM COMPOSITAM CONTINENTIBUS.

ARTICULUS I.

Notanda quædam.

258. Potest in syllogismo inveniri propositio composita tum categorica, tum hypothetica (170). Si propositio sit categorica, syllogismus nec peculiare nomen, nec præcepta sibi propria vindicat, sed in simplicem recidit artificio et regulis. Tantum aliquid de quibusdam animadvertendum est.

1° Quandoque per unum medium terminum, unum de pluribus infertur vel plura de uno: quandoque per medium terminum multiplicem unum infertur de altero: quandoque etiam et medius terminus est multiplex, et multiplex illatio. In his casibus, aliquando erunt in syllogismo tres copulativæ, aliquando binæ, ut in hoc:

Omnis homo probus horret fraudem et injustitiam;
Sed defensor injustæ causæ fraudem et injustitiam non horret:
Ergo defensor injustæ causæ non est homo probus.

Aliquando una tantum, ut in sequenti, in quo sola minor est copulativa:

Qui dives est et pecunia non utitur, est similis pauperi;
Avarus dives est et pecunia non utitur :
Ergo avarus est similis pauperi.

In hoc postremo casu non potest syllogismus resolvi in duos, quemadmodum resolvi potest syllogismus antecedens.

Hæc quæ diximus de propositione copulativa, dici quoque debent de adversativa.

2° Syllogismus qui relativa propositione (168) constet, a simplicis syllogismi regulis discordare videtur; adeoque aliqua eget reductione: v. gr. si dicas :

Ubi est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum;
Sed thesaurus tuus est in cœlo :
Ergo cor tuum est in cœlo,

videntur esse plus quam tres termini; sed cessabit omnis difficultas, si syllogismus ita exponatur:

Locus in quo est thesaurus tuus, est locus in quo est cor tuum;
Sed locus in quo est thesaurus tuus, est cœlum :
Ergo locus in quo est cor tuum, est cœlum.

3° Causalis propositio semper syllogismum continet. In hac v. gr.

Egenus est miser, quia necessaria non habet, quisque videt hunc syllogismum includi:

Qui necessaria non habet est miser;
Egenus necessaria non habet :
Ergo egenus est miser.

Potest quoque syllogismus propositionem causalem continere in hunc modum, v. gr.

Egenus est miser, quia necessaria non habet;
Avarus necessaria non habet:
Ergo avarus est miser.

De cujus reductione ad simplicem non amplius dubitabis, si animadvertas majorem in hoc syllogismo hanc esse:

Qui necessaria non habet est miser.

Quod enim additur de egeno, aditur ad modum exempli, vel comparationis; et ita in reliquis hujusmodi.

4° Syllogismi qui exclusivam propositionem unam vel plures continent, aliquas præ se ferunt anomalias, quarum specimen jam dedimus (240, 3°). Regula generalis ad recte

æstimandum in his de rectitudine conclusionis est, ut resoluta exclusiva, ejus loco ponatur componens illa, in qua vis argumenti innititur, quæ quum exclusiva exponitur copulative (176, 177), fere semper est componens negativa: ac tum juxta communes syllogismi regulas judicium feratur. Hic qui sequitur ex. gr. recte concludit:

Solus Deus est immutabilis;
Solus immutabilis est æternus:
Ergo solus Deus est æternus.

Non vero hic alter:

Quod est æternum semper vivet;
Solus Deus est æternus:
Ergo solus Deus semper vivet

5° Ubi est exclusiva exclusi prædicati, aliquando videntur esse in syllogismo quatuor termini, cum tamen sit regularis; difficultas hæc eodem modo resolvitur ac præcedens; v. gr. in hoc:

Triangulum habet solum tria latera;
Parallelogrammum habet quatuor latera:
Ergo parallelogrammum non est triangulum;

major est hæc exclusiva componens:

Triangulum non habet quatuor latera.

6° Postremo ubi est propositio reduplicativa, seu specificativa (180), cavendum ne reduplicatio a suo termino separetur, ut in hoc exemplo:

Homo quatenus est intelligens, est liber;
Sed homo est animal:
Ergo homo quatenus est animal, est liber.

259. Hæc satis demonstrant quod diximus, syllogismos in quibus propositio composita eaque categorica continetur, nihil sibi proprium habere quo a simplici differant. Unde nec nomen habent proprium. Ast illi qui propositionem continent hypotheticam, vocantur proprio nomine *hypothetici, conjuncti, compositi;* quædam etiam sibi peculiaria habent, regulisque propriis diriguntur; quanquam, ut infra videbimus, hi quoque tandem aliquando ad syllogismos simplices reducantur.

Syllogismus hypotheticus definiri potest: *syllogismus, qui*

ex præmissa hypothetica conclusionem categoricam deducit. In hujusmodi syllogismo hypothetica propositio majoris loco ponitur, ejusque partes ita distribuuntur, ut una vel plures assumantur loco minoris, et quæ remanent, in conclusione deducantur affirmative vel negative. Unde ea pars quæ minoris loco ponitur, medii termini munus obtinet. In hoc exemplo :

Mundus aut est a se, aut ab aliqua causa;
Sed non est a se :
Ergo est ab aliqua causa,

illa pars, *mundus est a se*, medii termini vices agit. Hoc porro concludendi artificium ex ipsa hypotheticæ enuntiationis natura sponte promanat, et ex illa jam intelligitur (170); sed in particularibus melius intelligetur.

Quoniam tres sunt species hypotheticarum propositionum, triplex quoque est syllogismus hypotheticus, videlicet *conditionalis, disjunctivus, conjunctivus*.

ARTICULUS II.

De Syllogismo conditionali.

260. Conditionalis syllogismus est *syllogismus hypotheticus, qui ex propositione conditionali conclusionem cathegoricam infert.*

Duplex ejus figura est :

1ª quæ a veritate conditionis arguit ad veritatem conditionati, ut:

Si Deus est justus, punietur impius;
Sed Deus est justus:
Ergo punietur impius.

Quæ concludendi ratio evidenter legitima est. Si enim adest nexus inter conditionalis membra, profecto conditionis veritate posita, conditionati quoque veritas constet necesse est (171).

2ª Quæ a falsitate conditionati ad falsitatem arguit conditionis, ut:

Si Ecclesia errat, Deus mentitur;
Sed Deus non mentitur:
Ergo Ecclesia non errat.

Hæc quoque conclusio rectam se cuique probat: nam si

verum est, posita conditione illico poni conditionatum, proculdubio si conditionatum non verificatur, inferri debet, conditionem positam non esse.

* 261. Modi in utraque figura a qualitate (157) partium desumuntur. Potest enim utraque pars esse affirmans, potest esse utraque negans; potest quoque esse conditio negans, conditionatum affirmans, et viceversa. Quare hi modi sunt quatuor. Circa hoc duo adnotanda :

1° In prima figura partium qualitas semper servatur, tum in minore, tum in conclusione, ex. gr. :

Si materia non est improducta, non habet motum a se;
Sed materia non est improducta:
Ergo non habet motum a se.

In secunda autem figura partium qualitas semper mutatur, v. gr. :

Si non dormis, vigilas;
Atqui non vigilas:
Ergo dormis.

2° Quæcunque sit qualitas partium, in prima figura argumentatio semper est affirmativa; semper enim in conclusione conditionati veritas affirmatur : in secunda vero figura est semper negativa; quia semper in conclusione negatur conditionis veritas.

262. Quæmadmodum in syllogismo conditionali duæ sunt legitimæ figuræ, ita duæ sunt fallaces et sophisticæ:

1ª quum a veritate conditionati infertur veritas conditionis, ut :

Si Pompeius occidit Cæsarem, Cæsar mortuus est;
Sed Cæsar mortuus est :
Ergo Pompeius occidit Cæsarem;

2ª quum a falsitate conditionis infertur falsitas conditionati, ut :

Si Cæsar loquitur, vivus est;
Atqui non loquitur :
Ergo vivus non est.

Ratio cur utraque concludendi ratio sit fallax, una est :

quia videlicet dari possunt aliæ conditiones, quibus positis, idem conditionatum verificetur.

263. Hinc quando conditio quæ enuntiatur, est unica sub qua conditionatum verificari possit, licet utraque hac uti figura; quanquam, ut verius loquar, neque in hoc casu a legitimis figuris discedimus, esto quod in speciem id fieri videatur. Etenim quando conditio unica est, conditionalis propositio est insuper exclusiva, et æquivalet his duabus :

1ª *Si est* A, *est* B;
2ª *Si non est* A, *non est* B.

Quare quum ita arguis :

Est B:
Ergo est A,

vel

Non est A:
Ergo non est B,

non sunt istæ argumentationes ex 1ª propositione secundum figuras illegitimas, sed sunt secundum legitimas ex 2ª propositione (261).

264. Tria adhuc restant animadvertenda :

1° Occurrunt quandoque syllogismi, in quibus omnes propositiones conditionales existunt. Ex. gr. :

Si bruta dolorem fugiunt, dolorem sentiunt;
Sed si dolorem sentiunt, non sunt pura materia:
Ergo si bruta dolorem fugiunt, non sunt pura materia.

Hujusmodi argumentationes, quæ maxime videntur hypotheticæ, sunt revera categoricæ et simplices, ac generatim reducuntur ad hanc formulam :

Primum est conditio secundi; et *secundum est conditio tertii:*
Ergo primum est conditio tertii;

quæ concludit ex supposito hoc principio : *conditio conditionis est conditio conditionati.*

2° Interdum ipsa syllogismi conclusio conditionalis est; ut in hoc :

Pura materia sensum non habet:
Ergo si bruta sensum habent, non sunt pura materia.

In quo, ut vides, sunt omnia elementa syllogismi simplicis, nisi quod altera præmissarum conditionis loco ponitur in conclusione ; quod fit ut adversarius præscindens a veritate propositionum, consequentiæ rectitudinem facilius agnoscat.

3° Quandoque conditionales compositæ ad arguendum assumuntur ; ut si dicas :

Si Deus existit, cum sit improductus, est independens;
Sed Deus existit :
Ergo cum sit improductus, est independens.

Conditionales illæ compositæ vocari possunt *conditionales causales*, quia quod additur conditionali, rationem continet qua consequentia probatur.

ARTICULUS III.

De syllogismo disjunctivo.

265. Disjunctivus syllogismus est *syllogismus hypotheticus, qui in antecedente disjunctivam propositionem* (172) habet.

Duplex est ejus figura, quando disjunctiva propria est, ac partes habet duas :

1ª quæ negat unam partem in minori, ut alteram in conclusione affirmet. Ex. gr. :

Aut Christus fallitur aut mundus errat ;
Sed Christus non fallitur :
Ergo mundus errat.

2ª quæ affirmat unam partem in minori, ut alteram in conclusione neget. Ex. gr. :

Aut movetur terra aut movetur sol ;
Sed terra movetur :
Ergo non movetur sol.

Utramque argumentandi rationem rectam esse, plane liquet ex natura disjunctivæ propositionis, cujus partes nec simul veræ esse possunt, nec simul falsæ (172). Quod si disjunctivæ partes non sint hoc modo inter se comparatæ, disjunctiva falsa erit, et neganda.

Quod si disjunctiva sit impropria (172, 2°), primus tantummodo arguendi modus vigebit. Si enim saltem una pars

vera sit oportet, profecto negata una, alteram affirmari necesse est. Opposita vero deductio fieri non poterit.

* 266. Tum prima tum altera figura tres modos habet. Vel enim utraque disjunctivæ pars affirmativa est, vel utraque negativa, vel altera affirmativa, altera negativa.

Quæcunque vero sit partium qualitas ad vitandos errores adnotare sufficit :

1° In prima figura mutari qualitatem ejus partis, quæ assumitur in minori, servari ejus, quæ in conclusione deducitur. In secunda autem e converso servari qualitatem in minori, mutari in conclusione.

2° Argumentationem in prima figura esse semper affirmativam ; in hac enim affirmatur veritas illius partis quæ deducitur : in secunda vero figura semper esse negativam.

Hinc intelliges unde oriatur fallacia hujus argumentationis :

Aut es doctus aut non es doctus ;
Sed es doctus :
Ergo non es doctus.

Cum enim affirmetur in minori primum disjunctivæ membrum, negandum est alterum in conclusione, mutata ejus qualitate a negativa in affirmativam : *Ergo non non es doctus ;* nempe : *Ergo es doctus.*

267. Si disjunctionis membra plura sint quam duo, tres erunt hujus argumentationis figuræ : duæ affirmantes, ac tertia negans.

1ª negat unum membrum, ut cætera in conclusione *disjunctive* affirmet, v. gr. :

Quantitas A *vel est æqualis* B, *vel major illa, vel minor;*
Sed non est æqualis :
Ergo vel est major vel minor.

2ª negatis copulative omnibus præter unum, hoc in conclusione affirmat ; v. gr. ex eadem disjunctiva super posita sic potes arguere :

A *non est nec major, nec minor* B *:*
Ergo est æqualis illi.

3° affirmato uno, concludit negando cætera *copulative*, sic :

A est æqualis B :

Ergo nec est major illa, nec minor.

Et hæc pariter omnia ex disjunctivæ propositionis natura satis manifesta sunt.

ARTICULUS IV.

De syllogismo conjunctivo.

268. Syllogismus conjunctivus est *syllogismus hypotheticus, in cujus antecedente propositio conjunctiva* (173) *ponitur.* Una tantum est hujus syllogismi figura, videlicet quæ affirmat unum membrum, ut alterum negando concludat. Modi vero sunt tres, ut in syllogismo disjunctivo. En exemplum ;

Cajus non poterat tali die esse Romæ et Neapoli ;
Sed tali die Romæ erat :
Ergo non erat Neapoli.

Quæ argumentatio ex ipsa conjunctivæ propositionis natura exoritur. In ea enim statuimus, duo non posse simul ut vera affirmari ; affirmato ergo uno tanquam vero, restat, ut alterum negetur ut falsum. At non possumus, quemadmodum in disjunctivo syllogismo, a falsitate unius ad veritatem alterius concludere. Nam quanquam in conjunctiva propositione statuamus, duo non posse simul esse vera, non tamen ex æquo statuimus, non posse esse simul falsa (173). Revera quisque videt, quam inepta esset ex data conjunctiva argumentatio hæc :

Cajus tali die Romæ non erat :
Ergo erat Neapoli.

Poterat enim, cum Romæ non esset, in infinitis aliis esse locis.

269. Quum tamen membra quæ in conjunctiva enumerantur, sunt ea omnia quæ locum illa in re habent, ita ut propositio conjunctiva in disjunctivam converti cum veritate possit ; tunc, ut patet, etiam secundum hanc alteram figuram concludere licet, ut in disjunctivo syllogismo ; non quidem ex indole conjunctivæ enuntiationis, sed ex natura disjun-

ctivæ, cui illa æquivalet. Sit in exemplum hæc propositio :

Terra non potest simul moveri et quiescere.

Potest hæc cum veritate in disjunctivam converti :

Terra aut movetur aut quiescit.

Proinde concludere potero :

1° *Terra movetur :*
Ergo non quiescit.

2° *Terra non quiescit :*
Ergo movetur.

ARTICULUS V.

* *De reductione syllogismi disjunctivi et conjunctivi ad conditionalem, et conditionalis ad simplicem.*

270. Fiet reductio syllogismi disjunctivi ad conditionalem, si manentibus reliquis partibus, propositio disjunctiva in conditionalem converti possit. Perspicies autem, hanc conversionem fieri posse, si attendas, disjunctivæ partes ita esse comparatas, ut posita affirmatione unius, negationem alterius inferre necesse sit. Hinc (171) affirmatio unius est conditio logica negationis alterius, et negatio affirmationis. Ex una igitur disjunctiva bimembri educes conditionales quatuor.

Sit disjunctiva :

Aut est A, aut est B.

Convertetur in conditionales istas :

Si est A, *non est* B.	*Si non est* A, *est* B.
Si est B, *non est* A.	*Si non est* B, *est* A.

Si vero disjunctivæ tria sint membra, ut v. gr. in hac formula :

Aut est A, *aut est B, aut est C*;

habebis conditionales novem (267) :

Si est A, *non est* B *nec* C.	*Si non est* A, *vel est* B *vel est* C.
Si est B, *non est* A *nec* C.	*Si non est* B, *vel est* A *vel est* C.
Si est C, *non est* A *nec* B.	*Si non est* C, *vel est* A *vel est* B.

Si non est A *nec* B, *est* C.
Si non est A *nec* C, *est* B.
Si non est B *nec* C, *est* A.

Et generatim numerus conditionalium, in quas potest

disjunctiva converti, est triplus numeri partium, quas disjunctiva continet.

271. Conjunctivus quoque syllogismus reducitur ad conditionalem, propositione conjunctiva in conditionalem mutata. Mutatur autem conjunctiva per se in duas conditionales (268):

Non potest simul esse A *et esse* B.

Ergo:

Si est A, *non est* B.
Si est B, *non est* A.

Si vero conjunctiva converti quoque possit in disjunctivam (269), hæ insuper duæ prodibunt conditionales:

Si non est A, *est* B.
Si non est B, *est* A.

272. Restat ut videamus, utrum syllogismus conditionalis ad simplicem reducatur, et quomodo. Reductio hæc fieri potest, vel considerata materia determinata ex qua est syllogismus conditionalis, vel generali ejus forma.

Si consideratur materia, facilis est reductio, quum subjectum conditionis idem est ac subjectum conditionati, ut v. gr. in hoc:

Si mundus deceptor est, fidem non meretur;
Sed mundus deceptor est:
Ergo mundus fidem non meretur.

Vides enim, conditionalem nullo negotio in hanc simplicem converti:

Omnis deceptor fidem non meretur;

qua suffecta loco conditionalis, syllogismus in simplicem commutatur.

Quum vero subjectum conditionis diversum est a subjecto conditionati, reductio est difficilior, nec generali formula comprehendi potest: semper tamen invenire dabitur aliquam viam, qua hujusmodi propositio ad simplicem traducatur; v. gr. hæc propositio:

Si Ecclesia errat, Deus mentitur,

in hanc migrabit:

Error Ecclesiæ est mendacium Dei.

273. At si ipsa forma conditionalis syllogismi præ oculis habeatur, sponte prodibit generalis reductionis formula, quæ omnibus syllogismis hujusmodi, quomodocunque se eorum materia habeat, aptari possit. Sufficit porro ad hanc reductionem conficiendam, ut id quod re et facto ipso in conditionali syllogismo affirmamus, disertis explicitisque vocibus affirmemus. In propositione enim conditionali quid dicimus? Hoc sane dicimus : eum qui conditionem affirmat, conditionatum quoque affirmare debere (171) ; item : eum qui conditionatum negat, conditionem quoque negare debere (260,2°). Pariter in minori, quæ propositio categorica est, quum affirmamus conditionem vel conditionatum negamus, facto ipso dicimus, idem affirmandum esse vel negandum, et quidem ab omnibus, quia id poscit veritas.

Repræsentet igitur X conditionem, et Y conditionatum ; hæc erit generalis reductionis formula in affirmativis:

Qui affirmare debet propositionem X, *affirmare debet propositionem* Y ;
Sed omnes affirmare debent propositionem X :
Ergo omnes affirmare debent propositionem Y.

Et in negativis :

Qui negare debet propositionem Y, *negare debet propositionem* X ;
Sed omnes negare debent propositionem Y :
Ergo omnes negare debent propositionem X.

Quæ duæ formulæ sunt syllogismi simplices primæ figuræ.

ARTICULUS VI.

De syllogismis complexis.

274. Superest ut de complexis syllogismis aliquid dicamus. Hoc nomine comprehendimus, non quoscunque syllogismos qui propositiones complexas (181, 182) continent, multi enim ex his nihil habent peculiari nota dignum ; sed eos tantum qui propter complexas propositiones difficultatem aliquam offerunt.

Huc spectant in primis ii syllogismi, in quibus extremum complexum dividitur in præmissis, ita ut pars una copuletur

cum medio termino in majori, pars altera in minori; ut in hoc exemplo:

Christus est Deus;
Maria est mater Christi:
Ergo Maria est mater Dei.

Hi videntur a legitima simplicis syllogismi forma aberrare; utque ad eam formam revocentur expositione aliqua indigent, aut integratione. Sic datus syllogismus ad consuetam formam facile reducitur:

Mater Christi est Mater Dei;
Maria est mater Christi:
Ergo Maria est mater Dei.

275. Quandoque etiam exinde oritur difficultas, quod in conclusione, ut jacet, propositio quæ principalis videtur, sit revera incidens, et quæ videtur incidens, sit revera in ratiocinatione principalis.

Quum dico v. gr.:

Evangelium præcipit, ut inimicos tuos diligas;
Sed Antonius est inimicus tuus:
Ergo evangelium præcipit, ut Antonium diligas,

conclusio est propositio complexa sic exponenda:

Evangelium præcipit, quod Antonius sit a te diligendus.

Argumentum autem quod propono, his revera propositionibus continetur:

Inimici tui sunt a te diligendi;
Antonius est inimicus tuus;
Ergo Antonius est a te diligendus.

Quare propositio incidens: *Antonius est a te diligendus*, in hoc argumento est principalis; et: *evangelium præcipit*, quæ principalis erat, est incidens. Sic igitur syllogismus propositus ad regularem formam traducitur:

Inimici tui sunt a te diligendi, secundum quod evangelium præcipit;
Sed Antonius est inimicus tuus:
Ergo Antonius est a te diligendus, secundum quod evangelium præcipit (ex evangelii præscripto) (1).

(1) Cf. *Artis cogitandi*, parte III, c. IX.

276. Difficultatem quoquo aliquam præ se ferunt syllogismi, qui terminis constant *obliquis* ; ut iste :

Omnium corporum est attrahere et attrahi
Luna est corpus :
Ergo lunæ est attrahere et attrahi;

qui syllogismus bene concludit: non item hic alter :

Principis est leges ferre ;
Principis est bellum indicere :
Ergo leges ferre est bellum indicere.

Traduntur quidem de his peculiaria præcepta (1) : sed omnium optimum est hoc generale præceptum, ut propositiones ex obliquis convertantur in propositiones ex rectis, sententia non immutata ; quo facto, de syllogismi rectitudine facile erit judicium.

Fit autem hæc conversio duobus fere modis : 1° ponendo rectum ejusdem nominis pro obliquo, immutata aliquantulum oratione : ita reduces propositionem hanc : *Omnium corporum est attrahere et attrahi*, ad hanc : *Omnia corpora attrahunt et attrahuntur :* 2° eruendo ex propositionis sensu rectum, ad quod obliquum pertinet, ut si enuntiationes istas : *Principes est leges ferre. Principis est bellum indicere*, ita reformes: *Leges ferre est jus principis. Bellum indicere est jus principis.*

* 277. Locus hic esset ut de syllogismis modalibus sermo fieret. Sunt porro syllogismi modales, qui propositiones continent modales (185), vel omnes modales, vel modales simul et absolutas. Modales autem quæ in uno eodemque syllogismo conjunguntur, possunt esse ejusdem denominationis vel diversæ. Sed cum hæc satis longa expositione indigeant, neque admodum necessaria videantur, impune prætermitti possunt. Qui hæc nosse cupit, adeat Aristotelem ejusque interpretes (2).

(1) Cf. Fonsecæ *Instit. Dial.*, lib. VI, c. 30.
(2) Arist. *Prior. Analyt.*, lib. I, c. VIII, seq.— Vide inter cæteros Opusc. XLVIII inter opusc. S. Thomæ. Tract. de Syllog., c. XIII, seq.

CAPUT IV.

DE CÆTERIS ARGUMENTATIONIBUS.

ARTICULUS I.

De enthymemate, epicheremate, polysyllogismo.

278. Nunc de cæteris argumentationibus, quæ quidem externa, ut ita dicam, specie a syllogismo differunt, at secundum intrinsecam suam formam ad syllogismum omnes reducuntur.

Occurrit primo *enthymema.* Est enthymema *syllogismus mutilus*, cujus videlicet alterutra reticetur præmissa; ut si dicam:

Pauperes sunt homines:
Ergo non sunt contemnendi.

Frequens est ejus usus, præsertim quum id quod deest, per se intelligitur, et facile potest ab audientibus suppleri. Aliquando etiam ob hunc enuntiationum claritatem ipsum enthymema una propositione constringitur, nempe conclusione, inserta illi obiter ratione, quæ ipsam demonstrat; veluti si dicam :

Justus Deus ulciscetur.

Hæc propositiones dicuntur *enthymematicæ.*

279. Præmissa quæ in enthymemate reticetur, potest esse tum major, tum minor: quænam autem sit, facile deprehenditur, si notetur utrum extremorum in enthymematis antecedente reperiatur. Si enim in antecedente est extremum majus, propositio suppressa erit minor ; si in antecedente est extremum minus, omissa erit major. In allato exemplo deest major :

Nulli homines sunt contemnendi.

Si notetur insuper locus, quem extremum occupat in antecedente, cognoscetur quoque figura, ad quam enthymema completum revocari debet. V. gr. in hoc :

Nullus avarus est felix:
Ergo aliquis dives non est felix,

reticetur minor, quæ duplici modo suppleri potest, vel hoc pacto :

Aliquis dives est avarus,

et sic syllogismus eruitur primæ figuræ; vel etiam

Aliquis avarus est dives,

et sic syllogismus habetur figuræ tertiæ.

Quod si neutrum extremorum in antecedente reperiatur, syllogismus integer erit hypotheticus, ut iste :

Sol quiescit :
Ergo terra movetur.

280. *Epicherema* est *syllogismus, cujus alteri præmissæ vel etiam utrique sua ratio subnectitur.* Ut in hoc exemplo :

Omne ens simplex est incorruptibile ; non enim habet partes, in quas resolvi possit ;
Sed humanus animus est simplex : impossibile est enim ut compositum cogitet :
Ergo anima humana est incorruptibilis;

quæ argumentatio, uti patet, in tres syllogismos resolvitur.

Polysyllogismus est *argumentatio, in qua conclusio unius syllogismi assumitur tanquam præmissa alterius*; ut si ita arguam :

Quod est simplex, non habet partes;
Sed anima est simplex :
Ergo anima non habet partes ;
Sed quod non habet partes, est indivisibile :
Ergo anima est indivisibilis.

ARTICULUS II.

De Sorite.

281. *Sorites*, hoc est *acervalis*, ut Tullius interpretatur (1), est *series propositionum ita connexarum, ut attributum primæ fiat subjectum secundæ, attributum secundæ fiat subjectum tertiæ, et sic deinceps, donec tandem conclusio fiat, conjungendo subjectum primæ propositionis cum ultimæ prædicato.* En exemplum :

Qui cupiditates suas non coercet, multa desiderat ;
Qui multa desiderat, multis eget ;
Qui multis eget, inquietus vivit ;

(1) II, *De Divina*.

Qui inquietus vivit, est miser :
Ergo qui cupiditates suas non coercet, est miser.

Hæc argumentandi ratio evidenter concludit : quod enim continetur in alio (252), continetur quoque in iis omnibus, in quibus hoc aliud includitur, seu, ut ait Aristoteles (1) : *quum alterum alteri tribuitur tanquam subjecto, quot sunt ea quæ de attributo dicuntur, totidem etiam de subjecto dicentur.*

282. Facile intelligis, soritem esse reipsa syllogismorum acervum, propositionibus quibusdam detractis. Revera potest sorites resolvi in tot syllogismos primæ figuræ, quot sunt præmissæ, una dempta. En tibi resolutionis formulam:

Sorites	Resolutio
1. A *est* B;	B *est* C ;
	A *est* B ;
2. B *est* C ;	*Ergo* A *est* C.
	C *est* D ;
3. C *est* D ;	A *est* C ;
	Ergo A *est* D.
4. D *est* X ;	D *est* X ;
	A *est* D ;
Ergo A *est* X.	*Ergo* A *est* X.

Potest etiam sorites propositiones omnes habere conditionales. Si tales habeat, resolvetur in syllogismos, quorum omnes propositiones erunt conditionales.

Ex instituta soritis analysi hæc clara sunt :

1° In sorite reticeri omnes minores syllogismorum quos continet ; excepta minori primi syllogismi ; omnes item conclusiones, excepta ultimi conclusione.

2° Primo loco poni in sorite minorem primi syllogismi, secundo majorem ejusdem, tertio deinde loco, quarto, etc. majores insequentium syllogismorum ordine collocari.

3° Singula præmissarum subjecta, excepto subjecto primæ, esse medios terminos syllogismorum, in quos sorites resolvitur.

(1) *De Categor.*, c. III

4° Tracyum qui contendit (1), non soritem ad syllogismum, sed syllogismum omnemque ratiocinationem ad soritem tanquam ad primitivam formam reduci, hunc, inquam, qui hæc contendit, neque syllogismi, neque soritis, neque ratiocinii analysim serio unquam instituisse (2).

283. Ut sorites recte concludat, duo hæc sunt potissimum cavenda, quorum primum ad qualitatem pertinet propositionum, alterum ad quantitatem :

1° *Cavendum ne inter propositiones affirmantes negans ulla subrepat.* Si enim una esset propositio negans, resoluto sorite, erumperet syllogismus vel habens præmissam unam negantem et conclusionem affirmantem, vel conclusionem latius patentem quam præmissæ ; si vero binæ essent negantes, syllogismum haberes cum binis præmissis negantibus

Multo magis cavendum est, ne omnes præmissæ negantes existant. Secus acervantur syllogismi, quorum omnes propositiones negativæ sunt.

Exceptiones tamen sunt duæ:

a) Præmissa illa, quæ proxime conclusionem antecedit, negativa esse potest, dummodo ipsa quoque conclusio sit negans. Ratio est manifesta ex formula resolutionis (282).

b) Si negatio in aliquo medio termino vel in omnibus contineatur (240, 2°), una soritis præmissa, vel omnes erunt in speciem negativæ, quin hoc rectitudinem conclusionis pervertat ; v. gr.:

Mundus non est immutabilis ;
Quod non est immutabile, non est æternum ;
Quod non est æternum, initium habuit :
Ergo mundus initium habuit.

2° *Nulla propositio sit particularis, nisi forte prima.* Quod si prima fuerit particularis, etiam conclusio particularis esse debet.

Ratio est quia secus resolutio soritis aliquem præberet syllogismum, in quo medius terminus bis particulariter assumeretur (282, 3°). Prima tamen soritis præmissa particu-

(1) *Logique*, c. 1 et 8.
(2) Cf. Gallupi, lez. LVII.

laris esse potest, quia primæ præmissæ subjectum medii termini locum nullibi tenet; ipsa autem est minor propositio (282, 2°), quæ potest in prima figura esse particularis.

* 284. A sorite de quo nunc locuti sumus, differt undequaque captiosa illa veterum sophistarum argumentatio, quam soritem vocant chrysippeum. Primus enim sorites ita vocatur, quia propositionum simul connexarum quidam quasi acervus est, hic autem eodem nomine designatur, non a propositionum acervo, sed ab acervo tritici, quo tanquam exemplo sophista utebatur. Assumpto enim acervo ex viginti v. gr. tritici granis, interrogabat, num grana illa pauca essent, an vero multa. Si pauca respondisses; subjiciebat, pauca fore etiam uno addito: quæ enim pauca sunt, unius duntaxat augmento fieri multa non possunt; tum addito tertio, quarto etc. eo perveniebat, quod cum multum reapse foret, te tamen fallaci illo condicto circumventum fateri cogebat, multa esse pauca. Quod si interroganti respondisses, viginti grana esse multa, ex eo principio quod multa, uno subtracto, multa esse pergunt, successivis subtractionibus te fateri cogebat, unum granum esse multa.

Cavillatio hæc tota innititur in eo, quod multa et pauca sunt indeterminatæ notiones: non enim certum quemdam numerum homines sanxere, qui postremus esset paucorum et primus multorum. At certe quæ pauca dicuntur, si unum addatur, non eodum modo pauca esse pergunt atque antea; multis vero additis, nullo modo pauca dicuntur; ita quæ multa. Quare pauca et multa semper diverso sensu in hoc sophismate accipiuntur (1).

ARTICULUS III.

De Dilemmate.

285. Argumentatio quæ dicitur *dilemma* a disjunctiva propositione derivatur. Est autem dilemma *argumentatio composita, in qua duobus disjunctive propositis adversario, ostenditur ex unoquoque membro aliquid contra ipsum concludi: unde infertur, hoc ipsum absolute concludendum esse.* Sic ex. gr. ar-

(1) Cf. Facciolati, *Log. Acroasi*, II.

guere licet contra scepticos, qui veritatem ullam ab humana mente cognosci posse negant:

Aut vestra ista propositio vera est, aut falsa.

Si vera est, jam falsum est veritatem inveniri ab homine non posse; quia aliqua veritas est a vobis inventa.

Si falsa est, iterum falsum est veritatem inveniri non posse; quia propositio quæ hoc affirmat, fatentibus vobis, est falsa.

Ergo quidquid dicatis, falsum est veritatem inveniri ab homine nunquam posse.

In hoc exemplo perspicis, integrum dilemma quatuor constare enuntiationibus, quamvis non semper omnes exprimi necesse sit.

Prima *disjunctiva* est.

Secunda est *conditionata-causalis:* assumit hæc primam disjunctionis partem; ex eaque concludit contra adversarium, rationem conclusionis afferendo.

Tertia idem exsequitur quoad alteram disjunctionis partem: quare est et ipsa *conditionata-causalis.*

Quarta demum id quod ex partibus hypothetice conclusum est, universim et categorice affirmat.

Quoniam disjunctio in hac argumentatione, duobus, ut plurimum, membris constat, idcirco hæc argumentatio dilemma nuncupatur. Quod si disjunctivæ membra plusquam duo exstiterint, argumentatio vocabitur *trilemma, quadrilemma* etc., et propositiones conditionatæ-causales erunt totidem ac disjunctivæ membra.

286. Tribus modis dilemma vitiosum esse potest.

1° Si divisio quæ fit in disjunctiva, non sit completa. Tunc enim adversarius habebit effugium.

2° Si quod infertur ex unoquoque membro, vitiose inferatur, aut solum cum probabilitate: in utroque enim casu elabetur adversarius, vel negando consequentiam vel deducendo oppositum probabile.

3° Si possit retorqueri. Fit autem retorsio dilemmatis, quum arrepta eadem disjunctiva, infertur e singulis membris conclusio opposita arguentis conclusioni, quod facile fit

quum talia membra proponuntur, ex quibus deduci potest ex parte utrumque simul oppositum, vel unum æque ac alterum probabile ostendi.

Exemplis afferendis supersedeo; suppetunt enim omnibus exempla vulgatissima.

* 287. Dicam potius quomodo dilemma ad syllogismum revocetur. Sit C conclusio adversarii, tum A es B membra propositionis disjunctivæ: hæc erit reductionis formula:

Si C *vera est, verificaretur vel stante* A, *vel stante* B;
Atqui nec stante A, *nec stante* B, C *verificatur*·
Ergo C *vera non est.*

Quæ formula, ut vides, est syllogismus conditionalis secundum figuram negantem (260, 2°). Nisi quod prima propositio non conditionalis solum est, sed *conditionalis-disjunctiva*, minor autem est *copulativa.* Quoniam vero utrique parti minoris sua probatio adjicitur, idcirco dilemma vocari posset syllogismus *hypothetico epichrematicus.*

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

DE METHODI NOTIONE.

288. Methodus est *via*, seu *ratio aliquid faciendi;* nimirum: *ordo servandus in operationum nostrarum serie disponenda, ut finem nobis præstitutum assequamur.* Pertinet ad logicam, ut agat de methodo, quæ servari debet, ut et ipsi veritatem assequi, et eam cum claritate et soliditate cæteris communicare possimus. Huc enim tandem redit tota recte judicandi disciplina, ut rationem tradat, viamque sternat, qua ad recta judicia pervenire dabitur. Quod si in omnibus quæ aliquantulum complexa sunt, necessaria methodus est, multo magis quum de veritate ac de scientia agitur. Pauca enim sunt quæ immediato obtutu, vel una eaque obvia ratiocinatione, in re scientifica deprehendimus; multo sunt plura, quæ longam observationum, comparationum, ac ratiociniorum seriem expostulant. In his autem, quæ mentis nostræ infirmitas est, facile contingit, ut a recto tramite deflectamus, ut hæreamus ancipites, ut iter jam emensum retexamus, aut saltem ut ipsa rerum multitudine ac varietate obruamur, nisi suo quæque loco disponere, ac tempestive advertere, expendere, in ususque nostros deducere noverimus.

Non hæc igitur supervacanea disputatio est, sed apprime utilis.

289. Scopus ad quem operationes suas ordinare potest intellectus, quum de veritate sive invenienda, sive proponenda agitur, duplex est: 1° ut quæstionem aliquam singularem circa datum objectum resolvat, resolutamve tueatur: 2° ut quæstiones omnes; quæ circa datum objectum occurrunt, expendens, systema quoddam cognitionum de eodem objecto constituat. Quæstio autem singularis circa datum objectum ita resolvi potest, ut vel ad certam conclusionem deveniatur, vel ad probabilem tantum. Argumentatio qua priore modo resolvitur quæstio, dicitur demonstrativa, altera

probabilis. De his omnibus aliisque, quæ cum his connectuntur, breviter et intra necessitatis fines agendum.

CAPUT II.

DE ARGUMENTATIONE DEMONSTRATIVA.

ARTICULUS I.

Quid sit demonstratio.

290. Argumentatio demonstrativa, seu demonstratio *est argumentatio legitima, quæ ex evidentibus præmissis veritatem aliquam evidentem facit.* Atque ex hoc demonstratio dicitur, quia conclusionis veritatem perspiciendam propemodum exponit: a cæteris autem argumentationibus non differt quoad formam, sed solummodo quoad materiam; eatenus nimirum, quatenus præmissas certas habet et evidentes. Sunt autem præmissæ evidentes, vel immediate, quum per se patent, vel mediate, quum per alias propositiones immediate evidentes jam demonstratæ sunt.

Ex quo vides, demonstrationem quandoque non una tantum argumentatione contineri, sed multiplici; quum nempe præmissæ ad demonstrandum assumptæ, per alias demonstrandæ sunt. Quævis tamen demonstratio ad aliquam propositionem immediate evidentem, quæque demonstrari non egeat, reducenda semper est.

291. Ex his facile intelliges, præmissas demonstrationis esse causas, quæ veram ac certam cognitionem conclusionis ex rei natura gignunt. Unde sequitur eas esse:

1° priores conclusione, quatenus veræ cognosci debent antequam conclusionis veritas cognoscatur; quod enim in alterius cognitionem adducit, prius illo cognosci debet.

2° notiores conclusione, quatenus menti se suadeant promptius ac facilius quam conclusio: secus verum non esset, eas evidentiam affundere conclusioni, certamque illam facere.

292. In demonstrationibus, præsertim mathematicorum, nonnulla usurpantur vocabula, quæ aliqua declaratione indigent. Sunt autem

Definitio. De hac suo loco diximus.

Propositio theoretica: hæc est quæ affirmat quid sit vel fiat, ut: *Triangulum est figura. Propositio practica*, quæ affirmat quid fieri possit, aut debeat, ut *Deus est colendus*.

Axioma est propositio theoretica indemonstrabilis, cujus veritas patet sola definitione terminorum. De hoc postea.

Postulatum est propositio practica immediate evidens ex sola terminorum definitione: v. gr. *potest ex puncto dato ad aliud punctum duci linea*.

Theorema est propositio theoretica demonstrabilis.

Problema est propositio practica demonstrabilis: v. gr. *Invenienda est summa seriei geometricæ*.

Lemma vel *porisma* est propositio, quæ assumitur ex alia scientia, a qua supponitur demonstrata. Assumitur autem, quia supponenda est tanquam vera, ut demonstratio proposita fieri possit.

Corollarium est omnis propositio, quæ a definitione, ab axiomate, ab alia propositione demonstrata ita fluit, ut ulteriori demonstratione non egeat.

Scholion dicit id omne quod propositioni subjungitur, ut ea illustretur historia, auctoritate, exemplo, ut usus doctrinæ tradatur, ut difficultates enodentur, etc.

ARTICULUS II.

Quotuplex sit demonstratio.

293. Nunc ad varias demonstrationis species. Duplici modo procedere potest demonstratio, directo nempe et indirecto; unde demonstratio *directa* et *indirecta*.

Demonstratio directa est, quum ostendimus prædicatum quæstionis convenire subjecto vel secus, per notas aliquas quæ sive subjecto sive prædicato certo insunt. Sic demonstro: *Deum non esse dependentem ab alio*, per hanc notam: *Causa prima*, quæ est de ratione subjecti:

Causa prima non est ab alio dependens;
Sed Deus est causa prima:
Ergo Deus non est ab alio dependens.

Demonstratio indirecta est, quum ex contradictoria propositionis probandæ conclusionem directe deducimus evi-

denter absurdam: qua re ostendimus contradictoriam assumptam esse falsam (229, 2°); adeoque propositionem a nobis probandam esse veram (190, 1° c). Sic v. gr. negantem : *Deum esse æternum* ita aggredior :

Quod non est æternum, ab aliqua causa productum est;
Sed per te Deus non est æternus:
Ergo Deus ab aliqua causa productus est; nempe :
Causa prima producta est ab alia causa priore: quod est absurdum.

Utraque hac via ad certitudinem de conclusione obtinendam devenimus, ut patet, et assensum extorquemus. Sed inter unam et alteram, hoc est discrimen, quod demonstratio directa ostendit quare conclusio sit admittenda, indirecta ostendit simpliciter esse admittendam: illa suadet affirmare, hæc absterret a negando; illa docet, hæc cogit.

294. Si medium spectes, quo demonstratio directa utitur, ea dispescitur in duas, quarum altera dicitur *a priori*, altera *a posteriori*.

Quam divisionem ut intelligas, animadverte, *prius* et *posterius* dici posse dupliciter, vel secundum cognitionum nostrarum ordinem, vel secundum ordinem rerum earumque objectivam dependentiam. Primum vocant ordinem *logicum* alterum *ontologicum*. Jam hoc loco *prius* et *posterius* non ad logicum ordinem, sed ad ontologicum referuntur. Nam in omni quidem demonstratione conclusio secundum ordinem logicum posterior est præmissis, ab iisque dependet; at non semper in ordine ontologico, veritas quæ in conclusione enuntiatur, ab eorum, quæ in præmissis continentur, veritate dependet.

Igitur quando veritas quæ est in conclusione, dependet secundum ontologicum ordinem a veritate eorum quæ sunt in præmissis, demonstratio dicitur *a priori*.

Quando autem in eodem ordine ontologico veritas quæ est in præmissis, dependet a veritate quæ est in conclusione, demonstratio dicitur *a posteriori*.

In illa subjectum conclusionis habet attributionem seu affectionem significatam per prædicatum, quia habet realita-

tem significatam per medium terminum : in hac e converso subjectum conclusionis habet quod significatur per medium terminum, quia habet quod exprimitur per prædicatum. Brevius : in illa medius terminus est ratio ontologica prædicati; in hac prædicatum est ratio ontologica medii termini.

V. gr. si demonstro : *mundum sapienti consilio administrari*, per hunc medium terminum, quod *a sapientissimo provisore regitur*; demonstrationem instituo a priori : ideo enim mundus sapienter administratur, quia a sapientissimo provisore regitur. Quum vero demonstro *terræ rotunditatem* ex umbra quam terra projicit in discum lunarem, quando fit eclypsis, demonstratio est a posteriori : non enim terra est rotunda, quia umbram projicit rotundam, sed e contrario ideo umbram projicit rotundam, quia ipsa rotunda est.

*295. Hinc intelliges, 1° quare Aristoteles (1) demonstrationem quæ a priori est, appellaverit *propter quid* (διότι), et eam quæ a posteriori est, *quia* (ὅτι). Nam in demonstratione a priori non solum manifestatur prædicatum conclusionis inesse subjecto; sed etiam ratio ontologica propter quam inest; in demonstratione vero a posteriori manifestatur solum, quod subjectum tale sit. Adverte tamen, Aristotelem demonstrationem *propter quid* appellasse eam solum, quæ fit per causam proximam; eam vero, quæ fit per causam remotam, rejecisse ad demonstrationem *quia*; ex eo quod cognita causa remota, nescimus proprie cur res sit, nisi per alias demonstrationes ad causam usque proximam immediatamque deveniamus. Sic v. gr. nescimus, cur sint phases lunares, si novimus lunam a sole illuminari, nisi etiam noverimus lunam esse corpus sphæricum, et respectivas positiones inter lunam, terram, ac solem variari.

2° Intelliges quoque, quando fieri possit demonstratio a priori, quando illa solum, quæ est a posteriori. Nempe quando ratio ontologica cur res sit, prior est etiam in ordine logico, et notior rationato quod ab ea dependet, demonstratio a priori locum habet. Quando vero, prout sæpe contin-

(1) I Post, c. X.

git, rationatum prius cognoscitur quam ratio ejus, necesse est demonstrationem ab illo ad hanc procedere.

3° Patet autem, utramque demonstrationem in iis solum esse possibilem, quæ necessario nexu in ontologico ordine copulantur, et ex ea solum parte, ex qua necessaria ad alterum connexio habetur. Six v. gr. a mundi existentia demonstramus Dei existentiam, quia mundus non potest aliunde procedere quam a Deo: at non e converso, ex Dei existentia mundi existentia demonstrari potest, quia non necessario Deus mundum condidit.

* 296. Ratio porro ontologica in duplici et ipsa ordine sedem habet; videlicet in ordine *physico* seu *existentiæ*, et in ordine *metaphysico* seu *intelligibilitatis*.

Ratio ontologica in ordine physico, est omnis causa proprie dicta relate ad suum effectum. Est autem causa hujusmodi quadruplex, videlicet *efficiens* quæ rem producit, *finis* cujus gratia res fit, *materia* ex qua fit, et *forma* qua determinatum esse res accipit.

Ratio vero ontologica in ordine metaphysico est essentia, seu definitio (125, 1°), relate ad attributa, et attributa quædam relate ad alia; quia intellecta essentia rei, intelligibile fit cur attributa quædam ad illam pertineant (57, 4°) ; et quibusdam intellectis attributis, alia attributa ex illis dimanant. Sic v. gr. ex eo quod homo est rationalis, patet esse liberum, et ex eo quod est liber, consequitur esse meriti demeritique capacem.

* 297. Restat ut et de demonstratione *regressiva* seu *circulari* mentionem faciamus. Hæc duplicem demonstrationem simul complectitur, *a posteriori* et *a priori*, quatenus per illam ascendimus ad cognoscendam causam, et causa cognita, ab hac ad effectum regredimur. Quæ quidem regressio non modo vitiosa non est, sed imo maxime perfecta. Etenim per demonstrationem a posteriori, causæ solum cognoscimus existentiam : qua cognita, causæ ipsius essentiam ac naturam speculamur, ac deinde per illam plenius ac distinctius, et cognitione vere scientifica, effectus naturam amplitudinemque cognoscimus. Sic v. gr. postquam ex mundi ordine

divinam providentiam demonstravimus, ex hac multo perfectius ipsum mundi ordinem cognoscimus, etiam, in iis quæ experientia non attingit, et rationis nostræ capacitatem excedunt.

ARTICULUS III.

De principiis demonstrationis.

298. Dicitur demonstrationis principium *omnis enuntiatio, quæ fundamenti loco assumitur ad demonstrandum*; quod nomen exinde habet, quod ab his enuntiationibus veluti ex fonte conclusionis scientia promanat. Sciendum est autem, principia quædam actu influere in demonstrationem, quædam virtute. Actu influunt principia, quæ ad demonstrandum diserte assumuntur, et hæc principia sunt demonstrationis præmissæ. Virtute vero, quæ ex natura ratiocinii, vel certitudinis, vel materiæ supponuntur; ut sunt principia identitatis et discrepantiæ (221), quibus omne ratiocinium innititur, principia item unicuique figuræ propria (252), principium contradictionis: *idem non potest simul esse et non esse*, et cæteræ primitivæ veritates, ex quibus omnis certitudo pendet. Et hæc quidem in omnem influunt demonstrationem: quædam vero influunt in demonstrationes tantum peculiarium scientiarum, ut v. gr. in totam mechanicam hoc fundamentale principium: *vires possunt exprimi per lineas*.

299. Principia demonstrationis quæ actu demonstrationem efficiunt, nam de his nunc loquimur, alia sunt immediata, alia mediata, nempe per alia principia jam demonstrata (290). Item alia sunt analytica, alia synthetica (146). De analyticis prius aliqua veniunt notanda, deinde aliqua de syntheticis.

1° In principiis analyticis prædicatum vel pertinet ad essentiam definitionemque subjecti, vel ab ea derivatur (146, 1,° a).

2° Principia analytica sunt universalia natura sua, et quidem universalitate metaphysica (163, 3°).

3° Sunt absolute necessaria, quatenus eorum oppositum

ubique, semper, in quavis hypothesi repugnat (146, 1° *a*).

300. Si principia analytica mediata sint, ab aliis principiis evidentiam suam ope demonstrationis mutuantur. Et quoniam infinitus processus non datur, ad aliqua tandem principia deveniendum est, quæ sint nota per se, nec medio indigeant quo demonstrentur. Hæc principia nota per se sunt ea, ex quibus ultimato omnis demonstratio procedit.

Illa porro principia sunt nota per se, quæ statim ac termini quibus constant intelliguntur, assensum mentis indeclinabiliter extorquent. Ejusmodi sunt illa, quorum prædicatum vel pertinet ad essentiam subjecti, vel ab ea immediate consequitur; ut hoc: *totum est majus sua parte*, id quod intelligendum est de essentiis, quæ nobis sunt cognitæ. Si enim essentia subjecti sit nobis incognita, ea quæ pertinent ad illam, experientia solum mediante innotescere possunt, ut in rebus naturalibus contingit.

301. Principia analytica ac nota per se, alia sunt *communia* omnibus scientiis, alia singulis *propria*. Communia sunt quæ non a docentibus accipiuntur, sed institutionem omnem doctrinamque prævertunt, ut quæ omnibus sponte affulgent, omnemque ad se intellectum rapiunt. Hujusmodi v. gr. sunt hæc: *Idem non potest simul esse et non esse. Quodlibet est aut non est. Quæ sunt identica cum uno tertio, sunt identica inter se*, etc. Talia potissimum pronuntiata vocantur *axiomata* h. e. *dignitates;* quia principem locum inter principia obtinent.

Alia vero sunt peculiarium scientiarum propria, quæ quidem immediate patent intelligenti subjecti definitionem; sed quia hæc non est omnibus naturaliter nota, idcirco et illa non omnibus nota sunt, sed a docentibus accipiuntur. Tale est illud geometrarum: *Omnes anguli recti sunt æquales*, et illud logicorum: *Duæ contradictoriæ non possunt simul verificari.* Principia hac vocantur ab Aristotele (1) *positiones*.

302. Principia quoque synthetica seu experimentalia, alia sunt *immediata*, alia *mediata*. Immediata sunt illa, quæ absque

(1) I Post, c. II.

ullo ratiocinio, experimentum sponte consequuntur. Quæ omnia sunt singularia, quia experimentum fit per sensus, hi autem nonnisi singularia attingunt.

Mediata illa sunt, quæ præter experientiam ratiocinii adjumento formantur, quæ et singularia, et particularia, et universalia esse possunt. Omissis singularibus et particularibus, in quibus nulla est difficultas, videndum quomodo per experientiam ad universalia principia assurgere possimus. Hoc fit per *inductionem*, de qua nunc est aliquid dicendum.

ARTICULUS IV.

De inductione.

303. *Inductio* (ἐπαγωγή), si hanc vocem pro amplissima sua significatione definire velimus, est *transitus omnis a singularibus ad universale.* Quoniam autem et universales ideæ sunt, et universalia judicia, alia est inductio qua a singularibus ideis ad ideam ascendimus universalem, alia qua a singularibus judiciis ad judicium universale provenimus. De prima non est nobis in præsenti sermo; de qua aliquid jam dictum est, quum de ideis universalibus ageretur (33), et de investiganda definitione methodo collectionis (136, 137).

Altera, quæ est transitus a propositione singulari ad universalem, in duplici differentia est. Vel enim fit transitus iste *per modum abstractionis* vel *per modum argumentationis.* Transitus per abstractionem locum habet in principiis analyticis, saltem in iis, quæ non sunt naturaliter omnibus nota (301): quatenus primo in aliquo singulari apprehendimus terminos, et terminorum identitatem, ac deinde universalitatem principii absolutam agnoscimus ; ut v. gr. prius cognosco domum esse totum, et conclave partem, ac domum esse conclavi majorem, ac deinde in hoc, et per hoc, omne totum esse majus sua parte. Hac in re singularia sunt occasiones, atque adeo requisita, ut intelligantur termini, et fiat illa reflexio, quæ ad formandum principium necessaria est, sed non sunt necessaria ad demonstrandam principii veritatem, quæ intellectis terminis patet per se. Inductione quoque

hac nunc omissa, venio ad eam quæ fit per modum argumentationis, quæque in principiis syntheticis locum habet.

304. Hæc igitur, quæ proprium sibi jam fecit inductionis nomen, *est argumentatio, per quam concludimus de subjecto universali id, quod de inferioribus ejus singillatim affirmavimus vel negavimus, experientia docente.* Est autem experientia externa, de qua sermo nobis est : *cognitio quævis ope sensuum comparata.* Quæ vel ultro se offert, vel consilio quæritur atque arte. Postrema hæc *observatio* dicitur, quum ad factum sensibile a nostra industria independens attendimus ; *experimentum*, quum factum industria nostra producitur.

Jam inductio nunc definita duplex est *completa* et *incompleta.*

Inductio completa est, quum de toto universali concludimus id, quod *de omnibus* inferioribus ejus singillatim affirmavimus vel negavimus ; ut si dicas : visus aliquando nobis est erroris occasio, auditus item et tactus, nec non gustus et odoratus. Ergo omnes sensus sunt aliquando nobis erroris occasio.

Manifestum est, inductionem completam argumentationem invictam esse et per se evidentem. Manifestum est item eam enthymemate contineri, cujus antecedens est enumeratio copulativa (83, 1°) propositionum, in quibus singulis inferioribus prædicatum tribuitur.

Si igitur subjectum universale vocetur U, inferiora ejus A, B, C... X, et prædicatum illis conveniens P, inductio completa per hanc formulam ad syllogismum reducetur :

Et A, *et* B, *et* C... *et* X *sunt* P ;
Sed omne U, *vel est* A, *vel est* B, *vel est* C... *vel est* X :
Ergo omne U *est* P ;

in qua medius terminus sunt enumerata inferiora ; quæ quidem enumerantur distributive in majori, disjuncte in minori, ut proprium est modi *Barbara* in prima figura.

305. Animadverte 1° inductionem hujusmodi non esse argumentationem sui generis, spectata forma ; est enim secundum formam purum putumque enthymema ; sed solum spectata materia.

* 2° Quum argumentatio dividitur in syllogismum et inductionem (1), divisionem hanc fieri ratione materiæ, non ratione formæ. Syllogismus enim opponitur inductioni, ut docet Aristoteles (2), in eo quod syllogismus adhibetur ad eas probandas conclusiones, *quarum est medium*, inductio autem ad eas, *quarum non est medium* : quia nempe in argumentatione inductiva extremum minus, et medius terminus sunt revera unus idemque conceptus, qui nihilominus diversimode exprimitur, ut patet ex dictis. Bis enim in sua forma universalitatis exprimitur, ac bis per subjectivarum partium enumerationem ; id quod sufficit ad habendam syllogismi formam.

306. Inductio incompleta fit, quum concludimus de universali subjecto id, quod de *multis* inferioribus ejus singillatim affirmandum vel negandum esse cognovimus.

Est argumentatio hæc non solum in omnibus physicis disciplinis usitatissima, sed etiam communium cognitionum vulgare instrumentum. Hoc enim argumento discimus illa, quæ nemo mortalium ignorat : *omne corpus sibi dimissum deorsum agi, omnes homines esse mortales, omnem ignem adurere*, et cætera hujusmodi, quæ certissima nobis sunt, quanquam inductione completa nemo in his uti possit ; non enim de omnibus ac singulis individuis quæ his principiis complectimur, experimentum sumere possibile est, sed solum de quibusdam.

Quomodo vero hæc sit legitima argumentatio, quamvis a quibusdam particularibus universe concludat, paucis accipe.

Primo experientia præcedat oportet, eaque habita circa plura individua, ex qua deprehendamus, variatis licet omnibus adjunctis, eamdem illis proprietatem, actionem, passionem, aut aliquid hujusmodi constanter et uniformiter convenire. Si hoc noverimus, concludere necesse erit, non fortuito, nec sine ratione constantem hunc et uniformem effectum haberi ; tum etiam non ab adjunctis individualibus,

(1) Arist. II, *Prior*. c. 29, et I *Post*, c. I.
(2) II, *Prior*, c. 29.

et variabilibus loci, temporis, rerumque circumstantium, effectum talem produci, sed a causa quæ in omnibus individuis observatis eadem viget, et constanter atque uniformiter operatur. Quæ causa cum alia esse nequeat, nisi ipsa individuorum natura, iterum concludemus, factum a nobis observatum ab ipsa individuorum illorum natura prodire. Et exinde dimanat conclusio universalis : id enim quod a quarumdam rerum natura procedit, omnibus universim quæ eamdem naturam habent, debet esse commune.

*307. Hinc liquet, 1° inductionem incompletam non esse argumentationem a syllogismo diversam; nisi quod non uno tantum, sed multiplici syllogismo continetur. Per tres enim syllogismos, quasi per quosdam gradus, a singularibus notatis ad universalem conclusionem attollimur. Sunt autem :

a) *Effectus qui, variatis licet adjunctis, sit constans et uniformis, a causa provenit constanti et uniformi* ;

Sed effectus quem animadverti in his individuis, de quibus experientiam habui, variatis licet adjunctis, constans fuit et uniformis :

Ergo effectus iste provenit a causa constanti et uniformi.

b) *Quod constanter inest pluribus et uniformiter, id ad eorum naturam reducitur* ;

Sed causa constans et uniformis effectus notati, debet esse aliquid, quod individuis constanter insit et uniformiter :

Ergo causa constans et uniformis effectus notati ad individuorum naturam reducitur.

c) *Quod a natura quorumdam individuorum procedit, commune esse debet omnibus omnino individuis, quæ eamdem naturam habent ;*

Sed effectus notatus in individuis istis, ab illorum natura procedit :

Ergo communis esse debet omnibus omnino individuis, quæ eamdem naturam habent.

2° Manifestum est, inductionem incompletam non posse dici syllogismum sine medio (1°, 305, 2°).

3° Ut inductio incompleta certam conclusionem suppeditet, certum esse debet, factum in pluribus notatum constans

fuisse et uniforme ; tum etiam non aliunde quam a natura provenire posse. Si unum aut alterum certum non sit, inductio incompleta probabilitatem solummodo gignit, majorem, vel minorem, prouti magis vel minus verisimile est, effectum observatum esse rerum naturæ adscribendum.

4° Quapropter quum agitur de actionibus liberis, quæ non a natura hominis determinantur ad unum, sed ab ipsius electione pendent, hanc unam conclusionem inductio suppeditat : homines in quibusdam adjunctis hoc modo potius quam alio, *ut plurimum*, agere solere. De cujus conclusionis certitudine alibi erit sermo.

308. Id quod propositio universalis per inductionem experimentalem formata exprimit, vocari solet *lex physica*, si ad entia irrationalia pertineat ; *lex moralis*, si ad rationalia. In quibus appellationibus, *lex* idem sonat ac *modus constans et uniformis, quem agens in agendo servat*. In entibus irrationalibus, quæ ex necessitate agunt, modus iste dicitur lex per analogiam, quatenus effectus nomine causæ denominatur: causa enim cujus vi constantia et uniformitas effectuum in unaquaque entium specie servatur, est lex omnium auctoris et gubernatoris Dei. In entibus vero rationalibus, modus constans et uniformis quem in agendo sequuntur, dicitur lex per similitudinem cum legibus physicis; sed additur *moralis*, ut ostendatur, non a natura talem modum necessario procedere, sed more, i. e. consuetudine, contineri.

*309. Inductiva igitur argumentatio propositiones syntheticas universales facit. Notandum est autem, propositiones quoque analyticas posse, ac non raro solere inductione probari sive completa sive incompleta : nisi quod in his singulæ partes tum observatione et experientia, tum demonstratione a priori (294) probari possunt. Inductionis in hoc genere completæ suppetunt passim exempla apud geometras, imo in quibusvis scientiis. Incompletæ per observationem algebra præsertim exempla præbet, quum vel formulas generales, vel formularum indefinitarum leges constituit.

ARTICULUS V.

De scientia.

310. Quoniam per demonstrationem scientia conclusionis acquiritur, admonet nos ipse locus, ut de scientia aliquid dicamus. Scientiæ vocabulum modo ampliorem, modo arctiorem significationem habet. Modo enim quamcunque cognitionem, modo cognitionem solummodo veram, quandoque veram et certam cognitionem ac demonstratione comparatam significat. Et hæc videtur esse communior hujus vocis acceptio: tunc enim aliquid scire dicimur, quum eorum quæ tenemus aut enuntiamus, rationem reddere possumus, quod quidem demonstratione fit (291, 294). Nihilominus apud philosophos pressiore adhuc significatione scientiæ vocabulo cohonestatur: 1° conclusio quævis, quæ per demonstrationem a priori, nempe per rationem ontologicam deducitur; 2° omne systema conclusionum demonstratarum, quæ circa unum objectum versantur. Prima scientia *partialis* dicitur, altera *totalis*. De hac postea. Scientia partialis definiri potest: *certa cognitio rei necessariæ per propriam causam.*

311. In qua definitione tria notanda sunt: 1° quid sit et qualis actus ipse sciendi; 2° cujusmodi sit objectum illius; 3° quænam ratio, per quam objectum cognoscit.

1° Actus est *cognitio* certa, nimirum firmo stabilique assensu rata. Per quod excluditur a scientiæ notione omnis apprehensio simplex, et omnis opinio, quæ incertum ac nutans judicium est. Hic porro actus habitum inducit, facilitatem nimirum, quæ ad actum reproducendum inclinat.

2° Objectum est *propositio*, *objective*, ut aiunt, *spectata:* nempe ut est connexio subjecti cum prædicato; quam veteres *enuntiabile* appellabant. Enuntiabile insuper *necessarium*, constans nimirum tali subjecto et tali prædicato, ut prædicatum subjecto ex necessitate conveniat. Quæ necessitas vel absolute ex rerum essentiis (299, 1°), vel ex suppositione sive physicarum legum sive moralium (308) exsurgere potest, ut alibi opportunius docebimus.

3° Ratio per quam hoc objectum cognoscitur, est *causa* ipsius *propria*, nempe ratio ontologica (296), eaque proxima et immediata (295, 1°). Qua definitionis particula excluditur omnis cognitio historica (Prol. II), experientia nempe et fides, omnis propositio immediata, et omnis conclusio deducta per demonstrationem, qua docemur solum quod res sit (295, 10).

* 312. Duo supersunt declaranda. Primum est, quid sit cognoscere per causam. Cognitio per causam hæc tria importat, quemadmodum docet Aristoteles (1); videlicet 1° ut cognoscamus causam proximam, ob quam res est; v. gr. si sermo sit de lunæ phasibus, diversas esse positiones respectivas solis, terræ ac lunæ; 2° ut cognoscamus id vere esse rei causam, nimirum rem ab hac causa in ontologico ordine dependere; si enim cognoscis id quod causa rei est, sed non deprehendis id esse rei causam, rem profecto per causam non cognoscis; ut si quis cognosceret variabilitatem positionum solis, terræ ac lunæ, sed nondum cognosceret hinc oriri statas lunæ vices; 3° ut cognoscamus, quod res propter talem causam aliter se habere non potest; videlicet ut necessitas enuntiabilis (311, 2°), quæcunque illa sit, per eam causam nobis explicetur.

* 313. Alterum, quod declarandum restat, est: perfectam scientiam non haberi nisi per causam, modo videlicet explicato.

Quod quidem suadetur 1° ex humanæ mentis natura. Mens enim humana non satis habet, si historicam cognitionem adepta fuerit, aut eam quæ ab effectuum observatione progreditur, sed insito quodam studio nosse desiderat, cur res ita sit; ita ut nativa hæc sciendi cupiditas quiescere non possit, nisi ubi rei causam mens detexerit. Illa autem perfecta scientia merito dicitur, in qua sciendi desiderium conquiescit; ergo cognitio per causam perfecta scientia jure nuncupatur.

2° Idipsum deduces ex rei natura. Perfectæ enim scientiæ

(1) I *Post*, c. II.

est, ut rem cognoscat secundum quod illa est. Sed res nor est nec potest esse, nisi dependenter a suis causis.

3° Perfectæ quoque cognitionis est, ut non solum apprehendat prædicatum inhærere subjecto, sed etiam quomodo inhæreat, num mutabiliter, an vero immutabiliter. Sed hoc, si principia per se nota excipias, cognosci nequit nisi per causam, quæ radix est et origo, ob quam inhæreat.

Illud porro necesse ut præ oculis habeatur, cognitionem hanc per causam non semper posse haberi : in physicis autem disciplinis cognitionem rei per causam haberi non posse, nisi antea per experientiam et inductionem natura rerum, ejusque leges compertæ fuerint. Qui secus egerunt, quique experiendi artem dedignati, physicam a priori construxerunt, illi ingeniosa mentis propriæ figmenta, non rerum naturam explicarunt.

ARTICULUS VI.

De scientiis totalibus.

314. Scientia totalis est, ut jam diximus (310), *systema conclusionum demonstratarum, quæ circa unum objectum versantur.* Ex quo patet, unitatem scientiæ ab objecti unitate determinari. Est autem unum generatim objectum, quod conceptu aliquo modo uno, vel una definitione continetur, habetque affectiones proprias, quæ per talem conceptum vel definitionem demonstrari possint. Sic omnes morbi unum constituunt objectum medicinæ, quia unica definitione generatim constringi possunt; et omne ens est unum objectum ontologiæ. quia unus est conceptus, quanquam sit analogicus.

315. Notandum porro, scientiæ unitatem non ab unitate materialis objecti, sed ab unitate objecti formalis (13) desumi; ab unitate videlicet rationis, sub qua objectum materiale cognoscitur, et affectiones demonstrabiles exhibet. Et hoc formale objectum dicitur respectu scientiæ, *objectum*, seu *subjectum attributionis.* Hinc quoniam unum idemque objectum materiale per plures suas affectiones potest cognosci, consequitur unum idemque objectum materiale plurium scientiarum objectum esse posse: sic corpora sunt objectum

geometriæ et mechanicæ, sed geometriæ ut extensionem habent, mechanicæ, ut quibusdam viribus prædita sunt. E contrario, quum diversa objecta materialia una idea specifica vel generica complectimur, ea omnia sub eadem ratione formali sciri possunt, unamque scientiam constituere, sicuti, v. gr. voces humanæ et rerum inanimatarum soni, sub una musica comprehenduntur, quia una idea soni continentur, ex qua pro utrisque leges consonantiæ et dissonantiæ eædem dependent.

316. Omnis scientia, cum sit demonstrationum complexio, prima quædam principia assumat oportet, quæ insequentium demonstrationum sint fundamentum, quæque ipsa non demonstret. Ex quo commune adagium: nullam scientiam sua probare principia. Desumit autem hæc prima principia ex objecti consideratione. Quæ quidem quandoque sunt nota per se, ut illud mathematicorum: *si ab æqualibus demas æqualia, residua sunt æqualia*, et his similia: quandoque vero demonstrabilia sunt, et ab alia scientia demonstrantur, quia ad proprium illius objectum pertinent. Sic v. gr. astronomiæ principia a mechanica demonstrantur, et principia musicæ ab arithmetica.

* 317. Ex his quæ dicta sunt, facile intelligere poteris, quid sit scientiarum subalternatio.

Dicitur generatim una scientia alteri subalternari, quatenus aliquo modo ab illa dependet, ad illamque refertur. Quæ subalternatio potest esse 1° *ratione finis*, quum objectum unius refertur ad objectum alterius, aliquo saltem modo, tanquam medium ad finem; ut scientia militaris subordinatur politicæ, et pharmaceutica medicinæ: 2° *ratione principiorum*, quum principia unius scientiæ sunt conclusiones in altera demonstratæ: 3° *ratione subordinationis logicæ*, quum nempe objectum materiale unius continetur sub objecto formali alterius, quo modo scientiæ omnes naturales ontologiæ subordinantur.

Quodvis porro objectum ad diversarum scientiarum objecta formalia contrahitur, vel per differentiam essentialem,

ut corpus ad corpus organicum, vel per differentiam accidentalem, ut numerus ad numerum sonorum.

Nota demum, subalternationem hanc logicam importare subalternationem etiam quoad principia, saltem pleraque, quum principia exoriantur ex objecti consideratione : non tamen e converso hanc illam inferre.

*318. Superest adhuc explicandum, receptissimum illud apud philosophos post Platonem principium : *scientiam omnem de universalibus tantum esse, non vero de singularibus.* In quo recipiendo nullam reperies difficultatem, si animadvertas, excepto Deo Optimo Maximo, cujus natura est essentialiter unica et nulla ratione multiplicabilis, singularia quæcunque non habere proprietates ullas a speciei proprietate diversas; et quæcunque illis accidunt, aliis pluribus in eadem specie accidere posse. Hinc quodcunque sit scientiæ objectum, hoc semper est ratio aliqua quæ pluribus communis est, vel esse saltem potest, uti sunt rationes quas consideramus, quum de sole v. gr. aut luna aut mundo disserimus. Quod si dicas singularia habere nihilominus differentias individuantes, quæ singularitatem cujusque constituunt, reponam in primis, singularitem cujusque, nempe id per quod unum differt intrinsece ab alio, non cognosci a nobis intrinsecus, sed solum per externas affectiones aut relationes (31); deinde etiamsi cognosceretur in se singulare, nihilominus scientiam quæ ex ea cognitione deduceretur, non fore rei singularis, sed communis; quæcunque enim ab ea singularitate necessario procedunt, non singularia, sed communia de se sunt, ut supra diximus.

CAPUT III.

DE ARGUMENTATIONE PROBABILI.

ARTICULUS I.

Prævia quædam.

319. Argumentatio probabilis est ea, *quæ ex utraque vel alterutra præmissa probabili concludit.* Est autem propositio

probabilis juxta Aristotelis definitionem (1), ea quæ vera videtur omnibus, aut plurimis, aut sapientibus, atque his vel omnibus, vel plurimis, vel spectatissimis; ut v. gr. : *Obsequium amicos conciliat*; quæ ab omnibus habetur vera; vel : *Veritas odium parit*; quæ omnibus sapientibus probatur. Hæc quoad externam, ut ita dicam, probabilis speciem; intrinsecus autem, in hoc differt propositio probabilis a certa et evidenti, quod cum non omnem abigat oppositi formidinem, non potest mentis assensum indeclinabiliter sibi vindicare, id quod propositionis certæ et evidentis proprium est. Tamen cum momenta pro se habeat minime spernenda, demereri sibi potest viri prudentis assensum, præsertim quum ita veritati similis est, ut vel omnibus, vel plurimis, vel saltem sapientibus se suaserit. Sed de hoc alias. Nunc satis est animadvertere, argumentationem probabilem a demonstrativa ex ipsa præmissarum natura in hoc differre, quod cum demonstrativa scientiam pariat conclusionis (310), probabilis conclusionem solummodo probabilem facit.

* 320. Vocatur argumentatio hæc ab Aristotele (2) *syllogismus dialecticus*, quia conclusio ad quam adducit, in utramque partem plus minus disputabilis est, id quod proprie significat verbum διαλέγεσθαι. Neque idcirco spernendæ cognitiones istæ, aut minori in pretio habendæ; in primis quia cognitiones probabiles aditum sæpe parant certitudini : deinde vero quia in multis, atque adeo plurimis rebus, tum ad humanum commercium, tum etiam ad nobilissimas disciplinas spectantibus, nulla suppetit demonstratio ex qua evidentes conclusiones procedant; in his ergo probabili argumento, si datur, contentos nos esse oportet.

* 321. Quemadmodum propositiones omnes evidentes ac certæ ad principia per se nota reducuntur (300), ita propositiones omnes probabiles ad principia per se probabilia reducantur necesse est. Est autem propositio per se probabilis, quæcunque propositio, quæ statim ac terminis cognoscuntur, absque ulteriori inquisitione aut confirmatione probatur; ut : *Quod in uno similium valet, valet in cæteris;* vel :

(1) 1 *Top.* I. — (2) *Ibid.*

Quod maxima pars eorum, qui in quavis arte periti sunt, dicit, id verum est; quæ sententiæ dicuntur *maximæ*, quasi *plusquam majores,* quia quælibet earum continet plurimas sententias magis particulares, quæ ad arguendum assumi possunt.

* 322. Item quemadmodum argumentatio demonstrativa alia est a priori, alia a posteriori, ita et probabilis. Omnis enim argumentatio probabilis, vel ad analogiam, vel ad hypothesim revocatur. Illa autem a priori procedit, hæc a posteriori. Quare loca omnia dialectica ad bina hæc reducuntur. De utroque aliquid.

ARTICULUS II.

De analogia.

323. Analogia i. e. proportio, ut supra diximus (68), est identitas rationum, quas duo habent ad alia duo. Hoc autem loco non de analogia simpliciter sermo nobis est, sed de argumentatione, quæ ab analogia ducitur. Quæ definiri ita potest: *argumentatio per quam ab una proportione nobis comperta, aliam proportionem non compertam inferimus.* Ex quo patet, analogiæ argumentum inductionem imperfectam merito vocari. Inductio enim a partibus ad totum genus procedit; analogia a parte procedit ad partem, quæ sub eodem genere utcunque contineatur. V. gr. video brutum cum homine quoad plura convenire in actibus ac motibus ad quorumdam objectorum præsentiam; concludo bruta convenire nobiscum, etiam quoad sensationes ab ejusmodi objectis excitatas. Hoc argumentandi genere passim utimur, ejusque ope cognitiones pene innumeras adipiscimur. Eloquentia, poesis, ceteræque artes quæ imitatione continentur, quo fundamento nituntur, quibus subsidiis juvantur, quibus normis reguntur, nisi analogiæ? Hinc physicorum systematum prima semina, ac celeberrima nostræ ætatis inventa eruperunt. Hinc scientiæ præsertim experimentales et practicæ, uti astronomia, medicina, politica, critica, philologia, primo addiscunt quæ observationes instituendæ sint, quæ tentanda experimenta, quæ hypotheses stabiliendæ. Neque aliud fere est sagacitas illa, qua experrectæ mentes veritatem pro-

pemodum odorantur, venatuque studioso prosequuntur, quam facilitas quædam et promptitudo analogias in analogiis detegendi, detectasque applicandi, ampliandi, confirmandi.

324. Principia quibus analogiæ argumentatio innititur, hæc fere sunt :

Quod in uno similium valet, valet in cæteris.
Quod non valet in uno similium, nec in cæteris valet.
Res similes effectus similes producunt.
Res similes proprietatibus similibus instructæ sunt,
Secundum similes typos conditæ sunt,
Similes fines habent,
Similibus legibus gubernantur, etc.
Dissimilibus dissimilia conveniunt.
Contrariorum contrariæ sunt causæ, etc.

Hinc deduces 1° Analogiam, si argumenti formam spectes, enthymema esse, atque ad syllogismum reduci ; id quod hoc pacto fit, v. gr.

Similes causæ similes gignunt effectus ;
Sed hæ causæ similes sunt :
Ergo similes gignunt effectus ;
Sed effectus causæ A, *quem cognosco, talis est ;*
Ergo et effectus causæ B, *mihi ignotus, talis est.*

2° Conclusiones e sola analogia deductas, intra probabilitatis limites ex se coerceri. In inductione siquidem, antequam concludamus de toto id, quod in singulis animadvertimus, certi sumus (306), eam proprietatem de qua agimus, ad naturam singulorum pertinere; at dum analogiæ argumento insistimus, minime nobis constat, eam proprietatem quam deducimus, ad naturam utriusque analogi se extendere, et e notis utrique communibus consequi ; sed hoc solummodo suadetur nobis ex convenientia quadam, quæ a supra positis principiis efflorescit. Jam duæ rerum classes, quamtumvis similes, cum tamen in quibusdam inter se discrepent, possunt et in ea proprietate, quam nos conjicimus utrique communem, et in aliis reipsa differre : præsertim cum naturæ ordo sit nobis magna ex parte inexploratus.

Cæterum quo plura sunt et notatu digniora ea in quibus duo conveniunt, eo major est probabilitas quam analogiæ argumentum suppeditat.

3° Hæc valent de analogiæ argumento per se spectato. Potest enim conclusio inde deducta, aliunde certa esse, vel per inductionem vel per alia argumenta demonstrativa.

4° Vix est cur moneamus, analogiæ argumentum quod modo describimus, a proportionibus arithmeticorum et geometrarum longe differre. Hi enim vel simpliciter notant proportionem duorum ad alia duo quæ per se evidens sit, vel demonstrant eam haberi; argumentatio vero hæc, a proportione cognita, aliam ex probabilibus principiis infert.

5° Ex quo postremo intelliges, quandonam proportiones *a majori ad minus, a minori ad majus, a pari a contrario* certas conclusiones præbeant, aut probabiles tantum.

325. In analogiæ usu hæc maxime vitia cavenda.

1° Contemptus, quo vitio laborant homines angustæ mentis, qui naturæ harmoniam et proportionum convenientiam non sentiunt.

2° Æstimatio nimia, qua quis analogiæ vim ac pondus pluris faciat, quam par est, ac contrarias demonstrationes illi posthabeat.

3° Nimia coarctatio, ut si quis animam sentientem brutis denegaret, quia bruta cum homine non undequaque conveniunt.

4° Nimia extensio, ut si quis e converso brutis intelligendi vim tribueret, vel Deo humanum corpus humanasve passiones.

326. Ad analogiam pertinent, quasi duæ species, *similitudo* et *exemplum*. Quæ duo in hoc differunt, quod similitudine utimur ad colligenda attributa vel effectus vel causas unius analogi, ex iis quæ sunt alterius; ut quum ex conditionibus quæ ad recte gubernandam navim in navarcho requiruntur, conditiones ad rempublicam administrandam necessarias colligimus; exemplo autem progredimur ab una re gesta ad aliam similem, quam fieri debere vel posse contendimus.

Quod si res non sit gesta, sed ficta, quæ tamen ut gesta narretur, exemplum dicitur *parabola* vel *apologus*.

Inductio quæ dicitur *socratica*, nihil est aliud nisi exemplorum congeries.

ARTICULUS III.

De hypothesi.

327. Hypothesis, seu suppositio, est *propositio, cujus veritas nondum demonstrata est, quæ tamen assumitur tanquam vera, quia aliqua facta commode explicat.*

Sic v. gr. physici existentiam ætheris subtilissimi quaquaversus diffusi, ejusque motus undulatorios assumunt, tanquam hypothesim, ad lucis phænomena explicanda. Hypothesium porro maximus est usus, in scientiis præsertim experimentalibus, imo quandoque ejus usus est plane necessarius, sive ut observationes experimentaque instituere possimus, sive ut ad factorum causas, quæ nondum evidentiæ luce claruerunt, aliquo modo accedamus.

Patet hinc hypothesim citra probabilitatis fines consistere. Argumenta enim omnia, quibus hypotheses probamus, his præmissis constant:

Si existeret hæc causa, talia facta nobis exhiberentur;

Sed talia facta nobis exhibentur;

Ergo? An deduces abrupte causam quam assignas, existere? At id vetat conditionalis syllogismi natura (262). Quid igitur inde concludere licebit? Hoc profecto, et nihil aliud, videlicet : *fieri potest, ut hæc causa existat.* Si tamen hypotheses omnes possibiles collectas habeas, ac demonstres esse omnes excludendas præter unam, quia hanc unam facta confirmant ; tunc profecto absolute concludes (263) : *hæc causa certe existit,* et hypothesis in thesim mutabitur.

* 328. Pro varia factorum natura, triplex est hypothesium classis : *physica, moralis, logica* seu *hermeneutica.*

Physica assumitur ad explicanda naturæ phænomena, quæ cum necessariis legibus regantur, ad irrationales causas immediate referenda sunt, mediate vero ad divinæ sapientiæ omnia ordinantis ac temperantis consilium : nisi factum

tale sit, ut immediate vel ad agens præternaturale, vel ad divinam omnipotentiam quæ prodigialiter intersit, referri debeat; in quo et nimia facilitas et nimia repugnantia philosopho cavendæ sunt.

Moralis locum habet in iis, quæ a libertate pendent entium intelligentium. Sic a signis actibusque externis ad propensiones hominum internosque sensus; a factis ad auctores facti, eorumque consilia, fines ac motiva agendi; a regnorum ac nationum historia ad causas fœderum, bellorum, civilium motuum, prosperitatis populorum ac ruinæ assurgimus.

Logica tandem sive hermeneutica in verborum ac sententiarum obscuriorum interpretatione versatur, et continetur auctoris sententia, quæ cum verborum significatione, usu loquendi, cæterisque scriptoris adjunctis sive internis, sive (101) externis conspiret.

329. Quæcunque vero sit hypothesis, ut ea probabilis evadat, hæ conditiones necessario requiruntur:

1ª *ut sit possibilis;* id quod exigit primo quidem, ut repugnantiam intrinsecam non includat; cujusmodi est hypothesis epicuræa materiæ improductæ, et casu in varia corpora digestæ: deinde vero, ut exploratis legibus, sive physicis sive moralibus sive hermeneuticis, aperte non opponatur (308).

Adverta tamen duo:

a) Hypothesim interventus divini immediati in explicandis iis, quæ contra naturæ ordinem fiunt, nulli legi physicæ opponi. Quanquam enim factum explicandum his opponatur, nulla tamen est lex physica, quæ vetet, Deum aliquando in rerum natura immediate et extra ordinem operari.

b) Hypothesim impossibilem quandoque usum habere, non ad explicanda facta, sed ad erroneas sententias evertendas (293).

2ª conditio est, *ut et hypothesis, et quæcunque ex ea deducuntur, nulli sive observationi sive experimento certo repugnent.* Ratio in promptu est.

3ª *ut omnia facta, ad quæ explicanda assumitur, commode explicet,* aut saltem ut plura ex iis explicet, ac cæteris, sive

per se sive per aliud, aliquando explicandis, inepta existimari non possit.

Hæc omnia physica præsertim scientia abunde declarabit, et conformabit exemplis.

CAPUT IV.

DE DISPUTATIONE.

ARTICULUS I.

* *De disputationis notione ac speciebus.*

330. Disputare dicimur, non quando nobiscum ipsi veritatem inquirentes taciti ratiocinamur, sed quando cum alio quopiam conferimus quod cogitamus, et ratiocinatione nostra aliquid illi suadere contendimus. Est itaque disputatio: *argumentatio unius ad alterum alicujus propositi ostendendi gratia.* Pro finis autem, quem nobis in disputando proponimus, diversitate, quadruplex est disputationis species.

1° *Apodictica* seu probans, cujus finis est, ut alicujus propositionis veritatem confirmet ac suadeat. De qua nihil est quod in præsenti addamus ad ea, quæ de argumentatione demonstrativa ac probabili dicta sunt. Illud unum commendare impensius hic juvat, quod est maxime necessarium, ut qui aliquid confirmare intendit, ante omnia idipsum quod probandum est, et ipse distincte intelligat, et verbis apte declaret, singulis terminis, quantum opus est, definitione illustratis, limitibus intra quos assertio continetur, clare constitutis, iis quæ supponi debent, in memoriam reductis. Quod si thesis probanda pluribus partibus constet, divisio fiat, et singulæ partes singillatim probentur.

2° *Elenctica* seu confutans, quæ adversam propositionem impugnat, nimirum ostendendo ejus falsitatem, vel contradictoriæ veritatem. In quo agendo pariter curandum in primis est, ut sententia refutanda bene intelligatur, et fideliter referatur. Idem dicatur de argumentis ab adversario allatis, quæ sunt singillatim subruenda. Subruuntur autem argumenta opposita, vel ostendendo in iis consequentiam desiderari, vel præmissas argumentorum refutando, vel earum

sensum distinguendo, ac simul probando quinam verus earum sensus sit, quinam falsus, tum etiam ex vero adversarii propositum non effici. Ex quo vides, elencticam disputationem apodicticam continere.

3° *Apologetica* seu defendens, quæ propositionem impugnatam tuetur, refutationem allatam disjiciens. In quem finem adversarii argumenta ad trutinam revocat, eorumque pondus elevare conatur.

Disputatio duorum, elenctica ex una parte, ex altera apologetica, *concertationem scientificam* constituit, quæ speciali nomine disputatio audit. De hac aliquid mox dicemus.

4° *Sophistica* demum seu litigiosa disputatio ea est, quæ hunc tantum finem sibi proponit, ut simulatæ sapientiæ gloriam aucupetur, ac simplices et imperitos perturbet, impediat, atque adeo in errorem pertrahat. De hac etiam inferius.

ARTICULUS II.

* *De quibusdam argumentationibus indirectis.*

331. Tam in refutando, quam in defendendo, argumentationes quædam seu responsiones indirectæ adhiberi solent, de quibus utile erit aliquid dicere. Porro quemadmodum argumentum *directum* vocamus illud, quod aptum et ordinatum est ad thesim inferendam, independenter ab alio medio ; ita *indirectum* dicimus, quod nec ordinatum est, nec aptum ad thesim per se colligendam, sed infert aliud, ex quo vel thesis probanda colligitur, vel saltem ejusdem refutatio obtunditur.

Inter indirecta argumenta recensendum est 1° argumentum *ab absurdo*, quo indirecta demonstratio continetur, ut supra explicavimus (293).

2° Argumentum *negativum*. Hoc utimur, quum nullum pro nostra sententia probanda medium adhibemus, at negamus contradictoriam pro se rationem ullam habere ; quo adversarium provocamus ad proponendum si quid habet, atque onus probandi in ipsum rejicimus. Huc spectant argumentationes illæ usu vulgatissimæ : *Omnibus perpensis nulla*

apparet in hoc contradictio. Hoc ergo est possibile.—Nulla causa potest assignari hujus effectus. Ergo hic effectus non datur. — Hoc gratis asseritur. Ergo impune negatur. — Nulla est hujus rei necessitas. Ergo non est admittenda. — Auctores qui de hoc facto potuissent ac debuissent mentionem facere, plane silent. Ergo factum non est credibile. Quæ tamen omnia caute, ac solerter adhibenda sunt, præsertim quum agitur de veritate communiter recepta, aut de re non satis explorata.

3° *Instantiam* afferre dicitur, qui propositionis objectæ universalitatem destruit, allata experientia contraria, vel particulari casu, in quo propositio vera non est. Huc referri quoque potest ea respondendi ratio, qua ostendimus, argumentandi formam ab adversario adhibitam recta non esse, eadem forma ad aliam materiam translata, in qua videlicet appareat manifesto, in adversarii argumento consequentiam desiderari.

4° Argumentum *ad hominem* struitur, quum ad nostram sententiam probandam, assumimus principia dubia aut falsa, quæ tamen ab adversario ut vera recipiuntur. Quæ argumentatio non quidem utilis est ad veritatem stabiliendam (229, 3°), sed in hunc solum finem adhibetur, ut adversarius secum ipse committatur, et vel ad sua principia neganda, vel ad nostram conclusionem recipiendam adigatur (229. 1° 2°). Sic ex. gr. contra mahumetanum vel lutheranum pugnare possumus auctoritate Mahumetis vel Lutheri.

5° *Retorsio argumenti* in hoc consistit, quod adversarius suum ipse argumentum solvere cogatur, quatenus vel ex principiis ab ipso adhibitis, vel ex conclusione quam ipse statuit deducimus aut falsum esse quod ipse verum putat, aut verum quod putat falsum, aut aliquid aliud colligimus, quod ipsi utcunque molestum sit. Ex. gr. sic arguimus contra eos, qui corpora esse negant : *Si corpora putas non existere, cur irruentem taurum, aut impendentem tibi declinas fustem ?*

6° *Inversio argumenti* fit, quum ex ipso medio, quod adversarius ad arguendum assumpsit, thesim nostram, quam ille impugnat, colligimus. Inversionem a chananæa muliere

Christus dominus benigne acceptavit, seu potius occasionem illi obtulit inversione utendi, aspera illa in speciem ac dura negatione : *non est bonum sumere panem filiorum et mittere canibus* ; cui mulier submisse reposuit : *etiam Domine ; nam et catelli edunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum* (1).

7° Argumentatio *per distractionem* fit, quando prætermissa responsione ad adversarii argumentum vel interrogationem, eum avertimus ad aliud, quod ipse explicare non potest aut non vult : ex quo tacite concludimus, mirum non esse, si et nos objectum nodum solvere recusemus. Ita dominus Jesus judæis perverso animo interrogantibus : *in qua potestate hæc facis ?* et ipse interrogando respondit : *interrogabo vos et ego unum sermonem... Baptismus Joannis erat e cælo, an ex hominibus* (2)? qua re protervos ad silentium redegit. Hoc argumento præterquamquod cum utilitate utimur adversus præfractos exploratæ veritatis impugnatores, juvamur etiam contra eos, qui difficilium rerum explicationi, licet probabili ac receptæ, non acquiescunt, vel ejus intelligendæ sunt incapaces, aut qui nimis sibi suæque scientiæ præfidunt, ac cæteros spernunt.

8° Argumentum *ad ignorantiam* est, quando adversarium lacessimus ad nostra dissolvenda argumenta, aut ad proferenda meliora. Quæ arguendi ratio, ut vides, nihil probat : ex eo enim quod alter ignorantia laboret, non sequitur opinionem meam veram esse. Idcirco hæc arma adhibere non expedit, nisi forte aliquando contra importunos et cavillatores.

9° Argumentum *ad verecundiam* adhibere dicimur, quum auctoritatis pondere adversarium opprimere aggredimur, ita extollentes nostræ sententiæ auctores, ut qui iis repugnet, tanquam stultus et arrogans traducendus videatur. Huic quoque argumento vix locus est in gravium virorum disputatione: nisi tamen auctoritas quam objicimus, omnino magna sit, et adversarius irrationabiliter refragetur.

(1) Math XV, 25. 27.
(2) Math. XXI, 24. 25.

10° Multo magis cavendum ab argumento, quod dicunt *ad invidiam*, quo adversarius risui aut odio exponitur, variis deductis ex ejus sententia consectariis, quæ vulgaria præjudicia offendant, aut hominum cupiditates exstimulent. Hanc pugnandi viam impostores omnes, ac perversi homines contra bonos viros, ut plurimum ineunt; sapiens autem, et qui causæ suæ fidit, nihil horret magis, quam ut a sedato rationis judicio ad cupiditatum tumultus provocet. Nihil tamen vetat, quominus perniciosa ac periculosa alicujus doctrinæ consectaria pacate ac fideliter, ubi opus sit, exponamus.

ARTICULUS III.

De sophismatibus.

332. Non quæcunque argumentatio, quæ recta non sit aut falso concludat, sophisma dicitur, sed *ea solum, quæ veri quamdam speciem habet, ac sub veri specie, ad falsum et absurdum adducit.* Ex quo sophismata fallaciæ quoque captionesque nuncupantur. Sophisma nomen a sophistis traxit; sophista vero longo jam usu idem valet ac homo simulatam sapientiam ostentans. Qui quidem homines, ubicunque intellectualis cultura viguit, nunquam defuerunt, neque adeo nostro hoc tempore desunt; in hoc tamen sophistæ nostri a veteribus differunt, quod olim ad hanc artem permovebantur homines, vel vana quadam disputandi libidine, vel ejus cupiditate gloriolæ quæ in rudibus confundendis facile comparatur; nostri vero ad majora tendunt, illudque sibi propositum habent, ut populorum mentes erroribus gravissimis imbuant, ac divinæ religionis, humanæque societatis fundamenta penitus labefactent. Tamen iisdem fere armis utrique iisdemque insidiis utuntur.

333. Sophismata quædam ex propria alicujus scientiæ materia desumuntur, in eoque fallaciam continent, quod propria alicujus scientiæ pronuntiata, quibus aliqua subest obscuritas, latius sumant quam accipi debeant, ex quo fit ut talia argumenta veris ac necessariis præmissis consistere videantur, quæ tamen, eo quo usurpantur modo, sunt plane falsæ. Hujusmodi est v. gr. principium illud: *Ex nihilo ni-*

hil fit, quo abutuntur qui rerum creationem negant: vel illud: *Ens infinitum omnem continet realitatem*, quo pantheistæ pugnant, et alia non pauca. Genus hoc fallaciæ vocat Aristoteles *syllogismum pseudographum;* quasi mendacis descriptionis et falsarium. Pertinet autem ad diversas scientias hujusmodi fallacias dissolvere, non ad logicam.

334. Ad logicam pertinet sophismata proprie dicta denudare, quæ nempe ex communibus quibusdam fontibus hauriuntur, et per omnem materiam serpere possunt. Fontes igitur horum sophismatum tredecim a veteribus numerantur; sex in vocibus, septem in rebus. Fallaciæ in vocibus hæ sunt: *æquivocatio, ambiguitas, compositio, divisio, accentus, figura dictionis*. In rebus: *fallacia accidentis, dicti simpliciter et secundum quid, ignorationis elenchi, petitionis principii, consequentis, non causæ ut causæ, plurium interrogationum.*

Fatendum est, non paucas ex his fallaciis adeo ineptas esse, ut nostro hoc tempore vix joci causa permitti posse videantur; quasdam vero adeo inficetas, ut ne in joco quidem sapiant.

ARTICULUS IV.

De sophismatibus in voce.

335. *Æquivocatio* est fallacia ex eo proveniens, quod unum nomen plura significet (64).

Æquivocatione usi sunt Romani contra Antiochum regem, qui cum dimidiam partem navium se cessurum spopondisset; naves omnes in duas dissecare partes coactus est. Vide alia exempla in 1ª syllogismi regula (233).

336. *Ambiguitas* est deceptio inde orta, quod una eademque oratio, diversas significat sententias (105). Ut si dicas; *Quod est Virgilii possidetur a Virgilio; Hic liber est Virgilii; Ergo hic liber possidetur a Virgilio*. Ubi illa oratio: *Est Virgilii*, primo significat habitudinem rei possessæ ad possidentem, ac deinde habitudinem effectus ad causam.

Diversas tum æquivocationis, tum ambiguitatis species invenies apud veteres (1).

(1) Cf. v. gr. S. Th. Opusc. XXXIX, quod est de Fallaciis.

337. Sophismata *sensus compositi et divisi* locum habent 1° in enuntiationibus modalibus; 2° in iis propositionibus, in quibus aliquis terminus pluribus constat partibus, per conjunctiones, *et*, *vel* ac similibus connexis; 3° in iis, in quibus aliqua vox cum diversis potest vocibus conjungi.

1° In modalibus sensus compositus est, quum prædicatum dicti (185) refertur ad formale significatum subjecti (73, 5°); sensus divisus, quum refertur ad materiale significatum ejusdem. In his sensus compositus potest quandoque ita veritatem habere, ut divisus habeat falsitatem, et viceversa: v. gr. quum dico: *impossibile est sedentem ambulare*, sensus compositus verus est; nimirum sedentem, quatenus sedet, ambulare non posse; sensus autem divisus est falsus; nempe eum, qui sedet, non posse aliquando surgere et ambulare. E contrario si dicam: *possibile est sedentem ambulare*, sensus compositus falsus est, divisus omnino verus.

2° Propositio, cujus unum extremorum pluribus constat partibus conjunctione *et* connexis, potest vel descensu copulato vel copulativo explicari (83). Item quum partes connectuntur conjunctione *vel* potest propositio explicari descensu disjuncto vel disjunctivo. Quando igitur hujusmodi propositiones descensu copulato vel disjuncto explicantur, sumuntur secundum sensum compositum; quum vero copulativo vel disjunctivo, assumuntur sensu diviso.

In his quoque propositionibns fieri potest, ut quædam veræ sint in sensu composito, falsæ in diviso, vel contra: v. gr. hæc: *Quinque sunt duo et tria*, vera est in sensu composito, nimirum: *Quinque sunt duo additis tribus;* falsa in diviso nimirum: *Quinque sunt duo, et quinque sunt tria;* ista autem: *Non omnis numerus est par vel impar*, vera est in sensu diviso: *non omnis numerus est par*, *nec omnis numerus est impar;* falsa in composito: *non omni numero prædicatum disjunctum convenit: par vel impar.*

3° In propositionibus, in quibus una aliqua vox cum diversis vocibus conjungi potest, si hæc intelligitur conjuncta cum ea voce, qui conjuncta apparet, vel magis apta est conjungi, oratio dicitur composita; secus divisa: v. gr. quum

dicis : *Qui nunc est mortuus, heri vivebat,* potest intelligere adverbium, *nunc*, connexum cum participio, *mortuus*, et sensum habebis compositum ac verum, vel cum verbo, *est*, et sic habebis sensum divisum, qui falsus est.

338. Ex triplici hac propositionum specie, eruitur fallacia sensus compositi, quum sensui diviso vero subrogatur compositus falsus: et viceversa fallacia sensus divisi, quum sensui composito vero subrogatur divisus falsus: v. gr. si quis dicat:

Possibile est prædestinatum esse peccatorem ; Sed peccator salvari non potest : Ergo possibile est prædestinatum esse eum qui salvari non potest. Vel : *Duo et tria sunt minora numero quatuor ; Sed duo et tria æquant quinque : Ergo quinque est minor numero quatuor*, in his sophisma erit sensus compositi. In his autem : *Impossibile est sedentem ambulare ; Sed judex sedet : Ergo impossibile est judicem ambulare. Qui nunc est mortuus, heri vivebat ; Sed nunc magnus Alexander est mortuus : Ergo heri vivebat*, fallacia erit sensus divisi.

339. Fallacia *accentus* oritur ex eo, quod eadem dictio diversimode pronuntiata, diversa significat : ut sunt v. gr. voces *pendere* (solvere), et *pendere* (suspensum esse) ; *edit* (manducat), et *edit* (in lucem emittit) ; *ara et hara* ; *qui es*, et *quies* ; item quæ serio vel ironice, interrogative vel assertorie pronuntiantur. Quæ omnia possunt quidem negotium facessere pueris audientibus, aut lectitare incipientibus ; possunt etiam leporis gratia quandoque adhiberi ; sed si quis vellet ita verbis ludere, ad irretiendum eos qui linguæ utcunque assueverunt, ac legere jam didicerunt, nonne se exhiberet egregie ridiculum?

340. Fallacia *figuræ dictionis* existit ex similitudine unius dictionis cum altera. Quæ incurritur primo, quum duo vocabula, quia similia sunt, easdem affectiones grammaticas habere censentur, quas tamen non habent ; ut quum puer qui latinitatem addiscit, putat nomen *frons* esse generis masculini, quia *pons* hujus generis est.

Pariter quum unum nomen quod significat ad modum unius categoriæ, puta substantiæ, ita accipitur ac si signifi-

caret per modum alterius, v. gr. qualitatis; quia unum nomen et alterum objectivam quandoque identitatem habent, ut in trita illa argutiola: *Quæcunque emisti commedisti*; *Sed carnes crudas emisti : Ergo carnes crudas commedisti*; in qua illud, *quæcunque*, quo substantiam significamus, ita accipitur ac si dictum esset *qualiacunque* ad qualitatem significandam.

Huc denique recidit omne sophisma, quod a mutata termini ejusdem suppositione desumitur.

ARTICULUS V.

De sophismatibus in re.

341. Sequitur ut de sophismatibus quæ ex rebus ipsis originem habent, aliquid adjiciamus.

1° dicendum de fallacia *accidentis*. Hæc oritur ex non attenta diversitate eorum quæ rei insunt per se, et eorum quæ insunt per accidens. Incurritur autem, quum quis existimat, omne id quod convenit aut non convenit rei alicujus accidenti, ipsi rei convenire aut non convenire, et viceversa: id quod non semper necessario verum est. Nota autem, accidentis nomine hoc loco venire id omne, quod aliquo modo a rei definitione atque essentia diversum est. Quare tribus modis hac fallacia peccari potest.

a) Quum ab eo quod contingenter plane ac variabiliter subjecto inest, ad subjectum ipsum procedimus, concludentes id quod est verum de uno, verum quoque esse de altero; ut si quis dicat: *Eum qui latet sub velo, non cognoscis*; *Sub velo est mater tua: Ergo matrem tuam non cognoscis*. Nota bene, hoc sophisma admitti ab iis omnibus, qui damna ex rerum abusu provenientia, rebus ipsis imputant; ex quo videbis, ipsum esse satis frequens apud homines malos, neque adeo rarum apud probos.

b) Idem sophisma admitti potest, quum id quod convenit proprietati, tribuitur speciei, et viceversa.

c) Et quum id quod convenit conceptui superiori (33), tribuitur inferiori et vicissim.

342. 2° Succedit captio *dicti simpliciter* et *secundum quid.*

Dictum *simpliciter* intellige id omne, quod dicitur sine ullo addito coarctante aut minuente (75); ut: *Plato est doctus:* dictum *secundum quid*, quod cum tali addito effertur; ut: *Petrus est doctus in arte pulsandi citharam.* Admittitur sophisma, quum a dicto simpliciter colligitur dictum secundum quid, vel viceversa. Ut si quis dicat: *Carnes manducare non nocet. Ergo non nocet ægroto.* Cui simile est argumentum illud carnalium quorumdam: *Licet christiano vesci carnibus: Ergo licet ei carnibus vesci feria sexta.* Sophismata hujusmodi mirum quam multorum vitam actusque regant.

343. 3° *Ignorantia elenchi* est sophisma, in quod impingere possunt, qui alterius sententiam refutant. Elenchus enim (ἔλεγχος), seu redargutio, est syllogismus certæ alicujus enuntiationis contradictorium colligens (330, 2°). Si quis igitur in redarguendo prætermittit aliquam ex conditionibus, quæ ad veram contradictionem requiruntur (193), ignorare dicitur elenchum. Ita v. gr. aberrant protestantes, quum catholicos accusant idololatriæ, eo quod sanctorum imagines ac reliquias venerentur; non enim docent catholici eum cultum esse sanctis tribuendum, qui divinitatis est proprius.

Hoc fallaciæ genus provenire potest

a) ex vera ignorantia status quæstionis;

b) ex astutia minime bona arguentis, qui cum probare non possit id quod illi probandum est, ad alia se confert probanda quæ adversarius non negat, et in his triumphat. Hæc dicitur *simulata probatio;*

c) ex fraude multo turpiore; quum nempe adversarii sententia mala fide profertur, ac dolosa interpretatione in aliam omnino commutatur, quæ falsa sit, inepta, absurda.

344. 4° *Petitio principii.* Principii nomine hoc loco intelligitur conclusio demonstranda, qui hæc ante omnia in disputationis initio proponitur. Tunc autem quis principium petere dicitur, quum idipsum quod probandum est, aliis verbis proponens, id sibi concedi postulat ; ut si quis probaturus aerem esse gravem, assumeret tanquam concessum,

aerem esse ponderosum, ut hinc propositum confirmaret. Vitium sane turpe, non tamen infrequens; præsertim ubi non stricta argumentatione, sed diducta oratione res agitur.

Nota autem, fallaciam hanc non peccare contra syllogismi formam, sed contra demonstrationis, seu probationis naturam. Nam in hoc sophismate, si cætera non desint, conclusio ex datis præmissis legitime sequitur, sed ex talibus sequitur præmissis, quæ non sunt conclusione notiores, imo quæ eodem modo ac conclusio ab adversario rejiciuntur, hoc ipso quod hæc in illis aperte contineatur. Et idcirco si quis has præmissas non aliunde demonstret, sed assumat et sibi vindicet, ipsam in his conclusionem petere dicitur. At quando præmissæ sunt immediate notæ, vel alias probatæ, vel ab adversario concessæ, etiamsi conclusionem neget, tunc certe principium non petitur, sed legitime imponitur.

345. Huc pertinet *circulus vitiosus,* in quem incidit qui duo quæ probanda illi sunt, ita demonstrat, ut primum demonstret assumpto secundo, et secundum assumpto primo. Ut si quis dicat : *Tellus non movetur.* Cur? *Quia movetur sol.* Optime; at cur sol movetur? *Quia non movetur tellus.*

346. 5° *Fallacia consequentis* est in eo, quod antecedens putetur concludi posse ex consequente, vel consequentis oppositum ex opposito antecedentis. Habet locum in syllogismis conditionalibus, ut jam suo loco notavimus (262).

347. 6° *Fallacia non causæ ut causæ* est sophisma decipiens in hoc, quod absurda et falsa conclusio adscribitur alicui propositioni, quasi ex ea deducatur, ex qua tamen vere non deducitur. Ita nugabantur olim veteres sophistæ, et nugari nunc possunt logicæ tirones. Multo magis cavendum est hoc sophisma, et multo est perniciosius, quum factum quodpiam alicui, sive rei sive homini adscribitur tanquam causæ, cum revera ejus causa non sit; et hoc supposito varia exinde deducuntur. Ut si quis imperii romani ruinam christianæ tribuat religioni, ea quod imperium romanum eversum est, postquam fuerat christianum effectum.

Generatim hoc sophisma admittitur, quum assumitur tanquam causa

a) id quod simpliciter præcedit vel comitatur effectum (*hoc post hoc, ergo ex hoc*). Huc pertinent nuntiæ mortis cometæ, et similia vulgi præjudicia:

b) id quod est mera occasio cur effectus ponatur. Ita quandoque homines virtutem justorum damnant, quia odia et insectationes excitat:

c) id quod est solum conditio, quæ ad effectus positionem requiritur, cujusmodi est fenestra, ad hoc ut cubiculum a sole illuminetur:

d) aliqua causa commentitia et sine ulla ratione excogitata. Huc reducuntur multæ veterum physicorum demonstrationes:

e) aliqua vox quæ nihil explicat, ut sunt *fatum*, *fortuna*, *qualitates occultæ*, *sympathiæ rerum*, etc.

Aberrationis hujus, qua nulla fortasse in humano intellectu frequentior, quadruplex radix est; videlicet ex una parte causarum ignoratio, earumque investigandi desiderium, ex altera mentis debilitas, quæ investigationis difficultate vincitur vel absterretur, et inanis quædam ambitio, qua impedimur quominus ignorantiam nostram fateamur: quibus omnibus non raro accedit pravum animi studium, et maligna mentis perversitas, vel circulatorum fraus.

348. 7° Sophisma *plurium interrogationum* exstruitur, quum plures interrogationes, quibus diversæ responsiones reddendæ sunt, ad modum unius proponuntur; unde fit ut qui unam responsionem reddit, erroris semper convinci possit. Ut si quis interroget: *Estne homo Cæsar et Pompeius?* Si reponis esse, sic arguet sophista: *Ergo non sunt duo, sed unus*. Si neges, ille colliget: *Ergo Cæsar non est homo;* vel: *Pompeius non est homo*. Profecto hæc sunt revera puerilia crepundia, quæque inter graves viros memoratu minime digna videntur. Nihilominus non raro contingit, ut in æstu disputationis et pueri et viri hac deceptiione capiantur; quia videlicet pacate ac tranquille respondere nesciunt.

ARTICULUS VI.

De scientifica concertatione.

349. Scientifica concertatio, quæ et disputationis nomen sibi proprium fecit, est disputatio duorum, quorum alter propositionis statutæ veritatem impugnat, alter tuetur (330). Initur autem, vel ut veritas investigetur vel ut error refutetur, vel ut de alicujus ingenio aut doctrina experimentum sumatur, vel ut mentis vires agone et lucta roborentur. Hujus utilitas semper magna est, si recto animo disputatio ineatur, ac recta methodo exigatur. In opinionum enim conflictu non raro deprehendimus quædam a nobis ignorari, quædam confuse cognosci aut non satis clare; assertiones quasdam esse limitibus circumscribendas, quasdam accuratius proponendas; notiones præterea multæ expenduntur et illustrantur; rationes quibus innitimur, vel vim suam produnt manifestiorem, vel si quid habent non satis firmum aperiunt; multæ interdum suboriuntur quæstiones, quæ dein privatæ meditationi materiam præbent ac scientiæ supellectilem augent. Ad hæc et ordinate cogitare discimus disputando, et judicare cum maturitate, et loqui cum proprietate. Ingenium fit subtilius, reflexio celerior, intelligentia promptior, industria oculata magis. Est ergo scientifica disceptatio unum ex mediis, quæ ad profectum in scientiis quam maxime conducunt.

350. Disputationis forma triplex est.

1° *Communis*, quæ liberum sequitur disserendi modum, quemadmodum in communi sermocinatione congressuque hominum, et in quotidianis colloquiis fieri assolet.

2° *Socratica*, quæ interrogationibus artificiose excogitatis, et apte sibi succedentibus adversarium quasi consulens expugnat: quatenus paulatim ac per gradus nec opinantem eo adducit, ut fateri cogatur assertionis, quam negabat, veritatem, aut ut secum ipse pugnans deprehendatur, atque ita suæ opinionis falsitatem agnoscat. Breve simul et efficax hujusmodi disputationis exemplum habes in evangelio (1),

(1) Matth. XXII, 42-46.

ubi dominus Jesus pharisæos convincit Christum ita esse hominem, ut sit etiam plusquam homo, et dominus hominis. « Quid vobis videtur de Christo? cujus filius est? Dicunt ei « David. Ait illis : quomodo ergo David in Spiritu vocat « eum dominum, dicens : dixit Dominus Domino meo : sede « a dextris meis..... si ergo David vocat eum dominum quo« modo filius ejus est? Et nemo poterat ei respondere ver« bum. » Hæc disputandi methodus dicitur socratica, quia Socrates ea potissimum usus esse fertur.

3° *Syllogistica* disputationis forma dicitur, quæ argumentationem omnem severa syllogismi aut enthymematis forma perpetuo constringit; quin tamen excludat, ubi opus sit, prævias interrogationes, quibus via atque aditus ad argumenta sternatur, aut propositionum quarumdam seu argumentationum expolitionem oratione liberiori. Hæc disputandi methodus etiam *scholastica* nuncupatur, et quia a philosophis mediæ ætatis, qui scholastici nuncupabantur, constanter usurpata est, et quia in scholis usurpatur adhuc, et usurpari debet. Nihil enim hac methodo accommodatius ad disputationis finem, nihil opportunius ad colligendos disputationis fructus, et ad vitia præcavenda quæ in disputationem obrepere possunt, nihil necessarium magis. Crede mihi : multi qui et voce et scripto et editis voluminibus putant se aliquam opinionem defendisse, aut aliquem adversarium confutasse, si adduci possent, ut quæcunque disputarunt ad syllogisticam formam exigerent, statim animadverterent, se forte eloquenter declamasse, erudite scripsisse, eleganter descripsisse, at simul a scopo aberrasse, nihil demonstrasse, nihil refutasse; imo forte nec quid demonstrandum aut refutandum sibi esset, clare percepisse. Crede iterum mihi : si hæc disceptandi ratio in rebus præsertim subtilioribus et implexis, aut in iis, quæ humanarum cupiditatum igniculos excitant, universim adhiberetur, multæ quæstiones quæ hinc inde agitantur, non agitarentur; multæ nullo negotio solverentur; multæ quæ solutæ putantur, insolutæ atque adeo insolubiles agnoscerentur; multi errores statim ac orti sunt extabuissent; præfidentia, clamores, iræ concertantium

vix locum haberent. Hæc omnia jam a suo tempore Leibnitzius perspexerat, et aperte profitebatur (1).

ARTICULUS VII.

De syllogistica disputationis forma.

351. Quia syllogistica disputatio frequentissime in scholis usurpatur, necesse est, ut quæ ad ejus praxim pertinent, breviter notemus, quæ tamen ex propria quisque experientia plenius addiscet. Prius igitur de munere defendentis, deinde de partibus arguentis.

352. Qui thesim defendit, audito opponentis argumento, totum semel repetat quam fidelissime, nullis additis animadversionibus : regrediatur deinde ad argumenti initium, et de toto argumento ac de singulis propositionibus judicet. Si in argumento consequentia desideretur, omittat judicare de præmissis, et consequentiam neget. Si vero argumenti recta sit forma, de singulis judicet propositionibus; *concedat* veram, falsam *neget* simpliciter, nec rationem addat negationis; onus enim probandi incumbit adversario; quæ ad rem non facit, *transmittat* vel *permittat*, ut assumatur tanquam concessa; si qua demum propositio ambigua sit, eam *distinguat* (105), concedens sensum propositionis verum, ac negans falsum. Quod si unum aut alterum distinctionis membrum aliquam adhuc offerat ambiguitatem adhibeat *subdistinctionem*. Datam distinctionem, nisi clarissima sit, declarabit et confirmabit. Si eum adversarius de quopiam interrogabit, repetat interrogationem semel atque iterum, ac respondeat sive affirmando, sive negando, sive permittendo, sive distinguendo.

353. Quoad distinctionem nota 1° ambiguitatem propositionis tum in medio termino, tum in extremorum altero latere posse. Si ambiguitas latet in medio termino, distin-

(1) « On trouvera plus souvent qu'on ne pense (en examinant les paralogismes » des auteurs), qu'ils ont péché contre les règles de la logique, et j'ai moi-même » expérimenté quelquefois, en disputant même par écrit avec des personnes de » bonne foi, qu'on n'a commencé à s'entendre que lorsqu'on a argumenté en forme » pour débrouiller un chaos de raisonnements. » *Nouveaux Essais sur l'Entendement humain*, liv. IV, ch. XVII.

guenda erit tum major, tum minor præmissa, atque ita distinguenda, ut quæ pars in majori conceditur, negetur in minori, et viceversa quæ in majori negatur, in minori concedatur : v. gr. huic argumento :

Quæcunque idea exhibet aliquid quod dicitur de multis, est universalis ;

Sed idea collectiva exhibet aliquid quod dicitur de multis :

Ergo idea collectiva est universalis,

in hunc modum distinctionem oppones: *Dist. Maj.:* Quæcunque idea exhibet aliquid, quod dicitur de multis *distributive*, est idea universalis, *Conc. maj.*; quæcunque idea exhibet aliquid, quod dicitur de multis *simul sumptis, Neg. maj.*

Idea collectiva exhibet aliquid quod dicitur de multis ; *Contradistinguo min.* : quod dicitur de multis *simul sumptis, Conc. min.*; *distributive, Nego min.*

Ergo etc. *Neg. consequentiam.*

Si vero ambiguitas hæret alteri extremorum, distincta præmissa in qua illud sedem habet, distinguenda erit eodem modo conclusio; consequentia vero distinguenda non est, sed concedenda secundum eum conclusionis sensum qui conceditur, neganda secundum eum qui negatur. Ex. gr. arguens sic opponat :

Actus quem voluntas impedire potest, non est necessarius;

Sed assensus legitimæ conclusioni est actus, quem voluntas impedire potest:

Ergo assensus legitimæ conclusioni non est necessarius.

Respondebis : *Concedo maj.; Dist. min.* : quando veritas præmissarum est dubia, *Conc. min.*; quando est manifesta, *Neg. min.*

Dist. consequens eodem modo.

Nota 2° subdistinctionem modo cadere in illum ipsum terminum in quem cadit distinctio, modo in alium. Hoc postremum si contingat, distinctio prima erit applicanda ubi redit primus terminus, secunda ubi redit alter. En exemplum :

Quod constat ex pluribus, potest dividi in partes;

Sed anima humana constat ex pluribus facultatibus:

Ergo potest dividi in partes.

Respondebis : *Dist. maj.:* Quod constat ex pluribus reipsa distinctis, potest dividi in partes, *Conc. maj.*; quod constat ex pluribus mente solum distinctis, potest dividi in partes, *Subdist. maj.:* in partes metaphysicas, *Conc. maj.*; in partes physicas, *Neg. maj.*

Contradistinguo min.: Anima humana constat ex pluribus mente solum distinctis, *Conc. min.*; rèipsa distinctis, *Neg. min.*

Dist. conseq.: Anima humana potest dividi in partes metaphysicas. *Conc. cons.*; in partes physicas, *Neg. conseq.* et *consequentiam.*

354. Quandoque negandum occurrit in aliqua propositione *suppositum*, i. e. aliquid quod aperte vel occulte assumitur tanquam subjecto conveniens. Si quis dicat ex. gr. : *Deus, quum esse cœpit, fuit infinitus*, supponit aperte Deum aliquando cœpisse. Si quis vero dicat : *Circulus quadratus est maximum miraculorum*, supponit occulte circulum quadratum esse possibilem.

355. Nunc ad eum, qui thesim impugnat. Is probe apud se determinato quæstionis statu, argumentum ita proponat, ut conclusio ejus sit propositæ theseos contradictoria; quod in primis necessarium est, ne uterque disputans operam ludat, atque ictus temere jaciat andabatarum more. Si tamen veritas id postulet, nihil obstat quominus arguens contrariam opponat. Attendat post hæc ad defendentis responsionem; si consequentiam ille aut aliquam propositionem neget, ea erit probanda; si vero distinctionem adhibeat, instaurandum erit argumentum, et in hoc maxime patet arguentis perspicacitas. Argumenti porro instauratio fieri potest tripliciter :

1° Impugnando ipsam distinctionemi, i. e. negando illatæ distinctioni locum esse, vel quod nulla sit sensus ambiguitas, vel quod conclusio sequatur, quocunque sensu accipiatur propositio distincta; v. gr. in distinctionem supra positam secundo loco (353, 1°) sic insurgere poteris :

Atqui sive veritas præmissarum sit dubia, sive sit manifesta,

assensus legitimæ conclusioni impediri potest a voluntate. — Ergo nulla distinctio.

Antecedens hujus argumenti et sequentium similium dicitur *minor subsumpta :* subsumpta quidem, quia argumentum resumit, minor autem, quia majorem conditionalem supponit.

2° Impugnando distinctionis applicationem, videlicet ostendendo partem negatam veram esse; v. gr. ut insistamus in eodem exemplo :

Atqui assensus legitimæ conclusioni potest impediri a voluntate, quando veritas præmissarum est manifesta. — Ergo stat difficultas.

3° Probando consequentiam, id quod fit ostendendo conclusionem fluere ex ea parte, quam adversarius concessit; in hunc modum :

Atqui si assensus potest impediri, quando veritas præmissarum est dubia, nunquam est necessarius. — Ergo stat consequentia.

Vel melius ita :

Probo consequentiam. Assensus per te non est necessarius, quando veritas præmissarum est dubia.

Atqui veritas præmissarum semper est dubia. — Ergo nunquam assensus est necessarius.

356. Notet insuper arguens 1° Si quando disjunctiva negetur, licere sibi ab adversario medium petere, nimirum ut assignet membrum disjunctivæ addendum, ut sit completa enumeratio.

2° Si adversarius neget universalem conclusionem, quæ inductionis ope collecta fuerit, petendum ab eo est, ut afferat aliquid, ad quod conclusio illa se non extendat : hoc vocant *petere instantiam* (331, 3°).

3° Animadvertat arguens, ne temere medium terminum mutet, sed illum retineat, quamdiu negata cum concessis eam connexionem habent, ut, his positis, illa quoque cum verisimilitudine inferri possint. Mutatur medius terminus, vel non probando quod negatum est, vel non instaurando argumentum distinctione disjectum.

4° Quum difficultas soluta est, ne urgeat cavillando, sed vel alium assumat medium, vel quæ illi supersunt argumenta extra formam exponat.

Et hæc ad disputantium institutionem dicta sufficiant, quæ ipsa exercitatio multo magis perficiet.

CAPUT V.

DE METHODI DIVISIONE.

ARTICULUS I.

De methodo analytica et synthetica.

* 357. Superest extremo loco, ut de ipsa methodi varietate dicamus, generatim tamen; minuta enim illa documenta, ex quibus ars sive discendi sive docendi constat, melius pro re nata, et ubi opportunitas se offert, traduntur, et exercitatione ipsa addiscuntur.

In objectis cognitionum nostrarum non possumus uno mentis obtutu quidquid cognoscibile habent, distincte et complete deprehendere: sed hausta per primum obtutum cognitione objecti confusa, necesse est ut iteratis actibus ad singulas partes accedamus, quibus successive consideratis, cognitionem distinctam assequimur. Hinc sequitur, in dati objecti consideratione alterutra nobis esse insistendum via.

Primo enim incipere possumus a totius consideratione, prouti hoc confusa cognitione primo attingitur, ut deinde per gradus illud resolvamus, partesque singulas inspiciamus, easque iterum resolvamus, donec ad ultima ac simplicissima elementa deveniatur. Secundo incipere possumus a simplicissimis objecti elementis, gradum successive facientes ad elementa magis composita, donec totum complectamur.

Utraque porro methodus, tam circa totum actuale (106), quam circa totum logicum (110) versari potest. Postrema methodus, si circa totum actuale versetur, vocatur juxta veteres *compositio* (σύνθεσις); si circa totum logicum, *divisio* (διαίρεσις); quia præcipua divisionis species est, qua superiores conceptus in inferiores distribuimus (114).

Methodus item altera respectu totius actualis, *resolutio* (ἀνάλυσις); respectu totius logici, *collectio* (συναγωγὴ) ab iisdem appellabatur.

Qui pariter ad compositionis methodum generatim revocabant transitum omnem a causis ad effecta; et viceversa progressum omnem ab effectis ad causas ad methodum resolutionis: quia nempe esse causatum et a tali causa procedere, una est ex notis seu partibus ideæ effectus.

358. Hæc veteres ex Aristotelis sententia (1). Sed recentiores compositionis ordinem et divisionis una voce compositionis complectuntur; quod mirum videri non debet: divisio enim totius logici verius compositio est quam divisio: fit enim additione differentiarum, quibus una cum genere species componuntur (37, 3°, 41). Pariter resolutionis methodum et collectionis, resolutionis methodum simpliciter appellant, idque ex ratione simili; quum enim ex inferioribus colligimus universale superius, revera inferiorum conceptum resolvimus, et neglectis iis in quibus differunt, communem solum notam attendimus.

Duplex igitur ex cognitionis methodus, *analytica* et *synthetica*. Illa a compositis ad magis simplicia, et a minus universalibus ad magis universalia progreditur; hæc a simplicibus ad composita, et a magis universalibus ad minus universalia vel singularia descendit. Quomodo duplex hæc methodus adhiberi possit in ideis per definitionem perficiendis, jam exposuimus (135, 136). Nunc dicendum est, quomodo utraque applicetur ad veritatem, quæ judicio continetur, inveniendam et explicandam (2).

359. Averte in primis, objectum quod considerandum suscipimus, tenere in judicio subjecti locum; prædicatum enim nihil est aliud, quam objecti illius nota, sive elementum. Subjectum igitur propositionis est totum actuale, cujus pars metaphysica (107) est prædicatum; est item unum ex

(1) V. Fonsecæ, *Institut. dialect.*, lib. VII, c. XXXIX.

(2) Cf. opus R. P. Ios. Romano S. J., cui titulis: *Elementi di Filosofia*, tom. I, part. II, c. VIII. Quæ sequuntur, ab eo magna ex parte deprompsimus. De methodo enim adeo feliciter disserit, ut nemo, quantum noverim, melius.

inferioribus prædicati, quia continetur in illius extensione.

Quibus animadversis, jam vides, quod si in propositionis veritate expendenda a *subjecti* consideratione exordimur, ut ad prædicatum ratiocinando deveniamus, a toto, a minus universali gradimur ad partem, et ad magis universale, adeoque methodo utimur *analytica:* quod si a consideratione *prædicati* initium ducimus, ut prædicatum reducamus ad subjectum, ordine inverso procedimus, ac proinde methodum amplectimur *syntheticam.*

360. Quando ratiocinatio, per quam a subjecto ad prædicatum, vel a prædicato ad subjectum devenimus, simplex est, unoque exprimitur syllogismo, utriusque methodi discrimen in verbali expressione vix apparet; nihilominus in ipso mentis opificio, et in mentalis ratiocinationis genesi, satis altera ab altera distinguitur. Possumus enim medium terminum tum a subjecti, tum a prædicati consideratione eruere, adeoque tum analytice, tum synthetice in ratiocinando procedere. In externa tamen expressione, quanam via usi simus per hoc ad summum significari poterit, quod præmissa minor majori, vel major minori præponatur. Quia vero regulariter et ut plurimum major minori præmittitur, idcirco syllogismus inter synthеticos mentis processus referri consuevit.

361. At quando inter quo ad conclusionem fit gradus, non unico ratiocinio sed plurium serie ratiociniorum continetur, utriusque methodi discrimen fit plane manifestum. Id quod in sorite, qui catena ratiociniorum est, facile demonstratur. Soritis enim quem supra (281) descripsimus, processus est evidenter analyticus.

In hoc enim exemplo v. gr.:

Qui cupiditates suas non coercet, multa desiderat;
Qui multa desiderat, multis eget;
Qui multis eget, inquietus vivit;
Qui inquietus vivit, miser est:
Ergo qui cupiditates suas non coercet, miser est,

subjectum conclusionis (*qui cupiditates suas non coercet*) suppeditat nobis medium (*multa desiderat*), per quod tandem

aliquando devenimus ad conclusionis prædicatum (*miser*).

Quod si processu synthetico eamdem conclusionem colligere velles, incipiendum tibi esset a prædicato (*miser*), sub quo, invento medio (*qui inquietus vivit*), devenires tandem ad conclusionis subjectum sub hoc medio constitutum (*qui cupiditates suas non coercet*). Unde sorites prodiret hujusmodi:

Qui inquietus vivit, miser est;
Qui multis eget, inquietus vivit;
Qui multa desiderat, multis eget;
Qui cupiditates suas non coercet, multa desiderat:
Ergo qui cupiditates suas non coercet, miser est,

qui sorites, ut vides, est omnino præcedentis inversio; atque ideo vocatur *regressivus*.

ARTICULUS II.

De methodo quæ servari debet tum in quæstionibus solvendis tum in propositionibus probandis.

362. Quum aliqua proponitur quæstio, quæ determinatæ solutionis sit capax, datur subjectum, et quæritur prædicatum; nimirum vel quæritur *an subjectum sit*, vel *quid sit*, vel *quale sit*. In his omnibus tuta ac naturalis via est, ut datum subjectum, ejusque cognitas proprietates attente consideremus, ut sic incognitas inveniamus. In quæstionibus igitur solvendis, methodum analyticam (359) natura ipsa suadet, eamque sequentes aberrare a proposito non possumus. Quod si quis syntheticam methodum sequi vellet, is raro et casu potius, quam certa ratione et via ad veritatem adduceretur. Cum enim prædicatum sit incognitum, is tentando solum et quasi conjectando procederet. Hinc methodus analytica methodus *inventionis* jure merito nuncupatur.

363. Quum vero quæstio jam resoluta est, et id unum agitur, ut inventa veritas aliis communicetur et suadeatur, tunc et subjectum propositionis probandæ cognoscitur et prædicatum; ac solummodo ostendendum est, unum de altero affirmandum aut negandum esse. Ad hunc autem finem tum analytica methodus, tum synthetica opportuna accidit. Cum

enim uterque terminus sit cognitus, cognita quoque sit via qua unus ad alterum reducitur, tam ab uno quam ab altero incipere tuto possumus. Duplex igitur dari potest demonstratio ac probatio, analytica et synthetica. Illa eamdem viam sequitur et eodem ordine, quam in invenienda veritate mens perlustravit; ista etiam eadem graditur via, sed ordine retrogrado; incipit enim inde ubi analysis desiit, et ibi consistit unde analysis incepit.

364. Utriusque processus discrimina in duplici sorite supra allato (361) clare perspiciuntur. Analytica enim demonstratio subjectum conclusionis comparat cum tertio, quod illo superius est; synthetica comparat conclusionis prædicatum cum tertio, quod illo est inferius. Analytica ostendit medium sub prædicato conclusionis contineri; synthetica ostendit sub medio contineri subjectum conclusionis. Illa a subjecti consideratione ascendit ad enuntiata semper universaliora, donec menti occurrat principium aliquod, quod suppeditet prædicatum subjecto quæstionis conjungendum; hæc a prædicati consideratione descendit ad enuntiata semper minus universalia, per quæ ratiocinatio ad propositam materiam semper accedit proprius, donec deveniat ad aliquod principium, ex quo eruat quæstionis subjectum. Hæc sunt genuina methodi utriusque discrimina. Cæterum utraque methodus definitiones adhibet, utraque axiomata pro opportunitate proponit, utraque ad syllogismi formam reducitur. Una pariter et altera a notioribus exordium sumit, nisi quod ea a quibus exorditur analysis, notiora sunt conclusione, quia clarius pertinent ad notionem subjecti; ea vero a quibus exorditur synthesis, notiora sunt conclusione, quia clarius pertinent ad notionem prædicati. Huc igitur semper redeundum est, utriusque methodi discrimen in eo esse positum, quod altera a subjecto incipiat, altera a prædicato.

365. Utraque methodus, ut diximus, ad demonstrandum utilis est; synthetica nihilominus, ut plurimum, opportunior. Etenim et expeditius et lucidius exhibetur, et facilius suadet, ac memoriæ magis inservit, ut quæ totam deductio-

num suarum seriem uno veluti obtutu, jam ab ipsis initiis contemplandam offert. Hinc quemadmodum analysis methodus *inventionis*, ita synthesis methodus *doctrinæ* communiter audit.

ARTICULUS III.

De methodo in scientiis adhibenda.

366. Duplex hac in re, ut in præcedenti articulo, sese offert quæstio: 1° quænam methodus adhibenda sit ad scientiam totalem (314) inventione comparandam: 2° quænam in ea tradenda sit opportunior.

Ad primam quod attinet, nosti scientiam totalem contineri cognitionum systemate, quæ circa unum aliquod objectum versentur. Ad hoc autem primo necessaria est analysis. Ut enim de uno objecto cognitionum multiplicitas habeatur, resolvendum est veluti in partes ipsum objectum, partesque sunt successive investigandæ. Sed quemadmodum disjectæ objecti partes non sunt ipsum objectum, ita partium earumdem sejunctæ cognitiones, objecti cognitionem non constituunt. Necesse est ergo, ut per partitionem acquisita cognitionum multiplicitas, in unius systematis aptam accommodatamque compagem coalescat et componatur. Hoc autem exsequitur synthesis, quæ iter ab analysi emensum relegens, ac partem cum parte componens, mutuas partium et inter se et cum toto relationes deprehendit, supremumque principium quo omnia connectuntur, elicit, atque hoc pacto objecti cognitionem perficit. Igitur in scientiarum inventione analysis præcedere, synthesis succedere debet.

367. In tradendis autem scientiis vel eadem hac via progredi possumus, vel etiam methodum amplecti omnino syntheticam. Hanc nos in his logicæ elementis tradendis secuti sumus.

Animadvertendum tamen est, hanc ipsam tradendæ scientiæ methodum differre a methodo singularum propria demonstrationum, quæ in scientia continentur. Methodus enim tradendæ scientiæ analytica est vel synthetica, ratione ordi-

nis quo in objecti consideratione procedimus; methodus autem peculiaris demonstrationis, ratione ordinis quem in peculiari veritate suadenda tenemus. Potest igitur tota scientia synthetice tractari, ac demonstrationes continere tum analyticas tum syntheticas; id quod et in his elementis nostris facile deprehendes.

368. Sed jam de hac prima logicæ parte satis. Equidem hæc ipsa minutiora fortasse ac plus æquo longa non paucis visum iri scio. Sed, ut ingenue fatear quod sentio, felicem oppido me reputarem, si nullam præterea accusationem hæc qualiscunque lucubratio mereretur. Nam et accusatio isthæc mihi communis erit cum viris doctissimis, quibuscum ego nullo modo sum comparandus; nec vero abhinc multum arbitror fore, ut quæ huc congessi, in logica institutione nimia nemini, deinceps forte pluribus pauca et jejuna videantur. Hæc enim via modo itur. Satis nimium erravimus: jam licenter vagatos esse diu piget; et ut certam possint viam rursus inire, regredi homines malunt aliquantulum, quam temere progredi.

LOGICÆ

PARS ALTERA

QUÆ EST CRITICA.

---

369. Gradum nunc facimus ad considerandas extrinsecas rationis normas, quæ ab objectis exsurgunt. Rectitudo autem mentis comparate ad objecta *veritas* dicitur. Itaque agendum primo nobis erit de veritate ejusque assecutione: tum de mediis quæ ad veritatem assequendam menti suppetunt ; ac demum de criterio, seu indicio, cujus ope veritas a falsitate distinguitur.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

DE VERITATE AC FALSITATE.

ARTICULUS 1.

De veritatis ac falsitatis notione.

370. Veritas est *adæquatio intellectus et rei.* Hæc veteribus receptissima veritatis descriptio, qua nulla melior, omnem comprehendit veritatem, sive sit rerum, sive cognitionis, sive sermonis. De veritate rerum alias acturi, hic de veritate cognitionum agemus, quæ et *veritas intellectus*, et *veritas logica* dici solet. Qua in tractatione etiam de veritate sermonis, quantum ad logicam pertinet, aliquid erit innuendum.

371. Veritas igitur est in intellectu, secundum quod intellectus rem intellectam adæquat, nempe secundum quod habet conceptus objectis conformes. Quamobrem ratione veri-

tatis logicæ, ut ait ex Aristotele s. Thomas (1), intellectus se habet ad objectum *sicut mensuratum ad mensuram*. Non enim intellectus veritatem habet, quia res ipsi conformantur, sed quia ipse rebus conformatur. Quare veritas logica in specie definitur : *conformitas mentis cum objecto.*

372. Veritatis oppositum est falsitas, videlicet *difformitas intellectus ab objecto*. Sed, ut intelligas quænam difformitatis ratio falsitatem constituat, animadvertendum est, inter intellectum et rem duplicem difformitatem esse posse; *negativam* scilicet ac *positivam*.

Negativa difformitas in eo est, quod intellectus totam rei intelligibilitatem conceptu suo non exhaurit, sed tantum ex aliqua parte; ut quum de auro cogitas tanquam de metallo fulvi coloris. Positiva autem difformitas tunc datur, quum intellectus objecto non conformatur ex ea parte, secundum quam illud exprimit, nempe quum objecto detrahit id quod habet, vel tribuit quod non habet; ut si quis cogitaret Deum esse corpus. Difformitas igitur negativa est inadæquatio cognitionis cum objecto *materiali* (13), in quod tendit cognitio; positiva est inadæquatio cognitionis cum objecto *formali*. Objectum autem formale est proprium cognitionis objectum. Itaque negativa difformitas cognitionem a proprio ejus objecto difformem non facit; adeoque non est dicenda falsitas, sed potius ignorantia quædam, quæ privative, non contrarie (31, 2°, 3°) cognitioni opponitur. Ut speculum planum etiamsi totius corporis non referat imaginem, sed capitis tantum et summi pectoris, non idcirco dicitur falsam exprimere imaginem, sed solum objectum non totum exprimere. E contrario speculum concavum vel convexum, quia id ipsum quod de objecto repræsentat, deformat vel augendo, vel minuendo, idcirco falsam dicitur offerre imaginem. Sic igitur *falsitas est solum in difformitate positiva*, per quam inter cognitionem et proprium ejus objectum vere discordia constituitur. Et hæc difformitas opponitur cognitioni contrarie.

(1) In I *Periherm.*, l. 3.

ARTICULUS II.

De veritate idearum ac judiciorum.

373. PROPOSITIO I. *Veras dicimus ideas, vera judicia. Sed non eodem modo utrique operationi veritas adscribitur.*

In primis certum est non modo judicio, sed etiam ideæ suam competere veritatem. Si enim idea suo objecto conformis est, hoc ipso vera est. Potest autem idea suo objecto conformis esse: nam est objecti repræsentatio et similitudo, qua objectum in mente percipientis exprimitur. Ut igitur imago potest esse suo prototypo conformis, ita quoque idea suo objecto; quod et loquendi usus confirmat. Ex hoc patet etiam quo sensu ideæ dicantur veræ; nempe quatenus proprium objectum ita exprimunt, ut hæc expressio sit illi conformis.

374. Judicium spectari potest ac debet 1° *objective*, ut est enuntiabile aliquod, seu connexio prædicati cum subjecto: 2° *subjective*, ut est actus mentis affirmantis.

Judicium objective spectatum verum dicitur, si res quam subjectum repræsentat, se habeat ut enuntiatur affirmative vel negative: falsum e contrario, si res quam subjectum repræsentat, non se habeat ut enuntiatur. Animadvertere enim debes, subjectum in judicio locum tenere rei prouti est in se; prædicatum autem poni ut mentis conceptum, quo res illa exprimitur (151); unum autem reduci ad alterum per copulam, quæ est identitatis seu diversitatis signum (1). Unde fit, ut relatio inter prædicatum et subjectum exhibeat relationem inter intellectum et rem; adeoque si v. gr. in judicio affirmante prædicatum relatum ad subjectum, illique applicatum, est ei conforme, jam inter judicii terminos sit relatio adæquationis, seu veritatis, si secus, relatio inadæquationis, seu falsitatis.

In judicio igitur est veritas vel falsitas tanquam relatio inter subjectum et prædicatum.

* 375. Hinc colliges: 1° veritatem esse in judiciis affirmantibus eodem modo, ac identitas objectiva; et in negan-

(1) V. S. Th. *Summæ*, I, p. XVI, a. II.

tibus eodem modo, ac objectiva diversitas : nam et hæc et illa est in enuntiabili, tanquam relatio inter subjectum et prædicatum.

2° Imo judicii affirmantis veritatem idem plane esse, ac objectivam subjecti et prædicati identitatem ; et veritatem judicii negantis idem esse, ac objectivam utriusque diversitatem.

3° Patet quoque, quid sit discriminis inter idearum ac judiciorum veritatem. Veritas enim ideæ est, ejusdem affectio relativa ad proprium objectum; veritas judicii est relatio inter ideam et objectum cum quo componitur, per compositionem expressa. In ideis veritas est propemodum latens, quia non advertitur; in judicio est tanquam objectum cognitum et affirmatum. Idcirco enim fit, aut certe fieri debet, subjecti cum prædicato compositio, quia hujus præ illo veritas advertitur (145, 3°).

4° Ex his item intelligitur cur propositiones veræ, non item ideæ *veritates* dicantur; nempe eodem sensu, quo una quantitas relata ad alteram per signum æqualitatis, dicitur a mathematicis *æquatio*.

5° Postremo et illud colligere licebit: veritatem ubique et apud omnes eamdem esse: nec quod in una mente verum est, falsum in altera esse posse. Etenim idea quæ ad aliquod objectum refertur, vel est conformis illi, vel ab illo difformis. Si conformis est, quæcunque sit mens quæ judicat, erit in ea veritas; si difformis est, erit in ea falsitas.

376. Judicium subjective spectatum non dicitur logice verum aut falsum, sed *rectum* aut *erroneum*. Si enim dicas verum affirmandi actum, id intelligi solum poterit de veritate quæ rerum propria est, nempe quod actus ille habeat omnia quæ ad affirmationis naturam requiruntur. Affirmatio igitur nec vera est logice nec falsa, sed ad veritatem vel falsitatem logicam, quæ in enuntiabili continetur, tendit, et alterutram amplectitur ; et in hoc dicitur *rectum* vel *erroneum*. Rectum, quum enuntiabile verum format ; quia per hoc ideam refert ac reducit ad proprium ejus objectum ; et sic agens recta propemodum incedit via, quia juxta suam

regulam agit. Erroneum, quum enuntiabile falsum format: quia sic ideam a proprio objecto detorquet, et alteri applicat objecto, cum quo conformitatem non habet; atque in hoc a scopo deflectit, et a sua regula aberrat.

Hinc *erroris* definitio, videlicet: ***mentis assensus, quo vel negamus conformitatem eorum, quæ sunt conformia, vel affirmamus conformitatem eorum, quæ sunt difformia.***

* 377. Propositio II. ***Falsitas est graduum capax; veritas autem et ipsa gradus habere potest, non quidem respectu objecti formalis, sed respectu objecti materialis.***

Potest nunc illa solvi quæstio: utrum veritas et falsitas sint graduum capaces, ita ut una idea vel propositio vera magis quam altera, aut magis falsa dici queat, an non. Et de falsitate quidem responsio in promptu est. Cum enim falsitas sit quædam inæqualitas, facile intelligitur in uno conceptu majorem difformitatem ab aliquo objecto, quam in altero posse haberi. Ita v. gr. æstimatur errare magis qui dicat, *solem esse minorem terra*, quam qui dicat, *esse illi æqualem.*

Aliter videri posset dicendum de veritate. Veritas enim æqualitas quædam est, in qua nec magis, nec minus locum habet. Nihilominus usus communis fert, ut unum altero verius existimetur. Quæ duo ut concilientur, adverte, ideam posse considerari tum respectu sui proprii objecti, quod est formale, tum respectu objecti materialis. Respectu objecti formalis, non potest esse illi magis aut minus conformis; nam illud ex toto semper repræsentat. Respectu autem objecti materialis potest una idea plus aliquid de illo exprimere quam altera; sic illa erit verior quam ista; ut v. gr. idea quæ *Petrum* exhibet ut *hominem*, verior est ea quæ exhibet *illum* ut *animal*. Ita quoque judicium hoc: *Petrus est homo*, verius erit illo: *Petrus est animal*. Et hi dici possunt veritatis gradus *secundum extensionem*. Alio insuper modo unum judicium altero verius esse potest, si nempe major sit in uno necessitas, quam in altero. Ita verius dici potest hoc judicium: *Deus est sapiens*, quam illud: *Plato est sapiens*; quia magis repugnat prædicatum primæ propositionis non esse

conforme suo subjecto, quam prædicatum secundæ. Sic veritas gradus habet etiam *secundum firmitatem.*

ARTICULUS III.

Utrum in intellectuali apprehensione falsitas esse possit.

378. Propositio III. *Omnis intellectualis apprehensio, per se spectata, falsitatem in intellectum inducere nequit.*

Ut hoc demonstretur, prænotandum, 1° rectam esse apprehensionem, si mentem informet conceptu, qui proprio apprehensionis objecto sit conformis. Apprehensionis autem objectum proprium est id omne quod menti se sistit, et prouti menti se sistit.

2° Loquimur de apprehensione per se spectata; i. e. remoto quocunque influxu antecedentis judicii, de quo postea.

379. Probatur propositio.

1° Mens percipiens vel exprimit in se objecti, quod percipit, similitudinem, vel non. Si primum, conceptus erit verus, et apprehensio recta; si alterum, jam falso dicis mentem objectum illud percipere: percipere enim objectum perinde est, ac illud in mente exprimere.

Ergo omnis conceptus mentis percipientis aut verus est, aut nullus.

Neque dicas posse mentem, dum unum objectum percipit, alterius similitudinem in se concipere. Si enim hoc dicis, ea dicis quæ se mutuo destruunt. Nam id tantum percipitur, cujus idea in mente exprimitur. Ergo non potest mens unum percipere, et in hoc alterius ideam concipere. Secus non perciperet quod percipit, et perciperet quod non percipit.

2° Mentis apprehendentis conceptus a proprio perceptionis objecto non potest esse difformis, si mens apprehendens nihil tribuit objecto, quod non sit tribuendum, ac nihil detrahit, quod non sit detrahendum (372).

Atqui sic plane se res habet. Mens enim nihil omnino rei tribuit, nihil omnino detrahit, nisi ad judicandum pertranseat. Dum ergo mens apprehendit, nihil immutat de iis notis, per quas objectum fit ipsi cognoscibile, sed eas hauriens, ut

ita dicam, ab objecto, per eas omnes ac per eas duntaxat objectum in se exprimit. Huc facit allata jam speculorum similitudo (372).

380. Notanda. 1° Ex dictis immediate consequitur, ideas omnes intuitivas veras ex se esse. Hæ enim ideæ objecti perceptione comparantur (21).

2° Ideæ quoque factitiæ si deductæ non sint (22), quo in casu judicii influxum persensere, falsitati subesse de se nequeunt. Cum enim ideæ partium, quæ intuitivæ sunt, per se sint veræ, hoc ipso idea totius vera est respectu objecti possibilis, quod partibus ejusmodi constare posset.

3° Ideæ ipsæ quæ deductæ sunt, quanquam si deductio recta non fuerit, ab objecto cui applicantur, possint esse difformes, tamen respectu saltem alterius objecti, sin minus existentis, at certe possibilis, veræ dicendæ sunt : constant enim et ipsæ elementis intuitivis.

4° Hinc patet nullam esse ideam, quæ per se spectata et ab influxu judicii soluta, vera non sit. Et sane nulla est idea, quæ alicujus veræ propositionis elementum esse non possit.

5° Nota demum, ea quæ de apprehensionis rectitudine diximus, de omni apprehensione valere, non modo simplici sed etiam comparativa. Quum enim binæ ideæ percipiuntur objective identicæ vel diversæ, hæc identitas vel diversitas aut ab ipsis præ se fertur ideis, aut a mente de suo ponitur. Sed ante judicium mens nihil addit objecto. Ergo ante judicium non potest apprehendi inter ideas identitas vel diversitas, nisi eam ipsæ ideæ præ se ferant.

ARTICULUS IV.

Quomodo falsitas in mentem subeat.

381. Quanquam omnes ideæ per se veræ sint, falsæ tamen fieri per judicium possunt, potest enim mens quum judicat, ideam aliquam, quæ comparata ad suum objectum vera est ad aliud detorquere objectum, cum quo illa conformitatem non habeat. Quod si accidat, idea sic relata et applicata

evadit falsa; plane ut imago vera Petri, si ut Pauli imago statuatur, falsa imago esse incipit. Hinc

382. Propositio IV. *Falsitas in mentem subire potest per judicium, ac solummodo per judicium.*

Subit autem 1° per judicium, *quod simplicem apprehensionem consequitur;* id quod triplici hoc modo potissimum contingit:

a) quum mens rei a se perceptæ tribuit aliquam notam, ultra eas quas percepit; ut si quis oblato sibi stamno, quod metallum est et argenti colorem habet, argenti quoque naturam illi tribueret. In hoc casu idea argenti, quæ de se vera est, falsa evaderet, quatenus ad objectum non suum referretur.

b) quum proprietates quæ pertinent ad objectum uti apparet, refert ad objectum uti est in se. In hoc casu perceptionis objectum est res uti apparet, et secundum hoc recta est perceptio, et idea vera; at non semper aut quoad omnia, objectum est in se cujusmodi apparet. Quare idea objecti apparentis, respectu objecti uti in se est, falsa esse potest. Sic erraret, qui judicaret *solem circulum esse bipedalis diametri.*

Ut id quod de objecto apparente perceptum est, ad objectum reale referri tuto possit, ratio aliqua adsit necesse est, quæ doceat objectum reale ita esse, uti apparet. De hoc in sequenti libro.

c) demum errare mens poterit, si rei neget id quod in illa non percepit, ex eo solum quod hoc non percepit; ut si quis negaret *fumum gravem esse*, quia non percepit illum deorsum tendere: non enim semper objecta manifestantur nobis secundum omnia quæ in iis sunt.

383. 2° Potest esse falsitas etiam in mente simpliciter apprehendente, non quidem per se, sed *per accidens*, ratione nempe *antecedentis judicii*, quod apprehensioni admixtum in illam influit. Fit autem hoc, quum intellectus per judicium erroneum, certæ cujuspiam rei notam vel definitionem alteri apposuit; unde quotiescunque de re illa cogitat, definitionem alterius sibi repræsentat, aut saltem ideam compo-

sitam quæ rei non convenit. Sic cæcus ille, qui putabat colores esse sonos quosdam tenuissimos, quos ipse excipere auribus non posset. Sic etiam illi, qui parcimoniam sub avaritiæ specie concipere assueverunt, vel prudentiam sub larva pusillanimitatis.

384. Hæc eadem de apprehensione comparativa dici debent. Nam 1° post apprehensionem identitatis vel diversitatis inter ideas errat intellectus, si non eam ipsam identitatem aut diversitatem affirmet, quam percepit. De hoc iterum in tertio libro.

1° Apprehensio ipsa comparativa, non secus ac simplex, erronea esse potest per accidens, ratione nempe judiciorum antecedentium, quæ in illam influunt ; uti accidit in apprehendenda conclusione falsa ratiocinii recti : v. gr. ex eo quod quis judicavit stamnum sibi oblatum esse argentum, apprehendit ratiocinando, argenti pretium illi inesse.

385. Ex hucusque dictis colligere licet, quare ideæ quædam vulgo falsæ dicantur.

Dicuntur falsæ 1° *occasionaliter*, qui nempe judicii falsi quandoque sunt occasio (382, *a*, *c*).

2° *Relative*, nimirum respectu alicujus objecti, quod non est proprium earum objectum, ad quod tamen referri per judicium falsum solent (382, *b*).

3° *Præsuppositive*, quatenus ideæ quædam per judicium falsum formatæ sunt (383).

4° Tandem *abusive*, quatenus cum falso aliquo judicio confunduntur.

ARTICULUS V.

Difficultates enodantur.

386. Adversus ea, quæ hactenus disputata sunt, hæc opponi possunt.

Obj. 1° Perceptio inducit non raro falsitatem in intellectum. Constat enim multas ideas, hominum præsertim rudium, vel eorum qui cupiditate vehementi affecti sunt, esse a suis objectis difformes.

Resp. *Nego ant.* Ad rationem additam, *dist.* : constat multas

ideas..... esse difformes a suis objectis difformitate negativa, *conc.*; difformitate positiva, *subdist.*: post judicium, *conc.*; ante judicium, *nego*. Hæc omnia ex dictis facile intelliguntur.

Obj. 2° Aliqua idea dicenda est falsa ante judicium, si objectum quandoque appareat aliter ac est. Atqui objectum quandoque apparet aliter ac est. Ergo.

Resp. *Dist. maj.*: si insuper objectum quandoque non percipiatur ut apparet, *conc. maj.*; si semper percipitur ut apparet, *neg. maj.*

Contradist. min.: et semper objectum percipitur ut apparet, *conc. min.*; et quandoque objectum non percipitur uti apparet, *neg. min.*

Ei v. gr. qui percipit solem bipedalis diametri, sol apparet aliter ac est. Sed hoc ipso objectum perceptionis hujus non est sol in sua reali magnitudine, sed sol uti apparet. Si ergo solem hunc apparentem mens percipiat, recta erit perceptio, et idea objecto suo conformis. Aliter vero de judicio loquendum (382, *b*).

Obj. 3° Sæpe contigit ut loco rei objectæ alia percipiatur.

Resp. *Nego*. Sed hoc aliquando contingit, ut objecto quod percipimus, ideam rei alterius per judicium applicemus, eo quod notæ in objecto perceptæ huic quoque rei sunt communes : sic error est in judicio, non in perceptione (382, *a*).

Obj. 4° Sunt quædam ideæ, quibus nullum respondet objectum. Tales sunt ideæ factitiæ arbitrariæ.

Resp. *Dist.* : nullum objectum possibile, *nego*; reale *subdist.* : si sermo sit de tota idea, *conc.*; si de ejus elementis *nego* (380, 2°).

Obj. 5° Atqui quarumdam idearum objectum est omnino impossibile. Exemplo sit idea Dei injusti vel corporei.

Resp. *Dist.* : si recte concipis ea ipsa quæ voce exprimis, *nego suppositum*; si alia concipis ab iis quæ termini significant, *subd.*: objectum est impossibile, secundum quod mente conceptum, *nego*; secundum quod verbis expressum, *conc.*

Ut alibi diximus (25), si duo contradictoria, ita ut sunt in

seipsis concipis, ea in unam ideam componere nunquam poteris: idcirco si in hoc casu dicas, te habere ideas impossibilium, *negatur suppositum*. Si vero, ut frequenter contingit, res concipis plane diversas ab iis quas termini significant, quæque nulla inter se contradictione adversantur, poterit certe ex iis fieri idea composita, cujus objectum possibile erit, quanquam voces impossibile exprimant. V. gr. si Deum concipis, ut ens nulli imperfectioni obnoxium, nunquam poteris ideam Dei injusti efformare. At si idea quam dicis Dei, ens aliquod imperfectum tibi repræsentat, in hoc non repugnat injustitia. Nihilominus vox hæc, *Deus injustus*, impossibile semper significat, quia voces pro rebus supponuntur.

Obj. 6° Si nullæ essent ideæ falsæ, neque judicia falsa dari possent. Nam judicium fit componendo elementa, quæ apprehensio primum exhibuit conjuncta, quæque deinde analysis discrevit.

Resp. *Neg. ant.* Ad rat. additam, *dist.:* ita res se habet in judiciis veris, *trans.*; in falsis *nego*.

Quum iudicia falsa fiunt, ea componuntur elementa, quæ apprehensio objecti non suppeditavit. Percipis enim v. gr. vitri figuram et qualitates, ac tu judicas esse adamantem, id quod sane non percepisti. Neque in omni judicio vero, objecti ejusque proprietatis præcedet apprehensio, sed solum in immediatis.

Obj. 7° Saltem apprehensio comparativa quæ falsum judicium præcedit, falsa dicenda est.

Resp. *Dist.:* falsa per se, *neg.*; falsa ad summum per accidens, *conc.* Judicia falsa vel nulla præcessit apprehensio comparativa (147), vel præcessit, sed vera et inter terminos diversos ab iis, qui judicio componuntur (384, 1°); vel si falsa præcessit, id fuit ex antecedentium influxu judiciorum (384, 2°).

ARTICULUS VI.

De veritate sermonis.

387. Logica veritas, quæ in mentis operationibus inveni-

tur, signis quoque illarum tribuitur, non quod signa existimentur rebus conformia, sed quatenus id quod rerum significatarum proprium est, ad earumdem signa per analogiam transfertur.

Igitur ut ideis, ita et terminis veritas convenit; et quemadmodum ideæ de se suam semper veritatem habent, ita et termini falsitatis nunquam notantur.

Orationes illæ, quæ affirmationem vel negationem non continent, logicæ veritatis vel falsitatis compotes minime sunt: significant enim non animi conceptus, sed affectus, vel alios actus, in quibus conformitas vel difformitas ad objecta locum non habet.

Propositio autem quoniam judicii signum est, veritatem quoque vel falsitatem, quæ in judicio reperitur, continet expressam, nimirum objectivam; veritatem quidem, si subjectum se habeat ita ut effertur; falsitatem, si secus. Et in hoc manifestat rectitudinem mentis judicantis, vel errorem, tum etiam veritatem, vel falsitatem subjectivam, quæ est in conceptu mentis per judicium et post judicium, quatenus mens post judicium rem jam concipit sub ea forma, quæ per prædicatum exprimitur. Propositio igitur in eo quod est signum judicii suppositivum (155), est etiam signum manifestativum veritatis vel falsitatis, quæ est in mente judicantis.

388. Hæc de logica sermonis veritate vel falsitate. Nunc de veritate morali, quæ pariter ad sermonem pertinet, magisque per se pertinet quam logica.

Oratio omnis quæ perfecta sit, ut alias notavimus, alicujus interni facti, actus, affectionis signum est suppositivum (140). Subjacet autem, ut plurimum, humanæ libertati, hæc aut illa supponere affectionum suarum signa; ac potest ea supponere, quæ internum statum animi referant, et ea quæ ad statum pertineant oppositum vel diversum. Si igitur ejusmodi signum supponatur, quod interno statui sit conforme, hoc signum dicitur moraliter verum; si signum supponatur difforme, hoc dicitur moraliter falsum. Si quis v. gr. admirationis vel doloris signum proferat, quum tamen nullo

interioris admirationis, dolorisve sensu percellitur, signum illud moraliter falsum est. Hæc porro veritas et falsitas *moralis* appellatur, quia honestati vel malitiæ, quæ ex libertate proficiscitur, consociatur.

* 389. Hinc 1° termini per se spectati nec veritatis, nec falsitatis moralis sunt capaces; quia, ut suo loco (62) diximus, non pro ideis, sed pro rebus supponuntur, quanquam in hoc ideas quas de rebus habemus, manifestant.

2° Quæcunque externa signa quæ pro internis affectionibus supponantur, inter quæ omnis oratio perfecta adnumeratur, veritatis vel falsitatis moralis sunt capacia; suntque vera semper, quum ex ipsa natura erumpunt; vera vel falsa, quum ex libertate procedunt.

3° In his propositio, quæ affirmationis signum est suppositivum, moralem veritatem vel falsitatem induit, prouti mentis judicio conformis est vel difformis.

* 390. Propositio moraliter vera *veriloquium*, moraliter falsa *mendacium* dicitur; qui vera loquitur *verax*, qui falsa *mendax* appellatur, Propositionis autem veritas, vel falsitas moralis a logica differt in pluribus.

1° Logica veritas, vel falsitas continetur a propositione, prouti hæc significat judicium *objective* spectatum (387), i. e. applicationem talis prædicati ad tale subjectum: moralis autem afficit propositionem, prouti hæc ad judicium *subjective* spectatum refertur, prouti nempe adhibetur ut signum affirmationis internæ vel negationis.

2° Logica veritas vel falsitas enuntiabilium propria est, et ab iis in enuntiationes derivatur; moralis ad enuntiationem pertinet, in eaque ponitur ex intentione loquentis: illius mensura est res, hujus intellectus.

3° Propositio vera logice palam facit nos recte judicasse, falsa judicasse perperam: propositio autem moraliter vera eo spectat, ut alii recte judicent, falsa ut judicent perperam.

4° Propositio falsa logice potest esse vera moraliter, si interno judicio respondeat, et propositio logice vera potest esse falsa moraliter, si interno judicio non respondeat.

CAPUT II.

DE ASSECUTIONE VERITATIS.

ARTICULUS I.

Quid sit assequi veritatem.

391. Quum dicimus mentem assequi veritatem, id prima sic intelligi potest, quod assequatur ideas objectis conformes: in hoc enim est mentis veritas (371). Quum igitur mens tales ideas acquirit, veritate potitur; at nondum veritatem cognoscit, cognoscit potius rem. Quare secundo modo intelligi potest assecutio veritatis, quatenus ea sit veritatis cognitio.

392. Veritas autem dupliciter cognosci potest, *actu* nempe *signato*, ut veteres loquebantur, et *actu exercito*.

Actu exercito veritatem cognoscere dicimur, quum inter rem et conceptum, qui rei conformis est, apprehendimus esse conformitatem; seu simplicius quum apprehendimus rem ita esse ut est, vel non esse ut non est; v. gr. *fulgur esse scintillam electricam*, aut *sidera non illuminari a sole*. Hæc veritatis cognitio unum idemque est ac apprehensio identitatis vel diversitatis, quæ verum judicium præcedit (375, 2°, 3°).

Actu signato veritas cognoscitur, quum cognitio terminatur ad ipsum veritatis conceptum, sive apprehensione simplici sive comparativa; v. gr. *quum cognoscis definitionem veritatis*, vel *quum cognoscis aliquam sententiam æstimandam esse veram*.

* 393. Quæres an hæc eadem dici de falsitate possint. Respondeo in primis inusitatam esse hanc locutionem: *mens falsitatem assequitur*, et merito. Assequi enim dicimur ea quæ bona sunt, quibusque aliqua nostra facultas perficitur. Jam perficitur utique intellectus veritate, at falsitate non perficitur, sed potius perfectione sibi conveniente privatur.

Inficitur autem intellectus falsitate solummodo per judicium, ut supra explicatum est (381).

* 394. At dici ne potest intellectum *cognoscere falsitatem?* Quoniam hæc locutio intelligi potest et de actu exercito, et de actu signato (392), respondendum 1° de actu exercito neque dici generatim posse, neque solere. Ratio est, quia cognitio exercita falsitatis contineretur apprehensione comparativa erronea. Comparativa autem apprehensio ex se erronea esse non potest (380, 5°). Quum vero ob antecedentium judiciorum influxum erronea est (384, 2°), tunc *falli* dicimur, aut falsam haurire cognitionem, at non fert usus, ut falsitatem cognoscere dicamur.

2° Quum vero de actu signato sermo est, dici potest et communiter dicimus, nos falsitatem cognoscere, v.gr. quum cognoscimus aliquod judicium nostrum falsum fuisse.

395. Jam ut redeamus ad veritatis cognitionem, in præsenti capite non de assecutione veritatis per conceptus, neque de cognitione veritatis quæ actu signato continetur, sed de cognitione exercita loquimur. Cujus respectu cognitionis potest humanus intellectus diversimode se habere : unde status diversi mentis quoad veritatis assecutionem.

ARTICULUS II.

De variis mentis statibus respectu veritatis assequendæ.

396. Ab assequenda veritate remotissima mens est, quum in statu detinetur ignorantiæ. Si enim objecti ideam non habes, patet te cognoscere non posse idearum tuarum cum tali objecto conformitatem. Est autem ignorantia : *status in quo est mens quum objecti cognitione caret.* Estque totalis, vel partialis. Totalis, quum nullam omnino objecti ideam habemus ; sic v. gr. ignoramus vegetalia quæ sunt in orbe martis : partialis, quum aliquid ad objectum pertinens nos latet; sic v. gr. ignoramus an stellarum numerus sit par vel impar.

397. Status dubii est *suspensio intellectus inter utramque contradictionis partem ;* quum videlicet intellectus, inter binas propositiones oppositas constitutus, in neutram partem inclinari per assensum potest.

Dubium dicitur *positivum,* quum oritur propterea quod

ex utraque parte rationes quædam adsunt, quæ rem aliquo modo suadere videntur, sed quæ vim non habent assensui per se extorquendo parem, quatenus erroris formidinem excludere non possunt. In hoc statu, intellectus modo in unam partem trahitur, modo ab illa retrahitur et ad alteram fertur, hæsitans incertus inter utramque.

Dicitur dubium *negativum*, quum ex neutra parte rationes ad judicandum occurrunt, vel solum levissimæ atque attentione minime dignæ. Sed hoc dubii genus vix ac ne vix quidem differt ab ignorantia, quam diximus partialem.

398. Opinio est *assensus intellectus in alteram contradictionis partem, cum formidine tamen de alterius veritate.* Quum videlicet mens in dubio est, neutri parti per se adhærere potest; potest tamen a voluntate inclinari ad unam partem, potius quam ad alteram, et imperante voluntate assensum præbere. Si tamen altera quoque pars sua habeat momenta, nec respui possit, aut debeat tanquam certo falsa, non potest impedire voluntas, quin intellectus plus vel minus hoc percipiat. Hæc autem perceptio reagens in voluntatem facit, ut dum in unam partem intellectum inducit, formidinem de alterius veritate penitus abjicere non possit. Est igitur opinio assensus infirmus et vacillans, et judicium aliquatenus dubio permixtum.

399. Ab opinione differt *suspicio*, quæ est *propensio quædam ad judicandum, consequens motivorum apprehensionem et aliquam attentionem ad illa.* Differt, inquam, ab opinione, quia opinio, uti diximus, est judicium, ut ut firmum non sit; suspicio autem non est judicium, sed mera inclinatio ad judicandum, quæ potest excitari, sive quia motivum aliquam vim habet suadendi, sive etiam quia voluntas disposita est ac prona ad imperandum judicium.

400. Motiva quæ opinionem gignere possunt, quatenus menti innotescunt, sententiæ *probabilitatem* constituunt. Nequit autem dici vere probabile, nisi quod gravi motivo suadetur. Etenim quum certitudo haberi nequit, id solum dici meretur approbatione dignum, quod viri prudentis assen-

sum sibi vindicare potest. At vir prudens non levi quocunque momento trahi se sinit ad assensum, sed grave requirit. Grave autem motivum illud censeri debet, quod, etiamsi errandi periculum non omnino excludat, nihilominus et in se vim habet sufficientem ad rem confirmandam, et oppositas rationes apte solvit.

Ex quo deduces, quænam sit opinio *prudens*, quænam *imprudens*. Prudens est, quæ motivo et in se et relative gravi innititur, et non ultra excurrit assensu quam motiva patiantur. Imprudens, quæ vel in uno, vel in altero peccat. Ex primo capite imprudens erit opinio, si 1° consideratio motivorum illam non præcedat, sed impetu alicujus cupiditatis assensus extorqueatur ; 2° si non considerentur motiva utriusque partis; 3° si facta comparatione, motivum judicandi et in se et relative grave non sit deprehensum. Ex altero capite opinio imprudens erit, si errandi formido, quam motiva non tollunt, despiciatur aut abjiciatur, ita assensum obfirmando, ac si definitivum judicium ponere liceret.

401. Ex comparata sententiarum probabilitate, alia dicitur *probabilior* sententia, alia *minus probabilis*, alia *probabilissima*, alia *vix probabilis*. Quæ sententia gravi destituitur motivo, et contra se habet probabilitatem omnino maximam, dicitur *improbabilis*.

* 402. Cæterum in æstimanda sententiarum probabilitate, hæc attendi debent:

1° Non idem esse probabile ac possibile. Aliud enim est quod res esse possit, aliud quod actu sit. Multa sunt certo possibilia, quæ tamen improbabilia sunt, imo certo falsa.

2° Probabilitas alia *absoluta* est, alia *relativa*. Probabilitas absoluta continetur vi motivorum tali, quæ humanæ mentis ac voluntatis natura generatim considerata, possit ad assensum prudentem movere: probabilitas relativa est vis motivorum, prouti individuum magis vel minus afficit. Motiva autem eadem unum individuum magis afficiunt quam alterum, et idem individuum diversimode afficiunt pro circumstantiarum varietate, ut pet experientia.

3° Hinc, quando discrimen opinionum est, eademque sententia huic probabilior est, alteri minus probabilis, nemo potest asserere sententiam suam esse absolute et in se probabiliorem, sed solum probabiliorem sibi videri. Absolute probabile id solum æstimari poterit, quod vel omnibus, vel pluribus, vel sapientissimis probabile videtur (319).

4° Judicium de opinionum controversarum probabilitate natura sua mutabile est. Hoc quoque experientia demonstrat.

5° Omnis propositio probabilis, etiamsi probabilissima sit, falsa esse potest. Secus non probabilis esset, sed certa. Hinc ex eo quod unam sententiam amplecteris ut probabilem, aut etiam probabiliorem, vel probabilissimam, non potes oppositam ut plane falsam rejicere.

6° Hinc patet et opinionem prudentem posse esse erroneam, et opinionem imprudentem posse esse cum veritate conjunctam,

7° Quum binæ propositiones oppositæ sunt vere probabiles, si alterutra ex iis, seu relative seu etiam absolute, probabilior sit, non idcirco oppositæ probabilitatem destruit.

8° Cessat omnis propositionis probabilitas, quum oppositi veritas fit certis argumentis evidens. Hinc effatum illud : *præsumptio cedit veritati.*

ARTICULUS III.

De certitudine.

403. Quum mens ab omni erroris formidine liberata judicat et in judicio immobilis ac firma perstat, tunc *certa* esse dicitur. Est igitur certitudo *firmitas judicii*, seu *firmitas adhæsionis convenientiæ vel discrepantiæ idearum perceptæ.*

404. Certitudo, cum sit mentis affectio, proprie loquendo *subjectiva* est : tribuitur tamen translate etiam objecto, i. e. enuntiabili, de quo mens certitudinem habet vel habere potest: et hæc est certitudo *objectiva*. Quæ quidem non est solummodo propositionis enuntiabilis veritas, sed veritas suis quasi stipata motivis, ac motivis ejusmodi, quæ ostendant rem aliter esse non posse; quæ proinde si intelligantur,

satis sint ad omnem oppositi formidinem excludendam. Quare objectiva certitudo nihil est aliud, quam *enuntiabilium necessitas.*

405. Hæc porro necessitas non in omnibus propositionibus est eadem. Sed in quibusdam *absoluta* est, in quibusdam *hypothetica.* Absolute necessaria ea propositio est, cujus subjectum ante omnem hypothesim, et quacunque facta hypothesi, aliter ac enuntiatur se habere nequit: illa vero est hypothetice solum necessaria, cujus subjectum, supposito aliquo facto contingenti, aliter se habere nequit, quamvis eo non supposito habere se aliter possit. V. gr. hæc propositio: *Qui currit movetur*, est absolute necessaria; hæc vero: *Petrus currit*, est necessaria hypothetice; videlicet: *si currit, non potest non currere.* Formula primam necessitatem exprimens hæc est: *S non potest non esse P.* Formula exprimens alteram, hæc: *Posito C, S non potest non esse. P.*

406. Quum propositionis necessitas menti innotescit, propositio fit vel intrinsece vel extrinsece evidens. Sed de evidentia suo loco. Interim tanquam certum assumi potest, certitudinem subjectivam, quoad veritates naturaliter cognitas, in objectivæ cognitione fundari. Non enim excluditur formido oppositi, nisi perspectum sit rem aliter ac perspicitur esse non posse. Quare sine certitudine objectiva, saltem apparente, certitudo subjectiva constare nequit. Patebit autem ex alias dicendis, objectivam certitudinem apparentem ac fictitiam esse non posse, nullamque propositionem falsam posse esse evidentem.

ARTICULUS IV.

De speciebus certitudinis.

407. Certitudo, præsertim objectiva, pro diversitate fontis unde dimanat, dividitur in *metaphysicam*, *physicam*, et *moralem*. Omnis quidem certitudo propositionis necessitate, videlicet oppositæ enuntiationis impossibilitate continetur (404). Sed hæc impossibilitas ex triplici capite oriri potest:

1° ex eo quod enuntiatio terminis constet contradictoriis.

Contradictoria enim simul consistere intrinsece repugnat. Hæc est impossibilitas metaphysica.

2° ex eo quod enuntiatio naturæ legibus (308) contraria sit; quæ proinde, his positis, vera esse nequeat. Hæc est impossibilitas physica.

3° ex eo quod enuntiatio universalibus atque constantibus hominum moribus (708) adversetur, adeoque impossibilis sit, posita morum humanorum firmitate. Hæc est impossibilitas moralis.

Propositio igitur certa est vel metaphysice, vel physice, vel moraliter, prouti ejus oppositum metaphysice, physice, vel moraliter repugnat. V. gr. ex his enuntiationibus: *Quæ sunt æqualia uni tertio, sunt æqualia inter se; Lapis in aqua demergitur; Homines nolunt mendaces haberi*; prima est metaphysice, altera physice, tertia moraliter certa.

408. Ex his porro fluit :

1° Certitudinem metaphysicam, physicam, et moralem specie inter se differre. Certitudinis enim species distingui debent secundum motivi diversitatem. Motivum autem metaphysicæ certitudinis est intrinseca idearum connexio, certitudinis physicæ naturæ leges, ac moralis leges morales.

2° Certitudinem physicam et moralem esse hypotheticam (405). Etenim formido de oppositi veritate excluditur, positis legibus sive physicis sive moralibus, quæ quidem sunt contingentes. Certitudo autem metaphysica, tum absoluta, tum hypothetica esse potest.

3° Certitudinis metaphysicæ necessitatem esse maximam, ut quæ exceptionem nullam pati potest: minorem esse necessitatem certitudinis physicæ; leges enim naturæ, quibus ipsa nititur, virtute Creatoris interveniente, suspendi quandoque possunt, quia nulla in hoc est contradictio: minorem adhuc esse necessitatem certitudinis moralis, cum leges morales ab hominis libertate in singulis casibus dependeant.

4° Propositiones sive physice sive moraliter certæ ad metaphysicam certitudinem reducuntur demonstratione indirecta, quotiescunque, posita earum falsitate, jam de aliquo principio metaphysice certo dubitandum esset: v. gr. ignis

effectus fore in posterum constanter eosdem qui modo sunt, est physice certum. Ast ita hoc est physice certum, ut si oppositum admittas, unum aut alterum tibi dicendum sit, videlicet vel causam necessariam non determinari ad unum, vel Deum naturæ auctorem sapienter non agere. Quæ duo cum metaphysice repugnent, dicendum est propositionem metaphysice certam esse. Quæ metaphysica certitudo, ut patet, est hypothetica.

5° Leges sive physicæ sive morales exceptionibus quibusdam obnoxiæ sunt (163, 3°), illæ per Dei potentiam, istæ ex hominum libertate. Hinc quum de singularibus agitur, ipsa physica vel moralis certitudo hypothetica est; nempe certa res est physice vel moraliter, dummodo lex sive physica sive moralis in eo casu exceptionem non patiatur.

6° Moralis certitudo proprie dicta probe distinguenda est a maxima illa probabilitate ac verisimilitudine, quæ improprie et æquivoce certitudinis moralis appellationem sibi vindicat. Hæc enim certitudo vere non est, sed certitudinis proprie dictæ quasi supplementum quoddam, quo inniti solemus, ubi illa deficit, suadente necessitate, annuente prudentia. Datur autem, quum res certo quodammodo communiter se habere solet, ita tamen ut exceptiones non desint: quare in casibus peculiaribus oppositi impossibilitas nec metaphysica, nec physica, nec moralis cernitur, sed nihilominus ratio nulla suppetit suspicandi de opposito: v. gr. quum in diversorio dapes nobis apponuntur, non est impossibile eas fuisse veneno infectas; quum amplectimur sententiam quam doctores fere omnes tradunt, non est impossibile illi errorem subesse, nihilominus nisi ratio peculiaris occurrat, de neutro suspicamur, quia communiter neutrum contingere solet. Idem dicatur de sexcentis aliis, quæ in humanæ vitæ cursu frequentissima sunt. His igitur in casibus, pronis animis judicamus rem se habere uti communiter se habere solet, nec formido de opposito nos sollicitos habet, quia oppositum licet possibile, non est probabile; quare licet formido omnis non sit penitus exclusa, manet tamen propemodum sopita, opinionemque animi sinit esse securam.

Igitur certitudo hæc moralis improprie *certitudo* dicitur. Si enim objective spectetur, est maxima quædam probabilitas; si subjective, est opinio imperturbata. Dicitur quoque *moralis* æquivoce. Certitudo enim moralis proprie dicta hanc appellationem recipit, ea quod a *moribus* hominum desumitur; hæc autem quia moribus seu consuetudinibus generatim rerum et eventuum innititur, vel potius quia mores hominum, eorumque agendi modum dirigit. In agendo enim hanc, ut plurimum, regulam sequimur. Unde rectius vocari posset certitudo *directiva*, seu *prudentialis*.

ARTICULUS V.

* *Utrum dentur in certitudine gradus.*

409. Propositio. *Gradus in certitudine habentur spectata solum assensus intensitate.*

Ut quæstio hæc resolvatur, animadverte statum certitudinis firmitate assensus contineri. Duo autem sunt quæ firmitatem hanc assensus in naturali certitudine, de qua sermo est, constituunt; videlicet exclusio formidinis errandi, et ipsius assensus intensitas. Jam si spectes formidinis exclusionem, nulli possunt in ipsa dari gradus. Si enim omnem errandi formidinem semel exclusam ponis, nulla est amplius formido quæ excludi possit: si non omnem ponis exclusam, certitudo nullatenus habetur. Non potest igitur ex hac parte firmitas assensus major esse vel minor.

410. At si intensitatem spectes assensus, seu propensionem qua mens, exclusa errandi formidine, veritatem amplectitur, hæc sane, ut quivis alius actus positivus facultatum nostrarum, major vel minor esse potest. Sequitur enim vim, quam certitudinis motiva in intellectum exercent, estque proportionalis intensitati evidentiæ. Hoc tamen per se non inducit in certitudinem essentiales differentias; quemadmodum v. gr. odii actus intensior a minus intenso, quoad essentiam, non differt; quia magis et minus non mutant speciem, ut dici solet.

411. Quæres ulterius, quænam veritates majorem præ aliis vim in intellectum exerceant, assensumque sibi vindi-

cent intensiorem. Respondeo in primis maximam præ omnibus vim exerceri a veritatibus immediate evidentibus, ut patet. Generatim autem ac cæteris paribus, vim qua assensum extorquent, majorem esse in veritatibus metaphysice certis, quam in iis quæ physice certæ sunt, et in his majorem, quam in moraliter certis : id quod provenit ex necessitate et immutabilitate majori, quam prima habet præ secunda, et secunda præ tertia (408, 3°). Dixi tamen cæteris paribus; nam sæpenumero contrarium experimur : sic v. gr. firmior est in nobis persuasio de gravitate corporum, aut de Venetiarum existentia, quam de aliqua veritate metaphysice certa, quæ tamen prolixa solum demonstratione evidens fieri possit.

412. Hæc de certitudine naturali. Certitudo autem fidei divinæ, quæ supernaturalis est, omni naturali certitudine est firmior. Fides enim divina est *assensus præstitus revelatis a Deo veritatibus, propter Dei testantis auctoritatem.* Ejus autem principium est humanus intellectus, secundum quod a voluntate inclinatur ad assentiendum. Ad quem actum eliciendum intellectus supernaturali lumine collustratur, ad eumque imperandum voluntas divini adjutorii viribus elevatur. Si igitur spectatur formale fidei objectum, hoc majorem ac firmiorem habet necessitatem, quam omnis veritas quæ rationis usu cognosci possit. Nam in se repugnat magis, falsum esse id quod testimonio divino confirmatur, quam id omne quod intellectus humani lumine collustratur. Etenim Deus est essentialiter infallibilis et verax; intellectus autem humanus ex participatione quadam, et in quibusdam solum infallibilis est. Si vero consideretur fidei principium, assensus fidei intensior est omni naturali assensu. Assensus enim naturalis, etiam quum firmus est, determinatur, ut diximus, per vim evidentiæ : assensus vero fidei procedit a voluntate gratiæ viribus operante. Gratia autem et intellectum illustrat lumine excellentiori, quam sit lux evidentiæ, et voluntati dat, ut efficacius et intensius intellectum admoveat ad assensum, quam ipsa evidentia. Sed de his ad theologos.

ARTICULUS VI.

* *De supputatione graduum probabilitatis.*

413. Quod de certitudine cum limitatione solum asseri potest, eam gradus habere, id de probabilitate absolute dicendum. Habet enim illa gradus in eo ipso, quod magis vel minus errandi formidinem ac periculum excludit (401). Atque horum æstimatione graduum, humanæ mentis conjecturæ in casuum contingentium exspectatione reguntur. Ex quo factum est, ut recentiores philosophi subsidia matheseos accerserent, ad probabilitatis momenta accuratius æstimanda, et tutius inter se comparanda. Ex quorum theoriis excerpta nonnulla subjicimus.

414 Animadvertendum in primis, non omnem probabilitatem posse numeris exhiberi. Motiva enim quæ probabilitatem efficiunt, quandoque ab ipsa natura rerum, sive eæ causæ sint, sive effectus, depromuntur; quandoque ab aliqua sive eventuum, sive indiciorum multitudine. Jam vero hæc solummodo numeris exhiberi possunt, illa autem nequaquam; at meditatione solum ponderari, rectoque mentis judicio æstimari queunt.

Desumitur autem a multitudine eventuum probabilitas, quum positis quibusdam, plura eaque diversa possunt contingere, unumquodque autem eorum modo contingit, modo non contingit. Si enim multiplicatis utcunque eventibus, semper idem accidit, hoc non est probabile,sed certum sive physice sive moraliter, non quidem per se, sed vi inductionis, ut supra ostensum est (306, 407).

415. Quum igitur plura contingere possunt, et unumquodque ex his quandoque contingit, quandoque non, duas habes quantitates, quarum altera est summa omnium eventuum qui attendendi sunt, altera numerus casuum, in quibus unus aut alter eventus obtigit, aut obtingere potest. Patet autem determinati eventus probabilitatem, cæteris paribus, eo fore majorem, quo major est numerus casuum huic eventui faventium; et vicissim eo fore minorem, quo major est eventuum possibilium numerus. Probabilitas igitur dati

eventus est in ratione directa quantitatis primæ, et inversa secundæ. Ex quo hæ regulæ deducuntur :

1ª Probabilitas dati eventus repræsentari potest per fractionem numericam, cujus *numerator* exhibeat numerum casuum eventui faventium, *denominator* vero numerum eventuum possibilium : v. gr. si in urna sint decem globuli, septem autem ex iis sint extrahendi, probabilitas pro unoquoque erit ut 7/10; si sint extrahendi tantum tres, probabilitas erit ut 3/10.

2ª Certitudo exhiberi potest per unitatem. Certitudo enim eventus habetur, quum numerus casuum eventui faventium æquatur numero casuum possibilium.

3ª Gradus varii probabilitatis serie fractionum crescentium et decrescentium exprimuntur, v. gr. si decem sint casus possibiles, hæc erit series :

$$\frac{10}{10} \quad \frac{9}{10} \quad \frac{8}{10} \quad \frac{7}{10} \quad \frac{6}{10} \quad \frac{5}{10} \quad \frac{4}{10} \quad \frac{3}{10} \quad \frac{2}{10} \quad \frac{1}{10} \quad \frac{0}{10}$$

in qua prima fractio $\frac{10}{10}$ designat, ut modo diximus, certitudinem; ultima impossibilitatem: quæ primam sequuntur, quæque numeratorem habent dimidio denominatore majorem, probabilitatem primo maximam, deinde semper decrescentem: quæ medium occupat locum $\frac{5}{10}$, probabilitatem utriusque contradictorii æqualem exprimit, adeoque utrumque in dubio relinquit : cæteræ in quibus numerator ad denominatoris dimidium non pertingit, probabilitatem item denotant semper minorem.

4ª Quando causa necessaria ad plures effectus æque disposita est, probabilitas absoluta pro effectu determinato, est ut unitas ad numerum omnium effectuum possibilium. Sic, quoniam lusoria tessera sex in jactu latera tibi potest obvertere, probabilitas pro unoquoque jactu erit $\frac{1}{6}$.

5ª Quando eadem causa pluries operata est, et diversimode operatio successit, probabilitas pro successu determinato erit ut summa eventuum illi similium, ad summam totalem eventuum. Ex. gr. si ex centum hominibus qui chirurgicam aliquam curam periculosam et ancipitem su-

bierunt, 60 periere, 40 incolumes evasere, probabilitas absoluta felicis eventus erit ut $\frac{40}{100}$.

6ª Quando plures causæ unum eumdemque effectum singillatim producere possunt, probabile erit, effectum a determinata causa proventurum, secundum rationem quam habet unitas ad causarum numerum. V. gr. si in urna sint decem globuli, et unica fieri debeat sortitio, probabilitas pro unoquoque erit ut $\frac{1}{10}$.

Quod si essent in urna 7 globuli albi, 3 nigri, probabilitas pro albo esset $\frac{1}{10} \times 7$, pro nigro $\frac{1}{10} \times 3$.

7ª Hæc omnia rei lusoriæ, mercatoriæ, medicæ, ac physicis universim eventibus recte applicantur, et conjecturas non aspernandas suppeditant : quum vero ad liberos hominum actus conjiciendos transferuntur, multo minus habent firmitatis ac fidei. Illud in hac re nominatim notandum, certitudinem de futuris hominum actibus, utcunque multiplicatis eventibus, haberi nullam si de individuis agatur; v. gr. si quis millies locutus est, et millies verax fuit, non idcirco certum est eum mox vera locuturum, nisi certitudine improprie dicta (408). Si vero agatur de hominum multitudine, poterit haberi certitudo moralis proprie dicta de iis, quæ pars maxima actura est, si notæ sint leges quæ humanos mores temperant (407, 3°).

Et hæc in tali materia sufficiant (1).

416. Ex his autem minime inferre licebit, certitudinem a nobis ut probabilitatum cumulum existimari, probabilitatemque ut certitudinis fragmen quoddam haberi : quod quidem absonum esse nemo non videt. Hoc tamen non sequitur ex probabilitatis supputatione, si intra limites a principio (414) præstitutos, contineatur. Quum enim certitudinis conditiones numero quodam continentur, quis non videat tunc haberi certitudinem, quum omnes certitudinis conditiones implentur? Tunc enim omnis oppositi possibilitas destruitur. Omnes autem certitudinis conditionis implentur, quum

(1) V. si vacat. opus. cui titulus : *Histoire des Mathématiques*, par J.F. Montucla, tome III, achevé et publié par De La Lande. Ve part., liv. 1, § 33 seq.

numerus casuum, qui eventui *certo* favent, casuum possibilium numerum adæquat. Atqui hoc ipsum est, quod exprimitur per unitatem, seu per fractionem $\frac{n}{n}$, quæ est inductionis completæ brevissima formula. In his igitur supputationibus certitudo dependet ex iisdem principiis, quibus certitudo parta per inductionem completam innititur; non ex cumulo probabilitatum, sed ex cumulo certitudinum.

Fractiones vero, quæ sunt inter impossibilitatem et certitudinem, non exprimunt certitudinis partes, sed rationem inter eventus certo faventes, et casus possibiles. Quare non certitudo, sed intervallum inter certitudinem et improbabilitatem per eas dividitur.

CAPUT III

DE CERTITUDINE PHILOSOPHICA.

ARTICULUS I.

De scepticismo.

417. Quicunque ratione pollet, spontaneo facultatum suarum exercitio certitudinem de factis, de principiis, de conclusionibus omnino plurimis firmissimam acquirit. Ante omnem enim philosophorum disputationem, certitudinem, humanæ vitæ adeo necessariam, in tuto collocavit natura, quum et media suppeditavit illius acquirendæ, et usum mediorum per se ipsa docuit, ac tantopere mentem nostram veritati astrinxit, ut dubitare de pluribus rebus, etiamsi conemur, nequeamus. Non est igitur philosopho laborandum, ut certitudinem assequatur, vel ut genus humanum doceat, utrum possit ad illam, aut quomodo pertingere. Sed in illud unice animum intendere debet, ut naturalis certitudinis fundamenta expendat, explicet, tueatur; erroresque qui in usu mediorum, quibus certitudo comparatur, irrepere possunt, notet, doceatque quomodo hi vitari possint. Atqui hoc agunt philosophi, qui *dogmatici* vocantur, et per hoc certitudinem quam dicunt philosophicam, obtineri posse tuentur. Est enim certitudo philosophica certitudo reflexa, orta ex di-

stincta cognitione motivorum quæ naturalem certitudinem gignunt, ac rationi consentaneam faciunt.

418. Ast alii non ita. Exstiterunt enim inter philosophos, qui contenderent certitudinem naturalem omnem, si accurate a sapiente expendatur, omnino evanescere, ut quæ nullo fundamento innixa detegitur, aut plane infirmo. Hi fuerunt inter veteres *academici* e platonica schola egressi, duce Arcesila, ac postea Carneade, et *pyrrhonici* e castris Aristotelis et Epicuri, e quorum familia exstitit Pyrrho omnium maxime famosus, a quo secta nomen accepit. Academici porro a pyrrhonicis in hoc differebant, si Sextum Empiricum audias (1), quod academici ipsam veritatis inveniendæ possibilitatem negabant, unde nec eam quærendam arbitrabantur: pyrrhonici vero nec affirmabant, nec negabant veritatem inveniri posse, sed hoc ipsum ignorare se profitebantur, nihilominus eam quærebant, ex quo *sceptici* nuncupati sunt, i. e. quæsitores, qua jam appellatione dubitantes omnes comprehendimus, sive veteres sive recentiores. Non enim defuerunt inter recentiores, qui plus minusve diserte aut æquivalenter, humani intellectus jura proderent, et ad dubitantium signa transfugerent. In his præcipui Baylius, Humius, Kant, Lamennais.

419 Cæterum, qui se de omnibus dubitare profitebantur, vere de omnibus dubitasse, nullo pacto putandum est. Hinc.

PROPOSITIO 1. *Universalis dubitatio physice repugnat.*

Etenim 1° quicunque mente ac ratione instructus est, naturaliter ac necessario multa habere certissima cogitur, nisi rationem ac naturam exuat. At naturam exuere, nec si quam maxime connitatur, nemo potest. Quemadmodum igitur fieri nequit, ut qui sensu pollet, frigus et calorem suis temporibus non sentiat, et ut qui oculos habet et aures, non videat aliquando aut non audiat, ita nemo assequi potest, ut homo cum sit, certitudinem omnem abjiciat.

2° Id quod perpetua pugna inter doctrinam scepticorum, ipsorumque agendi rationem luculenter semper ostendit. Hi

(1) Pyrrhon *Hypotypos*, lib. I, c. I.

enim in omni vitæ ordine et consuetudine, eodem plane modo gerere se solebant, ac nos indocti, qui præjudiciis tenemur dogmaticorum.

ARTICULUS II.

De universalis dubitationis absurditate.

420. Propositio II. *Cum eo, qui scepticum se in omnibus esse profiteatur, nulla potest institui disputatio.*

Omnis enim disputatio ab aliquo principio, quod tanquam certum utrimque admittatur, procedat necesse est. Scepticus autem omne respuit principium, omnem ratiocinio vim negat, de sua ipsa existentia dubitat: simulat saltem hæc omnia. Igitur cum illo nulla est possibilis disputatio.

Neque idcirco scepticus triumphos agere potest. Non enim impotem esse cum quo disputetur, perinde est, ac disputationis palmam referre. Quis enim putet se ab arboribus, aut a lapidibus, aut a delirantibus superari, quia disputationem cum his inire non potest? Præterea neque scepticus disputare cum adversario potest, aut conari ut suam doctrinam suadeat; imo nec suam doctrinam proponere, quin se ipse conficiat, uti mox videbimus. Postremo cum et ipse homo sit, ac sanæ mentis, ut supponimus, nequit non sentire certitudinem et vim argumentorum, quibus scepticismi absurditas fit manifesta; adeoque nequit intra mentem se victum non agnoscere, quanqnam verbis contradicere pertinaciter possit, et quæcunque afferantur negando eludere.

421. Omni igitur disputatione cum hujusmodi adversariis seposita, de doctrinæ quam ipsi præ se ferunt, absurditate facile inter cæteros conveniet, ut alia omittam, ex apertis contradictionibus, quas illa continet.

Propositio III. *Universalis dubitatio intrinsecam contradictionem includit.*

Revera 1° scepticus docet rationem in omnibus esse fallacem: adeoque de omnibus mentis cognitionibus dubitat. At quo pacto in hanc persuasionem devenit? Sane rationis usu, rationis argumentis, rationis judicio. Ergo in eo ipso quod

rationem esse in omnibus fallacem decernit, rationi suæ fidem adhibet, ejusque sententiæ subscribit.

2° Negat scepticus posse a nobis veritatem ullo modo cognosci; saltem utrum cognosci possit, ignorare se affirmat. Hanc ergo propositionem ipse ratam habet ac veram putat: *Non potest a me cognosci veritas;* aut hanc: *Nescio an aliquid scire possim.* At si alterutra ex hisce propositionibus vera est, ac vera ab ipso censetur, jam aliqua est veritas, quæ ab ipso cognoscatur. Dum ergo negat veritatem a se cognosci, hoc ipso statuit se veritatem aliquam compertam habere. Apposite Lactantius: « Ut nihil sciri posse sciendum sit, » aliquid sciri necesse est. Nam si omnino nihil scias idip- » sum nihil sciri posse tollitur. Itaque qui velut sen- » tentiæ loco pronuntiat, nihil sciri, tanquam præce- » ptum profitetur et cognitum: ergo aliquid sciri potest. » Huic simile est illud, quod in scholis proponi solet: » *Somniasse quemdam ne somniis crederet.* Si enim crediderit, » tum sequitur ut credendum non sit. Ita si nihil sciri po- » test, necesse est idipsum sciri quod nihil sciatur (1). »

3° Dubitare se dicit scepticus, eo quod veretur ne in errorem incidat, si assensum præbeat. Vide ergo quam multa certo cognoscat. Certo cognoscit quid sit dubium, quid certitudo, quid veritas, quid error, et qua in re hæc inter se discrepent; noscit se posse errare, se timere, se dubitare; noscit rationem propter quam dubitat; noscit sibi dubitandum esse; atque ante omnia existere se cognoscit. Quicunque ergo dubitat, multa certa habet: qui igitur dubitare se de omnibus dicit, pugnantia dicit.

422. Ex hic colliges, scepticismum universalem metaphysice esse impossibilem. Qui enim de aliqua re dubitat, hoc ipso quod dubitat, quædam certa ac rata habet: hoc enim in ipsa dubii essentia continetur. Ergo et qui de omnibus dubitat de quibusdam habeat certitudinem oportet. Sed dubitare de omnibus, et de quibusdam habere certitudinem contradictoria sunt. Ergo dubitatio universalis contradictionem includit.

(1) *Divin. Instit.*, lib. III, c. VI.

ARTICULUS III.

Utrum omnia demonstrari a philosopho possint, vel debeant.

423. Cum intrinsece repugnet universalis dubitatio, consequitur manifeste non posse philosophiam ab universali dubitatione sumere initium. Secus philosophia inter ea quæ possibilia non sunt, rejicienda esset. Quod si dubitando incipere nequit, profecto incipere debet affirmando. Ab aliqua igitur affirmatione, eaque extra omnem dubitationem collocata, philosophia omnis exordiatur necesse est.

Hoc tamen quod primo affirmari debet, quodque omnis certitudinis fundamentum est, sine demonstratione affirmetur oportet.

Propositio IV. *Qui nihil affirmandum sibi putaret, nisi demonstratum, ille opus aggrederetur scepticum et impossibile.*

Dixi 1° *Opus aggrederetur scepticum.* Sceptici enim personam indueret, ut qui universalem dubitationem simularet. Cum autem universalis dubitatio intrinsece repugnet, ipsamet ejus fictio absurda est.

Dixi 2° *Opus aggrederetur impossibile.* Demonstratio enim est deductio quædam ex aliquibus principiis. Si hæc quoque principia demonstratione egent, per alia principia demonstrari debent. Hæc autem demonstrabis per alia: hæc alia iterum per alia, et ita porro. Nemo non videt, vel esse necessario sistendum in aliquo principio, quod demonstrari non debeat, vel seriem demonstrationum infinitam aggrediendam, quin unquam ad primum aliquid principium deveniatur, a quo tota demonstrationum series firmitatem suam desumat. Si hoc tibi exsequendum putas, fateris nullam unquam demonstrationem confici a te posse. Ergo qui omnia demonstrata vellet, is nihil demonstrare posset. Recole, quæ alibi diximus, quum de definitione disserebamus (130).

424. Igitur 1° Ante omnem demonstrationem quædam sunt affirmanda philosopho absque demonstratione, eaqne non modo ut certa, sed etiam ut omnis certitudinis fundamen-

tum. Hæc est ad omnem certitudinem omnemque scienti necessaria conditio.

2° Qui putat in omnibus ad certitudinem philosophica ope solum demonstrationis perveniri posse, ipsam philoso phandi destruit possibilitatem.

Neque inferat scepticus, primam hanc affirmationem, si demonstrationis effectus non sit, arbitrariam et sine motivo, ac suppositionem potius quam certam affirmationem fore. Aliud est enim aliquid affirmari sine motivo, aliud affirmari sine demonstratione. Si qua veritas sit evidens per se, ita ut in se ipsa vim habeat se suadendi assensumque extorquendi, quin eam ab aliis veritatibus mutuetur; jam veritas hæc certa erit, et a philosopho admitti poterit absque demonstratione. Si nulla est ejusmodi veritas fateor, nulla esset certitudo, saltem rationabilis et philosophica. Atqui sunt veritates istæ, quæ rationem sui in se habent, non in aliis veritatibus positam. Ex his porro veritatibus esse debent, ut patet, fundamentales illæ, quibus certitudo omnis ac scientia innititur. Philosophi igitur munus est 1° ut inquirat quænam sint hæ primitivæ ac fundamentales veritates: 2° ut ostendat eas a philosopho admitti sine demonstratione non modo posse, sed plane debere.

ARTICULUS IV.

De veritatibus primitivis.

425. PROPOSITIO V. *Cum multa sint, quæ demonstrari nec possunt nec debent, primitivæ tamen veritates, quas ante omnem philosophicam inquisitionem fundamenti loco supponere necesse est, sunt tantummodo tres;* videlicet

1° *Factum primum*, quod est existentia propria.

2° *Principium primum*, quod est contradictionis principium: *idem non potest simul esse et non esse.*

3° *Conditio prima*, nempe rationis aptitudo ad veritatem assequendam.

Sane 1° et æquum, et necessarium est, ut ante philosophiam philosophi existentia, ante demonstrationes demon-

strationum omnium principium, et ante scientiam scientiæ possibilitas in tuto sit posita.

Præterea 2° cum duplex sit cognitionum nostrarum ordo, idealis et realis (146), in utroque primum aliquod inveniri debet : in ordine ideali *principium primum*, in ordine reali *primum factum*. Utrumque simul ad constituendam scientiam necessarium est, sed unumquodque per se insufficiens. Nam principium abstractum non potest parere scientiam nisi hypotheticam, factum autem solum infecundum per se est, et ad quidpiam concludendum ineptum. Sed præter hæc tertium aliquod insuper requiritur, quod utrumque inter se ordinem componat, per quod et facta ad ordinem idealem transvehi, et ideæ rebus applicari possint : hoc autem non habebis, nisi ponas mentem posse habere ideas objectis conformes. Patet igitur fundamentales veritates esse omnino tres, ita ut, vel una vel altera sublata, totum humanæ certitudinis ædificium necessario corruat (1).

426. Quod autem veritates istæ a philosopho admitti absque demonstratione et possint et debeant, ex eo manifestum est, quod 1° nulla egent demonstratione ; 2° omnem demonstrationem refugiunt ; 3° ipsa negatione vel dubitatione affirmantur.

1° Hæ veritates *nulla egent demonstratione*. Sunt enim humanæ menti immediate evidentes, atque in lucis similitudinem se ipsas per se demonstrant : mutuatæ igitur lucis illustratione non egent. Quemadmodum autem se veras necessario cuique probant, ita quoque necessario assensum mentis ad se rapiunt, eumque adeo firmum, ut nemo de illis dubitare vel ad momentum possit. Humana igitur mens eas sibi demonstrari per alias veritates nullatenus postulat.

427. 2° *Demonstrationem omnem respuunt*. Quicunque enim veritates istas demonstrare aggreditur, necessario petit principium, supponendo quod in quæstione versatur (344). Nam

a) Factum existentiæ propriæ non aliter demonstrari posset, nisi aliquam animi proprii affectionem in præmissis affirmando: *Cogito; ergo sum*. Atqui in omni judicio hujus-

(1) Balmes, *Filosofia fundamentale*, lib. I, c. IV, seq.

modi affirmatur propria existentia, et quidem diserte. *Cogito* enim idem est ac: *sum cogitans* (149). Ergo qui sic argueret, aperte principium postularet. Facilis propterea foret retorsio: Si dubium est an quis existat, dubium est an cogitet. Sed dubium est an existas: hoc enim vis demonstrare. Ergo dubium est an cogites.

b) Principium contradictionis in omni demonstratione supponitur. Omne enim principium, omne ratiocinium quidquid habent necessitatis ab eo desumunt. Si enim hoc principium nutaret, si idem posset simul esse et non esse, quodnam principium necessarium, quænam ratiocinatio legitima superesset?

c) Rationis aptitudinem ad veritatem assequendam si quis demonstrare velit, is profecto supponeret posse demonstrationis ope particularem hanc agnosci veritatem. Demonstratio autem est opus rationis. Ergo supponeret, posse a ratione veritatem cognosci.

428. 3° Hæ veritates *ipsa negatione vel dubitatione affirmantur.*

a) Si enim falli times, jam te existere fateris. *Si fallor, sum, nam qui non est, utique nec falli potest* (1).

b) Qui negat aliquid, id negat, quia putat falsum esse, et verum non esse: qui dubitat de aliquo, ideo dubitat, quia timet ne falsum pro vero amplectatur. Ergo quicunque negat vel dubitat, supponit falsum non posse verum esse. Certus est igitur de contradictionis principio.

c) Demum qui aliquid in dubium adducit vel negat, hoc saltem certo cognovit verum: esse dubitandum vel negandum (421, 2^{d}). Fatetur igitur aliquam veritatem compertam rationi esse posse.

Ex his omnibus manifestum fit quod proposuimus.

ARTICULUS V.

Refutantur quædam scepticorum objecta.

429. Opponunt 1° Vera philosophandi methodus ea est,

(1) S. Aug. *De Civitate Dei*, lib. XI, c. 26.

quæ ab omni errore maxime immunis est ac secura. Talis autem est methodus sceptica, quæ nihil certo affirmat.

Resp. *Trans. major.*; *neg. min.* Etenim universalis dubitatio unum aliquid affirmat, in quo decumanus est error, errorumque pessimus. Cæterum vera philosophandi methodus non de hoc solum sollicita esse debet, ut errorem caveat, sed de eo in primis ut veritatem assequatur. Secus stipites et trunci, qui nunquam errant, essent philosophorum maximi.

430. Opp. 2°. Ratio humana, ut quæ finita est, fallibilis est, et quia semper finita, semper fallibilis. Ergo nulla fides ipsi adhibenda.

Resp. 1°. Quis hoc scepticis revelavit? Si ratio semper errat, nonne et in hoc, quod ipsi asserunt, errare putanda est? Hæc una responsio, ut supra (421, 1°) indicavimus, sufficit ad omnes scepticorum cavillos retundendos: neque enim hiscere possunt, quin in se ipsi arma vertant.

Resp. 2° *Dist.* 1^{am} *partem*: Est fallibilis per se, *nego*; per accidens, *conc.*

Per se ratio non errat, uti ex dictis jam liquet (381, seq. 147), et suo loco fusius demonstrabitur. Est tamen fallibilis, non quod falli semper debeat, sed quia falli interdum potest. Quod illi obtingit, non ideo tantum quia finita est, ex hoc enim cognitionum limitatio duntaxat consequitur, minime vero falsitas; sed quia finita cum sit, et non omnia cognoscat, in iis quæ incomperta habet, potest a labili voluntate ad imprudentia judicia pertrahi (147). In iis autem judiciis quæ ratio ex se profert, error obrepere nequit; ad hæc enim judicia determinatur ab evidentia, quæ quidem cum falsitate sociari non potest (406).

Dist. 2^{am} *partem*: Ratio est semper fallibilis, i. e. semper est illa ratio, quæ interdum fallibilis est, *conc.*; semper actu potest falli, *nego*. Hoc enim ex modo dictis plane falsum est.

431. Inst. 1°. Ratio est essentialiter fallibilis. Ergo per se fallibilis.

Resp. *Dist.* eodem modo: per se, *nego*; per accidens, *conc.* Nempe per se essentialiter est infallibilis, quia per se

nec falsas ideas haurire, nec falsa judicia statuere potest. At essentialiter finita est, et essentialiter obnoxia voluntati, in iis quæ non sunt evidentia : adeoque in his essentialiter est fallibilis.

Inst. 2°. Sola divina mens per se infallibilis est, non vero ratio humana, quæ infinite ab ea distat.

Resp. *Dist. :* per se infallibilis est, i. e. a nullo alio habet ut sit infallibilis, *conc. ;* natura sua et per se spectata est infallibilis sola divina mens, *nego.*

Infallibilitas humanæ mentis ab infallibilitate divina infinite differt ex triplici capite : 1° quia divina infallibilitas est imparticipata; humana vero est participata: 2° quia illa est illimitata quoad objectum; hæc vero angustis limitibus circumscripta: 3° demum quia divina mens nunquam errat, et in nulla hypothesi errare potest; humana vero mens per se quidem non errat, sed per accidens errare potest, et errat sæpissime.

Inst. 3°. Non repugnat voluntatem humanam propendere ad malum. Ergo a pari non repugnat intellectum per se ferri ad falsitatem.

Resp. 1°. *Nego ant. ;* voluntas enim tendit in bonum, nec potest nisi ad bonum tendere. Bonum autem aliud est secundum sensum, aliud secundum rationem : quæ duo bona frequenter opponuntur, ita ut quod bonum est sensui, sit malum rationi, et viceversa. Hoc in casu quum voluntas inclinatur ad bonum sensibile, hoc ipso fertur in malum secundum rationem, non tamen qua malum est, sed solum qua bonum est.

2° *Nego paritatem ;* quæ ex duplici capite concidit: 1° quia verum non opponitur vero, ut bonum bono, adeo ut unum verum comparatum ad alterum sit falsum : 2° quia intellectus non est facultas appetitiva, quæ moveatur in objectum, sed facultas perceptiva, quæ recipit objectum, in quo electionem non habet.

432. Opp. 3°. Quoniam ratio quandoque fallitur, vel cognoscit quando fallitur, vel non. Si primum dicas, tollitur omnis error; error enim est in hoc, quod falsitas recipiatur

loco veritatis: quum igitur mens falsitatem cognoscit, non errat.

Est ergo dicendum, mentem non cognoscere quando ipsa fallitur. Si hoc, semper suspicari poterit, atque adeo debebit, utrum in præsenti fallatur, nec ne.

Resp. supponere adversarios rationem semper, et in omnibus esse fallibilem. Atqui ratio in quibusdam non est fallibilis. Addatur ergo argumento pars altera quæ omittitur, nempe: cum ratio in quibusdam sit infallibilis, vel cognoscit quando non fallitur vel non. Si hoc postremum contingat, esto, suspicari de errore poterit. At quum mens cognoscit, se nec falli nec falli posse, tum suspicari nullo pacto debet. Atqui hoc contingit in veritatibus evidentibus. In his ergo cognitionibus legitima est certitudo.

Ad id vero quod objicitur, respondeo, mentum, quum fallitur, obscure cognoscere se falli, aut saltem se falli posse: omnis enim error judicium est sine sufficienti fundamento. Nihilominus ratio fallibilis est, quia trahi potest a voluntate ad judicandum, etiam sine sufficienti fundamento. In his igitur in quibus mens fallibilis est, et cognoscit se fallibilem, verum omnino est, dubitationem ac formidinem errandi esse prudentem.

433. Opp. 4°. Si quid dogmatici confirmare volunt, in unum ex his tribus incommodis incidunt. Nam vel in confirmationem rei propositæ afferunt aliquid quod confirmatione eget, usque in infinitum; vel sistere coguntur in aliqua propositione, quam non probant, sed supponunt, et assumunt tanquam veram; vel inveniunt, id quo res de qua quæritur, confirmanda esset, hac ipsa vicissim indigere ut confirmetur. Sed in primo casu offendunt in progressum infinitum, qui est impossibilis; in altero gratuito supponunt verum quod alter supponere falsum potest, in tertio circulum vitiosum vitare nequeunt. Semper ergo, si sapiunt, assensum retinere, et cum scepticis dubitare cogentur. Ita fere Sextus (1).

Resp. *Nego disjunctivam.* Superest enim quod præsto sint

(1) Pyrrhon. *Hypotypos.*, lib. I, c. XV.

veritates quædam, quæ demonstratione non egeant, quæque non supponantur, sed veræ necessario agnoscantur. His innixi dogmatici, omne incommodum vitant (424). Incommoda vero majora urgent scepticos: qui cum suam doctrinam nobis persuadere adnituntur, velint nolint, oppositam admittunt (421).

Cætera quæ in specie, contra cognitionum nostrarum media ac certitudinis motiva, a scepticis opponuntur, suis quæque locis refellemus.

ARTICULUS VI.

* *De dubitatione methodica.*

434. Vix jam esset cur in his quæstionibus de Cartesio multis loqueremur, nisi recentiores ejus sive adversarii sive laudatores omnia Cartesii nomine replessent, jure ne an injuria, ipsi viderint. Quoniam igitur omnes de Cartesio disserunt, breviter innuemus quid sit sentiendum de ea philosophandi methodo, quam ipse sibi adoptandam putavit; ut exaggerationes erroresque contrarii, qui sub Cartesii tum laudibus, tum accusationibus delitescere solent, vitari possint.

435. Existimavit igitur Cartesius, ei qui veritatem inquirit, esse semel in vita de omnibus, quantum fieri potest, dubitandum, ita ut quæcunque vel minima erroris suspicione obnubilari visa fuerint, pro falsis habeantur. Cujus dubitationis is finis est, ut præjudiciis quibus imbuti sumus, nos exuamus, et a primis scientiæ fundamentis inchoantes, firmum ac mansurum ædificium stabiliamus. Idcirco dubitatio hæc methodica appellatur.

In hanc igitur dubitationem se conjiciens Cartesius rejicit certitudinem omnem de rebus existentibus, imo de ipsis mathematicis demonstrationibus, ac de principiis notis per se, fingens omnia falsa esse. Sed quum ad propriam cogitationem et existentiam devenit, sentit se de ea dubitare non posse; repugnat enim ut putemus, id quod cogitat, eo ipso tempore quo cogitat, non existere. Quo invento principio, hæc ex ordine deducit :

1° Cognitionem hanc: *ego cogito : ergo sum*, esse omnium

primam et certissimam, quæ cuilibet ordine philosophanti occurrit.

2° Statui ut legem universalem posse: *illud omne esse verum, quod valde clare et distincte percipimus.*

3° Exinde demonstrat existentiam Dei.

4° Ex veracitate divina, facultatum nostrarum veracitatem infert, atque hoc pacto certitudinem iterum nanciscitur.

436. Hic est Cartesii processus in certitudinis philosophicæ theoria statuenda. Quæ methodus, ut primum vulgari cœpit, et prolixos, ut assolet, laudatores nacta est, et adversarios acerrimos. Quorum omnium sive præconia sive criminationes, ut ut a commotione animorum non essent immunes, verum nihilominus spectabant Cartesium, non fictitium ac phantasticum. Nunc autem revirescere vidimus erga Cartesium amores, et odia, duasque præsertim scholas inter se maxime oppositas ejus nomine ac methodo abuti; alteram *rationalistarum*, quæ rationis humanæ vires nimis extollens, absolutam illi tribuit a revelatione ac fide independentiam; *traditionalium* alteram, quæ rationis vires nimis deprimens, revelationem unice ac fidem prædicat. Illi igitur Cartesium summis laudibus extollunt, quasi vero philosophiam a religionis ac fidei magisterio exemerit, eamque, cum theologiæ, ut aiunt, pedissequa esset et ancilla, æqualem illius imo et judicem fecerit. Hi vero Cartesii phantasma a rationalistis excitatum cum vero Cartesio, Cartesiumque cum iis qui rationis legitima jura defendunt, commiscentes, dum seu Cartesium seu rationalistas impugnare videntur, rationem revera humanam aggrediuntur (1). Sepositis igitur iis omnibus, quæ in utriusque scholæ declamationibus sive falsa sunt, sive exaggerata, non negaverim aliquam laudem esse Cartesio tribuendam, eo quod viderit, quantum in quæstionibus de certitudine et gravitatis sit et difficultatis, quantum

(1) « Partim falsa, partim exaggerata sunt, quæ passim nunc temporis in Cartesium congeri solent. ... Cartesii nomine impetitur realis ipsa ac essentialis distinctio inter scientiam philosophicam mere naturalem, et scientiam theologicam revelatam. » Ita R. P. Perrone, *Tract. de Locis theol.*, parte III, sect. I, c. I, § 59.

que psychologica reflexio ad has et similes quæstiones solvendas, utilitatis afferat: quæ quidem laus ejus priva ac singularis non est. Præcipua autem cartesiani processus vitia, eaque gravissima, quantum ad certitudinis theoriam pertinet, modo innuemus.

437. Propositio VI. *Multa sunt in methodica Cartesii dubitatione vitia, eaque gravissima.*

Nam 1° reprehendenda est ratio loquendi, qua Cartesius utitur. Cum enim ipsi sermo sit de certitudine philosophica, non de naturali, deque scientifica, non de vera dubitatione, non satis hoc explicat.

2° Reprehendus quoque est, quod sibi concessum aut possibile putet, de primis principiis, nullo excepto, saltem simulate dubitare, ac de ratione ipsa humana diffidere. Primum enim principium, ut supra ostendimus, et rationis aptitudo ad veritatem assequendam, ipsa dubitatione affirmantur (428, *b*, *c*): adeo ut in his ipsum dubitationis simulacrum absurdum sit (423).

3° Præsertim quod et quum dubitat, et quum ad fundamentum certitudinis devenit, et quum de rationis veracitate cessat esse sollicitus, ratione perpetuo utatur. In quo et inconsequenter agit, dum ratione fidenter utitur, antequam de ejus veracitate sit certus; in eamque incurrit scepticorum contradictionem, quod rationis judicem rationem facit (421, 1°).

4° Errat insuper in hoc, quod fundamentum cognitionum nostrarum unicum statuit, nempe certitudinem de propria cogitatione et existentia. Fundamentum enim hujusmodi, ut supra probavimus, necessario triplex est (425). Neque dicas alterum insuper fundamentum ab ipso poni, principium, inquam, perceptionis claræ et distinctæ. Nam hoc principium illi fundamentale non est, cum non recipiatur ab ipso ut omnino certum, nisi post cognitam Dei existentiam.

5° Quum principium illud : *cogito : ergo sum*, tanquam primum statuit, vel statuit simpliciter factum cogitationis, vel factum propositione expressum. Si factum propositione

expressum, supponit jam intelligentiæ veracitatem; hæc enim est, quæ super interna facta reflectit, quæ subjectum ab affectione distinguit, quæ judicat, et ab uno judicio alterum illi implexum educit; supponit insuper contradictionis principium; nam propositionum omnium certitudo ab hujus principii firmitate pendet. Si vero principii loco statuit solummodo factum, ut factum est, nempe sensum purum cogitationis propriæ, nihil unquam construet super hoc fundamento; neque enim dicere poterit : *ego sum*, nisi factum intelligentia exprimat per propositionem : *ego cogito*, et hanc propositionem conjungat cum principio : *quod cogitat existit*.

6º Postremo incidit aperte Cartesius in circulum vitiosum. Etenim ex illa generali regula : id verum est, quod clare et distincte percipio, Dei existentiam demonstrat; et vicissim firmitatem illius principii a Dei veracitate repetit.

Et hæc sufficiant; quod enim spectat ad singulas hujus systematis partes in se spectatas, eas suis locis, si opus fuerit, expendemus.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

DE MEDIIS QUÆ MENTI HUMANÆ SUPPETUNT AD ASSEQUENDAM VERITATEM.

ARTICULUS I.

De principiis certitudinis.

438. Philosophi munus est, quemadmodum supra diximus (417), ut naturalis certitudinis fundamenta accurate exploret, eorumque reflexam ac distinctam cognitionem acquirat. Huic porro investigationi et nos in hoc altero libro operam dabimus: eas vero tractabimus quæstiones, quæ neque jure a quoquam parvipendi, neque attingi perfunctorie possint; sunt enim et in se apprime philosophicæ, et nostris præsertim temporibus necessariæ. Sane scepticorum lues exstincta non est, imo veluti ad insaniæ ac temeritatis maturitatem quamdam perducta, terriculamentis suis philosophiam sensumque communem misere perturbavit, ipsasque radices cognitionum nostrarum agressa, universum, si ita loqui fas est, humani intellectus patrimonium populari ac vastare contendit.

Præmittendum, tria esse principia, quæ ad veritatem assequendam et ad certitudinem gignendam concurrunt; quæ *criteria* (judicandi principia) veteres appellabant.

1° Principium, seu criterium *a quo*. Nempe a quo veritas cognoscitur, judiciumque fertur de cognitionum veritate, quodque certitudinis subjectum est. Hoc principium est ipse intellectus.

2° Principium *per quod*. Nempe instrumentum ad judicandum, seu medium per quod veritas cognoscitur. Hoc quoque est multiplex pro varietate fontium, unde veræ rerum notiones promanant.

3° Principium *secundum quod* veritas a falsitate distinguitur, et de veritate cognitionum judicium fertur. Principium

hoc motiva omnia complectitur quæ certitudinem gignunt, quæ tamen ad unum reducuntur, nempe ad evidentiam; de qua suo loco.

439. De primo vix debet a nobis iniri in præsens disputatio. Etenim de natura intellectus, ejusque operationum disputat psychologia; de ejus tamen aptitudine ad veritatem assequendam, et aliquid jam dictum est (425), et nonnulla etiam inferius dicentur. De altero igitur ac tertio agendum in primis est; de altero in præsenti libro, de tertio in sequenti agimus.

ARTICULUS II.

De fontibus veritatis.

440. Omne id quod nobis medium est acquirendi ideas rebus conformes, fons veritatis dicitur. Omnes quidem ideæ, ut dictum est (380, 4°), proprio suo objecto sunt per se conformes : non omnes tamen veræ manent, si ad res per judicium referantur (381, 382, *b*). Hic de iis sermo est ideis, quæ ad res, ut sunt in se, referri per judicium cum veritate possint. Nimirum fontes veri dicimus eos cognitionum fontes, e quibus tales objectorum cognitiones haurimus quæ objecta repræsentent, ut revera sunt, hisque conformes reflexe intelligantur.

441. Plures veri fontes in ipsa hominis natura ac facultatibus sapientissimus rerum auctor constituit, ac menti reseravit humanæ, ut eam cognitionum supellectilem sibi compararet, quæ tantam naturæ nobilitatem deceret. Sunt autem :

1° *Sensus intimus*, in quem advertens intellectus interna proprii subjecti facta cognoscit.

2° *Sensus externi*, qui rerum corporearum variis impressionibus excitati, in earum notitiam mentem adducunt. Sic homo extra se propemodum egreditur, et cum tota natura conjungitur.

3° *Ideæ* ipsæ, quas ex utroque hoc fonte mens hausit, novarum fontem cognitionum constituunt. Mens enim in ideas acquisitas reflectens, ex relationibus quas inter illas detegit,

relationes quoque cognoscit objectorum quæ per illas repræsentantur; et hoc duplici modo :

a) *Comparatione* illarum *immediata*, per quam principia universalia immediata colligit :

b) *Comparatione mediata*, seu ratiocinio, quo plurima cognoscit, quæ immediate haurire ex aliis fontibus non potest.

4° His demum accedit aliorum hominum *testimonium*, cui fidem adhibens, de multis quæ vel sensibus usurpare suis, vel ratiocinio attingere quisque non potuit, et cognitionem et certitudinem adipiscitur.

Habes igitur fontes quatuor : sensum intimum, sensus externos, ideas, testimonium. His fontibus ratio utitur, sed actibus diversis pro fontium diversitate. Sensu intimo utitur intuitione reflexa, sensibus externis intuitione directa, ideis comparatione mediata vel immediata, testimonio fide.

442. Nunc singulos veritatis fontes perlustrantes, 1° assignabimus normas, quæ in eorum usu haberi ob oculos debent, ut errores qui subrepere possunt, vitentur : 2° motiva certitudinis cuique fonti peculiaria expendemus : 3° cognitionum quæ ex iis hauriuntur veritatem, contra scepticorum cavillationes tuebimur. Quæ dum exsequimur, quanta possumus diligentia cavebimus, ne in psychologiæ quæstiones, ut quibusdam accidit, ita excurramus, ut certitudo quam per naturalia media comparamus, a philosophico aliquo systemate pendere videatur. Quod nisi caveatur, præter auctam magnopere difficultatem (sunt enim quæstiones illæ impeditæ maxime), et illud incommodi consequitur, quod cognitionum nostrarum certissima veritas, communique sensu notissima, systematum tenebris obvolvitur, unde fiunt illæ propemodum problematicæ, earumque defensio difficillima redditur.

CAPUT II.

DE SENSU INTIMO.

ARTICULUS I.

Notiones prævieæ.

443. Sensus intimus est *nativa quædam animi dispositio, qua fit ut animus quidquid in seipso accidit, intime sibi præsens habeat, et experiatur ut suum.* Quæ in animo accidunt, *facta interna* nuncupari solent. Eorumque duplex est ordo : *superior* alter, qui actus complectitur solius animi proprios, actus nempe intellectus et voluntatis; alter *inferior*, quo affectiones totius humani compositi propriæ continentur, ut infra dicetur. Cæterum allata sensus intimi descriptio satis est ut quisque intelligat, qua de re sit sermo; definitio enim proprie dicta hac in re quærenda non est, nec si quæreretur, inveniri posset (130, 131, 1°). Si enim interna facta animique facultates proprie definiri nequeunt, quanto minus id quod omnibus illis simplicius est, quodque facultatum omnium quibus homo pollet, fundamentum est atque conditio?

444. Humanus animus non modo intimo hoc sensu instructus est, sed præterea, cum sit intelligens, potest id quod intime sentit, reflexo in se mentis intuitu apprehendere, et de eo judicare. Quum autem intelligentia super interna facta se convertit reflexione quam alibi (17) vocavimus psychologicam, tunc fieri dicitur *conscia sui*. Est igitur *conscientia : Cognitio intellectualis reflexa internorum factorum, prouti sunt subjecti affectiones, quæ per sensum intimum fiunt animo præsentes*. Si enim in interna facta se convertens intellectus, non suam affectionem in illis, sed objecta quæ intra se repræsentantur, respiciat, reflexio hæc non dicitur conscientia, sed simpliciter reflexio, vel etiam reflexio ontologica, ut jam notatum est.

445. Quum in proprias affectiones animus intelligens intendit sese, eumdem servat cognoscendi ordinem, quem tenet semper, quum aliquid in activitatis suæ objectum

assumit: primo nempe concretum percipit; h. e advertit se tali modo affectum; mox concretum hoc decomponit in ideam subjecti *ego*, in ideam affectionis propriæ; quas ideas iterum componit judicando, ac dicit. ex. gr. *ego sum dolens.*

* 446. Notare juverit multiplex illud, quod inter sensum intimum et conscientiam discrimen existit.

1° Sensus intimus est, ut diximus, primitiva quædam animi dispositio, vi cujus animus passive potius quam active se habens, ea quæ in seipso fiunt simpliciter experitur, actibusque suis propemodum tangitur; conscientia autem activitatis intellectualis exercitium est, et actus intelligentiæ.

2° Sensus intimus purum factum, uti factum est, experitur, illudque quasi materiam informem conscientiæ offert. Conscientia vero hoc factum assumens sibi in objectum, elevat illud ad ordinem idealem, formamque intellectualem propositionis ipsi tribuit.

3° Sensus est *perpetuo in actu;* comitatur enim omnia interna facta; *necessarius*, et qui a voluntate non pendet; *essentialis* animæ: at conscientia nec perpetua est, nec necessaria, nec essentialis omni animæ, sed tantum animæ intelligenti, et quidem potentia essentialis est, non vero semper in actu.

4° Expressiones interni sensus sunt suspiria, ejulatus, admirationes, risus, rudes omnes et inarticulatæ voces, actus multi gestusque corporis. Expressio autem conscientiæ propositio est, quæ supponit ideas universales, idearum analysim, earumque comparationem et judicium.

5° Denique sensus intimus est instrumentum seu medium, quo internorum factorum cognitionem animus acquirit, nempe est unus ex veritatis fontibus. Conscientia vero est intellectus, quatenus hoc utitur instrumento, eoque mediante veritatem assequitur (1).

Nota denique sensum intimum nominari, a quibusdam auctoribus conscientiam directam, actum vero, quem nos vocavimus simpliciter conscientiam, conscientiam reflexam.

(1) Cf. Balmes. *Filos. fundam.*, lib. I, c. 151, 180.

ARTICULUS II.

Notanda quædam.

447. Licet sensus intimus nunquam decipiat, potest tamen in ejus usu errare ratio. Ad errores autem cavendos, hæc præmonuisse opportunum.

1° Judicia, quæ intimi sensus testimonio innituntur, sunt ea solum, quæ affirmant de subjecto idipsum quod subjectum experitur in se. Hæc sunt judicia conscientiæ *immediata*, quæ falsa esse nunquam possunt. Quæ ex his ratiocinii ope derivantur, dicuntur judicia conscientiæ *mediata*. Hæc autem, cum non unice intimi sensus testimonio nitantur, falsa esse possunt, si altera quæ accedit præmissa, sit falsa, vel si ratiocinium vitiosum sit.

2° Sensus intimi relationes ad puram facti interni præsentiam coarctantur: ad facti naturam aut causas non pertingunt. Hæc omnia per alios veritatis fontes sunt investiganda.

3° Cavendum est, ne affectionis jam habitæ memoria ita assumatur, ac si esset actualis ejus experientia. Memoria quidem ipsa, aut memoriæ defectus, quia interna facta sunt, eaque præsentia, sensus intimi testimonio certa sunt; sed factum quod recordamur aut non recordamur, non amplius de sua existentia aut non existentia intimum sensum sponsorem, ita ut dicam, aut vadem habet. Quare de ea re est aliunde judicandum.

4° Animus semetipsum sentit eo in statu in quo est, nimirum intime corpori conjunctum. Sentit ergo permanenter corpus quod informat, quatenus suam existentiam in corpore tanquam in re sua præsentem sibi habet. Hunc sensum, quem animus habet, proprii corporis, recentiores post Condillachium vocant *fundamentalem*, ut qui basis est sensationum omnium: ex eo enim fit, ut impressiones quas diversæ corporis nostri partes recipiunt, sint nobis præsentes.

5° Sensationes quas ex suo conjunctionis statu anima experitur, aliæ interna afficiunt corporis organa, aliæ externa.

Quæ interna organa afficiunt, ut sunt sitis, dolor, etc., ad sentiendi vim internam referri solent : quæ vero externa, quatenus sunt subjecti affectiones, ad internam sentiendi vim pertinent.

6° Affectiones superioris ordinis (443) quæ per se solum animum afficiunt, animus certe sentit ; eas vero, quæ compositi ex anima et corpore propriæ sunt (5°), magnam partem sine dubio sentit; utrum omnes, quæstio est alibi resolvenda.

7° Ex affectionibus compositi tum internis, tum externis, quibus subjectum tangitur et modificatur, si quæ sint constantes et uniformes, distinctum sui sensum non generant, nec possunt distincta attentione animadverti ; nam cum permanenti subjecti sentientis statu confunduntur. Unde illud : *ab assuetis non fit passio.* V. gr. si quis ingreditur cubiculum odore suffitum vel igne calefactum, primo statim introitu novam odoris vel caloris impressionem ad tempus aliquod distincte sentit, animumque advertere ad illam potest; mox paulatim non amplius; quia videlicet jam non amplius immutantur organa, sed uniformiter afficiuntur. Quanquam si forte permanentes istæ et uniformes impressiones notabiliter varientur, tum et distinctum generant sensum, et attentionis partialis objectum esse possunt; ut quum sanguinis circulatio ex iræ motu acceleratur.

8° Ex postremis hisce animadversionibus concludimus, non esse negandum accidere aliquid in nobis, ex eo solum, quod illud distincte non sentiamus, nisi de hujusmodi facto agatur, quod quisque sentiat oportet, quum in ipso contingit.

ARTICULUS III.

Qua ratione omnis certitudo intimo sensui innitatur.

448. PROPOSITIO I. *Omnis certitudo subjectiva in intimo sensu aliquod fundamentum habet.*

Omnis certitudo, ex quocunque demum fonte hauriatur, certam de aliquo interno facto conscientiam supponit. Ut enim mens certitudinem acquirat, saltem conscia sibi esse

debet, et se percepisse motivum aliquod veritatem propositionis suadens, et omnem errandi formidinem a se esse exclusam. Sed si de sensus intimi veracitate dubitare liceret, nunquam de internis hujusmodi factis certam conscientiam habere mens posset. Ergo.

449. Neque ex hoc inferas sensum intimum aut omnium cognitionum fontem esse, aut omnis certitudinis motivum immediatum. Nam sensus intimus est quidem *principium manifestativum*, ut cæterorum quæ in subjecto fiunt, ita et cognitionum omnium quas haurit intellectus; at non est *medium* quo cognitiones omnes comparamus, sed est medium solummodo ad internas affectiones cognoscendas. Pariter sensus intimi veracitas, quanquam sit *conditio* ad omnem subjectivam certitudinem, non est tamen *ratio* quæ omnis propositionis veritatem manifestet; adeoque non est omnis objectivæ certitudinis motivum, sed judiciorum solummodo conscientiæ veritatem facit indubiam.

*450. Quæres an etiam certitudo primi principii (425, 2°) in intimo sensu fundamentum habeat. Respondeo, juxta modo dicta, certitudinem subjectivam, etiam quod ad primum principium spectat, in intimo sensu fundari. Si enim de suis perceptionibus et de affectionibus quas sentit, dubitare quis posset, jam de iis quoque dubitaret perceptionibus, quibus hujus principii necessitatem cognovit. Si vero sermo sit de certitudine objectiva, ea ab intimo sensu est plane independens, ut quæ ab ipsa entis ratione dimanat. Quemadmodum igitur factum primum sub uno aspectu est a primo principio independens, sub altero non (437, 5°), ita vicissim primum principium se habet ad primum factum. Quænam vero sint habitudines conditionis primæ (425, 3°) ad primum factum primumque principium, in tertio libro explicabitur.

ARTICULUS IV.

De certitudine judiciorum conscientiæ.

451. Propositio. II. *Judicia immediata conscientiæ errori obnoxia esse non possunt.*

Hæc propositio demonstrationem non patitur. Fac enim afferri demonstrationem. Ut hæc demonstratio me suadeat, quædam percipiam necesse est, nempe quæcunque demonstrationem constituunt, et certum mihi esse debet me ea percepisse. At quo tandem modo hoc mihi certo constabit? Profecto non aliter, quam ex intimi sensus testimonio (448). Ut igitur demonstratio hæc vim suam in me exerceat, intimi sensus testimonium tanquam infallibile admittere debeo; nimirum debeo necessario supponere id quod in quæstionem adducitur. Hæc igitur veritas indemonstrabilis est. Nec vero demonstratione eget; tanta enim fulget evidentia, ut plane impossibile cuique sit dubitare, utrum in se sint affectiones quas experitur.

452. Cæterum hujus propositionis evidentia per contradictionis principium distincte explicari potest. Sane, si in immediatis conscientiæ judiciis error esse posset, ideo foret, quia affectionem, quam sensus intimus mihi renuntiat, eo ipso tempore, quo eam sentio, possem non habere (447, 1°). Sed hoc apertam contradictionem implicat. Sentire enim aliquam affectionem, et illam habere identica plane sunt. Non potest igitur hac in re, ut in aliis cognoscendi modis quandoque accidit (382, *b*; 440), apparentia a realitate esse difformis. In hac materia realitas tota ipsa apparentia est. Subjectum enim sentiens, et objectum quod sentitur, sola ratione distinguuntur; at revera sunt unum et idem. Non potest ergo affectio aliqua esse in sensu subjecti, quin hoc ipso sit in objecto, quod sentitur.

Ex his manifestum est, certitudinem quam de factis internis sensus intimus producit, metaphysicam hypotheticam esse (405, 408, 2°).

ARTICULUS V.

Difficultates.

453. Opp. I. Sensus intimus non suppeditat certitudinis motivum omnino indubium.

Nam non renuntiat multa facta interna; ex. gr. impressiones, quas recipiunt sensitivæ corporis partes ex circula-

tione sanguinis, ex aeris pressione, ex telluris attractione, etc.

Resp. *Neg. ant.*

Ad probat. Resp. 1° *Trans. ant., nego consequentiam.*

Demus scilicet quasdam affectiones a sensu intimo non referri, non ideo sensus intimus falsitatis coargui posset. Falsus enim foret, si renuntiaret quod non est in subjecto; si autem non renuntiat aliquid, quod in illo est, erit ad summum dicendus limitatus, et deficiens, non vero falsus aut mendax. Igitur nulla ratio est cur suspicemur de veritate eorum, quæ ipse renuntiat (147, 8°).

Resp. 2° *Dist. ant.* Sensus intimus non renuntiat multa facta interna: nempe quæ pertinent ad solam animæ substantiam, *neg.*; quæ sunt propriæ conjuncti, *trans.* Ratio petatur ex iis, quæ præmisimus (447, 6°).

Resp. 3° *Dist. ant.* quoad exempla. Non renuntiat has affectiones saltem confuse, *nego*; non renuntiat distincte, *subd.*; quum permanent uniformes, *conc.*; si mutationes admittant, *nego.*

Affectiones memoratæ, quæ compositi propriæ sunt, constanter et uniformiter sensum tangunt. His ergo applicari debent, quæ supra notavimus (447, 7°).

454. Instant. Sæpe affectiones, quæ sensibilem mutationem inducunt, distincte non refert. Nam

1° Quum v. gr. multas voces simul audimus, aut multis odoribus percellimur, unam impressionem ab altera non distinguimus.

2° Sæpe dubitamus utrum affectio habita sit ista, vel illa: v. gr. an actus intellectus, an vero voluntatis; an moveamur ad agendum odio aliquo, aut præjudicio, an vero amore justitiæ ac veritatis.

3° Imo dubitamus aliquando, de ipsa existentia quarumdam affectionum in nobis.

Resp. *Neg. min. subs.*

Ad 1m *Dist.*: Quia impressio producta confusa est, *conc.*; secus, *nego.* Sensus intimus impressiones renuntiat, cujusmodi sunt receptæ; quum autem soni multi, vel odores simul confusi subjectum afficiunt, confusa est quoque impressio

producta. Nota vero, aliud esse quod sensus referat impressionem ex multis confusam, aliud quod hanc referat confuse. In casibus objectis, sensus refert *distincte* impressionem confusam.

Ad 2ᵐ *Dist.* : Dubitamus de natura affectionis habitæ, aut de denominatione illi tribuenda, *conc.*; de ipsius præsentia, *nego* (447, 2°).

Ad 3ᵐ *Dist.*: Dubitamus de existentia præterita, *conc.*; de præsenti, *nego*.

Hæc dubitatio provenit ex eo, quod certum præteritæ affectionis vestigium memoria non servat. Hanc porro memoriam dubiam testatur sensus intimus, et hoc ipso veracem se probat (447, 3°).

455. Opp. II. 1° Amentes multas sentiunt affectiones, quas non habent.

2° Imo sibi videntur esse quod non sunt, reges, angeli vitrei, mortui, etc.

3° Somniantes quoque sibi videntur vigilare, sibi videntur multa agere et pati, quæ nec agunt, nec patiuntur.

Resp. ad 1ᵐ *Dist.* : Amentes sentiunt affectiones quas non habent, i. e. quas non habent ita ut sentiunt, *neg*; quas non habent ita ut judicant aut dicunt se habere, *conc.* Judicant enim de seipsis, non juxta intimum sensum, sed juxta perturbatæ imaginationis phantasmata.

Ad 2ᵐ *Dist.* : Sibi videntur esse quod non sunt, i. e. sentiunt quod non sunt, *neg*; male interpretantur quod sentiunt, *conc.*

Ad 3ᵐ *Dist.*: Sibi videntur etc. i. e. imaginantur, *conc.*; sentiunt, *subd.*; sentiunt hæc omnia in imaginatione expressa, *conc.*; fieri a se realiter, *nego*. Horum quoque error est totus in judicio, quo phantasmata cum objectis realibus permiscent, propter impotentiam reflectendi, et phantasmata cum sensationibus comparandi.

456. Opp. III. Sensus intimus refert affectiones quasdam esse ubi non sunt. Nam

1° Dolor v. gr. non est in corpore, sed in anima; atqui sensus intimus testatur esse in corpore.

2° Ii quibus brachium vel crus amputatum est, non infrequenter in brachio vel crure dolent.

Resp. *Neg. ant.* Ad 1m *Dist. maj.:* Quatenus corpus non est per se doloris capax, *conc.;* quatenus dolor non pertineat ad compositum ex anima et corpore, *nego*.

… *contradist. min.:* Sensus intimus testatur dolorem esse in c… pore per se spectato, *neg.;* in composito, *conc.* Testatur sensus intimus dolorem esse in ea corporis parte, ubi corpus animatum læsum est. Anima autem, quatenus est huic corpori conjuncta, in ea ipsa parte dolorem experitur.

Ad 2m *Dist.:* Dolent in brachio vel crure, i. e. sentiunt dolorem confusum in ea ramificatione nervorum, quæ antea protendebatur in brachium, et hunc dolorem judicant esse in brachio vi habitudinis et phantasiæ, *conc.;* vere sentiunt dolorem in brachio vel crure quo carent, *nego*.

Ad hæc facta explicanda, hæc duo attendere sufficit: 1° doloris interni sensum esse confusum, ita ut locus in quo præ… residet, aut certi ejus limites determinari sæpe non pos… id quod multo magis in mutilis membris contingere …, in quorum extremitate nervi, ossa, cutis minime na… …m et insuetum statum obtinent; 2° sensationi indefi… doloris quam in mutilo membro nervi experiuntur, …dere phantasiam, quæ cruris vel brachii integri sensum imaginem ex habitudine illi associat.

CAPUT III.

DE SENSIBUS EXTERNIS.

ARTICULUS I.

Notiones præmittendæ.

457. Cognitiones omnes, quas de rebus externis habemus, …nsu intimo teste, mediantibus quibusdam corporis nostri …artibus hausimus, quas *sensoria*, sive *sensus organa* nuncupamus.

Organum autem in genere, est pars viventis ad aliquam vitæ functionem naturaliter destinata: *sensoria* sunt animantis organa ad sensationes recipiendas destinata.

Sensatio, quantum ad rem nostram modo attinet, describi potest: *agentis externi in corpus animatum impressio quædam animæ præsens.*

Facultas experiendi sensationes, qua animal gaudet, dicitur *facultas sentiendi*, vel simpliciter *sensus.*

Sensationes in quinque classes dividuntur; unde quinque enumerantur sensus : *tactus*, *gustus*, *odoratus*, *auditus*, *visus.* Tactus organum est cutis toto prætexta et diffusa corpore, cæteri sensus organa sibi propria habent; quæ omnia cum cerebro per nervos communicant.

458. Neque organa sensus, neque nervi qui in illis diffunduntur, nec quidquid corporeum est, sensum per se habere posset: at omnis sensus est ab anima, quæ corpus informat, et in organis, perque illa sentit (447, 4°). In sensatione igitur duo distinguenda sunt: 1° organi materialis modificatio ex agentis externi actione: 2° hujus impressionis experientia; quæ proprie ac formaliter sensatio est. Anima igitur principium est sensus ; organum vero animatum est ejus subjectum.

459. Omnis sensatio experientia quædam est præsentis objecti, et perceptio ejus dici potest: non omnis tamen discretiva est objecti afficientis a subjecto affecto, saltem per se. Eæ sensationes, quæ ita objectum experiuntur præsens, ut illud a subjecto distinctum exhibeant, dicuntur proprie *sensitivæ perceptiones*, itemque *sensiles intuitiones*, vel *repræsentationes.* Visus ac tactus sunt sensns repræsentativi per se: cæteri sensus, his mediantibus atque usu accedente, tales evadunt.

460. Ut modificatio organica a sensitiva perceptione, ita sensitiva perceptio a perceptione intellectuali, et ab intellectus judicio distinguenda est. Intellectus enim, quum mediante sensatione fit animæ præsens objectum, percipit illud secundum intelligibiles notas, ac de illo judicat. Vide dicta de sensu intimo (445).

461. Proprietates illæ seu vires corporum, quæ sensus afficere et sensationem determinare possunt, *sensibiles corporum qualitates* dicuntur.

Proprium cujusque sensus *objectum* est aliqua sensibilis qualitas ; illa nempe, quæ eum sensum per se ac primario afficit.

Proprium visus objectum est lux cum suis diversis coloribus ; auditus, sunt motus vibratorii corporum per medium fluidum propagati : gustus, actio quædam corporum, qua excitatur sensatio saporum ; olfactus, tenuissimarum actio particularum, quæ a corpore odoro efflantur et quaquaversus disperguntur ; tactus demum objectum resistentia in primis est quam corpora exercent, ejusque diversæ modificationes, ut sunt mollities et durities, asperitas et levitas; deinde calorici sive communicatio sive subtractio, actionesque aliæ corporum quibus variæ in nostro corpore affectiones, sive gratæ sive ingratæ, excitantur.

Determinatio quam a proprio objecto in organum agente, sensitiva facultas recipit, vocabatur a veteribus *species sensibilis impressa*; qui tamen de his speciebus, pro physica temporum suorum scientia, aliter ac recentiores disserebant. Cognitio ipsa sensilis vocabatur ab iisdem *species sensibilis expressa*.

Una cum proprio objecto, ac ratione illius, alias quoque corporum affectiones sensus exhibent, quæ ad quantitatem reducuntur. Eæ sunt *figura*, *magnitudo*, *distantia*, *numerus*, *motus*, *quies*; quæ *sensibilia communia* cum veteribus appellare possumus.

Cætera, quæ ad corpora pertinent, dicuntur *sensibilia per accidens:* « sicut in visu est similitudo hominis, non in » quantum est homo, sed in quantum huic colorato accidit » esse hominem (1). »

462. Nullo igitur modo ad sensus pertinet, ut ad nos referant de corporum essentia, natura, intimaque constitutione, nec quid sint in se sensibiles illæ qualitates, quæ ipsos afficiunt. Horum omnium investigatio ad rationem pertinet, quanquam ad hæc investiganda, adminicula necessaria rationi sensus suppeditent. Itaque per sensus non cognoscimus, nec cognoscere possumus omnia quæ corpus habet,

(1) S. Th. *Summ.*, p. 1, q. XVII, art. II.

sed solum aliqua ; nempe qualitates sensibiles, easque non absolute sed relative, nimirum quatenus nos afficiunt.

Et hoc unum ut referrent immediatus sensuum finis requirebat. Finis enim immediatus propter quem homini sensus tributi sunt, hic est, ut illi manifestent corporum præsentiam, eorumque proprietates, quatenus ad compositi conservationem vitæque usus eas nosse convenit.

463. Sensatio relata ad intellectum considerari dupliciter potest : 1° ut est subjecti affectio : 2° ut est objecti externi repræsentativa. Secundum hosce duos respectus dici potest vera, sed diversimode. Nam prouti subjectiva est, vera dicitur, quemadmodum dicitur verum aurum, vel verus amicus: quia nempe veram de se existimationem in intellectu gignere potest ; falsaque diceretur, si falsam de se gigneret existimationem. Prouti vero sensatio repræsentativa est, vera dicitur per analogiam cum idea, nempe propter conformitatem cum objecto (373) ; falsa, si ab illo sit difformis.

ARTICULUS II.

De sensationibus subjective spectatis.

464. PROPOSITIO I. *In sensationibus, prouti subjecti affectiones sunt, nulla potest esse falsitas.*

Hujus propositionis evidentia ex dictis de sensu intimo (451) immediate dimanat. Quidquid enim sint affectiones istæ in se, et quomodocunque in subjecto excitentur, non potest subjectum non habere affectionem quam sentit, nec diversam habere ab ea quam sentit. Sensus igitur affectionem quæ in subjecto non sit, aut aliter sit, offerre intellectui nequit. Nequit ergo esse unquam falsus.

465. Neque dicas, quandoque ex organi vitio receptas ab objecto impressiones immutari, ut quum v. gr. ægroto dapes videntur insipidæ, vel iis, qui rheumate laborant aromata sine odore. Etenim verum quidem est organa sensus, secundum dispositionem in qua sunt, ab iisdem objectis diversimode affici ; unde actio eadem ex parte objecti, quæ in sani palato sensum grati saporis excitat, in palato ægroti vel nullum saporem, vel ingratum ciet ; at verum ex æquo est,

organa, cum non simpliciter objecti actionem, sed actionem hanc, ut organa afficit, referre debeant, quomodocunque afficiantur, affectionem receptam non mutare, sed fidelissime renuntiare.

ARTICULUS III.

De Idealismo.

466. Venio nunc ad sensationes, prouti objectorum externorum repræsentationem offerunt, et ad certitudinem, quam repræsentationes istæ producunt. In primis per sensationes certi sumus existere corpora. Judicamus enim et invincibili persuasione ratum habemus, objecta quæ per sensationes nobis exhibentur, vere extra nos esse, eaque nos habere præsentia, quum sensationes experimur. Ast hanc certitudinem *idealistæ* præjudicium esse putant rationi minime consonum, quodque philosophia possit evertere. Hi concedunt corporum species menti obversari ; corpora autem ulla esse negant, aut saltem utrum sint dubitandum censent.

467. Idealismus alius est *scepticus*, quem sectati sunt Pyrrho et Humius ; alius *dogmaticus*, et hic duplex est ; quorum alterum *subjectivum* dicunt, alterum *objectivum*. Idealismus subjectivus ponit corporum repræsentationes ab ipsa mente produci. Huc pertinent idealistæ veteres, iisque pejores egoistæ transcendentales, qui Fichte sequuntur ducem. Idealismus objectivus statuit ab ipso Deo, in ipsaque mente produci corporum phænomena. Hunc idealismum docuit in primis Berkeleyus. Malebranchius vero quanquam idealistis non sit accensendus, argumentis tamen usus est idealistarum propriis. Singularem enim iniens sententiam, putavit corporum existentiam per sensationes non posse demonstrari : quod si de illa certo nobis constat, eam certitudinem divinæ solum revelationis auctoritate inniti (1).

468. Contra has omnes demonstrandum nobis est, apparitiones corporum sensationibus contentas, realium corporum manifestationes esse. In primis tamen hæc notata volumus.

(1) *Recherche de la vérité*, Eclairciss. VI sur le Ier livre.

1° Corporum nomine in præsenti quæstione intelligimus objecta illa, quæcunque sint, quæ in sensili intuitione repræsentantur a subjecto cogitante distincta.

2° Quæstio hæc ab his aliis prorsus est independens: quæ sit corporis natura : quomodo corpora nobis manifestentur; quomodo de corporum existentia naturalem certitudinem homines adipiscantur. Hæ lites omnes, quum idealistas aggredimur, vitandæ sunt (442), et vitari non difficulter possunt.

3° Agimus de corporibus in genere, non vero de ullo corpore in particulari Cæterum corporis proprii existentiam intimo mediante sensu cognosci, ac per ipsum demonstrari posse, facile eruitur ex dictis (447, 4°, 5°).

ARTICULUS IV.

Idealismi confutatio.

469. Propositio II. *Certitudo de corporum existentia, quam sensationes gignunt aluntque, ab idealistis everti non potest.*

Apparitiones corporum, intimo teste sensu, perpetuo menti obversantur. Genus humanum existimat apparitiones istas corporum realium manifestationes esse. Idealistæ pronuntiant, (quis enim dicat eos ita existimare ?) pronuntiant, inquam, esse vanas imagines mentisque ludibria. Si ita est, quoniam in ordine quoque ideali nihil fit sine causa, aliqua certe causa esse debet, quæ inanes hujusmodi apparitiones excitet ac menti obtrudat. Quod quum Idealistæ diffiteri non possint, eam causam assignant. Si eos audias qui subjectivum idealismum sectantur, hæc causa est subjecti cogitantis actio; si eos, qui objectivum idealismum propugnant, est ipse Deus. Hisce præstitutis, sic argumentari licet:

Si apparitiones corporum non sunt corporum realium manifestationes, unum ex his duobus cum adversariis dicere oporteret; vel ipsum subjectum cogitans apparentias illas in se producere, vel in subjecto illas a Deo excitari.

Atqui 1° subjectum cogitans non potest esse earum causa; 2° Deus non potest illas excitare corporibus non existentibus.

Ergo apparitiones corporum sunt realium manifestationes.

470. Probatur 1ª pars.

1° Si apparitiones corporum prodeunt unice ab activitate subjecti cogitantis, nihil aliud essent in se, quam internæ simplicis subjecti modificationes, ut sunt actus intelligendi, judicandi, eligendi, etc. Dicant igitur idealistæ

a) cur corpora appareant, non ut cæteræ modificationes internæ, intra subjectum et in subjecto, sed tanquam objecta extra animum constituta, ab eoque plane distincta; cur saltem non appareant tanquam subjecti partes; brevi, explicent cur sensilis repræsentatio sit essentialiter discretiva subjecti a re repræsentata.

b) Dicant insuper cur modificationes istæ extensum aliquid ac divisibile constanter exhibeant. Si enim subjectum cui insunt, est undequaque simplex et indivisibile, illius quoque modificationes simplices et indivisibiles sint oportet.

c) Dicant denique cur subjectum hoc simplex in se ipso inveniat, imo sentiat extensionem, partesque distinguat superiores et inferiores, internas et externas et dextrorsum, sinistrorsum, atque ante retroque positas, ita ut modo in una, modo in altera afficiatur, suamque exerceat activitatem.

Hæc omnia explicare idealistæ non possunt, quia in ipsorum hypothesi absurda sunt. Ergo.

471. 2° Sensus intimus talia testatur, ex quibus luculenter ostenditur, repræsentationes de quibus loquimur, non in mente, sed extra mentem habere causam.

Sane in internis factis probe distinguimus, quæ in ipsa spiritus activitate rationem determinantem habent, et quæ non habent. Si ergo sensiles repræsentationes ab animi provenirent activitate, animus in his agentem se experiretur, non vero patientem et ab alio determinatum. Atqui non hoc sensus intimus renuntiat, sed plane contrarium. Nam

a) Sentio me non excitare illas, sed recipere, non efformare mihi objecta, sed cum omnibus conditionibus suis accipere.

b) Sæpe non possum eas repræsentationes coram habere, quas maxime vellem.

c) Imo eas experiri cogor, quas maxime nollem, easque nullatenus declinare possum.

Ergo non in animo, sed extra animum hæ causam habent.

Reponet fortasse quispiam: etiam phantasmata quædam, quæ nos quandoque perturbant atque discruciant, nolentes invitique patimur. Optime: quia nempe phantasia facultas organica est; ex quo fit, ut quædam affectiones in ipsa excitentur aut reproducantur ex ipsis organismi legibus et a causis in interna organa agentibus.

472. 3° Verum quoque est posse nos, quotiescunque voluerimus, repræsentationes olim habitas, plerasque saltem, in mentem, ac verius in phantasiam revocare. Sed hoc tantum abest, ut argumentum præcedens infirmet, ut imo novum suppeditet.

Si enim corporum apparitiones a sola mentis activitate producerentur, nullum sane discrimen esset inter apparitiones, sive primo habitas sive dein revocatas. Atqui multiplex est hujusmodi discrimen.

a) Incredibiliter differunt intensitate impressionis et evidentia repræsentationis. An non toto cœlo differunt ea solis apparitio quam voco visionem, et ea qua noctu de eodem sole cogito?

b) Differunt ratione successionis ac dependentiæ. Nam si certi cujuspiam objecti visionem experiri volo, non raro necesse est ut determinatarum series visionum certo ordine illam præcedat; v. gr. quum volo visionem habere Vaticani. Phænomenon autem revocatum excitatur a me, quin hæc omnia præcedant.

c) Differunt variabilitate: revocata enim repræsentationum phantasmata possunt ad libitum immutari; at quum de phænomeno visionis agitur, mutationes istæ sunt impossibiles.

473. 4° Si sensationes sola vi subjecti cogitantis determinarentur, a conditionibus pure internis penderent; proindeque positis actibus, quos semel certæ quædam apparitio-

nes subsecutæ sunt, hæ toties infallibiliter iterari deberent. Atqui sæpe contrarium accidit: positis enim omnibus conditionibus quæ a subjecto pendent, nullatenus sequitur sensatio quam expectamus, uti obvia probant exempla. Ergo sensationum productio non pendet a conditionibus pure internis, sed etiam ab aliqua vi et conditione externa. Ergo non pendet a sola vi principii cogitantis.

474. 5° Idipsum postremo phænomenorum mira varietas, pulchritudo, nexus demonstrant. Si enim animus hæc omnia de suo producit, ipse solus tanti ordinis ac pulchritudinis auctor est. Habet ergo in se mirabilem quamdam vim tum inveniendi, tum disponendi conceptus, quam perpetuo exercet, et quod mirabilius est, labore nullo. Sed

a) Sensus intimus testatur nullam a nobis poni actionem ordinatricem, quum phænomena ordinatissima contemplamur.

b) Si mens tam facile vim hanc inveniendi ordinandique exercet nullo labore, conatu nullo, imo inscia manens actionis suæ, qui fit ut quum vere vult, quum serio conatur hanc facultatem exercere, et aliquos conceptus vel phantasmata ordinare aggreditur, difficillime id præstet, ac sæpissime sine successu? Plane similis esset poetæ, qui stans pede in uno poemata pulcherrima nihil tale cogitans dictaret; qui contra ex animo cupiens aliquid pangere carminum, vix paucos versiculos magno cum conatu extundere posset, et quidem tales, qui semper spontaneis illis carminibus longe inferiores essent.

Patet ergo, quod primo proposuimus, repræsentationes corporum non habere sui causam in subjecto cogitante.

475. Probatur 2ª pars: *Deus non potest apparitiones corporum in nobis excitare, corporibus non existentibus.* Repugnat enim Deum, qui ipsa veritas et bonitas est, in errorem invincibilem inducere rationalem naturam, quæ ad veritatem facta est, et veritatis possessione maxime perficitur. Atqui si Deus, non existentibus corporibus, excitaret in nostris mentibus corporum repræsentationes, uti eæ nunc nobis

exhibentur, induceret nos in errorem, eumque invincibilem. Ergo.

476. Dixi I. *Induceret nos in errorem*, i. e. in falsam persuasionem de corporum existentia, et in perpetua judicia falsa. Nam

1° Cum corpora menti repræsententur tanquam objecta, Deus oggereret perpetuo nobis objectum quod non est objectum, realitatem fictitiam, res quæ non sunt tanquam essent; ac proinde pertraheret nos ad judicandum, vere esse ea quæ non sunt.

2° Insuper exhiberet nobis perpetuo tanquam multarum affectionum nostrarum causas, aut saltem occasiones (nolo enim cum Malebranchio de hoc disputare), vanas quasdam imagines, quæ nullo modo nos afficiunt.

3° Crescere videbis errorem, si conclusiones consideres, ad quas corporum apparitiones sponte nos adducunt. Ex his enim inducimur ad judicandum, res hujusmodi exquirendas esse vel fugiendas, timendas, custodiendas, etc. Hæc judicia totam mortalium afficiunt ac dominantur vitam. Quænam vera illusio hac crudelior excogitari possit? Quænam hæc intuentes puri spiritus sensa concipiant? Nonne illos humanam naturam, adeo misere a Creatore suo ludibrio habitam, vehementer commiserari opporteret?

Igitur si has corporum quæ non sunt, repræsentationes Deus in nobis excitat, perpetuo nos ludibrio habet, et miseranda tenet illusione deceptos.

477. Dixi II. *Hic error foret invincibilis*. Revera

1° Illa persuasio omnino invincibilis est,

a) quæ non potest vel ad instans deponi;

b) quæ est quædam naturæ necessitas;

c) qua majorem ipsa veritatis experientia gignere non posset:

Atqui talis est in humanis mentibus persuasio de corporum existentia.

Quod neque ad instans deponi possit, neque dubitatione seria concuti, hoc experientia cuique compertum est. De-

ponant enimvero hanc persuasionem idealistæ, aut saltem semel dubitent de proprii capitis existentia.

Insuper hæc persuasio est quædam natūræ necessitas. Non enim ab educatione inducta dici potest, neque studio aut ratiocinio comparata; ejus originem non invenimus; nobiscum orta, nobiscum adolevit, et cum ipsa ratione confirmata est. Quomodo id factum fuerit, nunc non quæro; factum esse negare nemo potest.

Tandem ipsa veritas non posset se nobis meliori modo suadere, quam nunc error iste. Si enim revera corpora existerent, an posset nobis eorum existentia manifestari evidentius? Imo quomodo posset illa nobis aliter, quam per adeo luculentas repræsentationes, manifestari? Quod si vere corpora nobis manifestarentur, an certitudinem firmiorem experiremur? At quænam firmior certitudo esse potest ea, quæ non modo formidinem omnem erroris excludit, sed ipsam formidandi possibilitatem?

478. 2° Si hæc persuasio error est, Deus ipse omnem veritatis speciem illi indidit, adeo ut et artificium suum et deceptionem nostram callidissime occultasse dicendus esset. Nam

a) Si sensationes quas apparitiones corporum producunt, essent variabiles, et legibus necessariis minime subjectæ, ita ut suspicari possemus eas ab activitate liberi agentis immediate excitari, forte ab errore nostro recedere nobis liceret; sed cum sint adeo constantes et uniformes, non datur nobis unde suspicemur, eas ab agente libero, non a causis necessario agentibus immediate provenire.

b) Præterea sentimus nos habere organa quædam corporea, quæ sensus appellamus, quæque pro lubitu adhibemus vel non adhibemus, ita ut, iis adhibitis, certæ in nobis sensationes oriantur, iisque non adhibitis, sensationibus iisdem careamus. Unde concludimus, hæc organa nobis esse tributa, ut iis utamur tanquam rerum externarum internuntiis. At si corpora nulla sunt ac phænomena rerum externarum Deus immediate producit, sane hunc quoque organorum

sensum ipse producit. Cur autem, nisi ut deceptionem nostram magis occultet?

479. Igitur 1° si corpora non existunt, et ipsorum repræsentationes Deus nobis obtrudit, plane consequitur, humanam naturam ab ipso artificiose impelli in errorem naturalem, necessarium, perpetuum, invincibilem. Quæ cogitare cum absurdum sit, profecto ruit altera idealistarum hypothesis.

2° Certitudo reflexa ac philosophica de corporum existentia sola ratione acquiritur, quin ad fidem et scripturas confugiamus, uti Malebranchius contendit. Etiamsi enim ipsi largiamur, Deum immediate excitare in animo sensationes, et corpora quæ intuemur, esse corpora intelligibilia ac possibilia, in divina essentia contenta (quæ quidem duo diserte neganda sunt,-uti suo loco demonstrabimus); nihilominus semper verum manet, si corpora non sunt, non posse Deum illa nobis repræsentare ut objecta realia, nec nos inducere per sensationes in falsam opinionem de ipsorum existentia.

480. Animadverte, argumenta in hac secunda parte allata primam quoque confirmare. Deum enim humanæ naturæ deceptorem æque facis, si dicas ipsum immediate repræsentare nobis corpora quæ non sunt, ac si contendas repræsentationum excitandarum vim animo contulisse, quin ullum ei sensum aut cognitionem hujus arcanæ vis tribueret.

481. Ex dictis consequitur: 1° certitudinem de corporum in genere existentia esse *metaphysicam hypotheticam* (407, 408, 2°).

2° Si certum aliquod objectum corporeum constantibus et concordibus sensationibus nobis repræsentetur, certitudinem de ejus existentia esse et ipsam metaphysicam hypotheticam. Hæc duo ex hucusque dictis manifesta sunt.

3° Cæterum certitudo de alicujus corporis determinati existentia, per se *physica* est, et quidem *hypothetica* (408, 3): nempe si lex physica, quod sensationibus respondeant objecta a quibus producuntur et quæ repræsentant, in eo casu exceptionem non patiatur per Dei omnipotentiam. Non enim repugnat, Deum propter fines sua sapientia dignos, in aliquo

casu legi universali per miraculum derogare : certum tamen est, miraculum a Deo non patrari, nisi aliquo modo illud patefaciat : secus inutile evaderet.

ARTICULUS V.

Difficultates.

482. Objiciunt idealistæ. Repræsentationes sensiles non possunt nos reddere certos de corporum existentia. Nam

I. Sensationes seu repræsentationes corporum sunt formæ et modificationes animi. Ergo ex illis cognoscere possumus, quid accidat intra nos, non vero quid sit extra nos.

* Resp. 1° *Dist.* 1am *partem ant.:* Sensationes sunt formæ et modificationes animi ; i. e. modificationes repræsentativæ, seu discretivæ subjecti ab objecto, *conc.;* meræ modificationes animi, *subd.:* animi ut est conjunctus corpori, *conc.;* animi tantum, *nego.*

Dist. 2am *partem.:* Repræsentationes corporum sunt modificationes animi, si objective spectentur, *nego;* si subjective, *subd.;* ut supra. Hæc vox repræsentatio sumi potest *active,* pro actu quo aliquid alteri repræsentatur, et *passive,* pro passione in altero respondente. Si primo modo sumatur, repræsentatio corporum objectiva est, ut patet ex dictis (470 seq.).

Resp. 2° simplicius : *Omitto ant.; Dist. cons.:* Immediate, iterum *omitto;* mediate, *nego.* Hæc responsio præscindens a quæstionibus, revocat adversarios ad argumenta reflexa, quæ supra attulimus : ac propterea præferenda in hac quæstione videtur (468, 2°).

483. Obj. II. Inter sensationes et corpora nulla est relatio, vel proportio.

Resp. *Dist.:* Dependentiæ saltem logicæ, *nego;* similitudinis quoad naturam, *subd.:* si sensatio formaliter consideretur, *conc.;* si materialiter, *nego* (458). Inter sensationes et corpora est relatio dependentiæ physicæ, ejus nempe dependentiæ, quæ est inter effectum et causam. Sed necesse non est, ut huic insistamus; sufficit enim dependentia logica, nempe quod corporum existentia a sensationibus deduca-

tur: potest autem relatio dependentiæ, sive physicæ sive logicæ, esse inter res naturæ diversæ.

484. Obj. III. 1° Non cognoscimus quomodo corpora possint agere in nos.

2° Imo impossibile videtur corpora in spiritum agere.

Resp. 1° *Transeat utrumque* (422). Etiamsi enim daremus, sensationes actione corporum non excitari, certum tamen est non excitari a nobis. Certum est item excitari non posse a Deo, corporibus non existentibus. Ergo.

* Resp. 2° ad 2um *Dist.:* Non percipimus, qua ratione agant, *trans.;* concipimus, quod non possint agere, *nego.*

Ad 2um in spiritum separatum, *trans.*; in spiritum corporatum, *nego.* Sed de his alibi.

485. Obj. IV. Delirantes et somniantes 1° habent repræsentationes sensiles maxime evidentes; 2° invincibili persuasione putant existere objecta quæ ipsis repræsentantur.

Resp. ad 1um habent phantasmata repræsentationum maxime evidentia, *conc.;* repræsentationes sensibiles, *nego.*

Ad 2um *Dist.:* Persuasione invincibili per accidens, *conc.;* natura sua, *nego.* Si enim reflectere possent, intelligerent ea esse mera phantasmata, et contrariam persuasionem deponerent.

486. Obj. V. Philosophi docent, qualitates sensibiles non esse in corporibus, sed in percipiente. Atqui 1° non cognoscimus de corporibus, nisi qualitates sensibiles. Ergo id omne quod cognoscimus de corporibus, non est in corporibus, sed in percipiente.

Iterum 2° nos invincibili persuasione putamus, qualitates sensibiles esse in corporibus : Ergo potest dari persuasio invincibilis falsa.

Resp. *Dist. maj.* Philosophi docent, non esse in corporibus qualitates sensibiles secundum formalem ac subjectivam sensationem, quam causant, *conc.;* secundum aliquid quod sensationem provocet, *nego.*

Ad 1um *Conc. min.* et *dist. consequens* eodem modo.

Ad 2um *Dist. min.:* Putamus invincibili persuasione qualitates sensibiles esse in corporibus secundum id quod causat

sensationes, *conc.;* secundum sensationem quam causant, *nego.* Et *omitto consequens.* Certe putant omnes esse in corporibus id quod excitat sensationes, et ab hac persuasione nunquam homines retrahentur. Hoc quod sensationes excitat, pro sensationum varietate vocant corporis *calorem*, *saporem*, *odorem*, etc. Quid vero sint in se qualitates istæ, et quomodo sensationes in nobis excitent, hoc ad philosophiam investigare pertinet. Quod si vulgus in hoc erret, mirandum non est. Nescio vero, an sint qui ita errent, ut putent ignem calorem suum aut mel suam dulcedinem sentire, perinde ac nos. Quod si qui fuerint tales, facile dedocebuntur. Mirandum enimvero, quomodo tantas moles super hoc fundamento excitare potuerit Malebranchius.

Omisi consequens: nam, utrum dari possit persuasio invincibilis falsa, alibi inquiremus. Cæterum, etsi aliqua hujusmodi persuasio daretur, certe persuasio de corporum existentia falsa non est, quia vera demonstratur.

487. Obj. VI. Deus certe potest omnes sensiles repræsentationes quibus afficimur, in humana mente producere, corporibus non existentibus. Nam pluries id fecit, tum in Veteri, tum in Novo Fœdere.

Resp. *Dist. ant.:* Potentia absoluta, *trans.;* potentia comparata cum veracitate et bonitate, *nego.*

Ad rat. additam, *dist.:* Id fecit in aliquo peculiari casu, ex fine se digno, iisque in adjunctis ut error vitari vel detegi posset, *conc.;* secus, *nego* (481, 3°).

488. Inst. 1° Deus permittere potest errorem necessarium, constantem et invincibilem; hunc enim errorem in amentibus v. gr. permittit. Ergo a pari.

Resp. *Transeat totum; nego consequentiam et paritatem.* Aliud enim est, Deum in aliquo individuo errorem ejusmodi *permittere,* quod nempe non impediat organicas læsiones easque accidentales, quibus rationis ac reflexionis usus perturbatur, aliud vero errorem hunc ipsum *intendere,* tanquam naturale medium ad suos fines assequendos, in eumque humanum genus universum positive ac directe propellere.

489. Inst. 2° Error iste invincibilis non est. Ratio enim potest ipsum corrigere.

Resp. *Nego utrumque.* Nullius enim ratio potuit adhuc hunc errorem expellere, neque ipsa ratio idealistarum: et ipsi enim in hoc errore defixi hærent. Deinde quomodo ipsum, aut qua via corrigat ratio? Hoc enim docet ratio: Deum posse utique excitare in hominis phantasia (non in mente) quasdam corporum repræsentationes, corporibus non existentibus, si aliquo modo hoc faciat manifestum. Atqui Deus non manifestavit se constanter ita agere, neque ex rerum adjunctis hoc colligi utcunque potest.

490. Inst. 3° Ratio docet, Deum non facere per plura, quod potest fieri per pauciora. Sed Deus poterat corporum repræsentationes per se nobis exhibere, quin ad hoc corpora crearet: Ergo ratio docet, Deum per se repræsentationes corporum exhibere, quin ad hoc corpora crearit.

Resp. *Dist. maj.:* Si nullum finem habeat adhibendi plura, *conc.;* secus, *nego.* Videlicet si res, perpensis rite omnibus, æque utiliter, congruenter, apteque possit per pauciora ac per plura fieri, certe Deus plura non adhibet; secus esset aliquid in ejus operibus omni fine carens.

Ad min. Resp. 1° *Trans. min.* et *dist. consequens.:* Si nullum præterea finem habere potuit creandi corpora, *trans.;* secus *nego.* Jam quomodo probari poterit, corpora ad nullum alium finem creari potuisse, nisi ut sensationes in homine excitarentur?

Resp. 2° *Dist. min.:* Potentia absoluta, *conc.;* potentia ordinata (487), *subd.:* aliquando, et iis in adjunctis, ut error vitari vel detegi possit, *trans.;* secus, *nego,* et *nego consequentiam.*

Resp. 3° *retorquendo argumentum.* Si enim corpora non existunt, multa Deus frustra operari dicendus esset. Cur enim tantum mihi indidit amorem corporis quod habere mihi videor, et tamen non habeo? Cur sensum excitat organorum, per quæ objecta externa mihi videor percipere (487, 6)? Imo cur in me tot corporum ac talium ideas ac species excitat?

491. Obj. VII. At forte genius malignus, nescio quis, nobis illudit. Non repugnat autem genium hunc deceptorem esse.

Resp. *Neg. maj.* Non enim potest humanæ naturæ auctor Deus permittere, ut ludibrio perpetuo habeamur a quoquam; præsertim cum nulla media nobis præsto sint, ad errorem cavendum vel detegendum. Patet hoc quoque argumentum retorqueri posse.

492. Obj. VIII. Demonstratio existentiæ corporum, quæ a Dei veracitate petitur, duo habet incommoda:

1um quod quæstionem hanc, cujus solutionem perviam cuique esse oporteret, ad theologiam reducat:

2um cum demonstratio existentiæ Dei ab existentia corporum deducatur, in circulum vitiosum incidimus.

Resp. ad 1um *Dist.:* Si absolute hæc una afferretur demonstratio, aut si ea necessaria existimaretur ad corporum existentiam cognoscendam, *omitto:* si affertur ad eos revincendos, qui idealismum objectivum sectantur, *subd.:* quæstio reducitur ad theologiam, ita ut solvatur ex iis de divinitate notionibus, quæ sunt omnibus communes, *conc.*; ita ut ex reconditioribus scientiæ theologicæ doctrinis solutio peti debeat, *nego*.

Resp. ad 2um *Dist.:* Si omnis demonstratio existentiæ Dei corporum existentiam supponeret, *trans.*; si aliqua tantum demonstratio eam supponit, *nego*. Ad Dei existentiam demonstrandam sufficit vel unius ideæ in mente existentia: non ergo necessario desumitur a corporum existentia. Cæterum ii contra quos affertur demonstratio existentiæ corporum dependens ab existentia Dei, non sunt athei, sed ipsi primo Dei operationem in medium afferunt ad phænomena explicanda. Athei vero vel non sunt idealistæ, vel si sunt, apparitiones corporum per Dei operationem certe non explicant.

ARTICULUS VI.

De peculiaribus judiciis, quæ sensationibus, ut sunt repræsentativæ, innituntur.

493. Non modo corpora esse, sensibus edocti judicamus, sed etiam eorum qualitates ac relationes ope sensuum co-

gnoscere nos arbitramur. Ut de altero hoc genere judiciorum accurate disputemus, judicia *immediata* a *mediatis*, ut alibi (447, 1°), distinguenda sunt. Immediata versantur circa illud ipsum quod sensationes repræsentant, videlicet circa sensibiles qualitates sive cujusque sensus proprias, sive communes (461): v. gr. *Hoc corpus est calidum, illud movetur*, etc. Quæ judicia omnia, ut patet, sunt singularia; solum enim res singulares sensibus subjiciuntur. Mediata ex his immediatis, aliisque deducuntur; et hæc tam singularia quam universalia esse possunt; ex. gr. *Luna illuminatur a sole.* — *Aqua est composita ex duobus elementis.*

494. Non modo in judiciis mediatis, sed etiam in immediatis potest error obrepere, quia objectum quandoque non est in se cujusmodi per sensationem se exhibuit.

Hinc sensationes errandi occasionem præbere possunt, quum de rebus ut sunt in se judicandum est. Sensus quidem receptas ab objectis impressiones constanter referunt, et in hoc nuntii sunt fidissimi ac nunquam fallaces (464); at, quod in quovis instrumento evenire videmus, si non sint rite dispositi, vel non uti par est adhibeantur, non eas ab objecto impressiones recipient, quæ ad recte de illo judicandum necessariæ forent. Hinc si juxta hujusmodi sensationes judicium feratur, facile erit in errorem incidere. Rationis itaque munus est, ut diligenter et circumspecte pro objecti diversitate sensuum utatur instrumento; videatque, an sensus in eo statu, in iis adjunctis inveniantur, ut objectum in se tale censendum sit, quale se sensibus obtulit. Si hæc ratione præstare negligamus, sæpe errabimus; at omnis error non sensuum infidelitati, sed vel oscitantiæ nostræ vel temeritati erit adscribendus. Ad hosce vitandos errores, hæc quæ sequuntur, rationi attendenda sunt, quæ et rei natura et ipsa errorum experientia attendenda esse monstravit.

ARTICULUS VII.

Regulæ in usu sensuum attendendæ.

495. 1° Necessarium est, ut sensus sint *sani*, i. e. ut organa sensoria nullo vitio laborent, sed naturalem statum

ac temperationem servent. Aliter enim ab eodem objecto organum sanum, atque organum vitiatum impressionem recipit. Sic ex. gr. myopes et presbytæ objecta vident confusa, et oculis præ ebrietate micantibus lucerna duplicatur.

Facile de sensuum recta dispositione constare potest,

a) si nullam in organis molestam affectionem experiamur:

b) si præsentes sensationes nostræ sensationibus antea habitis sint conformes:

c) si ab aliorum judiciis circa eadem objecta non discrepent.

496. 2° Debent esse sensus *apte dispositi* ad sensationem recipiendam. Nonnunquam enim quædam adjuncta, vel etiam sensationum præcedentium vestigia, impressiones in organo ab objectis receptas immutant, aut hebetant: v. gr. manus sordidæ aut nimis frigidæ palpandis tenuibus objectis sunt ineptæ ; ita palatum acri sapore adhuc perfusum, alteri sapori gustando ; ita quoque oculi postquam in flavo colore, eoque intensiori defixi fuerint, si ad alia objecta convertantur, ea cæruleo colore obducta conspiciunt. Ejusdem quoque sensationis repetita frequenter aut continuata productio facit, ut sensationis vis sensim minuatur, donec amplius a permanenti statu subjecti distingui non possit. Vide dicta de sensu intimo (447, 7°).

497. Sint sensus objecto *apte applicati*. Hinc

a) Non est facile judicandum quum objectum nimis tenue est ; non enim potest ut par est sensus percellere. Hinc est v. gr. quod sub luce maligna color purpureus atratus apparet.

b) Item quum magna est objecti, aut nimis parva distantia. In utroque enim casu objecti etiam proprii repræsentatio quandoque confusa exhibetur. Hinc v. gr. fit, ut sol ad instar circuli appareat, cum sit corpus sphæricum, et spatia cælestia sphærica figura concludantur. Ex eadem causa colores corporum quandoque ad nos perveniunt ab aere refracti, imo nullo modo ad nos perveniunt, quia ab aere absorbentur : hinc v. gr. montes cærulei apparent ; non suum videlicet colorem, sed aeris interjecti præferunt.

c) Pariter quum variæ ab eodem objecto provenientes sen-

sationes, celerrime se excipiunt vel lentissime. Hac de causa in rapidissimis corporum motibus, successivæ eorum positiones distingui ab invicem nequeunt; et e contrario motus indicis in horologio non deprehenditur.

d) Quum sensus sui objecti actioni præter modum vehementi exponitur, hebetatur, læditur et ad sentiendum fit ineptus. Ita tactus magno frigore exstinguitur, oculi in sole defixi caligant, et ferventissimus liquor nullum saporis sensum ciet.

e) Habenda quoque est ratio medii, quod inter objectum et organum interjacet. Etenim ex medii natura, statu, uniformitate vel difformitate, quiete vel perturbatione, potest multimodis variari sensatio. Sic v. gr. si per vitrum viridis coloris objecta respicias, omnia viridi colore perfusa videntur, si aer sit vento commotus, soni directio et intensitas mutatur: si baculus sit ex parte in aqua demersus, fractus vel curvatus apparet.

Ex his colliges, quum insueta est phænomenorum ratio, aut quum præteritis sensationibus seu certis veritatibus contraria prodit, multiplicandas esse observationes, experimentaque diligenter instauranda, variatis, quantum res postulat, adjunctis positionis respectivæ inter oculum et objectum, distantiæ, medii, lucis, aliisque quæ sensationem modificare possunt et pervertere.

498. Cautiones istæ etiam quum agitur de propriis sensuum objectis, necessariæ sunt. Quum vero judicandum est de sensibilibus communibus (461), notandum nos de his solere, ut plurimum, juxta oculorum nuntios judicare. Sed hæc judicia erronea esse possunt. Non enim semper hæc oculis apparent ut sunt. V. gr. corpus a nobis remotum apparet oculis sub dimensionibus vero minoribus, et cubus figuram cylindricam præfert. Hinc illusiones opticæ, de quibus non est hic disserendi locus. Has porro illusiones mens satis exercita facile corrigit, ab iisque ad vera judicia devenit. Nihilominus, quum illusio multis experimentis et perpetuis judiciis correcta non est, sensationes plures, imo et actus quidam et motus accedant necesse est, ut illa cor-

rigatur. Nec aliter primo hasce illusiones corrigi putandum est.

499. Igitur 1° De corporum *figura* referre non ad oculos utcunque pertinet, sed ad oculos motu mediante ad diversas objecti superficies circumductos, et cum tactus sensationibus conjunctos. Si temetipsum consulis, ita te agere reperies quotiescunque de his dubitas.

2° De corporum item *magnitudine* legitimus nuntius est tactus, motu mediante et oculis dirigentibus successive applicitus. Cum enim omnis magnitudo relativa sit, non aliter magnitudines nobis extraneas explorare possumus, quam assumpta corporis nostri vel partis ejus extensione tanquam mensura; id quod demonstrant primitiva mensurarum et communissima vocabula, quæ ab aliqua humani corporis parte desumpta sunt, ut pollices, digiti, palmi, cubiti, brachia, pedes, passus. Cæteræ quidem mensuræ adhibentur, sed earum varietates ad corpus humanum tandem aliquando referuntur.

3° Quæ de magnitudine diximus, de *distantia* quoque dicenda sunt. Distantia enim unius objecti ab alio est magnitudo spatii quod illis interjacet.

4° Quoad *motum* adverte, nos visu solo mediante, motum percipere, non absolutum sed relativum: i. e. mutationem successivam respectivæ positionis inter oculum et objectum. Hæc autem positionis mutatio eodem modo contingit, sive oculus absolute moveatur, sive objectum. Quare de objecti motu non ex solo visu judicandum revera est, sed insuper ex tali complexu internarum externarumque sensationum, per quas certo nobis constet, nos non moveri. Quum provehimur portu, si motum navis non deprehendimus, inclinamur ad judicandum terras urbesque recedere: sed aliud est non deprehendere navis motum, aliud certo scire eam non moveri.

5° Quod si magnitudini seu distantiæ æstimandæ, tactus et mensuræ adhiberi non possint, vel ad judicandum de motu nobis non constet per sensationes nos non moveri, ratio supplere sensibus debet, adjumenta conquirens, seu

scientiæ seu auctoritatis. Aliter judicium deceptioni obnoxium est. Sic v. gr. de cœlestium corporum magnitudine, distantia, motibus judicandum est.

ARTICULUS VIII.

De peculiarium judiciorum, quæ sensationibus innituntur, veritate.

500. Propositio III. *Sensiles repræsentationes, quantum ad propria sensuum objecta pertinet, a falsitate sunt immunes, si tamen sensus recte fuerint dispositi et convenienter adhibiti.*

Nam 1° repræsentationes propriorum sensibilium sunt essentialiter relativæ ad nos, videlicet sunt repræsentationes corporum, prouti hæc nos afficiunt ex naturæ instituto. In hoc enim differunt qualitates per se sensibiles a corporum affectionibus quæ sensibilia communia dicuntur, quod illæ sunt vires quædam corporum quæ sensus percellunt, istæ autem determinationes eorumdem absolutæ.

Igitur repræsentationes qualitatum per se sensibilium veræ habendæ sunt, si per illas corporis ad nos relationes tales exhibeantur, quales natura instituit. Atqui quum sensus recte dispositi sunt ac rite adhibiti, repræsentationes hujusmodi necessario tales esse debent. Sensus enim receptam impressionem mutare non possunt; objectum pariter necessariis legibus subjicitur. Ergo.

2° Sensus a naturæ auctore Deo hominibus tributi sunt, ut per ipsos cognoscant quæcunque de exterioribus objectis scire ipsorum refert. Patet ex eo, quod non aliter notitiam corporum acquiramus, quam per sensus.

Jam si sensus, ut ut rite dispositi recteque adhibiti, etiam circa propria objecta in erronea judicia nos passim adducerent, essent profecto media ad præstitutum sibi finem omnino insufficientia. Repugnat autem sapientissimum ac maxime bonum naturæ auctorem media dedisse ad finem inepta. Ergo.

3° Si sensus nobis perpetuo imponerent, ut sceptici calumniantur, jam nullam illis fidem homines adhiberent. Errores enim inde prodeuntes, essent valde frequentes, et in

rebus magni momenti; ideoque non possent occulti manere, sed se unicuique proderent, saltem per teterrimos illos effectus, qui necessario inde consequerentur.

Atqui e contrario homines nihil videntur habere certius, quam quod sensibus suis usurpaverint. Id quod communis ac perpetua loquendi ratio manifestat: *Ego vidi, ego tetigi;* hæc sunt peremptoria certitudinis argumenta, quæ afferimus quum de his agitur. Imo tunc etiam, quum de rebus abstractis sermo est, ut maximam quæ haberi possit, certitudinis firmitatem significemus, non aliunde significandi formulas mutuamur, quam a certitudine quam sensus præbent. Hinc veritatem dicimus *evidentem, palpabilem, intuitivam* esse, *luce sua fulgere, incidere in oculos*, etc. Ergo.

501. Propositio IV. *Sensationes item nequeunt esse erroris occasio, quum debitis sub conditionibus exceptæ, corporum figuram, magnitudinem, distantiam, motum vel quietem referunt.*

Conditiones requisitæ sunt eæ, quas in præcedenti articulo exposuimus (495, seq.), quasque natura ipsa docente addiscimus. His autem positis conditionibus, tam certus esse debeo de figura, v. gr. vel motu corporum externorum, quam certus sum de meis sensationibus, de corporum existentia, deque existentia qualitatum per se sensibilium. Nam quemadmodum oculi colorem referunt, ita ipsum referunt limitibus circumscriptum, qui limites et coloris, et superficiei coloratæ figuram constituunt. Si insuper ea accedant adjuncta, quæ illusionem omnem avertant, quis dubitet apparentem figuram reali conformem esse? Idem dicatur de cæteris. Vide, an dubitare possis de figura libri quem manibus contrectas, aut de motu currus quem prætervolare tuis oculis vides.

502. Propositio V. *Certum quoque est, ex legitimo sensuum testimonio, esse in rerum natura facta quædam constantia et uniformia, quæ naturæ leges vocamus.*

Etenim eæ ipsæ sensationes, quæ corporum existentiam qualitatesque, sive immediate sive mediate sensibiles, nobis aperiunt, hæc quoque facta nobis commonstrant, v. gr. tem-

pestatum vicissitudinem, gravitatis phænomena, leges motus, etc.

503. In his omnibus notandum est, quod supra notavimus, agentes de corporum existentia (481), nimirum 1° metaphysice certum esse, quod corpora generatim certis quibusdam qualitatibus immediate sensibilibus, affectionibusque mediate sensibilibus prædita sint. 2° Idem dicatur de corpore quovis individuo, si constantibus atque concordibus sensationibus quædam in illo qualitates aut affectiones legitimo sensuum usu deprehendantur. At 3° quævis peculiaris sensatio certitudinem per se gignit physicam hypotheticam. Quæ omnia ex dictis manifesta sunt.

ARTICULUS IX.

Difficultates.

504. Obj. I. Testimonio sensuum nulla fides adhibenda. Etenim

1° Omnes ideæ, quæ juxta sensuum relationes efformantur, falsæ sunt, uti docet astronomia, physica, metaphysica.

2° Innumeri errores a sensibus proveniunt circa figuram, magnitudinem, distantiam, motumque corporum.

3° Sensus sæpe rem unam pro alia, quæ ipsis obversatur, percipiunt.

Resp. *Neg. ant.* Ad 1m *Dist.:* Docent hæ scientiæ falsas esse ideas, quæ cum sensibili perceptione efformantur, *nego* (380); falsa esse judicia quæ fiunt juxta sensationes, *subd.:* quum sensus ad propria objecta, ut par est, adhibentur, *nego.;* secus, *conc.*

Ad 2m *Dist.:* Versantur hi errores circa propria sensuum objecta, *nego;* circa objecta mediata, *subd.:* et proveniunt a sensibus, positis debitis conditionibus, *nego;* iis non positis *conc.* (498, 501).

Ut jam innuimus (500), hoc est discrimen inter judicia de qualitatibus per se sensibilibus, et de cæteris affectionibus corporum, quod illæ dicuntur de objecto in se, sed relative ad nos; hæ autem de objecto in se, sed absque ulla ad nos relatione. Idcirco ad hæc judicia ponenda, plures cautiones

adhibendæ sunt, quam quum agitur de sensibilibus qualitatibus.

Ad 3m *Nego* (494). Confer quæ de ideis dicta sunt in primo libro, ubi similis objecta est difficultas (386, 3°), et applica.

505. Obj. II. Sensus, etiamsi cum debitis conditionibus adhibeantur, res non percipiunt, ut in se sunt.

Revera ipsæ sensibiles qualitates non sunt in corporibus eodem modo, ac a nobis percipiuntur.

Resp. *Dist.:* Non percipiunt essentiam intimamque naturam corporum, *conc.;* non percipiunt eorum proprietates reales, *subd.:* ut hæ proprietates sunt in illis *absolute, trans.;* ut sunt in illis *respectu nostri, nego.*

Ad probat. *dist.:* Non sunt in corporibus absolute uti a nobis percipiuntur, *trans.;* non sunt in corporibus respectu nostri, ut a nobis percipiuntur, *nego.*

Ad sensus non pertinet, quemadmodum supra dictum est (462), ut nos doceant intimam corporum constitutionem, nec quid sint in se corporum qualitates sensibiles; sed tantum quid sint relate ad nos, videlicet quam affectionem excitare in nobis ex naturæ instituto valeant. Jamvero quando de corporibus sensibiles qualitates affirmamus, nihil aliud affirmamus nisi hoc : talia corpora tali modo nos afficere ; quod quidem judicium, si sensus fuerint rite dispositi et adhibiti, omnino verum est. Quid autem sint in se absolute qualitates sensibiles, id investigare ad naturalem philosophiam spectat.

506. Obj. III. De objectiva realitate nihil potest per sensationes cum certitudine decerni. Etenim

1° Idem objectum diversa animalia diversimode afficit. Quædam enim animalia fugiunt ea quæ homines appetunt, et viceversa.

2° Hominum quoque judicia circa corporum qualitates sunt omnino diversa : ex. gr. hoc quod uni sapit, alteri displicet, hoc delicias uni, alteri nauseam creat. Ergo etiam in hominibus diversis sensationes ab eodem objecto diversæ excitantur.

Resp. *Neg. ant.* Ad 1m. *Trans. ant.; nego conseqam*. Unaquæque animantium species a sensibilibus qualitatibus, quibus afficitur, ita afficitur ut natura fert et objecti et subjecti. Hoc ratum proculdubio est: sed anne idcirco dubitandum, utrum sint in corporibus eæ qualitates quæ nos homines afficiunt, aut utrum illæ qualitates talem nobiscum relationem habeant, qualem sensationes nostræ commonstrant? Anne de figura corporum dubitandum, ac de cæteris eorum affectionibus, quæ in ipsis sunt independenter plane a modo quo nos corpora afficiunt?

Ad 2um *Dist. ant.* Ea diversitate, quam potest inducere varietas inclinationum, assuetudinum, præjudiciorum, *conc.*; ea diversitate, quæ repeti debeat a diversitate sensationum, *subd.*: a diversitate accidentali, *conc.*; ab essentiali, *nego*. Et juxta hanc postremam distinctionem, *dist. cons.*

Revera nunquam disputant homines, utrum saxa sint dura vel mollia, utrum ignis sit calidus necne, et de aliis hujusmodi; de quibus si judiciorum diversitas haberetur, sensationum quoque miranda profecto diversitas foret supponenda. Pariter sunt quædam quæ omnes aversantur, quædam quæ omnes appetunt. Differentiæ igitur omnes judiciorum circa sensibilia eo reducuntur, ut quædam ab hoc appetenda magis existimentur, ab illo minus. Hæc autem diversitas gignitur, ut plurimum, ab indicatis causis, quæ faciunt, ut quædam sensationes alteri gratæ sint, alteri ingratæ: sed præterea denotare quoque potest accidentalem quamdam organorum perfectionem in his, potius quam in illis, ac magis vel minus intensam sensibilitatem. Cæterum organorum structuram, quoad essentialia, in omnibus esse uniformem, adeoque sensationes, cæteris paribus, esse easdem, inductio et analogia, anatomicæ observationes et ipsa errorum qui in sensibus occasionem habent, uniformitas demonstrant; quod et divinæ providentiæ ratio postulabat.

507. Inst. Qui *daltonismo*, ut aiunt, obnoxii sunt, naturali quadam in coloribus percipiendis imperfectione laborant, ita ut quosdam colores distinguere non possint, ac viridem v. gr. colorem cum flavo, cæruleum cum rubeo confundant;

et nihilominus ex consuetudine cum cæteris eadem nomina usurpent. Qui igitur in hoc statu versatur, errat in judicando de corporum qualitatibus, et hic error est invincibilis.

Resp. 1° ad factum quod opponitur. Animadverto eos, qui in tali statu versantur, naturali quodam sensuum vitio laborare, ut in confesso est; ex quo sequitur factum ipsum a disputationis hujus ambitu excludi (495, 500).

Resp. 2° ad id quod ex facto colligitur.

Dist. 1am *partem.:* Qui in hoc statu versatur, errat in judicando de corporum qualitatibus, ut sunt respectu sui, *nego;* ut sunt respectu cæterorum, *subd.:* ex prava sensuum dispositione, *conc.;* secus, *nego.*

Dist. 2am *partem.:* Hic error est invincibilis attendenti ad proprias sensationes et ad aliorum dicta, *nego;* secus *trans.* (1).

CAPUT IV.

DE IDEARUM OBJECTIVA REALITATE.

ARTICULUS I.

* *Objectiva idearum realitas asseritur.*

508. Intellectus in ideas quas interno externoque sensu mediante hausit, sive ipse sibi ex his efformavit, reflexione revertens novas ex iis veritates elicit, tum immediate, tum mediate (441, 3°). De his in præsenti agendum est. Ante tamen quam de his agamus, duæ quæstiones occurrunt, eæque gravissimæ: prima est de idearum objectiva realitate: secunda de idearum universalium objecto; quarum prima a transcendentali præsertim criticismo excitata est, altera ab antiquissimis usque temporibus copiosam philosophis disputandi segetem semper præbuit; utraque vero ad hanc logicæ partem spectat; utraque enim circa ipsa cognitionum fundamenta versatur.

509. Vix est cur moneamus, quæstionem hanc longe differre ab ea, quam de idearum veritate in superiori libro

(1) Quæcunque de daltonismo, quem alii *chromato pseudopsiam* (colorum falsam visionem) vocant, digniora scitu sunt, invenies in opere CL. D. Moigno, quod ita inscribitur: *Répertoire d'Optique moderne.* Paris, 1848. Deuxième partie, sect. VII, pag. 625 seq.

instituimus (378). Ibi enim suppositis iis de quibus communis sensus dubitare nefas ducit, videlicet hominis mentem aptam esse veritati assequendæ, cognitiones autem nostras modo veras esse modo falsas, negavimus ideis ex se inesse falsitatem posse. Nunc autem ipsa illa suppositio, utrum mens sit apta veris ideis assequendis, quæ a scepticis vere transcendentalibus impetitur, tuenda est.

Quærunt itaque illi, num constet ideas esse objectorum realium repræsentativas; nec de ideis modo generum et specierum hoc quærunt: sed et de aliis maxime communibus *ens, unum, plura, totum, pars, possibile, impossibile, substantia, accidens, causa, effectus, etc.* imo de his maxime. Habentne ideæ istæ objectivum valorem, an vero subjectivæ tantum conceptiones sunt, ac typi quidam in intellectu existentes, intra quos ipse format ac fingit objecta? Quæstio est igitur, utrum id omne quod in ideis, præsertim in hisce primitivis et communioribus, continetur expressum, sit extra mentem in iis rebus ad quas hujusmodi ideæ referendæ sunt: v. gr. an illa res quam necesse mihi est existimare ac dicere substantiam, habeat revera in seipsa id quod in hac idea mens exprimit, an secus.

510. Propositio I. *Veritas est indemonstrabilis, eademque demonstratione non egens, ideis objectivam realitatem exhiberi.*

Huc faciunt quæcunque dicta sunt in primo libro (425, seq.) de rationis aptitudine ad veritatem assequendam. Si enim ideis quibus humana mens res in seipsa exprimit, objectivas earum rationes nullatenus sibi repræsentat, profecto mens assequendæ veritati est prorsus inepta. In nulla enim re ipsa erit objectis conformis. Quemadmodum itaque mentis aptitudo ad veritatem assequendam indemonstrabilis est, ac demonstratione non egens, ita quoque objectivus idearum valor.

Prob. 1ª pars. Quodcunque medium assumas ad hanc veritatem demonstrandam, hoc erit aliqua idea. Vel ergo huic ideæ objectivum valorem tribuis, vel detrahis. Si primum, supponis quod probare contendis; si alterum, nihil profecto concludes.

Prob. 2ª pars. Animadverte totam hanc quæstionem reduci ad realitatem primæ ideæ, quæ idea *entis* est. Nam ex idea entis formantur prima principia : ex primis autem principiis, accedente experientia, idearum quæ deinde seu acquiruntur, seu efformantur, objectiva realitas vel immediate consequitur, vel saltem demonstrari potest; ut ex. gr. jam factum est de corporum ideis (469, seq.).

Hoc posito, assertio hæc : *ideis respondet objectiva realitas* redit ad hanc : *ideæ entis respondet objectiva realitas.* Nempe aliis verbis : *in rebus quæ sunt mentis objectum, est ratio entis*, seu brevius : *res quæ est mentis objectum est aliquod ens.* Duram sane enuntiationem, et quam humana mens sine exquisitarum demonstrationum adminiculis concoquere non possit! Quid est enim ratio entis, nisi esse rem et objectum?

511. Propositio II. *Qui de objectivo idearum valore dubitare posset, is de primis principiis, deque ipsis internis factis dubitare consequenter deberet, imo nec judicium ullum ponere, nec ratiocinari posset.*

1° *Dubitare deberet de primis principiis.* Etenim prima principia, ut quæ analytica sunt (146, *a*), ex quarumdam idearum consideratione efflorescunt. Si ergo ideæ objectivo valore destitutæ sunt, hæc quoque principia inania sunt, nec per ea possumus quidquam de objectis decernere.

2° *De internis factis.* Nam certitudo de internis factis est in intellectu ea percipiente per reflexionem, qua ideam ipsorum acquirit. Igitur si dubium est, an ideæ objectivam realitatem offerant, dubium quoque erit, an facta interna se habeant ut percipiuntur. Ipsa idea proprii subjecti (τοῦ ego) erit fortasse inanis fictio; adeoque et de propia existentia erit dubitandum.

3° *Non posset ullum judicium ponere.* Etenim in omni judicio affirmatur, objectum aliquod ita se habere, ut idea prædicati exprimitur (374). Hoc autem affirmare nequit, qui de idearum veritate dubitat.

4° *Neque posset ratiocinari.* Ratiocinium enim judiciis quibusdam continetur et primis principiis innititur.

512. Propositio III. *Objectivus idearum valor negatione ipsa vel dubitatione affirmatur.*

Affirmatur negatione. Qui enim negat idearum naturam hanc esse, ut sint repræsentativæ objectorum, affirmat hanc ideam quam habet de idea, ut nimirum sit mera forma subjectiva et non repræsentativa objecti, ipsi ideæ esse conformem.

Affirmatur dubitatione. Qui enim sic dubitat, supponit saltem ideis *ideæ*, *objecti*, *conformitatis*, *diversitatis*, *dubitationis*, *subjecti dubitantis*, respondere reale objectum. Quæ nisi supponat, de quo tandem dubitat?

513. Ex his omnibus concludendum est

1° Primitivæ veritatis loco habendum, quod ideæ sint objectorum realium repræsentativæ.

2° Dubium universale de hæc veritate non physice modo, sed etiam metaphysice esse impossibile (512).

3° Si quis in hanc dubitationem sibi concedendum putaret, eum neque posse judicare quod sit dubitandum, neque dubitationem suam suadere ratiocinando posse. Sub hac enim dubitatione, judicium omne ac ratiocinium ineptum est ac ridiculum.

514. At enim, ita opponunt sceptici veteres, non potest cognosci, an ideæ sint objectis similes, nisi objecta in seipsis cognoscantur; atqui objecta in seipsis non percipimus, sed tantum ipsorum ideas.

Respondeo falsum esse quod in minori assumitur. Intellectus enim, quum percipiendi actum exercet, non objecti ideam, sed ipsum objectum percipit. Ad actum namque perceptionis determinatur ab ipso objecto, quum per sensum fit illi præsens (21). Idea vero non est id quod intelligit mens percipiens, sed id quod in se exprimit, quum intelligit. In eo enim quod objectum mens intelligit ejus in se similitudinem exprimit; et hæc similitudo est idea.

Ad cognoscendam autem idearum cum objectis similitudinem hoc sufficit, ut diximus (510), ut ponas entis rationem quam in objecto percipis, esse in objecto, nimirum objectum menti oblatum esse aliquod ens.

ARTICULUS II.

* *Kantii systema exponitur.*

515. Emmanuel Kantius Regiomontii (Kœnigsberg) in Borussia superiori sæculo natus, ut cognitionum nostrarum fundamenta in apertum produceret, universam cognoscendi facultatem ad examen, ut ipse dicit *transcendentale* sibi revocandam putavit; id quod præstitit in opere cui titulus: *Critica rationis puræ.* Hujus criticæ hic est processus.

1° Non omnia judicia synthetica sunt a posteriori, videlicet ab experientia; sed quædam judicia sunt simul *synthetica* et *a priori;* synthetica, quia in his prædicatum non educitur ex notione subjecti, sed extra ipsum assumitur; a priori, quia necessario, independenter a quacunque experientia, ac per anticipationem quamdam prædicatum subjecto conjungitur. Affirmat consequenter, problema universale quo continetur critica rationis puræ, hoc esse: *quomodo sint possibilia judicia synthetica a priori.*

2° Horum judiciorum elementa non omnino ab objecto dantur, i. e. ab experientia: necessitas enim et universalitas absoluta, quæ illis inest, ab experientia provenire non potest. Ergo saltem ex parte a subjecto proveniunt. Itaque cognitiones nostræ duplici constant elemento, *objectivo* et *subjectivo*, *materia* et *forma.* Critica rationis puræ in hoc tota versari debet, ut elementa subjectiva cognitionum determinet. In hunc finem Kantius hoc principium constituit: Quidquid in nostris cognitionibus necessarium est, invariabile et universale, id totum est a priori et subjectivum; quidquid vero accidentale, variabile, contingens est, ab experientia est et objectivum.

3° Cum tota cognoscendi facultas contineatur sentiendi facultate, intellectu, ratione, in sentiendi facultate duplex hoc elementum est primo quærendum.

Repræsentationes quas sentiendi vis exhibet, vocantur a Kantio *intuitiones* seu *visiones empiricæ* quoad subjectum, et *phænomena* i. e. *apparentiæ* quoad objectum.

In his elementum objectivum et materiale est impressio

ab objecto proveniens, elementum subjectivum et formale sunt duæ formæ nativæ ipsius facultatis (*visiones puræ*), secundum quas ipsa recipit quidquid recipit, *spatium* nempe *et tempus*. His formis impressiones receptas subjectum convolvit et convestit, ac visionem empiricam format; plane ut sigillum ceram format cui imprimitur. Spatium purum et indefinitum forma est sensibilitatis externæ, tempus purum et indefinitum forma sensibilitatis internæ, eaque mediante etiam externæ.

4° Sentiendi facultas ad hanc unam functionem idonea est, ut impressiones receptas in visionem puram spatii indefiniti conjiciat, ac successione notet, At phænomena ita formata, dispersa cum sint ac successiva, unum conceptum nondum constituunt. Ad hoc intellectus activitas accedat necesse est. Intellectus enim est facultas, quæ visiones empiricas ad spatium ac tempus definitum determinans, in unum conceptum conjungit, atque hoc pacto diversa format objecta. Hæc porro conjunctio fit per judicium.

5° Conceptus quoque quos format intellectus, sua constant materia suaque forma. Materia sunt intuitiones empiricæ, forma sunt *conceptus* quidam *puri* planeque subjectivi, ut qui universalitatis ac necessitatis characteribus distinguuntur. Vocantur a Kantio *categoriæ*, ac sunt modi diversi unitatis syntheticæ, ad quam visiones empiricæ per judicium revocantur.

6° Quæcunque sit judiciorum materia, omne judicium, juxta necessarias nostræ intelligentiæ leges, secundum quatuor modos exigitur, qui sunt *quantitatis*, *qualitatis*, *relationis*, *modalitatis*.

Quoad quantitatem, omne judicium vel est *singulare* vel *particulare* vel *universale*.

Quoad qualitatem, vel est *affirmans* vel *negans*, vel *indefinitum*.

Quoad relationem, vel est *categoricum* vel *conditionale* vel *disjunctivum*.

Quoad modalitatem, vel est *problematicum* vel simpliciter *assertorium* vel *necessarium*.

Ex diversis hisce judicandi formis duodecim existunt categoriæ.

Quantitatis: *unitas, pluralitas, totalitas.*

Qualitatis : *realitas, negatio, limitatio.*

Relationis : *substantia et accidens, causa et effectus, actio mutua.*

Modalitatis : *possibilitas et impossibilitas, existentia et non existentia, necessitas et contingentia.*

Hæ sunt ideæ puræ ac primitivæ intellectus, quæ nullum per se valorem objectivum habent, non enim exhibent objectorum conditiones, sed sunt leges intelligentiæ, ac subjectivæ formæ, quibus nos ipsi objecta formamus.

7° Duo supersunt determinanda : primo quodnam sit centrum synthesis intellectualis, et nucleus ille ad que[illegible] visionum empiricarum multiplicitas confluit, et in quo v[illegible]nes istiusmodi per categorias ad unitatem syntheticam re[illegible]atur : secundo quo ordine hæc synthesis fiat, construanturque conceptus.

a) Centrum intellectualis synthesis est *apperceptio* hæc *pura* et *originaria : ego cogito*, quæ una cum sit, omnem empiricam intuitionem comitatur.

Ex hac ergo multiplicitas intuitionum unitatis exordia mutuatur; quæ unitas vocatur a Kantio *transcendentalis unitas conscientiæ:* eaque fundamentum est unitatis syntheticæ, quæ per categorias inducitur.

b) Hoc autem ordine fit synthesis ista, si Kantium audias. Ante omnia mens conjungit formas puras sensibilitatis, visiones videlicet puras spatii et temporis, cum categoriis intellectus, et sic efformat *schemata* seu typos quosdam primitivos, in quibus categoriæ figuram sensibilem adipiscuntur. V. gr. *numerus* est schema ex visione pura temporis et categoriis quantitatis. Quum schema majorem aliquam determinationem accipit, transit in *imaginem;* v. gr. *duo* est imago, quæ fit e schemate numeri. Tandem quum his accedunt sensationes, conjungit eas intellectus cum imaginibus, atque hoc pacto *conceptus* format.

8° Denique *ratio*, quæ suprema facultas est, ope ratiocinii

categorici, *hypothetici* et *disjunctivi* ad tres ideas supremas atque absolutas pervenit, quæ sunt idea *psychologica* absoluti subjecti (*ego*); idea *cosmologica* absolutæ totalitatis (*mundus*); idea *theologica* absolutæ causæ (*Deus*). Quæ ideæ proveniunt ex necessitate quadam ac lege rationis, et cum ex elementis mere subjectivis educantur, nihil exhibent quod sit objectivum.

9° Ex his sequitur, non posse nos nisi objecta sensibilia cognoscere. Hæc autem nullo pacto cognoscimus ut sunt in se, sed solum intuemur eorum phænomena, quæ nos ipsi formis subjectivis sensibilitatis et intellectus ad modulum nostrum effingimus. Objecta ut sunt in se, vocantur a Kantio *noumena*, suntque penitus incognita.

10° Judicia synthetica a priori valorem objectivum non habent; adeoque metaphysica et mathesis pura, quæ his judiciis constant, non sunt scientiæ objective reales: physica vero circa rerum apparentias tota versatur, et quidem ita, ut natura visibilis a sensibilitate et intellectu construatur.

Hæc est kantiana de ideis theoria, quæ fere omnes, quæ circa humanam cognitionem retro fuerunt, erroneas doctrinas, licet oppositas, in unum colligit, ac monstruosa quadam harmonia componit. Eminent nihilominus idealismus et scepticismus, sub quo latent nullismus et pantheismus, quæ duo portenta Kantii disciPuli, Fichte, Schelling, Hegel aliique brevi in apertum protulere.

ARTICULUS III.

* *Kantii systema refutatur.*

516. Necessarium in præsenti non est, ut quæcunque in hoc systemate falsa sunt, singillatim persequamur. Post ea quæ nuper dicta sunt (510, seq.), sufficiet absurditates ejus proprias breviter enumerare. Itaque

1° Absurdum plane est ipsum criticæ rationis instituendæ consilium. Quo enim medio, qua facultate se supra rationem elevabit, atque hoc negotium expediet criticus iste? Sane ratione. Nempe dum dubitat, imo dum negat rationem aptam esse veritati assequendæ, non aliter quam rationis testimonio

probare intendit eorum quæ dicit veritatem; ipsamque cognitionis possibilitatem exterminare se putat, quia *cognovit* cognitionem esse impossibilem. Incidit ergo in apertam illam contradictionem, quæ omni scepticismo intima est atque essentialis (421, 1°).

2° Contradictio hæc ulterius apparebit, si scopum, quem Kantius attigisse se arbitratur, cum ultima ejus conclusione simul committas. Kantii scopus hic est, ut determinet quomodo humanæ mentis cognitio constituatur; cognoscere nimirum vult cujusmodi sit in seipsa cognoscendi facultas. Et hanc putat se cognovisse: cognitionum enim nostrarum fontes, elementa, limites ac seriem totam demonstrat. Ergo cognoscit aliquid ut est in se, cognoscit facultatem cognoscendi *noumenon.*

Sed hinc deducit nihil nos, ut est in se, cognoscere posse, et a cognitione ad *noumena* nullum esse legitimum transitum. Quis non videat in processu isto alteram illam scepticorum contradictionem: certum est nihil certe cognosci (421, 2°; 512)?

Nec dicant Kantiani cognoscendi facultatem, quam Kantius describit, esse facultatem pure phænomenicam, non vero noumenon. Si enim hoc dicunt, confutabuntur eodem modo ac pyrrhonistæ (428); ac præterea si ipsi criticismi fautores non alio modo possunt hanc doctrinam tueri, nisi confessione falsitatis quæ illi inest, dabunt, opinor, nobis ut illam impune rejiciamus.

3° Tollit Kantius omnem objectivam realitatem, non modo eorum quæ sensibilem ordinem excedunt, sed eorum quoque quæ in sensibili ordine continentur. Quid enim de his percipimus? Phænomena; nempe objectorum impressiones. Ipsum *ego* est ego phænomenicum. Cæterum num his phænomenis aliqua realitas respondeat, quis definiat? Admittit quidem Kantius realitatem objectivam quæ in nos agit; et hæc objecta realia vocat *noumena.* Sed quum noumena isthæc admittit, iterum sibi contradicit; si enim suis stet principiis, ea nullo pacto potest admittere. Etenim

a) Ea non cognoscit a *priori*, quia juxta ipsum nulla reali-

tas a priori cognoscitur: non a *posteriori*, quia noumena sunt plane extra definitos experientiæ limites.

b) Præterea noumeni generalis notio quam Kantius habet, vel categoriis intellectus constat, vel secus. Si primum, est notio mere subjectiva, nec jus præbet ut objectum ipsi respondens extra mentem esse putemus; si alterum, quomodo poterit noumeni conceptum Kantius habere? Siquidem categoriis exclusis, noumenon non est aliquid *reale*, non est *existens*, non est *possibile*, non est *necessarium* nec *contingens*, non est *unum* nec *plura*, non est *substantia* nec *accidens*, non est *causa* nec *effectus*, hæc enim omnia ad categorias pertinent. Edisserant igitur Kantiani quid concipiunt quum noumenon concipiunt. Profecto, quum Kantius dixit noumenon esse incognitam quamdam X, melius dixisset, si dixisset noumeni conceptum juxta sua principia esse conceptum=0, id est nullum conceptum.

4° Admissis etiam omnibus quæ Kantius assumit, cognitio humana non explicatur, imo evadit inexplicabilis. Copulatio enim illa empiricarum visionum, quæ fit per categorias intellectus, est subjectiva, et a priori. Ergo juxta Kantii doctrinam necessaria; omne enim quod a subjecto est, auctore Kantio necessarium est. Imo fatetur ipse, phænomena per se accidentaliter conjuncta esse, et non repræsentari ut necessario connexa, nisi per formas subjectivas (1). Omitto id quod hæc audienti sponte occurrit, videlicet cognitiones omnes, si ita se habeant, falsas esse: quod enim accidentale est, ut necessarium exhibent. Sed certe restat Kantio explicandum, quare hæc connexio necessaria, quæ a subjecto prodit, non eodem semper modo prodeat. Quare conceptus effingimus modo his, modo illis formis? Quare v. gr. eorum quæ me modificant alterum ut unum, alterum ut plura, alterum ut causam, alterum ut effectum concipio? Quid est quod hanc diversitatem in rebus concipiendis inducit? Profecto, si hujus diversitatis ratio in objecto non ponitur, nulla

(1) *Critica rationis puræ*. Analyt. transcend., lib. II, c. II. Analogiæ experientiæ.

ratione explicari illa potest. At, si ratio hæc in objecto ponitur, kantianæ omnes theoriæ evanescunt.

5° Postremo fundamentum illud, cui omnes hæ theoriæ superstruuntur, esse nempe judicia *synthetica a priori*, est plane commentitium, ac facile evertitur. Etenim omnia judicia synthetica sunt a posteriori, et omnia judicia a priori analytica sunt. Mens enim per se non judicat, nec judicare potest, nisi subjecti ac prædicati identitatem vel diversitatem objectivam percipiat (147). At in judiciis syntheticis a priori mens nullo modo identitatem hanc vel diversitatem percipit. Non enim potest aliunde mens illam assequi, quam vel ex ipsarum consideratione idearum, qua intelligat eas idem objectum repræsentare, vel ex consideratione objecti, qua intelligat illud binis ideis repræsentari (146, 1°). Sed primo modo judicium ponitur a priori et analyticum, altero modo syntheticum et a posteriori. Ergo repugnat humanæ mentis indoli, ut per se ad judicia synthetica simul et a priori deveniat. Dico per se; potest enim temeritate voluntatis induci mens ad judicandum sine ratione. Solum ergo in judiciis temerariis judicia synthetica a priori Kantius poterit deprehendere.

517. Exempla vero quæ ipsa affert, propositum non demonstrant.

Affert enim 1° principium causalitatis : *quidquid fit, sui causam habet.* Sed hoc esse analyticum alias probabitur.

2° *In mutationibus corporeis nulla perit materiæ quantitas.* Et hoc analyticum est; educitur enim ex mutationis conceptu. Mutatio enim non est annihilatio, quia cum a viribus finitis procedat, effectum qui potentiam infinitam requirit, includere nequit.

3° *In motus communicatione semper actioni æqualis est reactio.* Hoc est syntheticum et a posteriori, nempe ab experientia et inductione, quamvis nonnulli contendant esse quoque analyticum. De hoc quoque alio in loco.

4° *Mundus initium habuit.* Analyticum est, uti suo loco demonstrabitur.

5° Additiones omnes arithmeticorum, v. gr. $7 + 5 = 12$:

quo in exemplo maxime insistit. Aitque hoc judicium necessarium esse, adeoque a priori; at simul syntheticum, non analyticum; quia in conceptu $7 + 5$ non est conceptus numeri 12, sed numerando digitis, nimirum per visionem quamdam, deprehenditur.

At in primis petimus a Kantio, an propositio hæc: $12 = 7 + 5$, sit analytica, nec ne. Certe in hac prædicatum ex resolutione subjecti eruitur. Est ergo propositio analytica. Ergo conceptus 12 identicus est cum conceptu $7 + 5$; adeoque propositio inversa $7 + 5 = 12$ et ipsa analytica est.

Animadvertimus deinde propositionem hanc analyticam esse, quia obtinetur per successivas substitutiones definiti loco definitionis.

Etenim $7 + 5 = 7 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1$.

Jam $7 + 1$ est definitio numeri 8. Igitur in æquatione præcedenti definitum definitioni substituo : dein iterum adverto : $8 + 1 = 9$, iterumque definitioni substituens definitum prosequor dicens $7 + 5 = 9 + 1 + 1 + 1 = 10 + 1 + 1 = 11 + 1 = 12$. Hæc porro judicia omnia analytica manifeste sunt. Ergo judicium: $7 + 5 = 12$, quod ex his deducitur, analyticum est.

Quod verò digitorum adjumento utimur, id primo non fit quando numeri satis magni supputandi sunt; deinde adjumento hoc utimur, non ut judicii veritatem percipiamus, sed ut memoriæ consulamus, ideasque clariores e sensili intuitione evocemus.

6° Affert postremo loco exemplum hoc a geometria: *linea recta est omnium brevissima, quæ inter duo data puncta duci possit*; quod dicit analyticum non esse, quia in rectæ notione notio brevissimæ non continetur. Sed animadvertere poterat vir subtilis, judicium hoc esse comparativum, adeoque prædicatum non tribui rectæ simpliciter, sed rectæ comparatæ cum curva. Utique in conceptu rectæ absolute consideratæ, nec brevioris, nec longioris notio locum habet; sed quum primum recta curvæ comparatur, illico curvæ supra rectam excessus in ipso curvæ ac rectæ conceptu de-

prehenditur. Ergo judicium allatum est prorsus analyticum

CAPUT V.

DE IDEARUM UNIVERSALIUM OBJECTO

ARTICULUS I.

* *Quæstionis status proponitur.*

518. Hæc quoque quæstio, quum de cognitionum nostrarum fundamentis agitur, præcipua est et momenti maximi. Scientiæ enim omnes propria objecta in universalibus suis rationibus tantummodo persequuntur, ut alibi diximus (318). Si igitur universales rerum rationes nullæ sunt, si universalibus vocibus nulla idea, aut arbitrarius tantum conceptus respondet, jam scientiæ omnes inania mentis commenta aut verborum lusus existimandæ forent. Si vero universalia dicuntur esse realia, non minori premimur difficultate, in explicando quomodo possit unum in pluribus realiter esse. Universale siquidem est unum in pluribus. Hinc mirandum non est, quæstionem hanc philosophorum semper animos pulsasse, eosque solvendæ quæstionis sollicitos, in varias sententias, atque adeo in errores oppositos distraxisse.

519. Et veterum quidem græcorum tres hac in re inveniuntur sententiæ. 1ª Heracliti Ephesii ejusque discipuli Cratyli, qui teste Platone (1) et Aristotele (2), nihil esse in rebus universale statuerunt; quibus deinde accesserunt Epicurus cum suis, negantes ex hoc ulllam de rebus scientiam haberi.

2ª Zenonis et stoicorum, qui ideas admittebant universales, quibus singularia multa confuse repræsentarentur, at esse extra mentem aliquid universale negabant.

3ª Quæ ponit universalia esse, sed per se ac separata ab individuis. Sententia hæc ab Aristotele Platoni tribuitur, sed tribuenda potius est Xenocrati, aliisque ejus ætatis philosophis, qui nobilem illam Platonis de ideis Dei exemplaribus theoriam perperam intellexerunt.

(1) *In Theæteto.*
(2) *Met.* IV, c. 5.

4ª Est Aristotelis, quæ docet universale ipsis rebus inesse. Opiniones omnes veterum de universalibus his verbis colligit Porphyrius. « Genera et species an in rerum natura sint, an » in solis nudisque conceptibus collocentur; et utrum cor» porea sint, an corporis expertia ; et utrum separata sint, » an in ipsis sensibilibus et circa hæc consistentia, dicere » nunc omittam (1). »

520. In media ætate, statim ac instaurari scientiæ ac reviviscere cœperunt, quæstio hæc iterum exarsit, eademque fere opinionum varietas, quibus antiquitas divisa fuit, duas inter se factiones opposuit, *nominales* et *reales*. Nominalium alii, duce Joanne Roscellino, (A. C. 1089) contendebant, universalia nec esse ullo modo in rebus, nec concipi; genera ac species conceptus esse collectivos, universalia vero vocabula individuorum collectiones indefinite et confuse significare, ac si quid præterea dicere viderentur, in eo meras voces esse (*flatum vocis*). Alii vero nominalium, Abaelardi sententiam secuti, existimabant non voces solum unirversales, sed et conceptus haberi; qui tamen conceptus mere subjectivi essent ac mentis fœtus, exhibentes *convenientiam* quamdam *rerum secundum idem*, ita tamen ut et *convenientia* hæc, et hoc ipsum *idem* in quo conveniunt, non sit *res*, sed solum mentis consideratio (2). Hujus sententiæ sectatores nuncupati sunt *conceptuales*.

Nominalium sectam iterum suscitavit sæc. XIV Guillelmus Ockam, qui conceptualium sententiam acriter defendit; eaque nunquam posthac penitus exstincta est, donec sæc. XVIII Hobbes, Humius, nec non Smith en Dugald Stewart cum schola scotica prope universa, Condillac item et sensistæ omnes ad Roscellini fere opinionem regressi sunt. Ex kantiani porro systematis expositione facile comperies, illud nihil esse aliud, quam conceptualismum exaggeratum.

521. *Reales* hoc nomine distincti fuerunt, quod universalia realia constituerent. Horum alii *orthodoxi*, alii *heterodoxi*

(1) *In Præfat. ad Chrysoar.*

(2) V. opus cui titulus : *Aristotele esposto ed esaminato da Antonio Rosmini-Serbati.* § XV, in notis.

fuere. Heterodoxi docebant, genera et species esse extra individua, atque in divina natura realiter contineri; ex quo concludebant, divinam naturam esse omnium rerum essentiam realem. Hic error, qui vix est aliud quam purus putusque pantheismus, auctorem habuit sæc. IX Joannem Scotum Erigenam (Hibernum), quem sæc. XII-XIII sectati sunt Almaricus de Bène (Amaury de Chartres), et David de Dinant, ecclesiastica sententia damnati.

Orthodoxi quoque in diversas abiere sententias, quarum hæ duæ præcipuæ. Altera auctore Guillelmo Campellensi (de Champeaux), contendebat genera et species esse ipsam essentiam individuorum realiter ipsis communem, atque adeo individua solis accidentibus distingui. Ab hac vix differt Joannis Duns scoti, seu potius scotistarum quorumdam doctrina statuentium, universalem essentiam in individuis existentem, suam in ipsis universalitatem vere ac realiter retinere.

Altera sententia, in quam ss. Thomas et Bonaventura, et doctorum pars maxima concessere, docet esse quidem in rebus naturam quæ in idea universali concipitur, sed non eodem modo ac concipitur, id quod infra explicabitur.

522. Nos in his sententiis expendendis, omissis quæ alterius sunt loci, hunc ordinem tenebimus: 1° nominales puros refutabimus; 2° conceptuales; 3° pseudo platonicos; 4° realistarum excessus; ac demum 5° veram sententiam exponemus.

ARTICULUS II.

Nominales puri confutantur.

523. Roscellini error, ac recentiorum nominalium omnium, huc redit: vocabula quidem esse communia, ideas autem universales nullas esse (520). Sit igitur

PROPOSITIO I. ***Habet humana mens ideas universales.***

Etenim 1° Si nullæ essent ideæ universales, termini communes nullas significarent ideas. Sed hoc est contra conscientiæ testimonium. Ergo.

Prob. maj. Termini communes non significant unum aut

alterum individuum cogitatum, ut patet. Sed neque ideam collectionis exprimunt. Nam

a) Nomina, quæ ideam collectionis significant, v. gr. *familia*, *populus*, *mille*, cum de singulis dici non possint, de pluribus copulatim dicuntur. At nomina communia, ut *homo*, *animal*, *planta*, dicuntur e contrario de singulis, non vero de pluribus copulatim (34).

b) Idea collectiva pendet a multitudinis cognitione, et mutatur aucta vel imminuta collectione, quemadmodum idea numeri, quibusdam unitatibus auctis vel demptis. Sed idea subjecta termino communi eadem est, sive uni tantum applicetur individuo, sive pluribus applicari posse intelligatur. Restat ergo, ut termini communes exprimant conceptum exhibentem aliquid pluribus individuis commune. Si hunc non exprimunt, nulla plane est idea, quam significare possint.

Prob. min. Terminus communis, quum voce profertur, plane ut quivis alius terminus, duos in mente excitat conceptus, quarum alter est soni materialis, alter est significationis illi subjectæ, rei nimirum a loquente cogitatæ. Patet ex intimo sensu, ac præterea ex eo quod, quum quis audientibus nobis terminos communes lingua profert ignota, sonum quidem materialem excipimus, at aliquid aliud percipere desideramus quod nos latet. Quid est autem hoc aliud, nisi id quod alter cogitat ac significare vult?

524. Animadverte porro, omnia fere vocabula, quibus homines utuntur, si nomina individuorum propria excipias, omnia, inquam, tum nomina, tum verba, tum cætera orationis elementa vocabula esse communia. Quin ipsa individuorum nomina sæpenumero ab initio communia fuisse; v. gr. *Cicero*, *Lentulus*, *Piso*, *Augustus*, *Dominicus*, *Franciscus*, et alia innumera. Adde ipsa nomina collectiva communia fieri (34). Si ergo nullæ sunt ideæ universales, omnia fere vocabula soni inanes essent (flatus vocis), atque omni prorsus significatione destituti. Qua re quid magis incredibile aut absonum dici possit, equidem non video.

525. 2° Hinc argumentum urgens dico : si nullæ essent

ideæ universales, nulla essent vocabula communia. Etenim vocabula in hunc solummodo finem usurpantur, ut res cogitatæ significentur ; sunt enim conceptuum signa. Igitur, si homines nullum conceptum haberent, quo exhiberetur aliquid unum atque in pluribus identicum, nullum sane invexissent vocabulum, quod unum in se esset, ac pluribus identice applicaretur, cujusmodi sunt vocabula communia. Quemadmodum igitur nullam quærimus neque adhibemus vocem, ut herbas et animantia quæ forte sunt in orbe Saturni, significemus, quia nullam de talibus ideam habemus; ita si nulli essent in humana mente conceptus universales, nulli quoque essent in hominum sermone termini communes.

526. 3° Qui individuorum similitudines percipit, ideas habet universales. Atqui humana mens percipit individuorum similitudines. Ergo.

Prob. maj. Similitudo omnis apprehenditur, quatenus eadem proprietas in pluribus individuis apprehenditur. Perceptio itaque similitudinis est perceptio alicujus rei communis pluribus, perceptio videlicet quæ idea universali continetur.

527. 4° Non denegant nominales esse in humana mente ideas collectivas. Atqui collectionum ideas habere non posset mens, nisi in ipsa ideæ universales præexisterent. Collectionis enim idea numerationem supponit. Numeratio autem individuorum sine idea aliqua universali plane impossibilis est. Nemo enim posset dicere v. gr. centum homines, decem libros, tres gladios, nisi deprehenderet in singulis aliquid identicum recurrens, aliquam communem rationem sub qua hæ res multiplicari et numerari possent ; quæ communis ratio est id quod vocibus, *homo*, *liber*, *gladius*, significamus.

Igitur, ut alia plura omittamus, esse in humana mente ideas universales est adeo manifestum, ut vehementer mirandum sit, et quasi incredibile videatur, fuisse homines philosophos qui id in dubium vocaverint.

ARTICULUS III.

* *Refutantur conceptuales.*

528. Sententia conceptualium est, existere in humano intellectu ideas universales, sed nihil esse extra mentem, quod universalibus ideis respondeat (520). Quod si cum restrictione affirmarent, intelligerentque nihil esse in rebus realiter universale, sed universitatem iis convenire solum per intellectus operationem, cui tamen res ipsæ fundamentum suppeditent, reprehendendi sane non essent, nec a communiori philosophorum sententia dissiderent. Sed certe auctores isti loquendi modum reprehensione dignum usurpant et fortasse conceptuum confusione laborant. Ut igitur impugnentur, satis est ostendere, universales conceptus habere in rebus fundamentum. Ejusmodi autem fundamentum hoc est, quod res repræsentata per conceptum universalem,æque in pluribus invenitur.

529. Propositio II. *Universales conceptus habent in rebus fundamentum.*

1° Concedunt conceptuales percipi a nobis rerum similitudines, et ex hac similitudine percepta fieri, ut uno conceptu plura nobis repræsentemus. Licet ergo sic argumentari :

Si individuorum similitudines percipimus, profecto percipimus in individuis aliquid, secundum quod similia sunt. Hoc autem secundum quod individua similia sunt, est aliquid in quo illa conveniunt, aliquid identicum in illis. Ergo.

2° Universales conceptus apti sunt ut univoce applicentur pluribus, universaliaque nomina, ut univoce de pluribus dicantur. Hæc adversarii recipiunt. Jam quod univoce tribuitur pluribus ac dicitur de pluribus, non est profecto ipsum nomen ; quum enim dico v. gr. Platonem esse hominem, non dico Platonem esse hoc nomen, *homo:* neque est ipse conceptus subjectivus; non enim dico Platonem esse ideam hominis. Ergo est aliquid reale quod est in Platone et in cæteris. Et revera nomina pro rebus supponuntur (62).

Hæc autem res non est Platonis aut cæterorum esse individuale; nam esse individuale est diversum in singulis, et nomine cujusque proprio significatur. Neque est omnium singularium collectio; nam collectio omnium non est unumquodque eorum. Restat ergo ut sit aliqua res quæ in singulis æque inveniatur. Hæe solummodo res est, quæ eodem nomine in singulis appellari mereatur. Hæc autem est fundamentum ideæ universalis. Ergo.

3° Eadem argumentatio instituatur circa definitiones, ac scientificas demonstrationes.

Quum enim hominem v. gr. definis animal rationale, aut quum demonstras hominis proprietates, quid definis, aut cujus proprietates demonstras? Nec definitio, nec demonstratio cadit in vocem, *homo*, aut in conceptum mentis. Neque cadit in unum solummodo individuum, neque in totam hominum collectionem, sed solum in naturam quæ in omnibus ex æquo est. Colliges ex his, conceptualium opinionem, si confusio idearum quam continet, ultra promoveatur, scientias omnes reddere inanes, Kantiique systema nihil esse aliud, ut supra innuimus, quam conceptualismum exaggeratione inflatum, et ad doctrinæ normam digestum.

ARTICULUS IV.

* *Rejiciuntur universalia separata.*

530. Cum plane necessarium sit fateri, ut consequitur ex dictis, et esse universales conceptus, et universales naturas quas illi repræsentant, reales esse, superest ut definiatur, quomodo intelligi debeat universalium realitas. Ac primo refutanda est sententia platonicorum illorum, qui posuerunt communes naturas ita esse reales, ut per se subsisterent æternæ, incorruptibiles, a singularibus realiter sejunctæ, propria entitate atque unïtate reali præditæ ; utque earum participatione, tanquam ex veris principiis, singularia constituerentur.

531. Propositio III. *Universalia separata ac per se subsistentia plane absurda sunt.*

1° Si v. gr. homo universalis existeret separatus a singularibus, vel esset etiam in Socrate et Platone et cæteris, vel non esset.

Si hoc postremum dicas, jam 1° homo iste universalis non esset amplius natura universalis, sed homo plane singularis: 2° nec Socrates, nec Plato, nec cæteri essent homines; nam quomodo posset constituere eorum essentiam id, quod extra illos est et separatum ab illis ?

Si vero dicas hominem universalem esse etiam in Socrate et Platone, vel dicis naturam realiter eamdem et indivisam esse in utroque, vel divisam in duas.

Si dicis naturam realiter indivisam esse in utroque, jam Socrates et Plato non sunt duo homines sed unus homo.

Si dicis esse divisam in duas, jam homo universalis prouti est in Socrate, divideretur a seipso prouti est in Platone; essetque secundum eamdem determinatam entitatem realiter plures ; quæ manifestam pugnam includunt.

532. 2° Vel solæ substantiæ universales existere dicendæ sunt separatæ ab individuis, vel etiam accidentia universalia. Si hoc alterum eligant platonici, multa recipient extra modum ridicula; v. gr. esse naturaliter albedinem, quæ non sit ulla albedo determinata, et quæ nulli unquam inhæserit substantiæ; esse motum, qui non sit ullus motus determinatus, ac proinde nullam certam directionem ac velocitatem habeat, et qui nullius rei sit motus. Et ita de cæteris. Si eligunt primum, non intelligitur cur solas substantias universales existiment esse separatas ab individuis, non vero accidentia quoque universalia.

Si enim substantiarum essentia potest ab individuis existere separata, cur non etiam essentia modorum ? Insuper albedo, motus, etc. nonne sunt universalia realia? Dantur igitur universalia quæ realia sunt, et nihilominus non per hoc subsistunt separata. Ergo potest universalium realitas defendi, quin ea separata esse ab individuis statuatur.

Denique an solæ species sunt ab individuis separatæ, an

vero etiam genera? Si primum, ergo dantur universalia realia, quæ per se non subsistunt. Si alterum, admittendum erit animal universale, vivens universale, corpus universale, substantia universalis, inutilia omnia et ridicula.

533. Hujus igitur opinionis absurditas est adeo manifesta, ut facilius crediderum nunquam exstitisse Platonem, quam ejusmodi somniis fuisse deceptum. Certe multo libentius credam Aristotelem, cum idearum Dei exemplarium theoriam minime probaret, aliquid ridiculi ei aspergere voluisse, ac Platonis mentem perperam interpretatum esse, ut facilius eam impugnaret; id quod multi quoque peripateticorum, iique sane nobiles, facile largiuntur (1). Possumus tamen cum s. Augustino (2) opinari, quemadmodum supra innuimus (519), sententiam, quam Aristoteles derisui habet, esse Platonis sententiam, ut a quibusdam platonicis exponebatur. Cæterum universalia Platonis non sunt essentiæ physice universales, sed exemplaria (παραδείγματα) rerum quæ in sumni opificis mente fulgent, ad quorum normam inferiora hæc condita sunt. Igitur cum quæstione præsenti nihil habent commune.

ARTICULUS V.

* *Rejiciuntur universalia a parte rei.*

534. Impugnamus nunc eos omnes philosophos, qui quanquam universalia separata non ponant, tamen longius et ipsi quam par sit progressi, ita tuentur universalium realitatem, ut contendant esse in rebus non solum naturam quæ est universalis, sed etiam universalitatem ejus; ita quod natura v. gr. humana, quæ universalis denominatur, quæque in singulis est hominibus, habeat ex se realiter et ante omnem intellectus operationem unitatem illam propter quam universalis denominatur. Hoc est universale, ut aiunt, *a parte rei.*

In hoc conveniunt realistæ omnes exaggerati, quanquam dissideant in modo illud explicandi. Sit ergo

(1) Hos videsis ap. Suarez *Met. Disp.* VI, sect. II, § III et Conimbricenses in *Præf. Porphyrii.* quæst. I, art. III.

(2) *De Civit.*, lib. VII, c. 28.

535. PROPOSITIO IV. *Nihil est de se et ante omnem intellectus operationem universale.*

1° Si qua natura de se universalis esset, nullo modo posset fieri singularis. Etenim si qua res est, cui per se unum ex duobus oppositis conveniat, huic alterum oppositum convenire non potest. Universale autem et singulare opposita sunt, quemadmodum opposita sunt unum et plura, indeterminatum et determinatum, communicabile et incommunicabile.

Jam natura v. gr. humana in Socrate aut Platone certe singularis est. Ergo nequit huic naturæ secundum se convenire ut sit universalis.

2° Quidquid per se ac realiter convenit naturæ, convenit quoque individuis eam habentibus: adeoque de his prædicari potest. Si ergo natura hominis per se universalis est, Socrates, cui convenit natura hominis, erit quoque universalis, et universalis dici poterit; id quod absonum plane est.

3° Repugnat rem eamdem esse per se ac realiter unam simul, et multiplicatam in pluribus secundum propriam rationem. Quod enim unum est, in plura indivisum est; quod in plura multiplicatum est, in plura divisum est. Quemadmodum ergo repugnat ut homines v. gr. realiter plures, sint realiter unus homo, ita repugnat ut res eadem sit per se una, et in pluribus multiplicata.

Sed res quæ per se universalis esset, una esset, et in plura multiplicaretur, ex ipsa universalis definitione. Repugnat ergo esse aliquid per se universale.

4° Demum an solæ naturæ specificæ sunt secundum rem universales, an vero etiam genericæ?

Si 1um, ergo sunt universalia quædam, quæ non sunt universalia a parte rei. Quod si quædam talia sunt, ergo possunt universalia esse realia, quin in rebus universalitatem habeant. Ergo ad universalium realitatem tuendam, necesse non est ut universalia a parte rei confingamus.

Si 2um, profecto non genera solum proxima secundum rem universalia esse dicent, sed etiam superiora, ac genera ipsa suprema; secus redibit superius argumentum. Igitur su-

prema genera sunt secundum rem universalia. Sane et qualitas, et quantitas, et alia hujusmodi, secundum rem universalia videntur satis absurda. Sed, his non attentis, attendamus solum substantiam. Habebimus igitur substantiam realiter universalem, substantiam in rebus omnibus singularibus realiter unam, ac diversis solum accidentibus in hoc et in illo diversimode contractam. A qua theoria ad pantheismum quanta demum distantia est? Nempe ut hanc unam, quæ in mundo est, substantiam cum substantia divina dicas identicam. Negari igitur nequit, opinionem hanc iter ad pantheismum complanare ; id quod vel ipse Baylius animadvertit (1).

536. Ex hoc colligas velim, quantam quæstiones quædam abstractæ, ut aiunt, et scholasticæ, quæque minus perspicacibus otiosæ ac futiles visæ sunt, quantam, inquam, cum gravissimis quæstionibus, in quibus error omnis perniciosissimus est, cognationem habeant. Error ille Averrois de intellectu universali, qui etiam quibusdam Italiæ scholis longo tempore inhæsit, et theoria rationis impersonalis, quam nostris temporibus Victor Cousin ex Germaniæ philophis expressit, nonne ad hanc ipsam, quam modo refutavimus, realistarum exaggerationem revocantur?

ARTICULUS VI.

Statuitur universale per intellectum.

537. Propositio V. *Universalitas omnis constituitur per intellectum cum fundamento in re.*

Ut universale constituatur duo necessaria sunt; 1° ut quod universale dicitur, sit aliquid *unum ;* 2° ut sit pluribus *communicabile;* videlicet ut in pluribus individuis realiter multiplicetur, et ita multiplicatum numerari possit, sicut ipsa illa individua numerantur. His duobus universalium definitio continetur. Et re quidem vera, si natura non sit una, non erit aliquid universale, sed rerum diversarum collectio. Si vere non sit eo modo communicabilis pluribus, non erit universalis, sed singularis. Huc igitur redit quæstio tota de

(1) In *Dictionario* : artic. *Spinoza.*

universalium realitate, quomodo scilicet cum veritate cognosci ac dici possit, esse in rebus aliquid unum et multis communicabile. Jam hæc duo, quæ, ut modo demonstratum est, non sunt in ulla natura ut est in se (a parte rei), et ante omnem intellectus operationem, naturis conveniunt, prouti intellectus operationi subsunt.

538. Operatio autem intellectus qua hoc perficitur, est cognitio individuorum *præcisiva* et *comparativa*, de qua aliquid in primo libro dictum est (33). Quum enim intellectui per sensationes objectum individuum offertur, intellectus individui essentiam e sensibili repræsentatione educit et abstrahit, conceptumque format, quo illa exhibeatur a conditionibus omnibus individuantibus præcisa et abstracta. Hæc est cognitio præcisiva, quæ intellectus humani propria est, quæque idearum universalium comprehensionem (14) suppeditat, et immediatum communium terminorum significatum constituit (77). Essentia porro cognitione tali concepta dicitur *ratio specifica*, et *universale directum;* quia cognitione directa (18) apprehenditur; et ita apprehensa, quanquam ex se nec singularitatem dicat nec universalitatem, tamen revera universalitatem jam induit, ut quæ nihil retinet jam, quo ad unum potius quam ad alterum individuum determinetur, potesque tam de illo a quo abstracta est, quam de aliis similibus prædicari. Sed nihilominus non cognoscitur adhuc ejus universalitas, quia non cognoscitur respectus iste, quem dicit ad sua inferiora, ut res una sit, et multis inesse possit. Hic autem respectus comparatione cognoscitur. Quum enim ex plurium individuorum cognitione conceptus præcisivi exsurgunt intrinsece in omnibus identici (54), eos inter se comparans intellectus deprehendit, non plures esse conceptus, sed vere unum.

Sic igitur 1° erumpit ex individuis menti oblatis naturæ unitas; non quidem realis, sed logica; nam una natura est, quæ ab omnibus abstracta est, unoque conceptu exhibetur: 2° hæc natura, una cum sit, potest tamen pluribus uniformiter attribui, et cum multis reipsa identificata deprehendi. Natura sic cognita est id, quod dicitur *species* vel *genus*, et

universale reflexum. Hoc igitur pacto ex individuis, per mentis operationem, naturæ universalitas constituitur.

539. Patet autem hanc universalis denominationem in rebus habere fundamentum. Hoc enim fundamentum sunt individua ipsa, realiter inter se quoad essentiam similia : quæ quum apprehendit intellectus cognitione præcisiva, essentias singulorum apprehensas et inter se comparatas unico exprimit conceptu ; quia in unum revera conceptum sic abstractæ ex se confunduntur. Idcirco individua hæc in quibus invenitur natura, quæ post abstractionem accipit in intellectu formam universalitatis, dicuntur *universale fundamentale :* eorumque natura, prouti cognitione præcisiva et comparativa formam universalitatis accipit, *universale formale.* Animadvertendum porro est, non requiri per se plurium individuorum similium cognitionem ad conceptum universalem efformandum ; sufficit enim ad hoc vel unius individui cognitio præcisiva, si mens advertat, alia illi similia posse existere.

540. Ex his infertur 1° universale consurgere tum ex parte rerum, tum ex parte intellectus. Res offerunt intellectui *materiam*, quæ universalis denominatur, nempe naturam atque essentiam quam habent. Intellectus huic tribuit *formam* universalitatis cognitione præcisiva et comparativa. Id ergo quod naturam universalem denominat, ipsi naturæ extrinsecum est.

2° Universalium idearum objectum reale est, spectata materia, non vero forma. Nempe id, quod iis ideis repræsentatur, (ratio specifica vel generica, essentia, universale directum) vere est in pluribus individuis et totum est in singulis, sed non eodem modo quo in mente repræsentatur. Repræsentatur enim in mente abstractum a notis individuantibus, atque uti commune pluribus. Non est autem in rebus tali modo. Non enim essentia cujusque individui a principiis individuantibus realiter distinguitur, nec una natura realiter communis est pluribus ; sed abstrahitur ab individuis per intellectum, et in hoc statu abstractionis communitatem acquirit, non realem, sed logicam.

3° Diverso igitur modo universale est in ordine reali, et in ordine ideali. Universale in ordine reali est *plura in actu, unum in potentia;* in ordine vero ideali, *unum in actu, plura in potentia.*

* 4° Ex suppositione contrarii principii, nempe quod objectum intellectum eumdem essendi modum in intellectu habeat et in re, errores omnes circa universalia exorti sunt. Nam

a) In re sunt individua inter se distincta, et nihil est omnibus realiter commune. Ergo etiam in ordine ideali individua solum eorumque collectio percipi potest, aliquid omnibus commune percipi non potest. Hinc termini universales vel sunt meræ voces ac nomina, vel, si conceptum aliquem exprimunt, hic conceptus nihil quod reale sit, repræsenta Hi sunt nominalium errores, et conceptualium.

b) In mente sunt conceptus exhibentes rem unam in pl ribus. Ergo est extra mentem aliquid unum in pluril Exinde universale separatum, universale a parte rei, im pantheismus (1).

* 541. Dices fortasse, hæc omnia supponere solutam stionem de idearum origine. Si enim ideæ universales n modo formentur quem assumpsimus, omnia quæ mod putata sunt, nulli innituntur fundamento. Respond primis, cum quæstio hæc ad psychologiam pertinea demonstrabitur quod modo assumptum est. Secundo, hæc idearum origo accipi ut hypothesis, quæ ad quæst. solvendam opportune adhibeatur. Postremo, quanqua riæ sint opiniones de idearum origine, omnes tamen nec nominales sunt, nec realium portenta amplectuntu hoc conveniunt, quod alio modo res sunt in ordine alio in ordine ideali (2). Hoc autem est principium quæstionem solvit, quæcunque tandem sit idearum o Hoc vero principium ex hucusque dictis plane demonstra

(1) Cf. S. Th. In I *Met* Lect. X; et opus R P. Matthæi Liberatore S.J cui ti *Della Conoscenza intellettuale*, vol. II, c. IV, art. VII, quo in loco doctrinam ex S. Thoma accurate ac solide explicat.

(2) Cf. CL. Rosmini opusc. cit. § XVII.

Si enim sunt conceptus universales, si nihil est in rebus universale, si conceptus universales non sunt mentis figmenta, sane dicendum, alium esse modum quo res existunt, alium modum quo in universalibus conceptibus exhibentur.

ARTICULUS VII.

Difficultates nominalium.

542. Obj. I. Universale nullum reale est. Nam

1° Quidquid existit in rerum natura, vel existere potest, singulare est. Universale autem non est singulare.

2° Quidquid existit, certo loco ac tempore existit. Sed universale non existit certo loco aut tempore.

Resp. *Dist. ant.:* Secundum materiam, nempe spectatis rationibus specificis vel genericis, *nego;* secundum formam ipsam universalitatis, *conc.* (540, 2°).

Ad 1m *Conc. maj.* et *dist. min.:* universale fundamentale, *nego*; universale formale, *conc.*; et eodem modo *dist. cons.* (539).

Ad 2m *Trans. maj.* Ubi enim est mundus, aut quo tempore est Deus? Sed hoc in præsenti quæstione parum refert. Permissa igitur majori, *dist. min.* ut in responsione præcedenti.

543. Obj. II. Universale est unum idemque in pluribus. Sed nihil potest existere, quod sit unum idemque in pluribus. Nam secus hæc tria consequerentur absurda.

1° Illud non distingueretur a singularibus.

2° Singularia non distinguerentur inter se.

3° Una eademque res subiret affectiones contradictorias; v. gr. eadem humanitas in hoc moveretur, in illo staret, etc.

Resp. *Dist. maj.:* Unum idemque unitate et identitate reali, *nego*; unitate et identitate logica, *conc.*

Contradist. min.: Quod sit unum idemque unitate et identitate logica, *nego*; unitate et identitate reali, *subdist.:* in naturis finitis, *conc.*; in natura infinita, *nego*. Natura enim infinita una eademque est in pluribus, non autem in pluribus naturis individuis, quod est absurdum, sed in pluribus personis.

Ad 1m *Dist.* : Si universale est aliquid commune secun-

dum mentis conceptum, *nego*; si esset aliquid commune realiter, *conc.*; et *nego suppositum*. Nam quod realiter commune est, non universale est, sed singulare, quemadmodum divina natura.

Ad 2m *Dist.* eodem modo : Si universale est aliquid logice commune, *nego*; si esset realiter commune, *nego suppositum* (non enim esset amplius universale) ; et *subd.*: singularia non distinguerentur inter se quoad naturam, *conc.*; quoad singulorum subsistentiam in eadem natura, *nego*. Hoc quoque additur respectu divinæ naturæ, cujus personæ realiter distinguuntur inter se, quanquam unam numero naturam habeant.

Ad 3m *Dist.*: Una eademque realiter, *nego*; una eademque logice, *conc.* Et *contradist. min.*

544. Instat Humius. : Si universale qua tale existere non potest, neque potest concipi. Nam quod impossibile est in ordine reali, impossibile quoque est in ordine ideali.

Resp. *Dist. ant.*: Non potest concipi ut existens, *conc.*, non potest concipi per se, ac mente exprimi, *nego*.

Ad probat. *Dist.* : Nempe impossibile est in ordine ideali, ut concipiatur tanquam positum in ordine reali, id quod impossibile est in ordine reali, *conc.*; impossibile est, ut res in ordine ideali concipiantur eo modo, quo in ordine reali existere non possunt, *nego*; secus enim rejiciendæ forent Humio omnes ideæ abstractæ.

545. Obj. III. Robinetus. Idea quam dicimus universalem, fit ex comparatione plurium similium inter se, sive existentium sive possibilium ; non vero ex comparatione omnium. Ergo non repræsentat omnia similia.

Resp. *Trans. maj. neg. consequens et consequentiam.*

Quum conceptu præcisivo ratio specifica vel ab uno individuo abstracta est, jam de se idonea est ad omnia possibilia ejusdem rationis repræsentanda. Instituta vero comparatione, hæc abstracti elementi universalitas cognoscitur, et concipitur cujusmodi vere est, nempe non ad ea tantum pertinens individua, inter quæ comparatio instituta fuit, sed ut illimitatam prorsus extensionem habens. Falsum ergo

quod omnia similia non repræsentet, quia quorumdam tantum comparatio præcessit.

Quoniam vero adversarius, quemadmodum sensistæ omnes, ideam universalem cum collectiva permiscet, resp. 2° *Dist. cons.:* Non repræsentat omnia similia ad modum collectionis, *conc.*; secundum naturam, quæ est in omnibus et singulis, *nego*.

ARTICULUS VIII.

* *Difficultates ultra-realistarum.*

546. Qui tuentur universalia a parte rei objiciunt. I. Natura hoc habet secundum se et ante omnem intellectus operationem, ut sit communicabilis pluribus. Nam

1° Natura v. gr. humana secundum se est indifferens ad plura, nec magis postulat ut sit Petrus quam Paulus. Ergo.

2° Imo non potest adæquate contrahi in uno solo individuo, adeo ut alia individua non sint amplius possibilia. Ergo.

Resp. *Neg. ant.*

Ad 1m *Dist. ant.:* i. e. naturæ cuicunque individuæ secundum se non repugnat, ut sint alia individua illi similia, *conc.*; i. e. naturæ in individuis secundum se inest aptitudo realis ad plures individuationes, *nego*. Primum est universale fundamentale (539), alterum foret universale a parte rei.

Ad 2° *Dist.* eodem modo : quia naturæ individuæ secundum se non repugnat, ut sint alia individua illi similia, *conc.*; quia naturæ in individuis existenti inest aptitudo realis ad plura, *nego*.

547. Obj. II. Natura secundum se dici debet communis.

1° Etenim secundum se considerata est ens. Ergo est una; nam ens et unum reciprocantur. Sed non est una numero, quia natura secundum se non est individua; ergo una specie, nempe una in pluribus, seu communis.

2° Antecedenter ad omnem intellectus operationem Petrus et Paulus non differunt specie. Ergo natura in Petro et Paulo una est specie secundum se.

3° Revera omnes homines eadem definitione continentur: ergo una est in omnibus essentia.

Resp. *Neg. ant.*

Ad 1m *Dist, ant.:* In uno individuo est unum ens, et in altero alterum ens, *conc.;* est unum ens in omnibus individuis, *subd.:* unitate fundamentali seu similitudinis, *conc.;* unitate actuali, *nego* (540. 3°).

Dist. 1m *cons.* secundum hanc postremam distinctionem. Sed natura non est una numero, *dist.:* non est unica, i. e. determinata ad unum tantum individuum, *conc.;* non est una numero in unoquoque individuo, *nego.* Etenim natura secundum se est individua in unoquoque individuo, nec una specie fit, nisi per intellectum, ut supra declaratum est.

Ad 2m *Dist. ant.:* i. e. sunt similis naturæ, *conc.*; i. e. unam eamdemque realiter naturam habent, *nego.* Et *neg. cons.*

Ad 3m *Conc. ant.; dist. cons. :* una unitate fundamentali, *conc.;* unitate actuali, *subd.:* præsupposita ante intellectus operationem, *nego;* posita per operationem intellectus, *conc.*

548. Obj. III. Hæ propositiones: *Petrus est homo*; *Paulus est homo*, etc. sunt veræ quia subjectum est identicum cum prædicato Sed prædicatum quod naturam significat est unum in omnibus. Ergo et natura una est in omnibus.

Resp. Omitto *maj.* et *rationem additam* (158, 2°).

Dist. min. prædicatum est unum in omnibus unitate extrinseca per operationem intellectus, *conc.;* unitate intrinseca et reali, *nego.* Eodem modo *dist. cons.*

549. Obj. IV. Universalia, qua talia, dicuntur esse propria scientiarum objecta, immutabilia, perpetua, ingenerabilia, incorruptibilia, immediata significata vocabulorum communium.

Sed hæc omnia de natura reali vere dicuntur, et de naturis individuis dici non possunt.

Ergo sunt naturæ realiter universales.

Resp. *Conc. maj.; dist. min. quoad* 1m *partem :* hæc omnia vere dicuntur de natura reali, ut est elementum objectivum abstractum ab individuo, *conc.*; de natura reali ut reali, *nego.*

Dist. ad 2m *partem :* hæc de naturis individuis dici non possunt, si considerentur ut sunt individua, *conc.;* si fiat præcisio a conditionibus individuantibus, *nego.*

Ut proprietates illæ omnes de naturis realibus vere dicantur, non est necesse ut supponamus esse naturas reipsa universales ; sed satis est ut essentiæ abstractæ et intelligibiles, de quibus illa dicuntur, cum individuis existentibus identificentur. Ut autem illa omnia de essentia individuorum dicantur, non vero de ipsis individuis, satis est essentiam ab individuis ratione distingui.

550. Obj. V. Natura divina, ex fidei christianæ dogmatibus, est realiter una, et a tribus distinctis personis possidetur. Ergo a pari, natura v. gr. humana potest esse in se realiter una, et a multis participari.

Respondeo nullam esse paritatem. Nam natura divina, licet et Patris sit et Filii et Spiritus Sancti, tamen in singulis personis non multiplicatur, sed una numero est ac plane singularis, et in hac sua singularitate *est Pater, Filius et Spiritus Sanctus, tres simul personæ, ac singulatim quælibet earumdem* (1). » Unde tres divinæ personæ, licet realiter inter se distinctæ, non tres Dii sunt, sed unicus Deus. At vero natura humana ita est singulorum, ut in singulis multiplicetur, possidente unoquoque suam propriam individuamque naturam, ab aliorum naturis realiter distinctam : unde dici nequit omnes homines esse unicum hominem. Distinguenda igitur est naturæ unitas et communitas *realis* ab unitate et communitate *logica* (540, 2°). Natura quæ realiter una est, et realiter communis, nec est universales, nec esse potest (535) ; sed necessario est singularis. Quare si natura quoque hominis realiter esset singulis individuis communis, jam non esset amplius universalis, sed singularis. Ex quo vides paritatem adductam contra adversarios retorqueri posse. Illa solum natura universalis dici potest, quæ logice una et communis est, ut supra explicavimus.

551. Obj. VI. Universale per intellectum rejici plane debet. Etenim

(1) *Conc. Lat.* IV. Act. IV.

1° Objectum præcedit actum facultatis, quæ ad ipsum tendit. Sed universale est objectum intellectus, ut communis veterum doctrina eaque probatissima statuit. Ergo universale præcedit operationem intellectus.

2° Universale non potest dici unum per cognitionem præcisivam. Nam unitas debet inesse ipsi universali naturæ. Sed unitas quæ est a cognitione præcisiva, non inest ipsi universali naturæ.

3° Cognitio hæc præcisiva esset falsa; nam intellectus perciperet rerum naturam aliter ac est.

4° Denique qua in re differt hæc opinio a nominalismo conceptualium?

Resp. *Neg. ant.*

Ad 1m *Dist. maj.*: Materia circa quam versatur actio, *conc.*; objectum quod fit per actionem, *nego*. *Dist. min.*: i. e. essentia realis quam conceptus universalis repræsentat, *conc.*; ipsa universalitatis forma est objectum intellectus, *subd.*: est objectum, quod fit par actionem intellectus, *conc.*; materia circa quam versatur actio intellectus, *nego*. *Dist.* demum *cons.*: Essentia realis quam conceptus universalis repræsentat, præcedit operationem intellectus, *conc.*; ipsa universalitatis forma, *nego*.

Distinctiones has omnes facile intelliges, si quæ in sexto hujus capitis articulo dicta sunt, attentius recolas (538-540).

Ad 2m *Neg. ant.* Ad probationem *Dist. ant.*: Unitas debet inesse ipsi universali naturæ, i. e. naturæ universali formaliter, *conc.*; naturæ universali fundamentaliter, *nego*. Et *contradistinguo min.* (539).

Ad 3m *Neg. ant.* Ad rat. additam. *Dist.*: Intellectus perciperet rerum naturam aliter ac est; nempe perciperet rem esse aliter quam sit, *nego*; nempe ita perciperet, ut res alium essendi modum haberet in se, et alium in intellectu, *conc.* Certe falsa esset perceptio, si per cognitionem præcisivam intellectus perciperet essentiam esse separatam a singularibus : id autem non percipitur ab intellectu abstrahente, sed solum ab eo percipitur essentia, non consideratis principiis individuantibus, quæ non sunt de ratione speciei. Et in hoc

non est ulla falsitas, sed solum præcisio, aut etiam, si placet, difformitas negativa (372) (1).

Ad 4m Sententia quam tuemur a conceptualium opinione hoc differt, quod illi existiment, nihil esse extra mentem quod universali conceptui respondeat, nos autem putemus universales conceptus habere in rebus fundamentum. V. dicta in tertio hujus capitis articulo (528).

CAPUT VI.

DE IDEIS UT FONTEM COGNITIONUM CONSTITUUNT.

ARTICULUS I.

De judiciis analyticis immediatis.

552. Objectivo idearum valore constituto, agendum de cognitionibus quas reflexionem in ideas acquisitas adhibens, sibi comparat intellectus. Ac primo de veritatibus quæ immediate ex idearum consideratione eruuntur.

Has colligit intellectus, quum, facta essentiæ resolutione in eas notas, quas ratione sui continet, statim harum cum illa identitatem apprehendit.

Etenim hæc partiales ideæ quæ ex analysi essentiæ efflorescunt, eadem revera rationem repræsentant ac idea principalis, nihilominus ex parte solum consideratam, et sub aliquo particulari respectu; nempe vel secundum unum aut alterum ejus constitutivum, vel secundum aliquam proprietatem quæ ab ipsa essentia necessario et immediate dimanat. Atque hinc est quod notiones istæ omnes cum primitivo conceptu objective identicæ sunt. Tales autem esse immediate cognoscimus, quia primitivi conceptus consideratio prædicata hæc sine medii (226) adjumento suppeditat. Sic ideam totius considerans, hæc immediate judicia efformo: ***totum est æquale omnibus partibus: est majus una quavis parte: est divisibile in partes, etc.***

Omnia prima principia, quæ per se nota sunt (300), hoc pacto eliciuntur.

553. Fiunt quidem, tum circa internum sensum, tum

(1) V. S. Th. *Sum.* I, p. q. LXXXV, art. 1 ad 1.

circa externum judicia immediata (447, 1° 493), sed hæc a judiciis immediatis, de quibus nunc sermo est, triplici ex capite differunt.

1° Quia illa experientiæ ope efformantur; quæ et prædicati notionem suppeditat, et ejus aperit cum subjecto identitatem; sunt nempe judicia synthetica et a posteriori (146, *b*). Hæc autem sunt analytica et a priori (146, *a*), et eliciuntur sola consideratione ideæ quæ rei alicujus essentiam exhibet.

2° Illa singularia semper, hæc ex se universalia sunt. Illa enim emergunt ex consideratione rerum existentium, quæ singulares sunt; hæc ex consideratione idearum, quibus objectivæ rationes, ab omni individuante conditione præcisæ, exhibentur.

3° Illa veritatem habent contingentem, et hypotheticam certitudinem (405), hæc absoluta necessitate vera sunt, absoluteque certa; quod in sequenti articulo adhuc magis declarabitur.

554. Virtus illa mentis, qua, intellectis terminis, eorum convenientiam vel discrepantiam immediate contuemur, vocatur proprio nomine *intellectus* seu *intelligentia;* quia non ratiocinando cognitiones istas mens acquirit, sed simpliciter intelligendo. Intellectus hoc sensu est habitus naturalis. Habitus quidem, quatenus est dispositio ad actum hujusmodi cognitionum, naturalis vero quia hæc dispositio non præviis gignitur actibus; sed ex ipsa mentis natura illi convenit. Hic porro habitus, quanquam valde limitatus in homine sit, nobilissima tamen mentis humanæ proprieta est, omnisque rationalis operationis radix atque principium. Omnis enim ratiocinatio principiis per se notis innititur (298).

ARTICULUS II.

De certitudine hujusmodi judiciorum.

555. PROPOSITIO I. *Veritates analyticæ immediatæ metaphysica atque absoluta certitudine gaudent.*

In his enim, ut dictum est (552), prædicatum de ratione subjecti est. Hinc quotiescunque hoc subjectum cogito,

cogito *aliquid quod tale prædicatum habet.* Non possum igitur a tali subjecto tale prædicatum ullo in casu removere. Si enim aliquando possem, vera esset in eo casu hæc propositio: *Hoc subjectum*, nempe, *aliquid quod habet tale prædicatum, non habet tale prædicatum.* Quo judicio contradictionis principium recta impetitur ac diserte negatur.

556. Vides igitur veritatum istarum necessitatem in contradictionis principio immediate fundari. Atqui hinc fit ut immediate illæ pateant, immediate assensum extorqueant.

Hinc colliges quomodo resolvenda sit questio illa: an unaquæque harum veritatum in specie demonstrari possit. Respondendum est, posse omnes indirecta demonstratione (293) confirmari, ut manifestum est (555). Directa autem demonstratio in his tunc solum habere locum potest, quum quis terminorum, queis principium aliquid constat, significationem non cognoscit, saltem ita, ut advertere possit prædicatum in subjecti essentia contineri. Tunc enim, declaratis terminis, illico evidens fit principium. Demonstrantur igitur principia hæc terminorum definitione aut declaratione. Sic usuvenit aliquando in primis scientiarum principiis. Cæterum principia omnia per se nota possunt ulterioribus declarationibus illustrari magis, etiam apud eos quibus termini noti sunt, efficiendo ut evidentia qua fulgent, splendidius elucescat.

557. Animadverte postremo in his principiis, ut et in omnibus judiciis a priori, objectivam subjecti et prædicati identitatem affirmari independenter ab objectorum reali existentia; ita ut etiamsi nullum v. gr. existeret triangulum, affirmandum nihilominus esset quidquid de triangulo geometria docet. Si quid autem existit, quod in subjecti extensione contineatur, huic prædicati quoque notio necessario conveniet; non enim potest aliquid esse id quod subjecto exprimitur, quin habeat quidquid ad ipsam subjecti rationem pertinet. Ita repugnat existere triangulum quod tria latera non habeat, cum hoc sit de trianguli essentia.

ARTICULUS III.

Difficultates.

558. Obj. I. Non possumus idearum relationes cognoscere, si naturam idearum ignoramus. Atqui sic est. Ergo.

Resp. *Dist. maj.:* Posita hac ignorantia, cognoscere non possumus idearum relationes, quæ ab ideis *subjective* spectatis dependent, *trans.;* quæ sunt inter ideas *objective* spectatas, *nego.*

Transeat min. et eodem modo *dist. cons.* Ut ut concedamus ignorare nos idearum naturam, probe tamen cognoscimus quid idea repræsentet, et cognoscere possumus quid hæc repræsentatio contineat. Et hoc sufficit ut analysim ideæ exsequi possimus, et idearum partialium cum primitiva identitatem necessariam deprehendere.

559. Obj. II. Rerum veritas ab ideis nostris non pendet. Ergo ex eo quod de ideis nostris quædam vere affirmentur, non sequitur ea vere affirmari etiam de rebus.

Resp. *Dist. ant.:* Non pendet quoad originem, *conc.;* quoad sui manifestationem, *nego.*

Nego cons. Et animadverto, id quod ibi dictum est; in his principiis *quædam de ideis nostris affirmari*, et non esse accurate dictum, et male prorsus ab adversariis intelligi. Non enim in his principiis statuimus de iis quæ ideis nostris conveniunt, sed de iis quæ pertinent ad objecta, quæ per ideas repræsentantur : id quod non in his solum, sed in omni prorsus judicio fit (143).

Quod si quis dubitet, utrum res habeant eas notas quæ in ideis ipsarum necessario continentur, is de objectivo idearum valore dubitat; de qua dubitatione quid sit sentiendum, supra vidimus (512).

560. Obj. III. Hæc principia immediata

1° Nullam novam cognitionem important.

2° Imo tautologiam continent, et verborum lusum : reducuntur enim ad hanc formulam: *A est A*.

Resp. Ad 1m *Nego* (552).

Ad 2m *Nego;* et *dist. rat. additam:* ita ut A efferatur sub

duobus conceptibus in se diversis, *conc.*; sub iisdem plane conceptibus, *nego.*

Non principia solum a priori, sed omnia omnino judicia reducuntur ad formulam : *A est A*. In omnibus enim judiciis affirmatur duorum conceptuum identitas objectiva vel diversitas. Nec sequitur inde profecto, omnia judicia esse tautologica. Talia enim forent si conceptus objective identici, essent identici etiam intrinsece, et quidem spectatis omnibus (55, 1°). Hoc autem in his principiis non contingit ; prædicatum enim est utique eadem res ac subjectum, sed secundum aliquam rationem peculiarem certumque respectum considerata. Verum quidem est, hoc prædicatum esse de ratione atque essentia subjecti. Sed quid inde? Nonne subjecti notio potest absolute loquendo haberi, quin distincte percipiatur, hoc aut illud in ea necessario includi? Et quum hoc percipitur, nonne vera cognitio acquiritur?

561. Obj. IV. Hæc principia nihil sibi peculiare habent. Etenim

1° In omnibus plane propositionibus prædicatum pertinet ad notionem subjecti, non in his solummodo.

2° Hæc quoque principia ab experientia dependent. Omnes namque ideæ sensu mediante acquiruntur.

3° Unde non sunt absolute certa, sed solum hypothetice.

Resp. *Neg. ant.* Etenim hoc habent sibi proprium, ut sint a priori, et immediate evidentia.

Ad 1m *Dist.:* Diverso modo, nempe vel quia prædicatum ex ipsa subjecti essentia dimanare cognoscitur, vel quia per experientiam cognoscitur ad ipsum pertinere, *conc.*; eodem modo, *nego.*

Quanquam nonnulli philosophi, quum de terminorum in judicio habitudine disserunt, hæc duo videantur non satis distinguere, nihil tamen philosopho solemnius esse debet, quam distinctio cognitionum a priori, et a posteriori. Igitur quædam prædicata in notione subjecti inveniuntur sola ideæ consideratione, et idcirco dicuntur esse *de ratione* subjecti, quia nempe vel ejus essentiam constituunt, vel ab ipsa necessario fluunt ; quædam vero sunt in notione subjecti

post experientiam, quia nempe experientia nobis talia prædicata suppeditavit, eaque nos cum notione subjecti composuimus.

Ad 2^m^ *Dist. ant.:* Quoad materiam circa quam versentur, *trans.*; quoad motivum quo veritatem ac necessitatem suam probant, *nego.*

Et omissa ratione quæ additur, *nego cons.*

Non agimus hoc loco de ideis, sed de idearum relationibus; et quæritur quomodo, cognoscantur eæ relationes, quæ in principiis immediatis continentur. Jam licet idearum acquisitio a sensuum experientia pendeat, non tamen relationum illarum cognitio experientia comparatur.

Ad 3^m^ *Nego.* Cur autem, patet ex modo dictis.

ARTICULUS IV.

De ratiocinio.

562. Veritates quæ nec sensu, nec idearum consideratione immediate nobis patent, non aliter deprehendi a nobis possunt, quam ratiocinio, incognitam nempe veritatem a notis deducendo. Hic autem primo animadverte, quanquam ratiocinio inveniatur veritas prius incognita, non tamen semper ejus ope veritatem inveniri quæsitam. Aliquando enim inveniuntur ratiocinio veritates etiam non quæsitæ. Quod fit, quum repræsentato menti objecto cum aliqua sua proprietate, simul menti occurrit principium, quod proprietatem hanc cum alia quadam offert conjunctam; unde et hanc alteram objecto illi convenire cognoscimus. Ita v. gr. ex hominis vel equi vestigiis, eorum transitum deduco, et alia sexcenta passim.

563. Quum autem veritatem aliquam inquirimus, vel inquirimus quodnam prædicatum sit tribuendum dato subjecto, vel rationem, cur datum prædicatum dato subjecto conveniat. In utroque casu id quod directe et immediate inquirimus, est medius terminus, cujus ope deductio fiat. Hunc enim quum invenimus, et ut talem agnoscimus, jam ratiocinamur (222), et quod quærebamus assequimur. Invenitur

autem medius terminus in quæstionis subjecto, vel etiam in prædicato, si fuerit datum (559).

564. Quocunque modo ad ratiocinandum deveniamus, facile intelligis, quædam esse, quæ omnino nobis comperta sint oportet, antequam medium invenire possimus, et ratiocinii actum ponamus. Omnis enim ratiocinatio transitus quidam est a noto ad ignotum. Prænoscenda porro sunt tria: *subjectum* et *prædicatum* conclusionis, et *principia*, quæ locum in præmissis sunt habitura. Tria hæc vocantur ratiocinii *præcognita*, nempe res quæ prænoscuntur. Cognitiones autem diversæ rerum earumdem dicuntur *prænotiones*.

* 565. 1° Prænosci debet *subjectum* et quidem actu. Nulla enim quæstio possibilis est, nisi aliquid actu cogitemus, de quo quæstio occurrere possit. Id autem de quo quæstio occurrit, est quæstionis subjectum. De subjecto autem duplex est prænotio.

1° *Quid sit*; i. e. quænam sit ejus essentia, aut saltem quid significet vocabulum quo effertur (*quid rei, quid nominis*).

2° *Quid sit* ; i. e. quod existat in rerum natura, vel quod possit existere.

* 566. Quænam autem ex his subjecti prænotionibus sit ad ratiocinandum necessaria, id pendet a quæstionis natura. De re enim qualibet quæri potest 1° existentia, i. e. *an sit;* 2° essentia, i. e. *quid sit* ; 3° aliqua affectio, i. e. *qualis sit.* Jam si de existentia fiat quæstio, prænosci debet nomen (*quid nominis*), ut per se patet : si de essentia, prænosci debet *an sit,* vel rem ipsam percipiendo præsentem, vel saltem habendo præsentem rei ideam ut possibilis; quia sine aliqua rei idea non potest animum pulsare quæstio de rei essentia : si demum de affectione quæratur, prænosci insuper debet *quid sit,* nempe rei essentia, quia ab essentia affectiones deducuntur.

* 567. 2° Prænoscendum est prædicatum, videlicet *quid sit* saltem *nomine*. Prænosci potest prædicatum *actuali* cognitione, vel *habituali*. Actualis cognitio habetur, quum vigeat præsens in mente illius conceptus ; habitualis, quum conceptus ejus alias comparatus, latet in mente, ita tamen

ut, quum primum rei mentio incidat, ipse reviviscere possit. Habitualem saltem prædicati notionem ad ratiocinandum prærequiri, non difficulter intelligitur. Si enim prædicatum sit prorsus ignotum, etiamsi menti affulgeat deinde medius terminus, dilabetur inutilis : non enim poterit (quod ejus munus est) prædicatum evocare et menti sistere.

Prænotio autem prædicati, quæ ex necessitate requiritur, est solum illa : *quid sit,* saltem nomine ; nec est necesse ut sciamus quoque *quod sit.* Esse enim prædicati est inesse subjecto. Si ergo necesse foret prænoscere quod prædicatum est, prænoscendum foret quod est in subjecto ; videlicet prænoscenda foret conclusio.

* 568. 3° De principiis prænoscendum est, *an sint vera,* habituali saltem cognitione, quæ actualis fiat, quum medium invenis terminum. Si enim hac cognitione careas, occurrente tibi medio termino, cujus relationibus cum extremis principia tuæ conclusionis continentur, vel non attendes ad ipsa, vel tanquam falsa aut dubia rejicies.

ARTICULUS V.

De cognitionibus quæ ratiocinio comparantur.

569. Propositio II. *Ratiocinium, cujus ope cognitiones nostras et ordinamus et amplificamus, nobilissimum instrumentum est detegendæ veritatis.*

Quod ratiocinii ope multa in dies atque adeo plurima cognoscamus, res est tam manifesta, ut illustrari ulterius nec debere, nec posse videatur. Ut tamen miram ratiocinii fœcunditatem uno veluti obtutu comprehendamus, hæc duo animadvertere sufficiet.

1° Si veritates per ratiocinium deductas paulisper seponas, tota cognitionum nostrarum supellex hisce ad summum capitibus contineretur; nimirum judiciis illis singularibus, quæ in obviis sensuum relationibus immediate fundantur : judiciis conscientiæ immediatis : immediatis principiis a priori. Jamvero quis est inter homines tam rudis atque hebes, cui tam curta sit cognitionum supellex?

Atqui quidquid præter illa novimus, id omne ratiocinio debemus.

2° Recole cognitionum divitias, quæ scientiis omnibus continentur. Thesaurus iste propemodum infinitus, quique in dies adeo excrescit, ratiocinii fructus est. Non enim immediato intuitu scientiæ comparantur, sed deductione ex veritatibus primitivis, quæ quasi in semine omnia continent, quæcunque naturaliter cognoscere possumus.

*570. Illud potius declarare præstat, cujusmodi cognitiones nobis, et quo pacto ratiocinium comparet. Ratiocinium ratione materiæ ex qua constat, dividitur in purum, empiricum, mixtum (224). Unaquæque ex his speciebus peculiares suos fructus affert.

I. Ratiocinium purum 1° reducit veritates a priori per se notas ad principia altiora, a quibus dependent, sin minus in ordine subjectivo cognitionis, at certe in ordine objectivo et quoad suam objectivam necessitatem. Quæ quidem reductio veram parit cognitionem : facit enim ut intimam rationem, ex qua quarumdam veritatum evidentia dimanat, determinate et explicite cognoscamus. Ex. gr. quum ego ita ratiocinor :

Omnis figura plana habet numerum angulorum æqualem numero laterum ;
Triangulum est figura plana :
Ergo triangulum habet numerum angulorum æqualem numero laterum ;

sane ante omne ratiocinium, conclusionem hanc ego noveram ; attributum enim immediate perspiciebam dimanans ex ipsa subjecti essentia. Sed nihilominus ratiocinio isto mediante, cognosco attributum illud non inesse triangulo, quia triangulum est, sed ex ratione magis universali, nimirum quia figura plana est.

2° Facit insuper ratiocinium purum, id quod multo utilius est, ut innumeras relationes detegamus inter conceptus nostros, quæ quanquam necessariæ sint, immediate tamen non patent, adeoque sine illo deprehendi nunquam possent.

Hujusmodi sunt ex. gr. omnes conclusiones, quas mathesis pura, vel naturalis theologia demonstrat.

* 571. II. Ratiocinium mixtum in primis exsequitur circa objectorum cognitiones experimentales id ipsum, quod circa judicia analytica ratiocinium purum.

Ac 1° experimentales cognitiones immediatas subordinat analyticis principiis, ex quibus illæ hypotheticam necessitatem acquirunt. Exemplo sit illa ratiocinatio : *Quod cogitat existit*; *ego cogito*; *ergo existo*. Quæ quidem non sane in meæ existentiæ cognitionem me adducit, sed assignat motivum, quare sit mihi evidens illa propositio : *ego sum*; nimirum non quia *ego sum ego*, sed quia sentio et cognosco me cogitantem ; in cogitatione autem existentia includitur.

2° Detegit præterea inter experientiæ objecta eas relationes, quas experientia sola detegere non posset; quod exsequitur applicando objectis eas relationes, quas inter ideas adesse cognoscimus. Sic cognosco v. gr. latera mensæ esse æqualia inter se, quia æquantur uni eidemque mensuræ quam singulis applico. Huc pertinent conclusiones omnes matheseos applicatæ.

3° Postremo adducit nos in cognitionem plurium rerum, quas vel experientia non attigit, vel attingere nequit;

a) quum ex observationibus singularium, et experimentis circa singularia habitis, colligit universalia judicia per inductionem (307) :

b) quum ab effectu vel signo quod experientiæ subjicitur, deducit existere causam, quam experientia non manifestat. Exempla sunt obvia. In his porro deductionibus innitimur principio quod vocant causalitatis : *non datur effectus sine causa :*

c) quum ex natura et conditionibus effectus, deducit causæ naturam conditionesque, per hypothesim (327).

* 572. Ratiocinium denique empiricum applicat sive individuis, sive speciebus, principia experimentalia, quæ per inductionem efformata sunt. Sic cognita objecti cujuspiam natura, deduco qualitates illius, vel effectus qui ab ipso pro-

venient, etiamsi eorum in eodem individuo experientiam adhuc non habuerim.

ARTICULUS VI.

Difficultates.

573. Obj. I. Per ratiocinium nihil novi cognoscitur. Nam veritas, quam ratiocinii conclusio continet,

1° est æterna;

2° ante nos cognoscebatur;

3° in principiis erat jam cognita.

Resp. *Neg. ant.*

Ad 1m *Dist.* : In sua intelligibilitate, *trans.*; in cognitione ostra, *nego*

Ad 2m *Dist.* . Et non cognoscebatur a nobis, *conc.*; cognoscebatur, *nego*. Præterea multæ cognoscuntur veritates, quæ antea erant hominibus absolute ignotæ, uti v. gr. quotidianus physicarum scientiarum progressus demonstrat.

Ad 3m Implicite, *conc.*; explicite, *subd.* : quum bina principia per ratiocinii actum combinata sunt, *conc.*; secus, *nego*. Ut enim cognosceretur explicite conclusio, necesse erat ut cognosceremus eam in aliquo principio nobis certo contineri. Hoc autem manifestat altera præmissa principio huic conjuncta (230, 222).

574. Obj. II. Qui ratiocinium instituit jam conclusionem cognoscit. Nam

1° Quod est ignotum quæri non potest: qui autem ratiocinatur, conclusionem quærit.

2° Quod est ignotum, etiamsi in illud incidamus, cognosci non potest.

3° Finis ante media cognosci debet. Sed conclusio habet rationem finis, ratiocinium medii. Ergo.

Resp. *Dist. ant.*: Antequam actum ratiocinandi ponat, *nego*; quum actu ratiocinatur, *subd.*: cognoscit conclusionem vi ratiocinii ipsius, *conc.*; independenter ab eo, *nego* (563). Antequam medium terminum inveniamus, conclusionem profecto non cognoscimus; quum autem medium terminum nacti sumus, ejusque relationes cum extremis intuemur,

tunc jam actu ratiocinamur, et simul conclusionem cognoscimus.

575. Ad 1^m *Dist. maj.* : Si neque explicite, neque implicite sit notum, *conc.*; si saltem implicite sit notum, *nego*.

Dist. min : Semper, *nego*; (562) sæpe, *subd.* : quum quærit ratiocinari, *conc.*; quum actu ratiocinatur, *nego*. Nam quum actu ratiocinatur, conclusionem jam tenet (222),

Consequenti applicetur distinctio majoris.

Ante ratiocinii actum, quum ratiocinari quærimus, semper elementa conclusionis explicite prænoscimus (564 seq.); quædam nihilominus actu, quædam actu vel habitu : conclusionem autem ipsam cognoscimus implicite in principiis, et hanc quærimus expromere ac facere explicitam per ratiocinii actum. Sed quomodo? Quærendo hæc ipsa principia, quæ conjuncta conclusionem gignunt; quod est, medium inquirere terminum. Cæterum memorandum est semper, quod supra diximus (562), inveniri crebo conclusionem etiam non quæsitam.

576. Ad 2^m *Dist.* Quod est omnino ignotum, *conc.*; quod est ignotum explicite, et implicite notum, *nego*.

Quum v. gr. hominem quæro mihi cæteroqui ignotum, de quo tamen scio, quod in tali domo sit, et tali nomine vocetur, profecto in his quæ scio, implicite ipsum cognosco; nam per hæc indicia ipsum inveniam, et quum invenero, cognoscam. Item dic de conclusione. Scio ipsam inveniri per quædam principia mihi nota, etsi ea mihi actu nota non sint. Quæro actu cognoscere hæc principia, et sic conclusionem invenio.

577. Hinc patet quomodo solvatur celebre illud Menonis apud Platonem dilemma (1), quod Aristoteles commemorat (2), atque ex his principiis refutat. Dilemma est hujusmodi :

Quod quæris ad cognoscendum, vel scis vel nescis. Si scis, frustra quæris; si nescis, etiam quum inveneris, non agnosces. Solvitur autem distinctione supra posita, cognitionis

(1) In *Menone*.
(2) *I Post.* c. 1.

explicitæ seu actualis, et implicitæ seu virtualis, ut patet.

578. Ad 3m *Dist. maj.:* Quantum sufficit ad eligenda et adhibenda media, *conc.*; ultra hoc, *nego*.

Et *concessa minori*, *distinguo consequens* eodem modo.

Ante ratiocinium videlicet cognoscitur conclusio sub ratione generica conclusionis de tali subjecto, cui dubium est quodnam prædicatum conveniat. Et hæc cognitio sufficit, ut quærere conclusionem determinatam possis.

*579. Inst. I. Explicite plane conclusionem cognoscit, qui cognoscit subjectum ac prædicatum ipsius, et medium terminum. Sed qui accedit ad ratiocinandum, cognoscit hæc omnia.

Resp. *Dist. maj.:* Qui omnia hæc cognoscit actu, ac simul mutuas eorum relationes, *conc.;* qui quædam eorum actu, quædam habitu cognoscit, et mutuas eorum relationes non cognoscit, *nego*.

Et *contrad. minori*, *nego cons.* V. dicta in IV art. (564, seq.).

* 580. Inst. II. Impossibile est ponere præmissas, si conclusio diserte non cognoscitur. Nam ideo ponuntur tales præmissæ, ut talis et non alia conclusio sequatur.

Resp. *Dist.:* Impossibile est affirmare præmissas si, etc. *trans.;* invenire medium, quod præmissarum apprehensionem determinet, *nego*.

Quando præmissas judicando ratas habemus, multoque magis quum voce illas promimus, profecto jam conclusionem cognovimus. Etenim statim ac medium terminum nacti sumus, ejusque relationes cum extremis perspeximus, extremorum quoque inter se relationem illico deprehendimus. Hic est actus cognoscitivus ratiocinii proprius (223, 2°).

Affirmatio autem præmissarum hoc unum supperaddit, quod nos determinet ad conclusionem affirmandam.

581. Inst. III. Singularia cognoscimus ante universalia, et minus universalia ante magis universalia. Sed conclusio est minus universalis quam præmissæ, nam in illis continetur. Ergo.

Resp. *Dist. maj.:* Si sermo sit de universalibus ideis, et

quidem reflexis (538) efformandis, *conc.*; si sermo sit de deductione judiciorum ex aliis judiciis, *nego*. Nam quod immediate non cognoscitur, et ex alio deducitur, in illo includatur oportet. Judicium autem quod aliud judicium includit, profecto magis universale est. Est autem purum sophisma, si ex judicio minus universali magis universale deducas.

582. Inst. IV. Veritas judiciorum universalium a singularium veritate pendet. Ergo. Ita Tracy (1).

Resp. *Dist. ant.*: Si sermo sit de judiciis analyticis, *nego* (554); si de experimentalibus, *subd.*; quando utimur inductionis argumento, *trans.*; secus, *nego* (572).

Notetur 1° quanquam cognitio quæ continetur judiciis experimentalibus, pendeat a singularium cognitione, quia acquiritur per inductionem, negari tamen posse atque adeo debere, quod in se veritas illorum ab his dependeat. Non enim a judicio aliquo dependet naturalium rerum constitutio, sed a sapientia ac decreto creatoris.

Notetur 2° in ipsa argumentatione inductiva singularium judiciorum veritatem esse solummodo materiale illius fundamentum, non vero formalem rationem, quæ universalem propositionem certam faciat. V. alibi dicta (505).

583. Obj. III. Ratiocinium ab immediata intuitione non differt. Nam

1° Impossibile est majoris præmissæ et minoris veritatem percipere, quin conclusionis quoque veritas cognoscatur: hæc enim in illa præsupponitur.

2° Revera omnis syllogismus est petitio principii. Ita Dugald-Stewart (2).

Resp. *Dist.* assertum: quatenus est intuitus consequentiæ, *conc.*; quatenus est cognitio consequentis, *nego*.

Intuitus consequentiæ est intuitus identitatis inter præmissas est conclusionem. Est ergo intuitus immediatus. Sed cognitio conclusionis est mediata, quia comparatur vi hujus

(1) *Idéologie*, vol. III, ch. I.

(2) *Elements of the Philosophy of the human mind.* T. III, ch. 2, sect. 1, in fine.

intuitus, post inventum medium terminum, et positas præmissas.

Ad 1m *Conc.* et *Dist. rationem additam :* Conclusio præsupponitur in præmissis, i. e. includitur in illis, *conc.;* cognoscitur in illis, *subd.:* ut ex eis dimanans. *conc.;* secus, *nego.*

Ad 2m *Nego.* Petitur enim principium a disputante, quum alterius præmissæ loco aliquam usurpat propositionem et tanquam certam assumit, quæ et conclusione notior non est, et cum aperte conclusionem contineat, eodem modo ac ipsa dubia est ac rejicitur (344). Ratio igitur hujus sophismatis st in hoc, quod conclusio in præmissis contineatur, juod in talibus contineatur præmissis, quæ æque ac usio dubiæ sunt, et nihilominus ut certæ assumantur. . quidem, ut patet, ex syllogismi natura nullatenus ori-

ARTICULUS VII.

De certitudine conclusionis.

i4. PROPOSITIO III. *C gnit one per ratiocinium comparatæ æ esse non possunt, si tamen ratiocinium et præmissis converis, et ad legitimam formam sit exactum : quibus de rebus ι certitudine decernere possumus.*

Theorema hoc, quoad primum partem, est veritas indeustrabilis. Demonstraretur enim per ratiocinium, adeoque n petitione principii. Sed demonstratione non eget, cum immedia evidens plane ut principia illa, quibus innittur syllog. mi artificium (229, 1°). Si enim ratiocinium sit rmaliter rectum, conclusio in illis continetur. Si ergo præissæ sunt veræ, etiam conclusio vera sit oportet.

585. Hæc conclusionis identitas cum præmissis est ineluctabile illud motivum, quod mentem cogit, ut si veras judiet præmissas, assentiri conclusioni necessario debeat. Sibi nim contradiceret, si postquam conclusionem in præmissis mplicite affirmavit, affirmare detrectaret explicite, quum psa e præmissis enucleata prodit.

586. Ut autem mens hanc experiatur necessitatem, duo,

ut patet, certo tenere debet: 1° præmissas esse veras; quod quidem ex aliis veritatis fontibus innotescit: 2° ratiocinii deductionem esse legitimam; id quod attentio ad ratiocinii formam adhibita manifestat. Quod si unum aut alterum dubium sit, idipsum attentio diligens certo manifestabit.

Potest igitur constare nobis, utrum impletæ sint conditiones, quæ requiruntur, ut ratiocinii conclusio tanquam vera haberi possit.

ARTICULUS VIII.

Difficultates.

587. Obj. I. Ratiocinium in errorem plurimos adduxit, imo omnium errorum patrocinium ratiocinio suscipi potest, omnis veritas impugnari: eodem ratiocinii telo defendunt philosophi contradictorias sententias, etc.

Resp. *Dist.:* Hæc omnia, et his similia provenerunt a ratiocinio legitimo et veris præmissis innixo, *nego;* a ratiocinio, cui saltem alterutra ex his conditionibus deesset, *conc.*

588. Obj. II. Saltem fatendum est, non posse nos unquam esse certos, an duplex illa conditio adsit. Etenim

1° Multi ex iis qui in errores inciderunt, putabant se recte ratiocinatos esse, et tamen erraruut.

2° Deinde certitudo isthæc acquireretur per ratiocinium, adeoque per circulum vitiosum.

3° Nihil certo ac perfecte cognoscimus. Ergo omne ratiocinium de incertitudine atque imperfectione cognitionum nostrarum participet necesse est (1).

Resp. *Neg. ant.*

Ad 1m *Dist.:* Ita existimabant non posita debita attentione, *conc.;* ea posita, *nego.*

Ad 2m *Nego.* Nam rectitudo consequentiæ immediate patet intuitu. Præmissarum autem veritas vel ex aliis veritatis fontibus immediate manifestatur, vel si ope ratiocinii colligitur, dependet tandem aliquando a veritatibus immediate evidentibus (423).

(1) Has et superiores difficultates urget Felicitas De la Mennais in opere cui titulum fecit: *Essai sur l'indifférence en matière de Religion.* Vol. II, ch. XIII.

Ad 3m *Nego ant. quoad* 1m *partem :* nihil enim certo cognosci, ipsum scepticorum dogma est.

Quoad 2m *partem dist. :* Nihil perfecte cognoscimus, i. e. comprehensive (48), *conc.*; clare, distincte, certo, *nego.*

589. Obj. III. Ratiocinii materiam suppeditat memoria. Sed de memoriæ testimonio semper dubitare possumus. Nam memoria sæpe fallax invenitur.

Resp. *Dist. maj. :* Aliquando, *conc.*; semper, *nego.* Et *nego min.*

Quando ratiocinii præmissæ sunt propositiones immediate evidentes, nullum habet memoria locum ; quia si eæ sunt a posteriori, habetur præsens experientia ; si sunt a priori, earum veritas actu semper deprehenditur, quotiescunque illæ menti occurrunt. Habet solummodo locum memoria, quando una vel altera præmissa utimur alias cognita, vel per experientiam vel per ratiocinium vel per aliorum testimonium.

Ad rationem additam antequam respondeamus, quædam de memoria intellectiva, quantum ad rem nostram pertinet, præmittere opportunum erit.

ARTICULUS IX.

De memoria ut est ratiocinii auxiliaris.

590. Ad rem præsentem satis est memoriam definire : *vim reproducendi conceptus olim habitos, eosque recognoscendi.* Fit porro reproductio conceptus, quum occasione perceptionis præsentis, reviviscunt iterum ac se menti sistunt aliæ ideæ, cum conceptu illo jam associatæ. Recognitio vero, quum animus ad reproductarum idearum series attendens, in iisque conceptum præsentem contuens, conscius fit se alias ipsum habuisse.

591. Propositio IV. *Memoria, quamvis debilitari aut etiam deficere possit, nunquam tamen per se sanam rationem in errorem adducit.*

Facultatis hujus fidelitatem, quam proprie demonstrari non posse facile intelliges, clare perspicies

1° in ipsa hujus facultatis natura. Nam cum reproductione

et recognitione ejus actus constet, nec in illa nec in ista potest esse falsitas ante judicium.

Non in reproductione, ut patet. Nam reproductio ideæ non potest aliam habere falsitatem, quam quæ omnibus ideis per se conveniat. Sed ideis per se nulla falsitas convenit (380, 4°). Ergo.

Non in recognitione. Recognitia enim est mera apprehensio comparativa, qua percipimus identitatem præsentis ideæ cum ea quæ in reproducta serie continetur. Apprehensio autem comparativa falsitatem inducere per se non potest (380. 5°).

2° Perpetua experientia. Nam perpetuo contingit, ut ideam quam memoria suggerit, cum præsenti rerum experientia comparantes, utramque omnino convenire deprehendamus; ad quod illustrandum duo hæc sufficient exempla:

a) Memoria mihi repræsentat templum v. gr., forum, villam, amici domum, certa quadam forma composita, certum partium ordinem habentia, his atque illis ornamentis decorata, etc.; viæ datæ longitudinem et tempus ad eam percurrendam necessarium ; libri cujuspiam materiam, et rerum quæ in eo pertractantur, ordinem; et similia. Adeo loco hæc, viam relego, librum aspicio; et percipio omnia se habere ut memoria suggerit. Et si quando ex errore unum locum subeo pro alio, aut in unam viam pro alia me trado, ipsa discordantia cum memoria me erroris monet, ac deprehendo me vere errasse.

b) Quum loqui volo, et res quasdam significare cupio, certas mihi memoria suggerit voces, tanquam signa apud homines, quibuscum versor, ad illas res significandas instituta. Eas profero voces, et quicunque me audiunt, id quod volebam intelligunt. Ergo et mihi loquenti, et iis qui me audierunt, memoria fidelis fuit (1).

592. Nihilominus memoria fallax dici solet et labilis, ut in opposita difficultate inculcatur (589). At nequit profecto dici fallax, quia aliquando affectionem nunquam habitam

(1) Cf. doctum æque ac festivum opus R. P. J. Bapt. Pianciani : *Saggi filosofici*. Roma 1855. Saggio I, Dialogo VI.

tanquam habitam recognoscat (591, 1°), sed solum quia reproducendi vis, vel ex parte vel ex toto, circa aliquid deficere solet. Unde de quibusdam omnino silet memoria, quædam alia refert ex parte, nonnullis circumstantiis notisque obliteratis, quædam denique obscure aut confuse restaurat. Jamvero hi omnes defectus negativi sunt, et efficere quidem possunt ut ex metaphora quadam memoria infidelis dicatur, non tamen jus præbent, ut fallax ac mendax ejus testimonium aliquando æstimetur. Cæterum memoriæ defectus, attentione aliqua adhibita, facile advertuntur ; quod si fiat, in errorem per se inducere non possunt.

Ex his patet, quid ad objectam difficultatem responderi debeat Memoria sæpe fallax invenitur : i. e. quatenus deficit in reproducendo, *trans.*; quatenus fallatur in recognoscendo, *nego.*

593. Ex his item animadversionibus sequentia documenta eliciuntur.

1° Generatim nunquam aliquid negandum est ex eo præcise, quod de illo memoria conticescit ; nisi forte suppetant motiva illud negandi, vel memoria positive suggerat aliquid quod illud excludit.

2° Quum reproductio obscura, vel dubia recognitio est, suspendendus assensus, et res aliunde indaganda v. gr. ratiocinando vel alios interrogando.

3° Attendendum, ut a memoriæ relationibus discernamus supplementa illa, quæ paulatim iis, ut solet, inseruimus ubi reproductio deficiebat, vel imaginationis fœtibus utendo, vel ratione divinando. De his, si attendamus, nunquam reperiemus recognitionem nos habere.

4° Attendendum quoque, ne cum circumstantiis facto quod memoria refert associatis, confundamus circumstantias, quæ associatæ sunt memoriæ facti alias habitæ, ex eo quod in iis versaremur quum facti memoria instaurata fuit.

5° Omnia complecti hoc uno præcepto possumus. Nunquam memoria erit tibi erroris occasio, si affirmaveris idipsum ac solum quod memoria recognoscit, eoque modo quo recognoscit.

CAPUT VII.

DE AUCTORITATE.

ARTICULUS I.

Prænotiones.

594. Qui propriam cognitionem alteri, sive affirmando sive negando significat, *testis* dicitur ; et ipsa cognitionis significatio, *testimonium*. Assensus quem alterius testimonio præstamus, *fides*, id autem, quod testi fidem conciliat, testis *auctoritas* nuncupatur. Quum testanti fidem adhibemus, *credere* illi dicimur; quia veritatem non aliunde cognoscentes, nosmet nos illi committimus, et in ipsius dicto conquiescimus.

595. Testimonium, si personam spectes testantis, aliud est *divinum*, aliud *humanum*. Deus enim et homines docere nos possunt quæ ignoramus. Si vero materiam consideres circa quam testimonium versari potest, aliud est *dogmaticum*, seu doctrinale, aliud *historicum*.

Testimonii dogmatici materia est *doctrina*, i. e. cognitio quæ idearum comparatione sive immediata sive mediata, ab homine acquiritur. Historici vero *factum*, i. e. aliquid quod testis sensu cognovit. Facta porro alia sunt *transeuntia*, ut eclypsis vel prælium ; alia *permanentia*, ut existentia neapolitanæ urbis vel Ponti Euxini, alia *periodica*, ut fluxus maris. Facta *universalia*, i. e. leges physicæ, quoniam eorum cognitio inductione perficitur (508), ad doctrinam revocantur.

596. Cæterum omne testimonium, sive divinum sive humanum, sive dogmaticum sive historicum, cognitionem affert non scientificam, sed historicam (Prol. II). Non enim nos docet cur res sit, sed solummodo rem esse significat. Unde *fides* opponitur *scientiæ*. Opponitur quoque *experientiæ*. Experientia enim, quamvis et ipsa non eo usque pertingat, ut indicet cur res sit, cognitionemque per se producat mere historicam ; rem tamen ipsam in se cognoscit, adeoque est intrinsecum veritatis indicium. Fides autem nullo modo rem attingit, sed extrinseco illius signo tota innititur, quod est testantis auctoritas.

597. Auctoritas generatim est *jus aliquid imponendi.* Testis auctoritas est jus imponendi fidem. Habet autem testis auctoritatem exinde, puod dignus esse cognoscitur cui fides habeatur. Dignus est porro cui fides habeatur, qui jus habet, ut et veritatem assecutus esse, et vera loqui existimetur. Igitur et *scientia* et *veracitas* testis *cognita* auctoritatem illius constituunt. Si hæc duo certa nobis sint, auctoritas sufficiens est, et certitudinem gignere potest. Si alterutrum probabile tantum sit aut ignotum, insufficiens per se est auctoritas ad assensus firmitatem obtinendam.

ARTICULUS II.

De fidei divinæ utilitate et necessitate.

598. Quoniam non omnia sensibus usurpare nostris aut ratiocinio assequi possumus, opportunissimum habemus utrique defectui in testimonio, tum dogmatico, tum historico supplementum. Per fidem enim quam testimonio adhibemus, aliorum cognitiones nostras facimus, easque in nostrum usum commodumque convertimus. Quam vero sit hoc supplementum utile omnibus, imo necessarium, sequentes propositiones ostendent.

599. Propositio I. *Veritates quæ humanæ rationis captum superant, cognosci aliter non possunt, quam fide adhibita divinæ revelationis testimonio.*

Hujusmodi enim veritates neque experientia, neque immediata aut mediata idearum comparatione cognosci possunt, neque ex aliorum hominum doctrina primitus accipi. Si enim possent aliquo hujusmodi medio addisci, jam humanæ rationis vires non excederent. Esse autem tales veritates alio in loco probabitur ; quanquam revera vix hoc probatione egeat, apud eum cui compertum sit, et Deum infinitum, et humanam mentem finitam esse. Interea hoc unum erat evincendum : si sunt veritates hujusmodi, ad eas ediscendas divinum testimonium docens esse absolute necessarium.

600. Propositio II. *Utile est humano generi ac summopere conveniens, ut veritates quoque naturalis ordinis, quæ ad cogni-*

tionem sive Dei sive moralium officiorum pertinent, fide divina accipiat.

Attende in primis quid asseramus, quid non.

1° Veritates quæ ad cognitionem sive Dei sive naturalium officiorum pertinent, spectari possunt vel collective vel sejunctim; et in his considerare possumus eas quæ fundamentales sunt, easque quæ ex his fundamentalibus, tanquam ex principiis, deductione plus minusve complexa colliguntur. Nos dicimus conveniens fuisse, ut a Deo revelarentur eæ præsertim veritates, tum theologici ordinis, tum moralis, quæ deductione cuique non obvia cognoscuntur.

2° Homines quoque et collective et singillatim considerari possunt. Nostra assertio est de hominibus collective consideratis, attenta nihilominus ea ingeniorum ac conditionum diversitate, quæ in humano genere semper deprehenditur.

3° Contendere possemus ad complexionem veritatum de qua loquimur, assequendam, divinam revelationem esse humano generi, sub diversis hypothesibus, seu physice, seu moraliter necessariam. Sed quoniam ad oppositos errores, qui in hac re apud recentiores invaluerunt, vitandos, plura essent distinguenda, plura declaranda, neque hæc disputatio ad institutum nostram necessaria est, a controversia hac consulto abstinemus.

4° Illud tamen in tuto collocatum interim volumus, longissime nos abesse a sententia illorum, qui ad omnem prorsus veritatem assequendam, divinæ revelationis opem esse homini necessariam putant. Quin imo indubitatum esse existimamus, neque ad omnem veritatem ordinis theologici ac moralis cognoscendam, divinam revelationem homini necessariam esse; ad easque nominatim assequendas veritates, quæ primitivæ sunt in hoc ordine ac fundamentales, individualem rationem per se sufficere.

601. Assertio demonstratur a s. Thoma in Summa theologica (1), et in Summa contra gentes (2).

In Summa theologica ita disserit:

(1) 2. 2. q II, art. IV.
(2) Lib. I, c. IV.

« Necessarium est homini accipere per modum fidei, non » solum ea quæ sunt supra rationem, sed etiam ea quæ per » rationem cognosci possunt. Et hoc propter tria.

« Primo quidem, ut *citius* homo ad veritatis divinæ co» gnitionem perveniat. Scientia enim, ad quam pertinet » probare Deum esse et alia hujusmodi de Deo, ultimo ho» minibus addiscenda proponitur, præsuppositis multis aliis » scientiis; et sic nonnisi post multum tempus vitæ suæ » homo ad Dei cognitionem perveniret.

« Secundo, ut cognitio Dei sit *communior*. Multi enim in » studio scientiæ proficere non possunt, vel propter hebetu» dinem ingenii, vel propter alias occupationes, et necessi» tates temporalis vitæ, vel etiam propter torporem addi» scendi; qui omnino a Dei cognitione fraudarentur, nisi » proponerentur eis divina per modum fidei.

« Tertio propter *certitudinem*. Ratio enim humana in re» bus divinis est multum deficiens. Cujus signum est, quia » philosophi de rebus humanis naturali investigatione per» scrutantes, in multis erraverunt, et sibi ipsis contraria » senserunt. Ut ergo esset indubitata et certa cognitio apud » homines de Deo, oportuit quod divina eis per modum » fidei traderentur, quasi a Deo dicta, qui mentiri non po» test. »

Jam quod S. Thomas ex his rationibus necessarium esse concludit, quocunque tandem sensu hæc necessitas intelligenda sit, hoc certe utile ac summopere conveniens dicere licebit. Ergo.

* 602. Opponi posset I. Si ad has veritates, quæ homini adeo necessariæ sunt, cito, communiter ac certo addiscendas, magisterium divinum requiritur, facile colligi poterit 1° naturam deficere in mediis necessariis suppeditandis; est enim necessaria humanæ naturæ ejusmodi veritatum cognitio:

2° inde etiam concludere possemus, Deum, qui sibi debet ut media ad finem utilia cuique elargiatur, teneri ad eas veritates revelandas; cum tamen revelatio divina sit prorsus gratuita.

Resp. ad 1m *Nego*. Si enim sermo sit de statu puræ naturæ, potest homo ea quæ necessaria sunt ad naturalem finem assequendum, cognoscere, præcipuas nempe veritates theologicas et morales (600). Complexio vero omnium hujusmodi veritatum non est simpliciter illi necessaria, sed necessaria tantummodo ad finem suum perfectius assequendum. Si qui vero ad eas omnes cognoscendas physica impotentia laborarent, earum ignorantia ipsis imputanda non foret.

* 603. Si vero sermo sit de statu supernaturali, in quo homo realiter constitutus est, extra controversiam esse debet cognitionem tum supernaturalis finis, tum mediorum quibus illi obtineri potest, esse homini per se, non physice solum, sed metaphysice impossibilem: repugnat enim rationem humanam ad cognitionem hanc per se assurgere posse. Sed non idcirco natura deficit in necessariis sibi, at deficit solum in necessariis ad id quod est supra se.

* 604. Ad 2m *Nego*. Deus enim tenetur, i. e. debet sapientiæ suæ, bonitati ac justitiæ, ut ea homini præstet, quæ ad naturalem finem assequendum sunt illi physice necessaria, quæ sane unicuique largitur Deus (600). Si vero ea insuper non largiatur, quibus homines hunc finem perfectius assequi possint, non requiret profecto, ut ipsi eam perfectionem assequantur, quam physice assequi per se nequeunt.

* 605. Addendum et illud : providentissimum Deum, quin ipse per se revelatione humanum genus doceat, conferre posse singulis hominibus alia subsidia interna et externa ordinis naturalis, quibus illi adjuti atque directi, ad cognitionem et exsecutionem eorum, quæ ad finem naturalem etiam perfecte consequendum forent necessaria, pertingere possint. Igitur etiam ex hoc capite Deus non tenetur ad hasce veritates revelandas. Quæ autem supra naturam sunt, nullo modo sunt naturæ debita.

* 606. Opp. II. Humanum genus potest has veritates addiscere a philosophis. Ergo non est illi necessaria revelatio, neque ad hoc, ut eas cito, communiter et cum certitudine assequatur.

Resp. *Nego*. Primo quidem, quia moraliter impossibile est ipsis philosophis, ut per se has veritates complete ac sine erroris admixtione teneant.

Secundo vero, quia moraliter impossibile est, ut philosophi universum genus humanum in his erudiant, ex defectu potissimum *consensionis* in opinando, et *autoritatis* in docendo. Quod etiam re factoque comprobatur.

ARTICULUS III.

De fidei humanæ utilitate et necessitate.

607. Propositio III. *Utile est omnibus, imo plane necessarium, ut testimonio humano, sive dogmatico sive historico, fidem in pluribus adhibeant.*

Perspicuum est ante omnia, in primis rationalis vitæ initiis esse fidem homini plane necessariam. Nascimur enim sine experientia, nec ratione recte uti possumus, dum in infantia versamur. Eas igitur veritates, quæ in iis quoque initiis necessariæ scitu sunt, quasque nec experientia nec ratiocinio tunc assequi datur, non aliter quam majorum auctoritate confisi, addiscere possumus. Sunt autem sane plurimæ hujusmodi veritates, tum speculativæ, tum practicæ, tum doctrinales, tum experimentales. In his igitur omnibus fides præcedat oportet, quæ rationi hominem præparet (1).

608. Probatur conclusio generatim, ac primo quod spectat ad *fidem dogmaticam*.

1° Multæ sunt veritates eæque ad vitæ tum physicæ, tum moralis usus necessariæ, vel saltem apprime utiles, quarum scientificam cognitionem maxima hominum pars sibi comparare nullatenus potest, sive ob ingenii limitationem, sive ex mediorum defectu, sive quia aliis occupationibus distinentur. His igitur omnibus nullum medium superest, ad illas cognitiones acquirendas, nisi fides.

Illi ipsi qui docti dicuntur, multis in rebus rudes sunt et indocti. Quis enim est qui omnium scientiarum latebras inspexerit, aut qui omnium quæcunque assumere tanquam

(1) « Divina providentia et ineffabili beneficentia geritur animæ medicina, cum « auctoritas præcedit, et rationi præparat hominem. » S. Aug. *De vera Religione*.

certa debet, rationes intimas perscrutari valeat? In multis ergo et ipsi docti fidem peritis adhibere debent; mathematicus v. gr. medico, medicus legisperito, legisperitus theologo, etc. Eoque magis hoc necessarium est, quod cum scientiæ omnes agnatione quadam sint ad invicem connexæ, nulla est scientia, quæ aliarum scientiarum auxilia quandoque non requirat.

609. 2° In iis quoque cognitionibus, quas ratione ipsi nostra assecuti sumus, non raro aliorum testimonium utiliter accedit investigationi nostræ, imo sponte requiritur a nobis, ut certitudinem adipiscamur. Experientia enim novimus, errori nos esse obnoxios, tum quoad ratiocinii materiam, tum quoad formam; præsertim ubi materia difficilis est et implexa, ac prolixa deductionum series. Atque inde est, quod crebro formido aliqua nos habeat sollicitos de conclusionum collectarum veritate. Timemus enim, ne forte in sophisma inciderimus, aut ne aliquid quod falsum aut dubium sit, tanquam certum assumpserimus, sive ex defectu diligentiæ, sive ex aliquo præjudicio aut cupiditate. Nec cessat formido, donec peritorum ac prudentium accedente testimonio, eos inveniamus nobiscum convenire.

610. Probatur secundo conclusio, quoad *fidem historicam.*

Cum hominis cujusque præsentia ad certa quædam temporum locorumque spatia determinata sit, quæcunque extra breves hosce limites contingunt, experientia ipsi nostra attingere non possumus. Ea igitur ignota semper nobis forent, nisi alienæ experientiæ subsidiis uti possemus. Hinc

1° Ignota essent nobis quæcunque præteritis temporibus acciderunt, ipsaque coæva facta, maximam partem.

2° Veritates multæ experimentales, nisi fidei adjumenta quæreremus, non possent universaliter affirmari. Fiunt enim universales per inductionem (304), quæ multa supponit cognita facta : horum autem maximam partem non experientia propria sed testimonio cognoscimus.

3° Pleræque scientiæ, præsertim physicæ, puta chimia, historia naturalis, physiologia, geographia, astronomia et cæteræ hujusmodi, suis fundamentis, aut saltem præsidiis maximis carerent. Multas enim supponunt observationes, multa experimenta, quæ iterari, saltem ab unoquoque, non possunt. Hæc ergo non aliunde quam ab aliorum testimonio accipiantur necesse est.

4° Ipsa sæpe physica certitudo nulli usui esset sine fide. Certus es v. gr. te Romæ esse. Cur inquam? Repones : quia Romam video. Sane; at si a te ipso inquiras, unde tibi certum sit, urbem hanc quam conspicis, Romam esse, tandem aliquando reperies, id te credere auctoritati testantium.

5° Denique eorum certitudo factorum, quibus omnis societas, tum domestica, tum civilis, tum religiosa innititur, undenam nisi ab hominum testimonio derivatur?

Ex his omnibus liquet, humanum testimonium esse cognitionum uberrimum fontem, eumque non modo utilem omnibus, sed apprime necessarium.

ARTICULUS IV.

De testimonii dogmatici auctoritate.

611. Imprimis quæcunque docentis Dei testimonio nituntur, sive dogmata sint sive facta, infinitam habent auctoritatem, et omni mentis obsequio infinite dignam. Deus enim ex essentia sua absolute infallibilis est, et ipsa veritas : repugnat ergo, quam quod maxime, ut vel decipi possit, vel decipere. Quæcunque igitur Deus revelet, metaphysicam habent certitudinem (407). Idem de Ecclesiæ docentis testimonio sentiendum est; quæ divinæ revelationis custos et magistra a Deo constituta, propter jugem ipsius assistentiam, in his quæ ad fidem moresque pertinent, nulli errori potest esse obnoxia, nec quod falsum sit docere. Si enim Ecclesia in docendo aliquando falleretur, non homines tantummodo errarent, sed Deus ipse deceptor esset, id quod æque repugnat ac Deum non esse.

Sed homo per se spectatus, et falli potest, et fallere : ex quo ejus testimonium auctoritate ad fidem faciendam idonea

non semper pollet: Pauca nunc de testimonii humani dogmatici auctoritate, deinde uberius de auctoritate historici.

* 612. 1° Cujusvis hominis assertio dogmatica, *per se spectata*, nunquam aut fere nunquam firmam potest a nobis fidem exigere. Quamvis enim de alicujus hominis veracitate certi esse aliquando possimus, nunquam certi esse possumus ipsum non errare. Tamen si quis in aliqua disciplina valde versatus cognoscatur, et de ejus probitate non dubitemus, hujus auctoritas potest esse motivum sufficiens, quo ad assensum adhibendum prudenter moveamur. Atque hoc dictum volo de testimonio per se spectato: nam secus dicendum esset, si ad testimonium alterius accedat in me cognitio rei de qua agitur, ut mox videbimus.

* 613. 2° Quæ de unius testimonio, eadem de plurium quoque in eamdem sententiam consensu generatim dicenda sunt. Nisi quod quando plures sunt qui eadem docent, multo facilius constare nobis potest de eorum veracitate. Sententiæ autem veritas erit tanto probabilior, *a*) quanto plures sunt auctores qui eam tradunt; *b*) quanto magis ad invicem independentes; *c*) quanto aptiores cognoscuntur ad judicium in materia de qua agitur, ferendum; *d*) quanto materia de qua agitur, est minus errori obnoxia, minoremque præbet præjudiciis locum.

* 614. 3° Minus est erroris periculum in scientiis directis quam in reflexis, quia reflexa cognitio difficilior est majoremque conatum postulat, quam cognitio directa; item in scientiis quæ experientia innituntur, uti sunt scientiæ physicæ, aut quæ signis juvantur, ut est mathesis, quam in abstractis et idealibus, ut est metaphysica. Ratio est primo, quia in illis rebus considerandis attentio facilius adhibetur: secundo quia difficilius potest in illis habere locum idearum confusio; tertio quia minus in illas influit imperfectio idiomatum; quarto demum quia illæ præjudiciis et cupiditatibus vix locum præbere possunt, non item aliæ.

* 615. 4° Si in aliquam sententiam doctores omnes uniformiter conveniant, sententiæ auctoritas est profecto maxima. Quocirca prudenti assensui fundamentum sufficiens semper

præbet : imo rejicienda nunquam est, nisi evidens ratio aut experientia contrarium ejus, quod ipsi docuerunt, demonstret, aut saltem ostendat, cognitiones ad rem de qua agitur definiendam necessarias, iis defuisse. Hinc adagium: *peritis in arte credendum est.* Fatendum tamen neque universalem hunc doctorum consensum esse, saltem in quacunque materia (614), omnino infallibilem, ut quandoque experientia monstravit (1).

* 616. 5° Hæc de auctoritate per se spectata. Quod si quis materiam de qua agitur, aliquo modo calleat, crebro poterit ex aliorum auctoritate dogmatica certitudinem perfectam assequi.

a) Quum quis solum generatim scientiæ alicujus objectum cognoscit, et methodum quæ in solvendis quæstionibus ad eamdem pertinentibus adhiberi solet, cum ex hoc recte æstimare valeat, quantum in ea sit vel non sit erroris periculum (614), poterit nonnunquam ex plurium doctorum auctoritate omni erroris formidine depulsa, quod illi asserunt, habere certissimum. Ita v. gr. quicunque mathesim vel summis labiis degustavit, nunquam dubitare poterit de veritate theorematis algebrici, in quo asserendo aliquot experti mathematici conveniant, licet ipse demonstrationem ignoret.

b) Multo frequentius valet auctoritas ad dubium omne expellendum, ut in præcedenti articulo animadvertimus (609), quum de investigationum ac ratiocinationum nostrarum rectitudine, aut de conclusionum veritate formido illa nos habet sollicitos, quæ et ex rei difficultate, et ex fallibilitatis nostræ conscientia exoritur. Facilius tamen aliorum auctoritas nos reddet certos de ratiociniorum rectitudine, quam de conclusionum veritate. Est enim difficilius in ratiocinii forma uniformiter multos errare, quam quod aliquod falsum principium ex uno eodemque præjudicio, vel etiam ex præjudiciis diversis, multi peræque amplectantur. Inde est

(1) Cave ne hæc quæ de doctorum consensu generatim statuimus, applicari posse putes consensui SS Patrum vel christianorum doctorum, in iis quæ ad fidem moresque pertinent. Hic enim consensus non est solum testimonium dogmaticum, sed simul est testimonium historicum, quo certi reddimur quid sentiat et doceat ipsa Ecclesia (611).

quod si in supputatione aliqua arithmetica vel unus nobiscum conveniat, ab omni dubio liberamur, cum e contrario etiamsi multi auctores in aliqua quæstione metaphysica aut morali idem nobiscum sentiant, non tamen idcirco statim dubium omne deponimus.

617. Ex dictis elici possunt sequentes regulæ :

1° Non est temere cuiquam docenti credendum, sed videndum prius quanam auctoritate polleat.

2° Auctoritati sapientum, quum præsertim consentiunt, plurimus semper habendus est honor, nec negligendum unquam aut despiciendum quidpiam, quod ad scientificæ traditionis thesaurum pertineat.

3° Non ita tamen, ut pluris valeat auctoritas quam ratio.

4° Si ratio nobis occurrat, quæ sapientum consensioni opponatur, antequam, auctoritate rejecta, quod nostra nobis ratio suggerit sequamur, ratiocinia nostra erunt accuratius expendenda, et fundamenta quibus ipsa innituntur, animo, quantum fieri potest, a præjudiciis omnibus remoto, ad examen semel atque iterum revocanda, conferendaque omnia cum uno aut pluribus quibus merito fidere possimus.

5° Generatim quum scientificam cognitionem quærimus, tanti valere debet auctoritas, quanti valent rationes quæ ab auctoribus afferuntur.

6° Illæ quoque celebriorum auctorum sententiæ, quas aut falsas aut minus veras alii deinceps esse ostenderunt, si rite expendantur, magnam afferre solent utilitatem. Sapientum enim cogitatis mens ditescit, atque aliquid intellectui semper accedit fœcunditatis, et novarum quæstionum uberior materia suppeditatur.

7° Postremo quæ de auctoritate sapientum in quæstionibus scientificis diximus, dicenda ex æquo de auctoritate prudentum et experientium, ubi de rebus agendis consulitur. Imo in his maxime plurimum auctoritati concedendum est.

ARTICULUS V.

De sensu communi.

618 Quæstio nunc occurrit tractanda : utrum si omnes homines in unam conveniant sententiam, hæc consensio infallibilem sibi vindicet auctoritatem. Nemo non videt, communes hasce humani generis uniformesque sententias magna eminere auctoritate, præsertim si et in singulis constanter vigeant hominibus, et in omnibus retro ætatibus perpetuo viguerint. Non est igitur ab illis recedendum, nisi rationes evidentes matureque perpensæ nos cogant. At fatendum quoque est, neque hunc universalem, constantem, perpetuumque consensum, in genere loquendo, tanquam infallibile certitudinis motivum semper et indiscriminatim assumi posse.

619. Quod in primis experientia demonstrat. Etenim opiniones de motu solis, de influxu siderum, de malis ominibus eclipsium et cometarum, de cœlis solidis, de antipodum impossibilitate, et aliæ hujusmodi, communi quodam constantique præjudicio mentes hominum occuparunt. Deinde, si quæ sunt causæ, quæ singularium judicium perturbare possunt et in errorem adducere, cur non possint et omnium simul mentes in transversum agere, si non repugnet eas in omnium mentes constantem aliquem influxum exercere ? Atqui ex una parte animi cupiditates, et ex altera veritatis investigandæ difficultas, vel etiam sensuum illusiones, quæ homines singulos in errorem adducere solent, eodem modo in omnes influere possunt. Ergo quemadmodum possibilis est harum causarum universalis influxus, ita possibilis quoque est error universalis. Eodem plane modo, ac per se non repugnat omnes homines eodem tempore ægrotos esse, quia non repugnat, morborum causas quæ in singulos agunt, in omnes eodem tempore agere. Non potest ergo sine restrictione dici, communes sententias, hoc ipso quod communes sunt, cum veritate sociari.

620. Propositio. IV. *Sunt quædam communia judicia, quibus falsitas subesse nequit.*

Si qua sunt communia judicia, eaque constantia atque perpetua, ut ostendi possit non aliunde illa quam a puro rationis fonte defluxisse, neque ullam vel causam vel occasionem, ex iis quæ rectam æstimationem perturbare solent, locum in iis progignendis habuisse, sane judicia illa in certissimarum numero veritatum habenda erunt. Secus dicendum foret, esse ipsi rationi intrinsecam erroris causam, nimirum rationem necessitate quadam sibi congenita ac pondere suo ad errorem deferri : quod si quis dicat, ille universali scepticismo latissimam aperit viam. In his igitur adjunctis, communis persuasio est certissimum veritatis argumentum.

621. Atqui sunt revera persuasiones hujusmodi : illæ videlicet quæ vel circa prima et immediata principia versantur, vel circa immediatas ac faciles eorum consecutiones. Quæ persuasiones in omnium animis alte defixæ, primitivas normas suppeditant, quibus vitæ ratio, tum intellectualis, tum moralis ac religiosa, tum etiam socialis, instituitur et conservatur, regitur et promovetur. Harum complexio sententiarum *sensus communis* dicitur, quia ita esse omnes sentiunt, ipsa propemodum perculsi veritatis evidentia.

622. Cæterum minime egemus communis testimonii magisterio, ut veritates istas addiscamus, neque communis consensus auctoritate, ut ratas illas certasque habeamus. Sunt enim unicuique certissimæ propter eam, qua omnibus affulgent, evidentiam, ac possunt, si opus sit, excepto primo principio, ratiocinio illustrari vel demonstrari. Tamen negari nequit, communem persuasionem, ejusque auctoritatem valde conferre, ut veritates adeo necessariæ facilius ac promptius addiscantur, mentique validius inhæreant.

In usu quoque philosophico, communis persuasio non modicam utilitatem habet : suppeditat enim motivum indirectum et externum, quo hæ veritates suaderi aliquando repugnantibus, aut saltem defendi possint. Quod quidem usuvenit, non circa prima et immediata principia, sed circa quasdam eorum applicationes, quarum evidentiam ægra dubitatione mens et pravis cupiditatibus irretita, vel quæsita

quædem obscuritate sibi ipsi obduxit, vel mala fide negat. Ad remedium igitur huic malo afferendum, aut saltem ad pudorem hujusmodi hominibus injiciendum (331, 9°), universalis consensionis auctoritas opportunissime adhibetur.

ARTICULUS VI.

De testimonii historici auctoritate.

623. Qui factorum alteri notitiam communicant, si propriis ipsi sensibus facti experientiam ceperunt, testes *immediati* sive *oculati* dicuntur; si vero ex aliorum testimonio, *mediati* sive *auriti*. *Coævi* nominantur, si eodem tempore vixere quo factum contigit; *suppares*, si proximo; *remoti*, si tardiori.

Si factum verbis significetur, testimonium appellatur *narratio*. Si illud plures testes, iisque mediati sermone celebrent, incerto tamen teste immediato, hoc testimonium *fama* dicitur seu *rumor*.

624. Narratio vel etiam fama transmissa ad posteros factorum præteritorum notitiam iis communicat. Transmittitur autem *orali traditione*, *documentis* et *monumentis*.

Oralis traditio, est facti narratio per testium continuatam seriem ad nos usque voce transmissa.

Documentum, est facti testimonium scripto consignatum. Ad documenta pertinet *historia*, quæ est *facti memoria scripto consignata*.

Monumentum, est facti testimonium aliquo artis opere, ex materia quæ longius duratura sit, significatum et expressum.

625. Auctoritatem testium in factis non paucis firmissimam in nobis sæpe produxisse, atque adeo in dies producere certitudinem, unusquisque in se ipso experitur. Quis est qui dubitet v. gr. de Macedonis Alexandri, aut de Julii Cæsaris victoriis? aut utrum fuerit Tyrus, aut sit Pekinum? Hæc aliaque sexcenta adeo nobis certa sunt, ut nulla cavillatio possit ejusmodi persuasionis firmitatem labefactare. Imo, quoniam quædam facta constantia sunt (595), si quando ea, de quibus jam nobis per auctoritatem constabat, sensibus nostris usurpamus, nullo modo in nobis certitudo fit

firmior. Quia videlicet solius vi auctoritatis omnem errandi formidinem jam animus deposuerat.

626. Hanc igitur fidei certitudinem rationabilem fuisse, experientia ipsa sensuum crebro confirmat. Sed ex altera parte, eadem magistra experientia, non raro didicimus, humanum nos testimonium decepisse. Cur tamen his non obstantibus deceptionibus, firmam adhuc plurimis testimoniis fidem adhibemus? Videlicet quia sunt indicia quædam, quæ quando adsunt, nos certos reddunt, aut saltem probabile nobis faciunt, testibus nec scientiam facti deesse, nec veracitatem. Quænam sint hæc indicia, critica ars notat ac docet. Est porro ars critica, si in tota sua amplitudine spectetur: *ars expendendi vim motivorum, quæ ad judicandum impellunt*; adeoque tam late patet, quam materialis hæc logicæ pars in qua versamur; nihilominus sensu restrictiori et secundum communiorem acceptionem definitur: *ars quæ normas tradit, ut de pondere usuque testimoniorum, quæcunque illa sint, rectum judicium feratur.* Quæ et infinita propemodum res est, et subsidiarias artes multas scientiasque exposcit. Sed nobis satis erit, si quæ præcipua in illa sunt et fundamentalia, breviter exposuerimus.

ARTICULUS VII.

Prænotanda.

627 Tria in antecessum notanda:

1° Facta quæ per historicam auctoritatem fieri certa possunt, sunt facta sensibilia et individua, quæ sensibus percipiuntur. Nam facta universalia (308), factorum causæ, fines, internique aliorum affectus, non historico hominum testimonio, sed rationis argumentis aut conjecturis, vel etiam harum loco, testimonio dogmatico cognosci possunt.

2° Supponendum est, posse unumquemque, sensibus, ut natura fert, dispositis, et convenienter adhibitis, sensibilium factorum certam notitiam capere (500, seq.).

3° Supponendum quoque est, homines, quanquam libere agentes, modum tamen constantem et uniformem agendi in

quibusdam adjunctis communiter tenere. Exinde *leges* quas dicunt *morales* (308).

Quarum legum constantia nobis certa est; primo quidem quia, cum experientia deprehendamus eas vere ab hominibus servari, concludendum est homines ad ita agendum a natura disponi, quanquam salva libertate: dispositio autem quæ a natura promanat, constans est et uniformis. Deinde vero quia divinam sapientiam maxime decet, ut legum istarum constantiæ provideat: sunt enim illæ societatis humanæ ac civilis convictus omnino necessarium fundamentum, sine quibus nullum jam commercium inter homines possibile foret. Ex his legibus, hæ quæ in rem nostram faciunt attendendæ sunt.

628. 1ª Cum homo natura sua ad cognoscendam veritatem feratur, et suum bonum inquirat, *non omittit attentionem necessariam ad verum deprehendendum, quum ex eo aliquid sibi speret vel timeat eventurum: præsertim quum nec laborem nec studium hæc inquisitio affert; multoque magis quum inquisitio ipsa affert voluptatem.*

2ª Ex eodem veritatis amore procedit, ut mendacium per se naturaliter turpe putetur, nullamque afferat delectationem; contra veracitas per se æstimetur ac per se placeat. Hoc est in homine naturale ac necessarium. Ex hoc autem et ex boni amore consequitur, *omnes homines amare ac quærere veracitatis laudem, et nihil magis ægre ferre, quam mendaces haberi.* Atque hæc est lex moralis.

3ª Hinc homo, quemadmodum potest veritatem diligere et profiteri, etiamsi ea nullum emolumentum ipsi afferat, ita naturalem difficultatem experitur ad mentiendum. Quam difficultatem ut superet, physice necessarium est, ut aliquam boni vel utilis vel delectabilis rationem in mendacio apprehendat, ac sibi proponat. Non enim aliunde movetur homo ad agendum, nisi amore boni, aut, quod in idem recidit, timore mali. Moraliter autem necessarium est, ut *bonum quod in mendacio apprehendit, in ejus saltem æstimatione, difficultatis quam in mentiendo experitur, sit compensatio sufficiens.* Hinc adagium: *Nemo gratis mendax.* Revera non mentitur homo,

nisi timore inductus, aut vindicta, aut studio partium, aut lucri, honoris, joci cupiditate.

ARTICULUS VIII.

De certitudine parta per testimonium historicum.

629. Propositio V. *Testimonium historicum, certis quibusdam adjunctis septum et communitum, plenam jure fidem sibi vindicat.*

Si enim certo constare potest, testibus nec facti scientiam, nec veracitatem deesse, eorum testimonium plenam jure fidem sibi vindicat (597).

Atqui per adjuncta tum facti, tum testium, de utroque constare nobis certo potest. Ergo.

630. Probatur minor quoad primam partem: certo constare nobis potest de scientia testium. Hæc porro quæstio, cum agamus de facto sensibili, reducitur ad hanc: utrum constare possit, testium sensus in facto percipiendo recte fuisse dispositos et convenienter adhibitos. Jamvero ad rectam dispositionem quod spectat,

1° Supponi debet hominum sensus recte esse dispositos, nisi motivum suppetat dubitandi de opposito: nam recta sensuum dispositio naturalis est, vitium autem est accidentale, et deprehenditur.

2° Si testes sunt multi, inepta prorsus esset omnis dubitatio.

3° Sunt quædam facta, quæ etiam sensibus aliquo vitio laborantibus recte percipi possunt, ex. gr. urbis existentia aut ruina. Inde illud: *notum lippis*.

631. Sensus autem fuisse attente ac diligenter adhibitos constare potest

1° ex generali desiderio veritatem investigandi (638, 1a): præsertim quod factum sensibile, de quo nobis sermo est, et acuere solet cognoscendi desiderium, et maxime ab astantibus cognosci absque nimia inquisitione potest.

2° Multo magis constabit, si factum fuerit ex iis, quæ sine ulla diligentia percipi possunt, et nullum objiciunt errandi periculum.

3° Aut si fuerit factum publicum et illustre, i. e. tale quod omnium attentionem ad se converterit, ut magna victoria vel solaris eclypsis.

4° Quod si testes nonnulli fuerint inter cæteros, qui vel prudentia ac solertia præstarent, vel ad rem inquirendam peculiaribus motivis incitarentur; si diligentiorem attentionem facti cognitio postulabat, certum nobis esse poterit eam fuisse adhibitam.

5° Postremo si testes asserant se rem diligenter observasse, hoc erit certum, si de ipsorum veracitate constet : de qua jam est agendum.

632. Probatur igitur altera pars : certo constare nobis potest de testium veracitate,

1° quum testes multi sunt, iique ætate, natione, religione, studiis, ingenio, educatione, moribus diversi, et tamen in re testanda consentiunt. Etenim in ea adjunctorum diversitate,

a) ipsa in mentiendo uniformitas est moraliter impossibilis. Nam alii in ea multitudine invenirentur, qui artem simulandi callerent et impudenter mentiri didicissent, sed alii quoque qui vel simulare dedignarentur vel saltem constanter mentiri nescirent, multi insuper qui vel in ipso mendacio proferendo, aut pudore, aut hæsitatione, aut contradictionibus et secum ipsis et cum aliis, se ac cæteros mendaces proderent.

b) Testandi præterea concordia in iis adjunctis non potest aliam causam habere, quam facti veritatem omnibus exploratam. Secus existimandum foret, alicujus boni cupiditate omnes adductos fuisse ad mentiendum; etenim sine causa homines non mentiuntur (628, 3°). Atqui hoc nemo sanus existimaverit. Nam in ea adjunctorum diversitate, diversæ, imo et contrariæ sunt singulorum utilitates et necessitates, propensiones et cupiditates, quarum aliis mendacio satisfieri utique posset, aliis non posset. Si enim mendacium quibusdam utile esset, eisque vel gloriam vel lucra compararet, aliis inutile accideret, quibus nihil afferret commodi, aliis imo periculosum et noxium, ac dedecoris causa vel detrimenti. Insuper si his jucundum et delectabile, illis insipidum, aliis grave, aliis exosum atque abominabile foret. Igi-

tur magna certe istorum pars nullum habuit mentiendi motivum, magna quoque pars motivum habuit non mentiendi. Ergo non potuerunt omnes in commune mendacium convenire alicujus boni illecti cupiditate. Igitur sola veritas illos fecit concordes.

Adverte tamen necessarium non esse, ut testes omnibus iis adjunctis quæ enumeravimus, differant; sed sufficere, ut differant in quibusdam. Quando vero de factis peculiaribus agitur, statim dignoscitur ex testium conditione, quænam cupiditates in conflictum venerint.

633. 2° Etiamsi testes pauci sint, si tamen rem enarrent coram iis, qui ex tali facto aliquid sibi sperent vel timeant, quique mendacium et deprehendere et redarguere facile possint, certa omnino est testium veracitas.

Nam *a*) in his adjunctis nemo quantumvis malus mentitur. Cum enim quisque mentiatur, ut alios decipiat, hi testes certi sunt se non posse quemquam decipere. Norunt præterea se non posse tuto mentiri, sed mendacii notam atque infamiam certo incursuros si mentiantur (628, 2°).

b) Præterea illi quorum facti veritas interest, si norunt falsum esse quod dicitur, mentienti reclamabunt, contradicent, dictorum falsitatem demonstrabunt : si autem veritatem ignorant, veritatem investigabunt, mendacium detegent, atque in lucem extrahent (628, 1°). Si igitur isti tacent, si consentiunt, si in medio eorum facti certitudo asseritur, stabilitur, et ad posteros usque inconsussa pervenit, quis unquam de facti talis veritate dubitare poterit?

634. 3° Pone factum quod quidam testantur, contrarium esse opinionibus quibus ipsi imbuti sunt, parti cui favent, sectæ cui sunt addicti; insuper testimonium quod reddunt, neque gloriam, neque commoda, neque voluptatem ipsis parere, sed infamiam: bonorum jacturam, vexationes, cruciatus, mortem. Poteritne quidquam suspicari num forte hujusmodi testes cupiditate aliqua ad mentiendum adducantur? Tales testes fuerunt apostoli et martyres; illi testes immediati, iste mediati et ex auditu.

635. Ex dictis deducere potes, certitudinem hominum

testimonio partem, esse moralem (407), ut quæ in universalibus et constantibus hominum moribus nititur. Repugnat enim, posita morum humanorum (628) firmitate, testes in quibusdam adjunctis fuisse mendaces. Possent quidem homines absolute loquendo, imo et physica posibilitate, saltem ut plurimum, etiam in iis adjunctis aliter agere : moraliter tamen certum est aliter non agere : quia si in iis adjunctis mentirentur, verum amplius non esset homines non mentiri sine causa et in propriam perniciem : idcirco si quis supponat eos mentiri, isthæc suppositio est moraliter absurda. Posset etiam quandoque physicam includere repugnantiam, si nullum plane bonum mendacio obtinendum testis sibi proponere posset, et magna mala ex illo sibi proventura cognosceret. In hoc enim casu mendacium ipsi voluntatis naturæ repugnaret (628, 2°).

636. Quandoque tandem quædam occurrunt adjuncta, in quibus si quis mendacium supponat, suppositio esset metaphysice absurda : v. g. suppone paulisper mendacium esse, quod mihi asserunt omnes : *existere Constantinopolim.* Sequeretur inde magnam humani generis partem me unum velle decipere sine ulla causa : quæ suppositio est moraliter absurda (635). Sed præterea cum hic consensus, absque prævia conspiratione, locum habere non potuerit, cumque conspiratio ista fuerit impossibilis, jam mendacium, quod supponimus, esset effectus proportionata causa destitutus. Repugnat autem metaphysice, existere effectum, sine proportionata causa. Ergo et mendacii hujus suppositio metaphysica repugnantia laborat. Idem dicendum quando mendacii suppositio divinam providentiam tolleret, et generatim quotiescunque aliquam veritatem metaphysice certam impeteret (408, 4°).

ARTICULUS IX.

* *De probabilitate testimonii historici.*

637. Non semper historicum testimonium certitudinem gignit, sed ut plurimum duntaxat probabilitatem, majorem minoremve, prout magis vel minus verisimile est, testes

nec deceptos fuisse nec voluisse decipere. Porra motiva quæ ad hanc probabilitatem æstimandam ponderari debent, alia sunt *positiva*, quæ fidem conciliant, alia *negativa*, quæ a fide absterrent. Alia item *ex parte facti* desumuntur, alia *ex parte testium*, alia *ex parte narrationis*.

638. I. *Ex parte facti.*

1° Quod est metaphysice impossibile, nulla auctoritate probabile fieri potest, ac sine ulla cunctatione rejiciendum est. Idem dicendum de iis factis, in quibus partes quædam seu circumstantiæ incohærentes et contradictoriæ deprehendantur. Nihilominus illud præ oculis habendum est, contingere quandoque, ut homines rudes improprie loquantur, et ex hoc impossibilia narrare videantur, itemque ut qui ex impetu loquuutur, aliquid omittant, quod si proferretur, apparentem facti repugnantiam tolleret. Idcirco in his casibus antequam narratio repudietur, explicationes par est quærere.

2° Quod est physice impossibile i. e. exploratis naturæ legibus contrarium, nisi auctoritas plena sit, difficilius creditur, quam quod est juxta consuetum naturæ cursum. Non tamen indiscriminatim omne factum hujusmodi rejiciendum est, sed majore solertia expendendum. Qua in re duo advertenda sunt: primo quidem, non omne id quod novum est, aut insolitum, aut incomprehensibile, naturæ legibus opponi ; multi enim effectus naturales novi sunt, quia nunquam antea positæ fuerant conditiones, quas ad talem effectum natura requirebat; et multi sunt incomprehensibiles, quia eorum causa præternaturalis est, imo vero naturalis, sed occulta. Secundo, posse divinam potentiam naturæ legibus derogare : idirco ubi ex adjunctis constat potuisse miraculum habere locum, factum non erit habendum incredibile.

3° Quod est contra exploratas morales leges, si de multitudine aliqua narretur, est plane rejiciendum, quia est moraliter impossibile : si vero de uno vel paucis individuis, non sine examine recipiendum, nam licet non sit moraliter impossibile haberi aliquas in moralibus legibus exceptiones,

tamen stat præsumptio pro earumdem legum constantia in quolibet casu, nisi oppositum probetur (408, 5°).

4° Si factum sit contrarium aliis factis certis, erit reprobandum, si facto probabili, erit utrumque accurate expendendum, eorumque probabilitates comparandæ; si adversetur cognitis alicujus gentis dato tempore moribus et opinionibus, præsumptio stat contra facti veritatem.

5° Cavendum tamen ne factum illico rejiciamus, quia cum præsentibus moribus et opinionibus non cohæret. Etenim mores populorum opinionesque temporum lapsu mutantur.

6° Facta demum quæ sunt observatu difficilia, vel quæ illusionibus esse possunt obnoxia, cum majori circumspectione sunt admittenda. Quæ publica sunt et illustria, multo facilius admitti possunt, quam quæ secreto dicta vel facta traduntur. Tutius item fides habetur facti substantiæ, quam peculiaribns et minutis circumstantiis, quas popularis rumor aut phantasia narrantis potest adjicere.

639. II. *Ex parte testium.*

1° Quod spectat ad scientiam:

a) Quanquam multa sint facta, ad quæ testanda homines sagaces, prudentes, ingeniosi, rerumque periti requirendi non sunt, quotiescunque tamen hujusmodi testes suppetunt, sive immediati ii sint sive mediati, præsumendum semper est, eos facti veritatem cognoscere potuisse. Hi enim et accurate res observant, et vulgi rumoribus non moventur; nec facile decipiuntur aut fraude aliena dum observant, aut credulitate propria dum audiunt.

b) E contrario qui imaginatione potius quam ratione præstant, vel qui simplices nimium et creduli alias reperti sunt, magna cum cautione audiendi sunt, ubi accurata observatio requirebatur, aut deceptio locum habere poterat. Illi enim rei veritati explorandæ sunt impares, his autem facile imponitur.

c) In quibusdam scientificis observationibus et experimentis parum fidei merentur, qui vel negligentes sunt et præci-

pites, vel præjudiciis imbuti, vel necessariis cognitionibus carent.

d) Testis coævus, oculatus, domesticus, quique in adjunctis ad observandum idoneis exstitisse probetur, maximam, cæteris paribus, meretur fidem.

e) Plurimi testes quos ab uno rem accepisse constat, non plus habent ponderis, quam ille solus a quo rem acceperunt.

640. 2° Quod spectat ad veracitatem :

a) Præsumptio generatim stat pro testis veracitate, nisi ratio occurrat suspicandi de opposito. Quia homo naturaliter fertur ad veracitatem, nec ab ea deficit sine motivo (628, 3ª).

b) Nullam communiter fidem meretur, qui alias deprehensus est mendax. E contrario vir probus, quique semper verax repertus est, magna pollere debet auctoritate.

c) Qui partium studiosus agnoscitur aut præsumitur, in iis quæ favent parti cui est addictus, vel quæ parti adversantur alteri, merito dubium ingerit, ne saltem quædam exaggeret aut imminuat. E contrario inimici laus magno in pretio est habenda.

d) Universim qui spe vel metu adduci potuerunt ad testandum, digni vix sunt quibus fides habeatur, præsertim si venales sint, indigentes aut pusillanimes. Ast ex opposito magnam sibi vindicant fidem, qui spe vel metu retrahi potius a testando debuerant.

641. III. *Ex parte narrationis.*

1° Suspectus est testis, in quo nimia stili cura et elegantiæ studium apparet; hic enim, si opus sit, certe non verebitur aliquid addere vel demere veritati, ut periodum faciat rotundam.

2° Facta quæ ad propositum aliquod probandum studiose a scriptoribus aptantur, accuratius expendenda ; præsertim si longa et varia sit historia, et propositio non evidens. Qui ita agunt facile historiam a priori construunt; quod vitium in nonnullis recentioribus merito notatur.

3° Qui novitate percellere, et ad scenæ dramaticæ modu-

lum narrationem aptare affectat, eum diffidentia excipiendus est.

4° Item qui affectu se duci, sive amoris sive odii, eosdemque affectus in alliis ciere se velle, palam facit.

5° Ei qui turpi adulationis vitio apparet infectus, nulla habenda fides.

6° Universim quæ *historice* narrantur stilo simplici et ingenuo, magnam habent probabilitatem, quæ *oratorie* minorem, quæ *poetice* minimam.

7° Magnum accedit testimonio robur, si testis facti circumstantias, sive temporis sive loci sive personarum, diligenter recenseat. Per hæc enim testis et accuratum se observatorem esse probat, et mendacis accusationem non timere.

8° Item si declaret quomodo in facti cognitionem venerit; et vel testes a quibus id accepit, designet, vel probet se eo tempore ac loco fuisse, ut testis oculatus esse posset, multoque magis si adfuisse affirmet viros probitate et amplitudine insignes, qui ea de re interrogari facile possint.

642. Quum testimoniorum conflictus deprehenditur, ac diversi diversa testantur, 1° accurate expendenda sunt eorum quæ narrantur, adjuncta omnia, ac videndum num discordia sit solum apparens, narrationesque diversæ conciliari possint.

2° Si nulla appareat possibilis conciliatio, æstimanda hinc inde, juxta principia supra posita (638-641), testantium auctoritas; iique præferendi, qui libratis omnibus majorem sibi fidem mereri videntur; nisi forte utrumque testimonium propter auctoritatis defectum rejiciendum existimetur.

3° Notandum postremo, hæc valere de testimoniorum conflictu circa essentialia facti; si enim discordia sit solummodo circa quædam accidentalia, id quandoque potius facti veritatem quoad substantiam confirmat: ostendit enim, nullam inter testes conspirationem fuisse. Ex opposito, quando suspicio est conspirationis ad mentiendum, diversitas circa aliquid accidentale, de quo testes interrogentur, omnem eis fidem adimit.

ARTICULUS X.

De traditione.

643. Hucusque generatim de testimonio historico. Superest ut generalia hæc principia iis speciatim mediis, quibus ad posteros hujusmodi testimonium dimanat, applicemus. Media hæc sunt *traditio*, *documenta*, *monumenta* (624). Primo de traditione.

644. Traditio, ut certam gignere possit fidem, debet esse 1° *perpetua*, i. e. talis ut traditionalis seriei annulos relegendo, ipsius caput ac principium in testibus immediatis factoque coævis reperiamus; 2° *ampla*, nimirum ut singulæ traditionalis seriei lineæ plures testes contineant; 3° versari debet circa *factum publicum et illustre*, quodque a multis cognosci debuerit.

Accedet adhuc majus traditioni robur,

a) si integra natio ejusque sapientes facti memoriam sancte custodiant;

b) multo magis si apud plures nationes, ac diversis in locis, eadem vigeat uniformiter traditio, saltem quoad facti substantiam;

c) si solemnibus cæremoniis ac ritibus, ludis publicis, festorumque dierum celebritate facti memoria recolatur;

d) si traditio oralis cum documentis ac monumentis ætatum præteritarum concordet;

e) si in proprio gentis idiomate, nomina quædam urbium fluminum, aut alia quæcunque, facti memoriam et quasi vestigium præferant.

645. Propositio VI. *Legitimæ traditioni falsitas subesse nequit.*

Si enim traditio supra positis ornetur dotibus, certum in primis est, testes facti coævos ejusdem facti notitiam sine erroris periculo acquirere potuisse.

Certum ex æquo est eos fuisse veraces, quum insequentis generationis hominibus facti notitiam communicarunt. Fuit enim impossibilis omnium conspiratio in mendacium, eaque ita constans et uniformis, ut mendacium a nullo audientium

detegi posset, aut a nullo eorum qui veritatem noverant, redargui. Quod facile probare poteris ex dictis superius de testium multitudine et varietate (632). Nec te fugiat illud : in traditionalibus lineis non solos esse viros, sed et matres, et amitas, et marterteras, ex quibus veritas facilius erumpit.

646. Hinc sequitur, generationem quæ primæ successit, nec fuisse deceptam, nec potuisse decipere insequentem tertiam.

Non fuit decepta : prima enim generatio, a qua facti notitiam accepit, fuit verax (645).

Non potuit decipere : quia conspiratio ad decipiendum in iis adjunctis supponi nequit, primo quidem ratione multitudinis (632) ; deinde vero quia prima generatio obstitisset. Etenim generationes hominum non ita sibi succedunt, ut altera penitus sublata, altera in ejus locum subintret, sed altera alteri sensim interseritur, seseque ita excipiunt, ut homines primæ, secundæ, ac tertiæ generationis aliquo tempore coævi sint. Succrescentes igitur tertiæ generationis juvenes non a patribus modo, sed et ab avis edocentur : adeoque decipi amplius a patribus non possunt. Quod si quis processu temporis aliquid a se confictum evulgaret tanquam a senibus acceptum, hic illico præter æquales suos, contradictores haberet et senes primæ generationis, et eos omnes adolescentes, qui ab hominibus primæ generationis edocti sunt.

Eodem pacto demonstrabis, nullam insequentium generationum aut deceptam esse, aut decipere potuisse, saltem quoad facti substantiam, si eadem perseveraverint, quæ supra posuimus adjuncta.

Quod si in aliqua traditione hæc adjuncta desint, certam illa fidem non faciet; ejusque major vel minor probabilitas ex generalibus principiis supra præstitutis (638, seq.) erit æstimanda.

ARTICULUS XI.

De documentis et monumentis.

647. Ut documenta idonea sint ad probandum, ante omnia ostendi debent 1° *authentica*, i. e. ad eum auctorem, ad

eamque ætatem pertinentia, cui adscribuntur; si secus sit, dicuntur *supposita* ac *spuria* : 2° *intregra*, ita ut nec mutilata, nec depravata, nec mendis corrupta fuerint : 3° *non interpolata*, videlicet ut nihil illis additum aut insertum sit, quod auctor non posuit.

648. Indicia secundum quæ authentica documenta a spuriis, et integra a corruptis, mutilatis, interpolatis discerni possunt, alia *interna* sunt, alia *externa*. Interna ex ipsius documenti consideratione eliciuntur; externa e scriptorum veterum aliorumque documentorum auctoritate. Præcipua ex utrisque his regulis continentur :

* 649. Indicia interna.

1° Vocabula ac modi loquendi, de quibus certo constat, quod sequiori ævo in usu esse cœperint, quam sit ætas ad quam documentum refertur, aut scriptorem ea ætate recentiorem, aut documentum interpolatum fuisse ostendunt.

2° Si stylus sit diversus a noto scriptoris cui tribuitur, aut sæculi in quo ille vixit, suspicio merito oboritur de libri authentia; suspicio, inquam, non judicium certum. Ac suspicio quoque cessabit, si ratione materiæ aut finis aut aliorum adjunctorum, legitima mutationis causa afferri possit.

3° Liber in quo memorantur personæ, nomina, facta, mores, artes, controversiæ, quæ auctore cui tribuitur, certo posteriores sint, aut spurius est aut interpolatus. Idem dicendum de libro, in quo recentioris scriptoris non dubia imitatio deprehendatur.

4° Liber imperitia refertus ac fabellis scatens, viro gravi, prudenti, erudito, aut ex toto aut saltem ex parte, abjudicandus est, etsi ejus nomen in codicibus præferat. Ita liber impius viro quem pium semper fuisse constet.

5° Liber qui sententias alicujus momenti continet, iis certo oppositas, quas scriptorem cujus nomen præfert, docuisse constat, valde suspectus esse debet; nisi aliunde sciatur aut saltem supponi possit, auctorem data opera sententiam mutasse, aut nisi talis sit auctor, quem in contradictionem inconsulto incidisse non mirum videatur.

* 650. Indicia externa.

1° Si codex aliquis probetur esse *autographus* (ab ipso auctore conscriptus), quæstio omnis de ejus authentia erit dirempta ; si vero codices sint *apographi* (exemplaria ab autographo transcripta), adhuc ex iis inter se comparatis multa criticus deducere poterit.

a) Si in omnibus exemplaribus, etiam in iis quæ auctori vicinissima sunt, uni eidemque auctori opus tribuitur, huic tribuendum est; habet enim pro se antiquitatis testimonium.

b) Si in vetustis codicibus nomen unius auctoris opus præfert, in recentioribus alterius, vetustis fides habenda, nisi quid obstet.

c) Si in recentioribus codicibus aliquid reperitur, quod in antiquioribus deest, hoc interpolati documenti indicium est; si contrarium deprehenditur, mutilati.

2° Si scriptores, auctoris cujus nomen liber præfert, coævi vel suppares, aut etiam traditio constans, eidem auctori librum adjudicent, non erit de auctore dubitandum. Traditionis autem testimonium eo magis habebit ponderis si nationem universam vadem habeat, multoque magis, si liber aut annales aut leges aut religiosa dogmata nationis contineat.

3° E contrario, liber qui antiqui auctoris nomine inscribitur, si alicujus momenti sit, ac nulla ejus mentio apud veteres occurrat, suspectus habendus est, nisi potiora argumenta probent esse genuinum.

4° Documenta quæ ab antiquioribus rejecta sunt ut spuria, aut in dubium revocata, vix fieri potest, ut propter recentiorum auctoritatem admitti debeant, nisi rationes hi afferant omnino gravissimas.

5° Si ex aliquo libro loca quædam a veteribus citata sint, eaque modo in libro ejusdem auctoris et tituli reperiantur, hoc argumento esse poterit ad librum existimandum genuinum et integrum : si non reperiantur, aut liber est suppositus pro veteri deperdito, aut mutilus est; si immutata legantur, liber est corruptus.

6° Si alicujus libri multa jam a principio exemplaria ex-

scripta, et variis in locis vulgata, lecta, in pretio habita fuisse constat, hic liber adulterari non potuit Nam et impossibilis fuit omnium conspiratio, et si qua fraus fuisset deprehensa, omnes reclamassent.

* 651. Hæc sunt fundamentalia criticæ artis, in documentis præsertim vetustioribus ad trutinam exigendis, præcepta. Quæ tamen nullum emolumentum comparare possunt, imo vero detrimenta non modica afferre solent, si qui ad hæc studia accedunt, naturalem quamdam judicii rectitudinem, animumque maturum, sagacem, temperatum, et a præjudiciis liberum ad ipsa non afferunt. Qui his dotibus careat (quæ profecto non sunt communes) is criticæ præceptis utetur, plane ut indoctus lanio chirurgi scalpellis. Atque hæc de critica præsertim, quam dicunt internam (649), dicta volumus: hac enim, maxime nostris hisce temporibus, plurimi abutuntur. De quibus sapienter Cæsar Baldinotti: « Nonnullos, inquit, quasi morbus quidam, corripuit con» suetudo, qua obscura prætereunt et difficiliora; in per» spicuis ad nauseam immorantur: quod non intelligunt, » vitiatum blaterant, expungunt; sua substituunt, et diligen» tia indocta pleraque depravant. Verendum scilicet est, ne » exemplaria quæ multas criticorum manus subierint, mi» nus casta evaserint, minusque sincera (1). »

652. Monumenta vim probandi habebunt, si fuerint 1° *authentica:* 2° *factis contemporanea:* 3° *traditioni legitimæ certisque documentis minime adversantia.* De quibus omnibus ut rectum judicium feratur, varium ac multiplex eruditionis instrumentum requiritur; historia civilis, politica, et artium, chronologia, numismatica, palæographia, philologia, quibus fere disciplinis archæologia constat. Sed hic quoque animadvertendum est, apparatum hunc omnem parum profuturum, si quis naturali quadam sagacitate ac recte ratiocinandi usu destituatur, aut si ingenio prævaleat imaginatio,

(1) *De recta humanæ mentis institutione*, lib. IV, c. XI, § 564.

ARTICULUS XII.

De auctoritate historiæ.

653. PROPOSITIO VII. *Documenta historica, quibusdam adjunctis munita, certam fidem facere possunt.*

Authentia, integritate, incorruptione historici documenti in tuto collocata, non ob hoc solum certa factorum quæ in eo continentur, erit fides. In hunc finem constet insuper necesse est, scriptorem, et ea recte agnovisse quæ narrat, et veraciter narrare. Primum certe constabit, si factum fuerit sensibile, publicum, illustre; scriptor autem vel testis coævus et domesticus, vel traditionis legitimæ organum, vel si ex publicis ac certis documentis aut monumentis facti notitiam deprompserit.

654. Ad hæc, veracitas certa fiet, 1° si documenta historica sint plura et concordia, saltem quoad facti substantiam, licet historicorum diversa natio, secta; studia fuerint (632).

2° Etiamsi unus sit historicus, certam faciet fidem,

a) si facta narret, quorum veritatem corrumpi aut vitiari, aut quorum falsitatem ad posteros promanare, ii inter quos scribebat, passuri non fuissent (633): si tamen constat et scriptum fuisse illis notum, et neminem contradixisse;

b) si scriptor, publico nomine historiam suorum temporum exaraverit;

c) si scriptor etiam post vulgatam, quam scripsit, historiam, viri probi, integri, morumque sanctimonia præstantis opinione, apud coævos et posteros floruerit;

d) si documenti veracitatem legitima traditio testetur, ipsumque documentum fuerit sedulo semper asservatum, magnoque in pretio apud aliquam gentem habitum.

* 655. Adjuncta hæc plenam historiæ fidem vindicant; quæ ubi non suppetunt, probabilitate, si detur, contentos nos esse oportet. Hæc autem probabilitas ex dotibus adjunctisque scriptorum, cum facti qualitate comparatis, juxta superius præstitutos canones (638, seq.), æstimari poterit. Si vero auctor affirmet, se ex antiquioribus documentis aut monumentis excerpsisse quæ narrat, aut ab aliis scriptori-

bus, a traditione, a fama, ac populari rumore accepisse, et hoc quod affirmat, verum haberi possit, tantum meretur fidei, quantum fontes ex quibus factorum notitiam hausit. Quod si scriptor coævus non sit, et nullum narrationis suæ fundamentum alleget, vix poterit huic aliquando fides præstari.

* 656. Quæ attendi debeant ubi historicorum deprehenditur discordia, deduces ex iis, quæ generatim de testium conflictu dicta sunt (642). Restat, ut hoc loco aliquid innuamus de vi ac pondere argumenti negativi (331, 2°), quod ab historicorum silentio deducitur.

Duo in primis casus distinguendi: 1° quod ex historicis facto coævis aliqui ejus mentionem faciant, aliqui de illo sileant; 2° quod omnes coævi sileant, et solummodo posteriores factum narrent.

* 657. In primo casu notandum est, non perinde esse, factum tacere ac factum negare, nisi adjuncta accedant, quæ silentium negationi æquivalens faciant. Itaque considerandum

1° an qui tacent, facti notitiam habuerint aut habere potuerint;

2° an factum sit alicujus momenti et quod memoria dignum omnibus videri debuerit;

3° an oblivioni aut negligentiæ silentium adscribi possit;

4° an habuerint omnes occasionem ac motivum ea de re scribendi; videlicet an eorum scopo et consiliis narratio congrueret, an materiæ junctura atque orationis ductus eam requireret, an seu privatis seu publicis commodis opportuna accideret;

5° denique an verisimile sit rationem iis aliquam silendi fuisse, sive metum, sive odium, sive gentis amorem, sive adulationem, sive præjudicium, et similes.

* 658. Si nulla ex his hypothesibus admitti possit, multoque magis si contraria omnia obtineant, tunc sane silentium negationis instar erit habendum. Comparandæ igitur erunt auctoritates, ut fit in conflictu testium, atque hinc judicii normæ desumendæ.

Cæterum si utrinque gravis est auctoritas, multo erit æquius, saltem ut plurimum, eos qui siluerunt, oblivionis aut etiam negligentiæ insimulare, quam eos qui factum narrant, mendacii; cum in gravi viro difficilius hoc, quam oblivio aut negligentia supponatur.

* 659. In altero casu magnum certe contra narrantes insurgit præjudicium. Unde enim cognovere recentiores id de quo veteres omnes nihil tradiderunt? Nisi aliunde ostendi possit, testes orali traditione legitima usos esse, præsumendum erit non aliunde id cognovisse recentiores, quam ex populari fama, cui fides caute parceque admodum adjungenda.

Nihilominus ut in hoc quoque casu argumentum concludat, duo innotescere debent:

1° scriptores illius ætatis omnes, saltem nobilissimos et accuratissimos, ad nos usque pervenisse, eorumque scripta integra esse.

2° nullam solidam rationem reddi posse silentii, quod apud veteres obtinuit. Si enim hæc ratio reddi potest horum silentium nec scientiam posteriorum scriptorum, nec veracitatem oppugnat.

ARTICULUS XIII.

Difficultates.

660. Opp. I. Unius testimonium non potest certam sibi vindicare fidem. Ergo nec testimonium plurium. Nam singulorum testimoniorum natura per collectionem non mutatur.

Resp 1° *Dist. ant.:* Generatim, *conc.*; semper *nego*. (633; 654, 2°).

Resp. 2° *Omitte ant.*, *nego consequentiam.* Etenim quum testis unus est, communiter indicia non suppetunt, quæ certum faciant ipsum non mentiri. Posset enim impelli ad mentiendum motivo aliquo nobis occulto. Sed quum testes plures sunt et intra quædam adjuncta, certum est eos non mentiri, quia manifestum evadit, eos nullam mentiendi causam habuisse.

Hinc ad rationem additam resp. *distinguendo:* non muta-

tur in seipsa. *conc.;* in suo effectu, *nego.* Quia numerus suppeditat adjuncta, ex quibus certum veracitatis indicium resultat.

661. Inst. I. Testium quoque collectio non est certum veritatis argumentum. Nam quod singuli possunt, possunt et omnes. Atque singuli possunt 1° errare, 2° mentiri. Ergo.

Resp. *Dist. min. subs.:* Quæcumque collectio, *trans.;* collectio sub quibusdam conditionibus, *nego.*

Ad probat. *Trans. major.* et *dist* 1^m^ *partem min.:* Singuli possunt errare, si eam attentionem quam res postulat, non adhibeant, *conc.;* si adhibeant, *nego.*

Dist. 2^m^ *partem min.:* Possunt mentiri possibilitate absoluta vel physica, *trans.* (635); possibilitate morali, *subd.:* sub quibusdam positi conditionibus, *conc.;* sub quibusdam aliis, *nego.*

Inst. II. Semper incertum manet, saltem utrum singuli mentiantur. Nam liberi fuerunt ad mentiendum.

Resp. *Dist. ant.:* Quum agitur de singulis seorsum consideratis, *trans.;* quum de singulis agitur collective, et sub certis conditionibus, *nego.*

Ad rat. add. *Dist.:* Liberi fuerunt ad mentiendum, et tamen constat eos non esse mentitos, *conc.;* non constat, *nego.* Unde constet jam satis expositum est.

Inst. III. Certitudo moralis non est sapiente digna. Nam auctoritas non potest demonstrationis locum tenere.

Resp. *Neg. ant.* Ad prob. *dist.:* Demonstrationis a priori, *conc.;* a posteriori, *nego.* Est plane indignum sapiente, ut demonstrationes a priori exigat, quum eas materia de qua agitur, non patitur. Qui in rebus, ut aiunt, facti, demonstrationes alias quærit, quam quæ a testibus procedunt, similis est stulto qui negat sonos esse, quia ipsos non videt.

662. Obj. II. Certitudo historica, eaque præsertim quæ per traditionem habetur, labente tempore necesse est semper magis infirmetur atque adeo evanescat.

Nam. 1^a^ testes mediati sunt minus fide digni, quam immediati, et eo minus digni, quo sunt remotiores.

2° Facta, dum per hominum ora transvolant, deformantur et perpetuo mutantur.

3° Plura facta, quæ prius habebantur certissima, deinde inter fabellas rejecta sunt.

Resp. *Dist ant.* : Si facta non sint idoneis documentis aut legitimæ traditioni commendata, *conc.*; secus *nego*.

Ad 1m *Dist.* : Si certum sit, testes mediatos non fuisse deceptos et non mentiri, *nego*; secus, *trans*. Quum documenta idonea sunt, et traditio est legitima, constat utrumque (644, 653, seq.).

Ad 2m *Dist.*: Facta levis momenti, *trans.*; facta publica et illustria, *subd.*: quoad facti substantiam, et adjuncta essentialia, *nego*; quoad cætera, *trans*.

Ad 3m *Dist.* : Hæc facta certissima habebantur vi legitimi testimonii, *nego*; secus, *trans*.

663. Obj. III. Quæcunque humana auctoritas certe nihil valet, quum agitur de miraculis.

Nam 1° infirmior probatio validiori cedat oportet. Jam vero miraculum quodvis, licet pro se auctoritatem habeat testimonii, habet tamen contra se constantem experientiam : auctoritas autem est probatio infirmior. Ergo. Ita Humius, qui in hoc argumento mirifice sibi gratulatur, eo quod, ut ipse dicit, hoc erit contra omnem superstitionis illusionem munimentum æternum.

2° Homines errare aut mentiri non est miraculum. Ergo illud potius credendum est, quam miraculum quod narrant. Ita Diderot.

664. Resp. *Neg. ant.* : Nam facta miraculosa, si sensibilia sint, eodem modo percipiuntur ac facta quæcunque. Si igitur ii qui factum tale se vidisse asserunt, veraces haberi debent, cur erit iis fides deneganda ?

Ad 1m prob. *Trans. maj.* et *neg.* 1m *part. min.* i. e. miraculum quodvis constantem contra se experientiam habere. Nam experientia hoc solummodo docet, miracula communiter non fieri ; at nulla experientia docet *miracula fieri non posse:* imo oppositum docet ratio, et hoc quod ratio docet, est metaphysice certum (329, *a* ; 638, 2°).

Nego quoque 2^m *partem min.*, i. e. auctoritatem, si plena sit, esse probationem infirmiorem ea, quæ ab experientia est : utraque enim probatio omne errandi periculum æque excludit.

Ita munimentum hoc æternum, quod contra miracula excitasse se Humius arroganter gloriatur, nihil revera est aliud quam nebula levis, quæ halitu uno dissolvitur.

665. Ad 2^m *Neg. maj.* quæ in argumento allato reticetur, et est hæc : *Ex duobus, illud est potius credendum, quod non est miraculum.* Si enim pro credendo miraculo sint aliquæ rationes, et pro alia quavis re nullæ sint, miraculum potius credendum est.

Dist. min.: Homines errare aut mentiri non est miraculum; si homines non habeant conditiones legitimorum testium, *conc.;* si habeant, *subd.:* non est miraculum in ordine physico, *trans.;* in ordine morali, *nego.*

Homines errare in re sensibili percipienda, licet sensus bene valentes habeant, et rem diligenter observent, esset revera miraculum in ipso ordine physico. Mentiri autem homines in certis quibusdam adjunctis constitutos, esset miraculum supra et contra leges ordinis moralis. Igitur quando legitimi testes miraculum referunt, unum aut alterum admittendum est, aut miraculum in ordine morali, aut miraculum de quo testantur. Sed nulla est ratio, qua miraculum in ordine morali admittere possimus : datur vero ratio sufficiens miraculi in ordine physico, divina nempe potentia, quæ potest constitutis a se legibus derogare, et divina sapientia, quæ potest tali signo homines edocere. Ergo hoc potius admittendum miraculum quam illud. Hinc falsum consequens.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

DE VERITATIS CRITERIO.

ARTICULUS I

Status quæstionis.

666. Veritatis criterium est *indicium seu norma secundum quam veritatem a falsitate distinguimus :* quæ proinde de veritatis possessione certos nos reddit (438, 3°). Ex hoc patet veritatis criterium esse simul certitudinis motivum. Tunc enim certi reddimur de propositionis veritate, quum veritatis notam ac tesseram in illa deprehendimus.

De criterio duplex potest institui quæstio : 1ª an detur : 2ª si datur, quodnam sit. Jam prima quæstio absurda est ; qui enim eam proponit, is in dubio collocat, utrum mens humana apta sit cognoscendæ veritati. Non enim potest mens veritatem cognoscere, nisi criterium ipsi suppetat, quo illam discernat. Sed altera quæstio perutilis est, et ad certitudinis theoriam absolvendam plane necessaria.

667. Cum plures sint iique inter se diversi cognitionum fontes (441), plura quoque sunt et diversa inter se motiva, quibus cognitionum nostrarum veritas suadetur, et in certitudine animus obfirmatur. Quæ suis singillatim locis in superiore libro expendimus. Et hæc nuncupari possunt, imo et debent, veritatis criteria : tantummodo cavendum est, ne, uti quibusdam contigit, criteria *per quæ*, cum criteriis *secundum quæ*, nimirum cognitionum fontes, cum motivis quæ cognitionum veritatem suadent, confundantur.

Hæc tamen quæstionem modo propositam minime solvunt. Restat enim ut ex his partialibus criteriis eruamus illud, quod iis omnibus implicitum est, omnibusque vim tribuit quam habent, et signandæ veritatis, et gignendæ certitudinis : quod jure merito veritatis criterium appellabitur. Quoniam vero in hoc criterio assignando dissident philoso-

phi, primo sententias quasdam breviter refellentes, ostendemus quid illud non sit; deinde quid hac in re verius videatur, aperiemus.

ARTICULUS II.

De falsis criteriis

668. Propositio I. *Nec cæcus naturæ instinctus, nec sensus quidam et affectio animi, neque conscientiæ testimonium tanquam ultimum atque universale veritatis criterium constitui potest.*

1° *Non cæcus naturæ instinctus.* Hæc est doctrina Reidii ac scholæ scoticæ quæ ipsum sequitur ducem, quæque schola sensus communis nuncupari solet. Hi statuunt, suggestionem quamdam inspirationemque naturæ mentem impellere, atque adeo cogere ad quædam affirmanda ac pro certis habenda, quorum ratio nulla reddi possit. Veritates autem ita assertas, fundamentales esse in humana cognitione, ac sensus communis patrimonium constituere. Unde conficiunt, rationem ultimam nostræ certitudinis in hoc instinctu sitam esse. Non est hujus loci ut hanc doctrinam in omnibus refutemus : sufficiet in præsens si hujusmodi instinctui supremi criterii dignitatem denegemus. Hoc autem brevi expedietur. Etenim

a) Antequam huic criterio fidam, certum mihi esse debet, et esse in me hunc instinctum, et instinctu hoc me duci ad veritatem. At unde certum? Non aliunde profecto quam primum illud ex intimo sensu, alterum ratiocinio, consequenter aliquorum vi principiorum. Hæc igitur erunt ultima veritatis criteria. Quod si non ratiocinio, sed duntaxat necessitate naturæ adducimur ad ea credenda ad quæ nos urget instinctus, idcirco ne consequetur ea vera esse? Necessarium mihi est ita credere, sed an res vere ita sit, prorsus nescio. Ecce tibi præformatum kantianum systema, phænomena, noumena, judicia synthetica a priori. Igitur instinctus iste qui veritatem non manifestat, quamvis motivum certitudinis esse dicatur, nullo tamen pacto criterium veritatis esse potest.

b) Hinc perspicis, systema hujusmodi concedere scepticis totum illud quod ipsi volunt. Volunt enim sceptici certitudinem omnem irrationabilem esse, eo quod nullius judicii veritatem humana mens cognoscere, nec naturalis certitudinis rationem sibi reddere possit. Atqui hoc ipsum concedit Reidius. Ergo.

c) Juxta hanc doctrinam intellectus quid est? Est facultas cæca, iners, quæ ad modum corporum propelli debet, ut suum objectum assequatur; quod qui dicit, is profecto dicit, intellectum esse facultatem non intelligendi.

669. 2° *Non sensus et affectus animi.* Theoria hæc a recentioribus quibusdam invecta, fructus est scepticismi et desperationis cujusdam, qua ii rationi diffidentes, in iis præsertim quæ sensuum vim et facultatem excedunt, ad interiorem quemdam animi sensum affectionemque, tanquam ad anchoram confugiunt, illudque tanquam verum tenendum esse dicunt, quod interior affectus approbat ac propensione quadam amplectitur. Idcirco *sentimentales* dicuntur. Huc pertinent Rousseau, Ben. Constant, Jacobi, aliique.

Sed *a*) theoria hæc iis omnibus evertitur, quæ contra Reidium faciunt (668). Omnia enim supra allata argumenta adversus eam intorqueri possunt.

b) Præterea quod mere subjectivum est, variabile, indifinitum, et a subjecti physica constitutione, phantasia, præjudiciis, cupiditatibus maximopere dependens, quomodo veritatis objectivæ, absolutæ, immutabilis tutum indicium esse poterit?

c) Si hoc semel statuatur criterium, omnibus illusionibus ac pessimo fanatismo aperitur via.

670. 3° *Non conscientia*, quemadmodum sentire videtur Galluppius (1). Quanquam enim, ut supra vidimus (448), et infra quoque videbimus, ad omnem certitudinem tanquam conditio suas sibi partes conscientia vindicet, non tamen ipsa est ratio quæ omnis propositionis veritatem manifestet (449); adeoque tanquam ultimum ac generale veritatis criterium haberi non potest.

(1) *Lez. di Log. e Met.* Lez. XXXVIII et alibi.

671. Propositio II. *Neque humana neque divina auctoritas unicum veritatis criterium est.*

Primum asseruit Felicitas Lamennais (1), qui ad hominum arrogantiam in re præsertim religiosa castigandam, rationem ipsam sibi deprimendam putavit. Statuit igitur rationem individualem ad dubitandum solum idoneam esse, minime vero posse per se cum certitudine quidpiam cognoscere, cum et sensus intimus, et sensus externi, et ratiocinium media sint ad cognoscendum fallacia, et erroris solum ac dubii fontes. Unam porro, eamque infallibilem veritatis regulam esse sensum communem, seu consensum humani generis, cujus testimonium ipsius Dei testimonium est; quatenus ratio universalis verbo manifestata, ipsius Dei verbum est, primitiva quadam revelatione, una cum sermone, homini communicatum.

672. Quanta sit hujus doctrinæ levitas simul et absurditas, unicuique facile constare potest.

Nam 1° falsum est fundamentum cui doctrina hæc innititur; nimirum omnia cognitionum nostrarum media esse per se fallacia. Vide dicta de singulis in secundo libro.

2° Quoniam adversarii communem sensum adeo suspiciunt ac deprædicant, videant quæso quid existimet hominum genus de iis cognitionum mediis, quæ tantopere ipsi despiciunt. Profecto putant homines, rationem individualem certissimas per ea media cognitiones acquirere posse; neque alias reddunt frequentius suarum assertionum rationes, quam illas: *ego vidi*, *ego sentio*, *hoc est mihi evidens*, *huic consequentiæ refragari nefas*. Nonne amens putaretur qui, ut certitudinem acquireret de propria existentia, humani generis suffragia sibi roganda putaret; quique juxta incredibilem adversarii sententiam non auderet asserere: *ego sum*, antequam dixisset: *ego credo?* Ergo doctrina hæc est contra sensum communem, adeoque falsa ex iis ipsis quæ statuit principiis.

3° Credendum est communi consensui. Ita inquam. At vero qui unquam hoc aut unde certum? Quia quæ sensus

(1) In opere cui titulus: *Essai sur l'Indifférence en matière de Religion.*

communis tradit, a Deo revelata sunt. At quo pacto hujus assertionis, cæterarumque omnium quas ea supponit, certitudinem assequar? Quo fundamento certitudo hæc ipsa fulcietur? An consensu communi? Ecce tibi petitionem principii. An ratione individuali? Ergo ratio individualis potest aliquid certo cognoscere. Vide quomodo intrinseca illa contradictio, quæ sceptica systemata omnia in ipsa radice vitiat (421, 2°; 516, 2°), huic quoque inhæreat.

4° Hanc quoque alteram scepticorum contradictionem in eo reperies, quod rationi fidem dicant habendam, dum fidem omnem illi denegant (241, 1°; 516, 1°). Ponuntur enim homines universi et scire, et discere, et docere posse, sublata interim singulis, qui vicissim et discentes sunt et docentes, facultate sciendi, discendi, docendi; cumque rationes individuales singillatim dicantur essentialiter fallibiles, collectæ plane infallibiles habentur. Nempe collectio cæcorum videt, collectio errorum veritatem suppeditat.

5° Hinc non difficulter perspicies, systema hoc, dum auctoritatem extollere videtur, ipsa revera fundamenta quibus auctoritas innititur, funditus evertere. Etenim antequam testibus, quicunque illi sint, fidem adhibere possimus, hæc duo explorata esse debent: 1° testes aliquid dicere: 2° eos sibi fidem mereri.

Jam ut cognoscamus testes aliquid dicere, sciendum est, et quidem certo, *a*) esse alios homines, *b*) eos quædam verba proferre, *c*) his verbis hanc potius quam aliam sententiam ab iis supponi, etc.

Ut vero cognoscamus homines sibi fidem mereri, certum nobis esse debet, eos nec deceptos esse, dum id quod edocent didicerunt; nec velle decipere, dum id quod didicisse se dicunt edocent.

Sed hæc omnia cognitione assequi non possumus, nisi conscientia, sensibus, ratiocinio, memoria pluries utamur. Quamobrem, si cognitiones ex his fontibus haustæ, erroneæ sunt vel incertæ, nulla fides est amplius possibilis.

6° Denique christianæ quoque religioni, in cujus gratiam excogitatum videtur, hoc systema est plane infensum. Ete-

nim cum omnis fidei fundamenta evertat, fidem quoque christianam impossibilem facit. Præterea auctoritas Ecclesiæ, quæ christianæ fidei regula est, non est auctoritas humani generis, nec necessario est auctoritas numero maxima; imo minima numero initio fuit, maximamque sibi oppositam habuit auctoritatem. Quisque videt quid consequatur, si urgeantur adversarii principia. Mirandum ergo non est, systema hujusmodi a Gregorio XVI P. M. fuisse proscriptum (1). Mirum enimvero est, sectatores invenisse inter pios viros et veteri doctrinæ addictos.

673. Hæc quæ diximus, ostendunt quoque falsa esse opinamenta illa omnia, quæ a divina revelatione supernaturali, uno modo vel altero, certitudinem omnem repetunt. Ita sensit Huetius, ita sentiunt modo traditionales philosophi. Certum est enim, revelationem divinam neque unicum veritatis criterium esse, neque ordine primum. Nam antequam Deo revelanti aut humanæ traditioni Dei revelationem communicanti fidem quis adhibeat, certum illi sit oportet: 1° Deum esse; 2° Deo revelanti esse credendum; 3° Deum aliquid credendum proponere. Jam hæc omnia certa esse nequeunt, nisi per rationem individualem, sensu intimo, sensibus externis, idearum comparatione ac memoria utentem. Ergo.

Utrum vero, quæ doctrina traditionalium est, ad omnes veritates saltem altioris ordinis assequendas, necessarium plane sit divinæ revelationis, mediante loquela ac traditione, magisterium, alibi expendemus. Hoc interim ratum certumque est, etiamsi hoc pacto solum cognosceremus quæ vera sunt, non tamen hæc vera esse cognosci posse, nisi præter divinam auctoritatem alia quoque veritatis criteria homini suppetant.

ARTICULUS III.

De evidentia.

674. Quoniam in evidentia criterium veritatis collocandum est, ante omnia sedulo declarare oportet evidentiæ conceptum;

(1) *Ep. Encycl.* die 25 Junii anno 1834.

bujus enim solutio quæstionis magna ex parte hinc pendet. Evidentia, si primitivam vocis vim attendas, est objecti *perspicuitas* (1), nempe eminens quædam ac prominens visibilitas, qua objectum quasi ultro se porrigat intuendum; verbo : *necessaria objecti visibilitas.* Hæc porro necessaria visibilitas ex tribus consurgit : 1° ex realitate objecti; 2° ex opportuna lucis copia, quæ objectum illustret ; 3° ex eo quod objectum luce sua vim visivam actu percellat. Quare evidentia in objecto est et intuentem afficit; et a visione distinguitur, uti causa ab effectu. Hæc de evidentia *sensibili* apud omnes certa sunt.

675. Sed objectis quoque intellectus, ac veritati maxime enuntiabilium evidentia tribuitur significatione translata: et recte omnino. Ut enim inter intuitionem sensus et intellectus cognitionem magna est similitudo, ita quoque inter ea quæ utramque determinant, affinitas manifesta intercedit. Hanc affinitatem perpendenti, quid de evidentia *intelligibili*, h. e. de enuntiabilium evidentia statuendum sit, sponte occurrit.

676. In primis evidentia non ad intellectum, sed ad objectum pertinet intellectus; videlicet ad enuntiabilis veritatem. Sed ut enuntiabile sit evidens, non sufficit ejus veritas, nisi præterea veritas vel per se ipsam, quasi lumine proprio se manifestet, vel per aliam veritatem, quasi lumine collustretur alieno; semper tamen ita ut necessario percipi debeat. Lumen autem manifestans veritatem est omne motivum quod veritatem demonstrat, ac facit indubiam (2). Demum requiritur, ut veritas luce hac fulgens, menti fiat præsens, eamque ita percellat, ut ab ipsa necessario debeat intelligi: fit vero præsens menti veritas, cum menti manifestantur in eamque vim exercent motiva quibus illa suadetur. Hoc pacto tria illa elementa quæ evidentiam sensibilem constituunt (674), in evidentia quoque intelligibili proportione reperiun-

(1) « Nihil clarius ἐνάργεια ut Græci. perspicuitatem aut *evidentiam* nos, si placet, nominemus. » Cicero VI, *Acad.*

(2) « Nomen lucis primo quidem institutum est ad significandum id, quod facit « manifestationem in sensu visus; postmodum autem ex ensum ad significandum « omne illud quod facit manifestationem secundum quamcunque cognitionem. » S. Thom. *Sum. th.*, p. I, q. 67, art. 1.

tur; nempe *veritas*, quæ respondet realitati; *motiva manifestantia veritatem*, quæ respondent luci; ac *manifestatio motivorum*, quæ respondet actioni præsentis lucis in visus organum. Quare sicut evidentia sensibilis definitur necessaria objecti visibilitas, ita evidentia intelligibilis definienda erit : *necessaria veritatis intelligibilitas.*

677. Hæc omnia loquendi usus luculenter confirmat. Confirmat 1° evidentiam esse in objecto, non in subjecto. Revera dicimus veritatem, falsitatem, propositionem, demonstrationem, imo vero meritum, periculum, innocentiam, crimen, injuriam, esse evidentem, videlicet evidentes esse propositiones, in quibus hæc asseruntur; nemo autem dicit : *ego sum evidens*, quemadmodum dicimus: *ego sum percipiens, certus, dubius*, quia istæ sunt affectiones subjectivæ. Huc quoque pertinent illa : sentire vim evidentiæ, evidentiam percipere, evidentiæ resistere, et alia hujusmodi.

Confirmat 2° evidentia fieri veritatem necessario intelligibilem. Hinc dicimus : nos cogi ab evidentia, evidentiam insilire in oculos, vel nolentem convincere, etc. Hinc fit, ut homines reprehendant atque objurgent eos quibuscum loquuntur aut disputant, si videant eos non intelligere quod est evidens, quia nempe impossibile est id non intelligi. Hinc quoque accidit, ut homines declinare se putent onus demonstrandi, quum dicunt : hoc est evidens.

Cæterum nemo miretur, si hac in re tantum pondus humano sermoni tribuamus. Etenim ratum nobis certumque est, eorum, quæ omnes homines experiuntur, philosophicæ explicationi maximam lucem affundere quasdam loquendi formulas ab hominibus sponte inventas et perpetuo usurpatas, ut quæ non a præjudicatis opinionibus originem habent, sed ab ipsa natura quæ in se accidunt, depromente. Idcirco philosophicas theorias quæ cum humano sermone componi non possunt, valde suspectas esse oportet, et falsitatis præjudicio teneri.

678. Ad explendam evidentiæ analysim, quærendum superest, quandonam veritas necessario sit intelligibilis. Cui quæstioni respondeo, tunc veritatem necessario intelligibi-

lem fieri, quum non tantum fit menti manifestum, rem certo quodam modo se habere, sed etiam aliter se habere non posse; seu quod in idem recidit, quum non modo nulla ratio occurrit dubitandi de opposito, sed insuper elucet, *rem necessario ita esse*, necessitate sive absoluta sive hypothetica (405). Quum enim hoc menti innotescit, tunc profecto non potest non intelligi propositionis veritas : quum hoc non innotescit, vel nullo modo est intelligibilis propositionis veritas, vel non est necessario intelligibilis : remanet enim suspicio de oppositi possibilitate. Igitur huc tandem redit evidentiæ notio, quod prædicati cum subjecto identitas vel diversitas necessitate aliqua constitutam se offerat. Quare licebit tandem evidentiam sic definire, quemadmodum in primo libro (406) jam subindicavimus : *enuntiabilium necessitas menti innotescens.*

679. Quum rei evidentia menti affulget, contuetur illam mens, ejusque vim sentit. Sed tum intuitus ac sensus evidentiæ, tum rei evidentis perceptio cum ipsa evidentia permisceri non debent, neque ut ipsius evidentiæ elementum haberi. Evidentia enim objecti affectio est, intuitus subjecti; illa visibilitati, hic visioni comparatur.

Multo minus confundenda erit evidentia cum necessitate illa, quam post evidentiam veritatis perspectam mens experitur, quaque ad assensum pertrahitur, et in assensus firmitate constituitur. Hæc enim subjectiva necessitas effectus est quem evidentia in intellectu producit, quia sic ille est natura comparatus, ut veritatem aperte perspectam repudiare nullo pacto possit.

* 680. Ex hucusque dictis deduces :

1° Cur ideæ non dicantur evidentes, sed solummodo judicia. Quia videlicet ideæ non sunt objectum quod percipimus. Judicium vero dicitur evidens, quatenus objective spectatur. Idearum tamen existentia in mente dicitur evidens, quatenus ideæ in mente existentes sunt ipsius mentis in se reflectentis objectum.

2° Non recte definiri evidentiam a compluribus auctoribus, quum eam collocant in clara et distincta perceptione

identitatis vel discrepantiæ subjectum inter et prædicatum.

3° Non posse pariter, ut quibusdam in more est, evidentiam tribui in objectivam et subjectivam. Evidentia enim tantummodo objectiva est, subjectiva nulla. In evidentia tamen objectiva veritas et motiva quæ necessitatem illi tribuunt, absoluta sunt; horum autem manifestatio relativa est ad subjectum (676, 679).

4° Evidentiam non pertinere solum ad veritates a priori, sed etiam ad experimentales, quanquam diverso modo; illarum enim necessitas absoluta est, harum hypothetica.

ARTICULUS IV.

De partitionibus evidentiæ.

681. Si genericam evidentiæ notionem spectes, ea unica est, ut ex dictis constat: pro ratione tamen motivi partialis ex quo consurgit, seu modi quo menti affulget, multiplex est ac multiformis.

682. 1° Evidentia vel *immediata est* vel *mediata.* Immediate evidentes sunt illæ propositiones, quarum veritas et necessitas per se ipsa innotescit. Mediate vero illæ, quæ ex evidentibus principiis evidenti consequentia deducuntur. Plane ut in evidentia sensibili contingit. Quædam enim corpora sunt evidentia, quia lucem habent ex se, quædam, quia illuminantur ab aliis. Ita quædam veritates habent in seipsis motivum quo suadentur; quædam aliæ illud habent extra se in aliis veritatibus positum (676).

2° Iterum alia est *absoluta* evidentia, alia *hypothetica.* Quædam enim res extra omnem hypothesim tales sunt, ut in propositione affertur, et aliter se habere in nulla hypothesi possunt. Quædam vero absolute loquendo aliter se habere possunt, sed facta aliqua hypothesi, non possunt. Vide dicta de certitudine (405.)

3° Pariter pro diversitate fontis unde promanat, evidentia, ut et certitudo, tribuitur in *metaphysicam*, *physicam* et *moralem* (407).

4° Dividitur postremo evidentia in *intrinsecam* et *extrinsecam.* Evidentia intrinseca habetur, quum necessarius nexus

subjectum inter et prædicatum per ipsam rei manifestationem aperitur: nempe quum res ipsa manifestat intuenti suum prædicatum, aut aliquid ex quo prædicatum infertur. Hæc autem prædicati manifestatio vel est pure mentalis, ut in judiciis quæ ab ideis rerum eliciuntur, vel experimentalis, ut in judiciis quæ experientiam de rebus habitam consequuntur (146).

Evidentia autem extrinseca non prodit ex manifestatione objecti de quo fit enuntiatio, sed a manifestatione signi, quod ipsi objecto extraneum est, et nihilominus cum propositionis veritate necessario connexum. Hujusmodi est evidentia judiciorum quæ in auctoritate, sive divina sive humana, fundantur. In quibus, si solum spectes auctoritatis motivum, nulla de ipsa propositionis veritate evidentia habetur, sed ejus loco de his duobus: 1° de testimonii existentia; 2° de testimonii connexione cum propositionis veritate (597). Quare propositiones quæ extrinsecam hanc evidentiam præ se ferunt, revera non possunt evidentes dici, sed solum *evidenter credibiles*; quia videlicet non proprie earum necessitas manifesta fit, sed tantummodo indicium externum, ex quo objectiva propositionis necessitas inferatur, aut saltem inferri possit. Idcirco hæc credibilitatis evidentia non semper ex se sufficiens est, ut ad subjectivam certitudinem intellectum adigat; sed requiritur quandoque voluntatis motio; quemadmodum in supernaturali fide contingit, ut infra dicetur.

ARTICULUS V.

De evidentia ut est criterium veritatis.

683. PROPOSITIO III. *Evidentia est universale veritatis criterium, atque ultimum certitudinis motivum.*

Intellige in primis propositionis sensum.

1° Factum solummodo asserimus, videlicet humanam mentem hoc indicio distinguere verum a falso, et hoc tandem motivo certa habere quæcunque certa habet. Quod autem criterium hoc infallibile sit, et hoc motivum extra omnem dubitationem sit tutissimum, postea declarabitur.

2° Hic loquimur de certitudine naturali, quæ solius evidentiæ effectus est. Supernaturalis enim fidei certitudo, quanquam et ipsa evidentiam aliquam credibilitatis, tanquam conditionem, supponat, non est tamen hujus evidentiæ necessarius effectus, ut modo innuimus. Probatur nunc statuta propositio.

684. 1° Si quis inquirat quid nos verum existimemus, quid falsum, deprehendet profecto, nos verum tenere quidquid per cognitionum nostrarum (441) media legitime adhibita apprehendimus; falsum autem quidquid his opponitur. Sed si inquiras ulterius, cur verum æstimemus id quod per ejusmodi media apprehendimus, quid tandem reperies? Reperies proculdubio nos ita æstimare, quia media illa manifestum nobis faciunt, rem saltem in iis adjunctis, aliter esse non posse. Ergo quæcunque enuntiabilia vera putamus, ideo vera putamus, quia necessaria se nobis manifestant; videlicet quia sunt evidentia.

Partialia motiva quæ diversos veritatis fontes communiunt, hoc unum præstant, nempe ut hanc enuntiabilium necessitatem creent, illamque intellectui manifestent (676). Cur ex. gr. certus sum me cogitare? Si motivum proximum spectes, illud est : quia sensus intimus me mihi cogitantem renuntiat. Video autem me, hoc sensu posito, non posse non esse cogitantem. Certus sum igitur me cogitare, quia video necessitatem hujus enuntiabilis : *ego cogito*, posita quod cogitare me sentiam. En tibi hujus enuntiabilis necessitatem, quæ ex motivo sibi proprio pro subjecta materia consurgit, ac fit manifesta. Idem de cæteris dicito.

685. 2° Idipsum ex certitudinis natura sponte consequitur. Certitudo enim ex eo gignitur, quod formido omnis errandi sit penitus exclusa (405). Atqui formido errandi non cessat, donec suspicio aliqua maneat, an forte res aliter se habere queat ac apparet. Ut autem hæc suspicio arceatur, necesse est, ut manifestum fiat, rem aliter esse non posse, saltem pro ea temporis differentia in qua apprehenditur. Ergo ut inducatur in animum certitudo, propositionis necessitas aliquo modo comperta fiat necesse est. Ergo proposi-

tionis necessitas, quatenus se manifestat, est omnis certitudinis generale motivum. Recolantur quæ scripsimus in primo libro de certitudine tum objectiva, tum subjectiva (404. 406).

686. Ex his liquido consequitur : *dubitationem omnem de evidentiæ infallibilitate esse prorsum absurdam;* huc enim redit dubitatio ista, nempe ut ipsa rationis aptitudo ad veritatem assequendam in dubio collocetur. Revera si ratio veritatem assequi potest, indicium habet ad veritatem a falsitate discernendam (666). Hoc autem indicium, si infallibile non sit, veritatis indicium non est. Non enim dici potest veritatis indicium, quod modo cum veritate, modo cum falsitate conjungitur. Indicium igitur, quo ratio naturaliter utitur ad veritatem discernendam, infallibile sit oportet, si ratio cognoscendæ veritati est idonea. Atqui indicium hujusmodi est evidentia, ut ex supra dictis patet. Ergo si evidentia infallibile veritatis indicium non est, ratio humana veritati cognoscendæ est plane inepta. Principium igitur hoc: *quod evidens est, verum est,* primitivæ veritatis dignitatem sibi vindicat : imo non differt reipsa a primitiva illa veritate : *ratio potest veritatem cognoscere* (425), quam conditionem primam appellavimus.

Hinc 1° nulla propositio evidens potest esse falsa.

2° E converso nulla propositio falsa potest unquam fieri evidens.

3° Qui de his duobus dubitat, scepticismo det victas manus necesse est.

ARTICULUS VI.

** De evidentia primitiva.*

687. PROPOSITIO IV. *Evidentia omnis dimanatio quædam est evidentiæ primitivæ duplicis, qua gaudent primum factum, primumque principium.*

Etenim ad evidentiam gignendam duo concurrunt, videlicet enuntiationis necessitas, et hujus necessitatis manifestatio (679).

Jam enuntiationis necessitas, quæcunque sit, et quocunque constituatur motivo, hac continetur formula : *Si verum*

est principium contradictionis, id quod per media, quibus hoc pacto utor, mihi tale apparet, non potest aliter esse. Patet ex analysi motivorum certitudinis, quam in secundo libro exegimus. Tota igitur enuntiationis necessitas a principio contradictionis ultimato derivatur, in illudque refunditur.

Manifestatio vero hujus necessitatis semper ab alicujus interni facti sensu procedit. Tota enim consistit in hoc, quod aliquid experimur vel mente percipimus, quodque sentimus nos attendere et reflectere, et certas quasdam ponere conditiones, et quasdam normas servare : brevi, quia ut par est, utimur facultatibus nostris quæ cognitionum instrumenta sunt, iisque nos hoc pacto uti, sensus intimus indubitanter manifestat. Omnia autem interna facta ad primum reducuntur. Sentio enim me esse, non utcunque, sed in eo statu in quo sum. Ita ergo ratum mihi est propositionis necessitatem mihi manifestari, ut ratum mihi certumque est me esse.

688. Igitur omnis evidentia duplicis primitivæ veritatis evidentiæ nititur, primi nempe principii primique facti : aliunde vero, ut modo diximus, propositionem evidentem veram esse, tertia est ex primitivis veritatibus (686). Patet ergo quænam sit vis, quæ mentem impellit atque adeo cogit, ut veritatem evidentem amplectatur (679). Est nempe vis conjuncta primitivarum veritatum. Nequit enim mens aut esse conjungere cum non esse, aut factum quod experitur, non experiri, aut quod necessarium ipsi apparet, ut falsum respuere. Unum autem ex his tribus necessario contingeret, si evidens veritas respui posset.

689. At primitivæ veritates undenam habent evidentiam, eamque nanciscuntur vim, ut mentem subjugent et ad firmissimam adhæsionem trahant ? Manifestum est, hanc vim eas habere non posse aliunde quam a seipsis : secus in infinitum procederemus. Nihilominus hoc distinctius explicandum est.

Igitur 1° principium contradictionis, ut alio in loco notatum est (450), quoad objectivam necessitatem qua gaudet, ab omnia alia veritate est independens; sed quoad hujus manifestationem a sensu intimo dependet : quod autem manifestata

necessitate, habeatur verum, et certum subjective fiat, hoc debetur certitudini principii evidentiæ seu conditionis primæ.

2° Factum primum, ut factum est, et quoad sui manifestationem, a nullo ideali principio, a nulla conditione pendet. Hæc enim manifestatio est ipse sensus atque experientia, cujus firmitas et necessaria præsentia non cessaret, etiamsi de principio contradictionis et de cæteris omnibus dubitare quis posset. Si vero spectetur ut propositio, suam necessitatem habet a principio contradictionis, et quoad certitudinem subjectivam, a prima conditione dependet, ut in primo libro contra Cartesium animadvertimus (437, 5°).

3° Prima conditio spectari et ipsa potest dupliciter, nempe ut propositionibus his effertur : *Ratio apta est cognoscendæ veritati. Quod est evidens est verum. Nefas de omnibus dubitare*, et similibus ; et hoc pacto quoad sui necessitatem a contradictionis principio pendet ; quoad necessitatis manifestationem a sensu intimo. Potest deinde spectari simpliciter ut dispositio, quæ intellectum astringit ad adhærendum propositionibus evidentibus, et ad aliquid habendum ut verum; et hæc vis a nullo alio principio gignitur, sed ex ipsa mentis ac veritatis natura profluit; tantus est enim ac tam necessarius nexus veritatem inter et intellectus cognitionem, ut ille ipse qui nexum hunc dissolvere tentet, arctius illum obstringat ; qui enim negat ullam a se veritatem cognosci posse, aut de hoc dubitat, implicite affirmat se veritatem cognoscere, se veritates primas recipere (421, 2°, 428), imo vero se cedere evidentiæ ; ideo enim negat vel dubitat, quia dicit non innotescere sibi motivum, quo ostendatur non esse negandum vel dubitandum.

Cum igitur tria sint, quæ ad omnem certitudinem evidentiæ ope gignendam, simul concurrunt, singula tamen in eo, quod in hunc effectum conferunt, sunt plane a cæteris omnibus, et ab invicem independentia. Principium enim primum objectivam necessitatem constituit, ejusque necessitas a nullo alio principio dependet. Factum primum hanc necessitatem manifestat, et ipsum nulla eget manifestatione. Conditio prima me evidentiæ mancipat, et hanc vim ex se habet.

690. Ex his omnibus intelligitur quantum evidentiæ principium : *quod est evidens verum est*, differat a cartesiano illo: *quod clare et distincte percipio, id verum est.* Quod quidem rejici plane meretur vel ex eo, quod vagum prorsus et indefinitum est. Quomodo enim clara hæc et distincta perceptio intelligi debet ? Estne perceptio simplex an comparativa? Et si comparativa est, an illa solum qua prædicatum esse cernitur de ratione subjecti (*quod cogitat existit*), an vero ea quoque quam experientia gignit (*ego cogito*) ? At si prima solum enuntiabilia hoc effato comprehenduntur, hoc jam non exprimit generale veritatis criterium; si etiam alia, anne id omne quod clare et distincte per experientiam percipimus, verum est ? (494). Præterea supersunt adhuc veritates notæ per auctoritatem, atque in primis veritates revelatæ, in quibus profecto prædicati cum subjecto convenientiam neque distincte, neque clare in se ipsa perspicimus. Omitto abusus, quibus doctrina hæc aperire viam potest. Certe enuntiatio adeo parum firma, atque adeo perfunctorie constituta, principii fundamentalis appellationem nullatenus meretur ; præsertim si ejus firmitas a Dei veracitate cum Cartesio repetenda sit (437, 6°)

ARTICULUS VII.

** Utrum ab evidenti veritate intellectus resilire possit.*

691. Duplici modo quæstio proposita intelligi potest, 1° an intellectus per se consideratus, veritati quæ ipsi sit facta evidens, assensum negare valeat; 2° an saltem possit per voluntatis influxum ab assensu retrahi. Si quæstio primo modo intelligatur, facile solvitur, et soluta jam est (679, 688). Intellectus est potentia necessario agens, quæ nimirum, si debitæ conditiones non desint, a suo objecto determinatur ad actum. Si ergo veritas fiat illi evidens, quemadmodum non potest illam non percipere, ita illi non potest non adhærere, saltem si veritas intrinseca gaudeat evidentia. Quid enim dicendum sit quum veritas est extrinsece duntaxat evidens, infra statuemus.

Si altero modo quæstio proponatur, non exiguum in ea momentum est. Ut autem apte resolvi possit, revocandæ di-

stinctiones evidentiæ supra traditæ (682), in immediatam et mediatam, in intrinsecam et extrinsecam.

Quoad veritates immediatas, sive in ordine ideali sive in experimentali, minime dubium est, intellectum non posse per voluntatem retrahi ab assensu, quum earum evidentia illi affulget. Imo neque potest voluntas impedire, quominus evidentia hac intellectus percellatur, quotiescunque nulla ad id requiritur peculiaris attentio. Tunc enim veritas est cuique prorsus, et absolute necessario intelligibilis, ut est v. gr. principium contradictionis, vel existentia proprii corporis. Si autem veritas non sit immediate evidens, nisi attendenti aliquo modo, sive ad ideas sive ad objecta, uti sunt v. gr. prima moralitatis principia ; potest voluntas, saltem quandoque, intellectum ab hac attentione divertere, et ad sophismata quoque contraria convertere, conarique, ut ipsum pertrahat ad dubitandum, quanquam sine successu. Possunt enim hæ veritates ore negari, possunt impugnari ; sed interna animi dubitatione expugnari eas posse non puto ; quia nunquam earum oppositum verisimile apparere potest.

692. De veritatibus mediatis, si intrinseca gaudeant evidentia, hæc certa sunt :

1° Si intellectui sunt evidentes præmissæ, atque insuper consequentiæ rectitudo, jam conclusio quoque illi fit evidens; voluntas autem non potest, dum hæc affulget evidentia, intellectum inclinare ad dissensum ; nec potest assensum impedire, saltem directe, videlicet solo imperio. At potest indirecte impedire assensum, nempe divertendo intellectum ab objecto, eumque alteri cogitationi affigendo, quod si fiat, evidentia illum amplius non afficit, quemadmodum lux clausos oculos non perstringit.

2° Quando demonstratio valde complexa aut prolixa, necessaria est ad conclusionis evidentiam percipiendam, assensus in causa semper est liber, quatenus in voluntatis arbitrio est, ut intellectum applicet vel non, ad plura illa, eoque, ut par est, ordine consideranda, ex quibus deductio colligenda est.

3° Potest quoque voluntas, postquam a veritate evidenti

intellectum distraxit, ad apparentes rationes, quæ oppositæ partis falsitati fucatam aliquam veritatis larvam obducunt, eumdem adigere, ut eas solummodo consideret, ac veritatem hoc pacto obnubilatam in dubium adducat, aut etiam temere neget, imo et oppositum affirmet.

693. Quum evidentia solum extrinseca est, intellectus visionem veritatis non habet, sed duntaxat credibilitatis ejus. Hæc namque solum conclusio est illi evidens : *hoc est credibile;* seu : *hoc est credendum.* De hac igitur conclusione valent quæ modo de conclusionibus evidentibus generatim dicta sunt.

Postquam autem huic conclusioni assensus adhibitus est, sequiturne necessario assensus veritati quoque, quæ credibilis atque adeo credenda ostensa est ac judicata ? In hac quæstione aliter loquendum est de iis quæ auctoritate humana credibilia fiunt, aliter de iis quæ credibilia sunt auctoritate divina.

694. In iis quæ auctoritate humana credibilia fiunt, 1° evidens intrinsece est testificatio ; evidens item est scientia et veracitas testium : 2° objectum, licet intrinsece non evidens, nihilominus evidenti possibilitate et intelligibilitate gaudet. Unde potest intellectus per ideas quas habet, visionem sibi quamdam facti quod non videt, ex iis quæ audit efficere.

Ex his sequitur, intellectum ex se trahi ad assensum. Et nihilominus voluntas potest assensum indirecte impedire, præsertim si in facti ratione ac modo concipiendo, aliqua difficultas occurrat. Excipe, quum tantus est numerus testium, tantum auctoritatis pondus, tam late patens, tamque obvius evidentiæ externæ fulgor, ut nequeat intellectus ad oppositum adeo diverti, ut evidentia credibilitatis undequaque non percellatur. Tunc enim erit physice aut saltem moraliter impossibile non assentiri.

695. In iis vero quæ credimus propter auctoritatem divinam, 1° quanquam sit intrinsece evidens Dei sapientia et veracitas, tamen testificatio ejus seu revelatio, saltem quoad nos, non est intrinsece evidens, sed solum evidenter credibilis et credenda ; constat enim nobis de revelatione divina

per testes humanos ac mediatos; et quidem demonstratione satis complexa, quæque a multarum rerum consideratione consurgit: 2° objectum, si loquimur de mysteriis, quæ primario ad fidem pertinent, humanæ mentis captum superat, et quanquam non appareat impossibile, neque tamen evidentur possibile cernitur; unde non est secundum se intelligibile per ideam factitiam, sed solum per proportiones quasdam concipi potest, id quod a visione remotissimum est.

696. Hinc sequitur, intellectum, si credibilitatis motiva consideret, et ab his considerandis per voluntatem non avertatur (693), ad hunc solum assensum cogi: *prudens est et debitum, hæc quæ mihi proponuntur, credere tanquam divinitus revelata;* hæc enim duntaxat propositio, etiam post omnia motiva considerata, evidens est. Ad assensum vero, quo judicet, ea, quæ sic proponuntur, vera esse et divinitus revelata nullatenus cogitur intellectus; sed ut hunc assensum adhibeat, accedat necesse est pia voluntatis motio (1). Voluntas autem, licet post primum illud intellectus judicium, officio credendi astringatur, in sua tamen manet libertate, potestque non movere intellectum ad assentiendum, imo movere quoque potest ad assensum oppositum; etiamsi evidens sit intellectui, dubium ipsum imprudentissimum atque inhonestum esse. Nihilominus, ut notat Suarez (2), intellectus ad assensum oppositum moraliter non inflectitur, nisi avertatur ab actuali judicio credibilitatis; id quod potest facile fieri, quia evidentia credibilitatis, ut supra diximus, pendet a multarum rerum consideratione, quam facile potest homo dimittere, præsertim si affectum non recte ordinatum habeat. Sic patet certitudinem fidei non esse evidentiæ credibilitatis necessarium effectum, sed a voluntatis electione dependere.

(1) Cf. Card. De Lugo : *De virtute fidei divinæ*, disp. X, sect. I.
(2) *De triplici virtute theologica*, disp. IV, sect. V, § 6.

ARTICULUS VIII.

Difficultates.

697. Obj. 1. Evidentia constitui nequit tanquam veritatis criterium. Nam :

1° Hoc criterium reducitur ad istud : res ita est, quia sic mihi videtur. Quod quidem et audacter dictum est et ridicule;

2° et instaurat falsam Protagoræ opinionem, quod omnium rerum mensura sit homo, et scientia sit sensus.

Resp. *neg. ant.* Ad 1m prob. *Dist. ant.:* Reducitur ad istud: res ita est, quia sic mihi videtur; i. e. res ita est in se, quia sic a me cognoscitur, *nego;* affirmatur a me ita esse, quia sic mihi videtur, *subd.:* nempe quia sic mihi arridet, vel sic obscure apprehendo, *nego;* quia ita rem esse, et aliter esse non posse, necessario mihi intelligibile est, *conc.* Et *contra distincta min., nego cons.*

Ad 2m *Nego.* Opinabatur enim Protagoras, nihil certum nobis esse posse, nisi hoc: *nos ita sentire aut percipere;* neque posse nos judicare quid sint res, sed solum *quid in congressu sentientis et sensibilis fiant* (1). Hæc autem sententia non modo cum evidentiæ principio non coincidit, sed potius ab ipso destruitur. Per hoc enim principium statuitur, quod evidens est ita esse, non modo mihi ita esse, sed ita plane esse in se.

698. Obj. II. Si evidentia veritatis criterium esset,

1° Veritas rerum ab evidentia penderet;

2° Quidquid verum est evidens esset;

3° Aut saltem quidquid certum est, propter evidentiam certum esset. Atqui multa sunt certa, quæ evidentia non sunt, ut ex. gr. revelata mysteria.

Resp. *Neg. ant.* Ad 1m *Dist.* : Veritas rerum, veritas enuntiabilium, imo et veritas cognitionum, *nego;* certitudo de veritate cognitionum, *conc.* Recole quæ in primo libro de veritate ejusque assecutione, et quæ de criterio veritatis in hoc tertio dicta sunt.

Ad 2m *Nego.* Etenim ex eo quod quidquid est evidens,

(1) V. Platonem in *Theæteto.* — In hac Protagoræ opinione facile deprehendes Kantiani systematis semina.

verum sit, vetat logica ne inferatur: omne id quod est verum evidens esse (212, 2°).

Ad 3^m *Dist. maj.:* Propter evidentiam intrinsecam veritatis, aut propter evidentiam credibilitatis, *trans.;* semper propter evidentiam intrinsecam veritatis, *nego.* Et *contradist. min.* (682, 4°; 695).

699. Obj. III. Multi errarunt et errant, et nihilominus evidentiam jactant.

Resp. *Dist.* Evidentiam jactant mala fide vel inconsiderate, *conc.;* jure et veraciter, *subd.:* circa idipsum quod affirmant, *nego;* circa aliquid aliud ipsi affine, *conc.*

Primo igitur sunt qui evidentiam jactant, probe sentientes se ad affirmandum quod affirmant, evidentia non moveri. Et hi quidem sibi aliisque mentiuntur.

Sed multo facilius contingit, ut quidam dum ex affectu judicant, et præcipitanter aliquid affirmant, per exaggerationem quamdam evidens dicant esse quod asserunt, cum id solummodo probabile sit, nec se necessarium ullo modo manifestet. Hi assumunt igniculos cupiditatis pro luce veritatis.

700. Hic error vitabitur, si attendamus:

1° Evidentiam semper ex claris ideis consurgere, et pacatæ menti affulgere eo puriorem ac splendidiorem, quo magis illa attendit, reflectit, ac motiva assentiendi recolit: eas vero propositiones quæ immerito evidentes appellantur, confusis semper conceptibus imo et obscuris contineri, et cum aliquo semper mentis animique tumultu veritatis lucem simulare, fulgurantes potius quam splendentes.

2° Evidentiam liberum animum facere ab omni errandi formidine: larvatam autem veritatem nunquam ita se suadere, ut aliquam erroris suspicionem non relinquat.

3° Veritatem evidentem in tali conditione mentem collocare, ut si dubitare deberet, esset illi prius vel de contradictionis principio, vel de intimi sensus testimonio, vel de ratione ipsa dubitandum; falsitatem autem, ut ut veritatem simulet, non ita. Unde illa trahit ex se mentem, et idcirco mens illi adhæret, quia trahitur ab illa; huic autem mens adhæret, quia propellitur in illam.

701. Aliquando tamen qui errant aliquid perceperunt omnino evidens, et nihilominus errant, quia non affirmant illud ipsum enuntiabile, quod evidens ipsis factum est. Hoc autem his præsertim modis accidit.

1° Quia subjectum aut prædicatum in aliud commutant, quum judicant. Ita v. gr. Humius hoc percipiebat evidens, quod nemo non percipit, nempe: miracula non esse secundum physicas leges; sed non hoc affirmavit, at illud: miracula absolute possibilia non esse (664).

2° Quia judicium extendunt ultra eos limites, intra quos objectivam necessitatem propositionis perspexere; ut quum id quod est evidens de subjecto particulariter accepto, universim quis affirmat.

3° Quia absolute judicant verum id, quod in aliqua tantum suppositione verum foret. Est evidens v. gr. solem moveri si terra stat, non vero absolute solem moveri.

4° Postremo quia quandoque evidentia consequentiæ, quæ vere adest, ita accipitur ac si esset evidentia consequentis, cum tamen hoc evidens non sit.

702. Inst. Sequitur ex dictis (699, 700) dari veram evidentiam et dari falsam. Ergo suppetat necesse est criterium, quo vera evidentia a falsa distinguatur. At

1° hujusmodi criterium non assignatur:

2° si assignaretur, jam evidentia non esset ultimum certitudinis fundamentum:

3° contra illud rediret idem argumentum in infinitum.

Resp. *Dist.* Sequitur ex dictis, homines nomine evidentiæ cohonestare quandoque id quod evidentia non est, *conc.*; sequitur dari evidentiam veram et falsam, quæ conveniant in aliquo ita ut confundi possint, *nego*.

Dist. cons. i. e. debet cognosci quid sit evidentia, *conc.;* necesse est ut suppetat criterium ab ea diversum, *nego*.

Scilicet si cognoscis quid sit evidentia, quando tibi innotescat propositionis necessitas, dices: *hoc evidens est;* quando non, nihil est quod possit tibi imponere, et evidentiam simulare. Ut si cognoscis v. gr. quid sit hominem esse tibi

necessario visibilem, impossibile est ut quidquam aliud cum necessaria hominis visibilitate confundas.

Ex his patet responsio ad rationes additas. Criterium enim quo evidentia dignoscitur, est ipsa evidentia.

* 703. Objicit IV Lamennais. Si criterium veritatis evidentia est, ratio cujusque fit veritatis judex infallibilis. Atqui hoc plane est absonum. Etenim

1° Quum duo homines in paribus adjunctis dissentiunt, neuter potest amplius rationi privatæ fidere : deferenda ergo causa ad consensum plurium. Ergo consensus iste duntaxat est judex infallibilis.

2° Si privata evidentia quisque redditur infallibilis, quid fiet in collisione judicii privati cum universali sententia? Homo unus jus haberet ad judicium proprium judicio communi præferendum. At qui a communibus sententiis discedit, stultus palam habetur.

3° Hic est ipse protestantium error, imo protestantismi virus, *spiritus privatus;* qui a Luthero in religionis negotium, a Cartesio in philosophiam inductus est.

* 704. Resp. *Dist. maj. :* In iis veritatibus quæ cuique sunt evidentes, *conc.;* in cæteris, *nego.* Et *contradist. min.*

Ad 1m *Dist. :* Si ponatur utriusque sententia evidens *nego suppositum :* duo enim contradictoria nequeunt esse simul evidentia; si ponatur utriusque sententia mere probabilis, *omitto ant.;* nam hæc suppositio ad præsentem quæstionem non facit. Cæterum neque in hoc casu verum est, non posse absolute quemquam suæ rationi fidere. Si denique ponatur uni esse suam sententiam plane evidentem, alteri suam probabilem, *nego* non posse primum suæ rationi fidere.

Nego autem prorsus *utrumque consequens* et *consequentiam utramque.* Quis enim dicat omni contentione opinionum, ad consensum plurium esse appellandum, aut plurium consensum semper esse veritatis indicium? Si autem ratio individualis est plane imbecillis, ratio quoque universalis imbecillis erit (672, 4°), et nullum amplius habebit auctoritas fundamentum (672, 5°).

* 705. Ad 2m Applicetur superior distinctio, et nota quæ

in alio loco diximus de auctoritatis utilitate (617, 4°). Quod autem ii qui a communibus sententiis discedunt, ut stulti habeantur, esto; at non semper merito, imo quandoque per maximam injuriam, ut vel ipsa christianæ religionis docet historia. Tunc solum merito habentur ut stulti qui a communibus sententiis discedunt, quum veritatem impugnant omnibus evidentem; neque tamen ideo stulti habentur, quia aliter sentiunt ac reliqui, sed quia evidentia non tanguntur; id quod maximæ hebetudinis est. Non enim ideo aliquid verum est et singulis certum, quia ab omnibus admittitur, sed ideo ab omnibus admittitur, quia singulis evidens est.

* 706. Ad 3m *Neg. parit.* Protestantes errant, quia in re religionis revelatæ, in qua ex institutione divina, Ecclesia judex et magistra constituta est, Ecclesiæ judicio contempto, rationem consulunt. Philosophi autem dum ratione privata de veritate judicant, sane non errant, quia in re philosophica ratio judex est, quanquam christiani philosophi ratio Ecclesiæ subdita esse debeat (Prol. X) : Ecclesiæ, inquam, non auctoritati generis humani. Ex quo inferes, adversarium potius in errorem protestantium incidere; error enim iste in eo est, quod legitimo judice spreto, ad alienum eumque incompetentem se conferant.

Quod vero subditur de Cartesio, rejicito inter exaggerationes, de quibus alibi mentionem fecimus (436). Quanquam enim verum sit, Cartesium nimis despexisse sapientum auctoritatem, et traditionis scientificæ præsidiis, nullo habito delectu, imprudenter se privasse, nihilominus quis dixerit, solummodo post Cartesium cœpisse homines propriam rationem consulere, et juxta evidentiam individualem de veritate decernere?

* 707. Obj. V. Natura ipsa nos docet veritatis criterium unicum esse auctoritatem.

1° Ex hoc pueri non alium sequuntur ducem, quam auctoritatem.

2° Adulti non differunt a pueris, nisi quod hi auctoritatem quamcunque sequuntur, illi majorem.

3° Quum homines aliqua in re non conveniunt, arbitrum sibi eligunt.

4° Quisque nostrum, quum communem contra se sententiam stare perspicit, de seipso diffidere incipit.

Resp. *Neg. ant.* Ad 1m *Dist.:* Ex instinctu quodam et affectu provide a natura ipsorum animis impresso, *conc.;* ut criterium veritatis, *subd.;* postquam aliis criteriis usi sunt, *conc.* secus *nego.*

Ad 2m *Nego.* Non enim semper homines, imo nec pueri, statim ac ratione uti incipiunt, sola auctoritate ducuntur in omnibus. Quomodo vero aut qua via discernunt adulti majorem auctoritatem a minori? certe per individualem rationem.

Ad 3m *Dist.:* In dubiis, *conc.;* in certis et evidentibus, *subd.:* ut qui de re certa dubitat convincatur, *conc.;* quasi vero qui evidentem sententiam tuetur, evidentiæ minime fidat, *nego.* Quem vero quærunt arbitrum? An genus humanum? Minime sane; at individuum unum aut alterum. Ergo et illi qui arbitrum sibi præoptant, rationis individuæ jura agnoscunt.

Ad 4m *Dist.:* I. e. timet ne præjudicio aut affectu, non vero evidentia ad judicandum feratur, *conc.;* dubitat de ipsa evidentia, *nego* (617, 4°).

* 708. Obj. VI. Principium evidentiæ individualis 1° omnium errorum clypeus esse potest, et ad omnem veritatem impugnandam converti. Potest enim quisque dicere : hoc mihi est evidens; ergo verum : hoc mihi non est evidens; ergo falsum.

2° Imo potest per hoc stultus quicunque suas insanias invincibiliter defendere.

Resp. ad 1m *Nego.* Ad rat. add. ad 1m partem. Si sermo sit de erroribus, *dist.* : vel mentiendo vel certe appellando evidens, quod evidens non est, *conc.;* secus, *nego* (699).

Ad 2m partem. *Dist.* Pessime ratiocinando, *conc.;* recte ratiocinando, *nego.* Non enim omne quod evidens non est, falsum est (698, ad 2m).

Ad 2m Invincibiliter quia stultus est, *conc.;* quasi vero argumento uteretur insolubili, *nego;* si enim stultus non

esset stultus, refutari posset, responsione modo adhibita ad 1m.

CAPUT II.

DE ERRORE.

ARTICULUS I.

* *De erroris natura.*

709 Quid sit error intellectus, jam in primo libro definitum est (376). Ex dictis item manifestum est, eum non in intellectuali apprehensione situm esse (378), sed duntaxat in judicio. Nunc quæ intimius ad erroris naturam et causas spectant, quæque in præcedentibus vel supposuimus, vel solum raptim indicavimus, exponenda sunt. Quæ ad naturam erroris pertinent, sequentes assertiones aperient.

710. PROPOSITIO I. *Erroris objectum est falsitas, sed sub aliqua veritatis specie proposita.*

Objectum erroris dico enuntiabile quod erroneo assensu amplectimur. Quod objectum hujusmodi sit falsitas, apertum est. Quod sit falsitas sub specie veri, ex natura intellectus consequitur. Formale enim intellectus objectum, nempe ratio propter quam in enuntiabile assensu fertur, veritas est. Non potest autem potentia ulla actu moveri, nisi tendendo ad proprium objectum. Quemadmodum igitur voluntas cujus objectum est bonum non potest rem ullam appetere, nisi boni speciem præ se ferat, ita intellectus non potest assensu complecti ullum enuntiabile, quod nec verum sit, nec veri saltem speciem habeat.

Neque dicas posse saltem voluntatis imperio ad assensum trahi. Nequit enim voluntas facultatum sibi subditarum mutare naturam, quanquam possit pro lubitu eas ad propria objecta convertere, vel ab iis divertere. Ita v. gr. potest convertere oculos ad lucem, et oculos contra lucem obstruere, sed efficere nequit, ut oculus videat, ubi nulla lux est. Eodem pacto, ut supra notavimus (692, seq.), voluntati subest ut intellectum applicet ad ea, quæ veritatem manifestant, vel ab iis avertat; subest item ipsi ut in inanibus rationibus, quæ

falsitatem suadent, intellectum defigat, earumque vim variis modis augeat; at in ejus potestate non est, ut intellectum inclinet ad assensum, ubi assensus objectum nullo modo adest.

Nota tamen, hæc intelligenda esse de errore qui ipso intellectus assensu contineatur. Nemo enim dubitat posse ore proferri errores, quos nulla veritatis species suaserit. Sed assertiones istæ mendacia potius quam errores dici merentur (691).

711. PROPOSITIO II. *Nullus error est physice necessarius.*

Nam ut sapienter scripsit Suarez, « Intellectus non determinatur ex necessitate ad judicium, nisi media evidentia rei cognitæ... Evidentia autem non potest falsum judicium parere (1). »

Profecto hæc una ratio rem plane evincit. Perspicis enim quid consequatur, si quis semel admittat errorem aliquem necessarium esse posse.

Consequitur 1° propositionem evidentem posse esse falsam, adeoque nullum esse veritatis criterium (686).

Consequitur 2° intellectum per se ac natura sua aliquando in errorem ferri.

Ex quibus consequitur 3° dubitationem universalem legitimam esse.

712 PROPOSITIO III. *Omnis error a libera voluntatis motione originem habet.*

Deducitur ex modo dictis. Etenim, ut supra laudatus auctor disserit, « seclusa necessitate, non potest determinari intellectus ad judicium, nisi per voluntatem, cum ipse liber non sit (2). » Scilicet intellectus ad assensum determinatur dupliciter : vel ab objecto, vel a voluntate, nam se per seipsum determinare nequit. Porro objectum quod intellectum ad assensum determinat, non est qualiscunque veritatis species, sed duntaxat veritas evidens. Ab hoc autem objecto non potest intellectus ad assensum erroneum determinari. Restat ergo, ut ad assensum erroneum determinetur duntaxat per voluntatem.

(1) *Metaphys.*, disp. IX, sect. II, § VI. — (2) Ibid.

Colliges 1° errorem omnem quamdam opinionem esse (398); atque adeo nunquam cum certitudine conjungi.

2° Posse quandoque errorem *moraliter* esse necessarium; nempe quum tanta est difficultas errorem vitandi, ut humana voluntas communiter illam non superet. Idcirco supra solummodo diximus errorem *physice* necessarium non esse.

713. Animadverte postremo, non omnem errorem opinionem imprudentem esse. Quænam sit opinio imprudens in primo libro declaratum est (400). At solet frequenter odiosum erroris nomen strictius applicari ad opinionem falsam simul et imprudentem significandam. Et hoc modo accipi debet erroris significatio, quotiescunque in errore culpæ ratio esse dicitur, ut v. gr. in his s. Thomæ verbis: « Error manifeste habet rationem peccati. Non enim est » absque præsumptione quod aliquis de ignoratis senten» tiam ferat, et maxime in quibus periculum existit (1). » Quæ quidem strictior acceptio sua ratione non caret. Etenim opinio prudens revera huc redit, actu saltem exercito (392, 398), quod judicem posse a me, expensis motivis, aliquam sententiam assumi ut veram, donec veritas magis pateat. Hoc autem judicium rectum est, et id quod affirmat verum, imo et evidens. Igitur formaliter non est erroneum, quanquam materia circa quam versatur, falsitatem continere possit: idcirco si hoc contingat, licebit judicium hoc dicere errorem, sed solummodo *materialem*. In opinione autem imprudenti, assensum adhibemus firmiorem, quam motiva considerata postulent, spretoque omni erroris periculo, atque eodem pacto ac si res evidens esset, affirmamus rem aliter esse non posse: et in hoc a norma nobis ad judicandum proposita vere aberramus (376). Et idcirco hic est error *formalis*.

ARTICULUS II.

* *De errorum causis.*

714. Causa quæ ad errorem intellectum determinat, sem-

(1) *Quæst. disp.* De Malo, q. 3, art. 7.

per, ut modo diximus, voluntas est. Non de hac causa in præsenti quærimus, sed de iis quibus vel intellectus disponitur ut ad errorem moveatur, vel voluntas impellitur ut intellectum in transversum agat. Ad errorem enim, ut ex disputatis in superiori articulo colligitur, duo requiruntur: 1° *ut falsitas speciem aliquam veritatis intellectui offerat ;* 2° *ut intellectum voluntas moveat.* Dispositiones igitur ad errorem ex parte intellectus, sunt ea omnia quæ falsitati speciem veritatis obducunt, et ex parte voluntatis, ea omnia quæ judicium inconsideratum illi appetibile faciunt.

715. Ut de iis quæ falsitati speciem veritatis obducunt primo loco dicam, ea sunt :

1° *Errores a mente jam recepti*, quibus tanquam principiis utimur, vel ad conclusiones deducendas, vel ad analogias stabiliendas in casibus similibus.

Huc pertinent *præjudicia.* Est præjudicium *opinio erronea alte animo defixa, qua utimur tanquam principio certo.* Omnium pessima præjudicia sunt illa quæ primis vitæ annis fuerunt excepta: quia et teneris animis altius inhæsere, et longa consuetudine obfirmata maxime sunt; ex quo difficile admodum est ea radicitus unquam evellere.

Sunt porro diversa præjudicia pro indolis, temporis, nationis, patriæ, familiæ, educationis, sectæ, professionis varietate; ut facile quisque sin minus in seipso, at certe in aliis poterit animadvertere.

2° *Auctoritas* sive historica sive dogmatica testium, qui vel in errore sunt, vel ad errorem pertrahere conantur. Quemadmodum autem se habet in speculativis testimonii auctoritas, ita in practicis auctoritas exempli. Maxime autem aptæ ad illudendum sunt opiniones communes, tum quæ vere sunt communes, tum quæ tanquam communes proclamantur. Magna item communium consuetudinum contagio est.

3° *Confusio* plurium simul idearum, relationum, factorum, propositionum, illationum similium inter se, quarum tamen altera ad verum judicium adducat, altera ad falsum. Ex quo confusione fit, ut comperta unius partis veritate, altera alteri in judicando subrogetur, vel utraque simul assu-

matur (701). Exempla colliges ex iis omnibus, quæ tum in hac altera logicæ parte, tum in prima exposita sunt. Hæc porro confusio, primitiva radix est errorum omnium. Nam ii quoque errores qui in auctoritate fundantur, prævium aliquem errorem supponunt, videlicet falsam de auctoritatis pondere æstimationem, quæ falsa æstimatio a confusione aliqua tandem procedat necesse est.

716. Quæres hoc loco duo. Primo, *quid sit quod hoc pacto unum alteri substituit* : secundo, *quomodo fieri possit substitutio ista.*

Quoad primum respondeo: causas quæ unum alteri subrogare in mente possunt ad tres commode revocari, quæ sunt:

1° *Imaginatio*, quæ uno ex associatis phantasmatibus excitato, alterum statim oggerit, primoque relicto, in hoc defigitur, si ab hoc magis ipsa percellatur, aut si hoc affectibus animi sit magis conforme. Hæc porro facta mutatione phantasmatum, ideæ quoque mentis cogitationesque mutantur. Quis potuit unquam vehementis imaginationis hominem in prolixiore aliquo ratiocinio detinere?

2° *Oblivio* alicujus adjuncti seu conditionis, sine qua id quod memoria reproducit, nec veritatem habet amplius, nec evidentiam (592).

3° *Vocabulorum indeterminata vel æquivoca significatio* (99, 1°) : ex qua fit, ut uni eidemque vocabulo modo una, modo altera significatio tribuatur, vel a loquente secundum unam significationem, ab audiente secundum alteram accipiatur.

717. Conditio autem quæ facit, ut per hanc substitutionem extranei elementi, in locum veritatis succedat falsitas, semper est *attentionis seu reflexionis defectus*, aut saltem *interruptio*. Quare causæ omnes quæ attentionem reflexionemque impedire, perturbare, abrumpere possunt, huic deceptioni viam parant. Causæ vero, quæ attentioni nocent, sunt

a) *ex parte subjecti* : mentis limitatio ; virium quæ attentioni subserviunt defatigatio; sensatio aut affectus vehementior, quæ ad se, suumque objectum animum trahat; pertur-

batio, sollicitudo, tumultus animi variis seu curis seu passionibus excitatus; liberum voluntatis arbitrium;

b) *ex parte objecti*: multiplicitas rerum quæ considerandæ sunt; ratiocinii prolixitas; objecti subtilitas, amplitudo, sublimitas; quæcunque omnia difficilem attentionem reddunt.

Quæ his omnibus remedia sint adhibenda in prima parte dictum est (50).

718. Venio ad ea quæ voluntatem movere possunt ad erroneum judicium imperandum. Quantacunque sit mentis confusio, nunquam posset mens per se falsum judicium assensu firmare; quia nunquam ex idearum confusione consurgere potest evidentia. Idcirco voluntatis motio accedat necesse est, quæ hæsitantem intellectum ad assensum festinandum imprudenter urgeat et cogat. Sed cum ipsa voluntas, licet libera, movere se nisi alicujus boni amore non possit, oportet ut bono aliquo ad assensum urgendum inclinetur. Potest autem ad hoc inclinari dupliciter; vel *amore enuntiabilis*, vel *amore assensus*; nempe vel quia bonum illi est, rem ita esse ut enuntiabili non evidenti continetur, vel quia malum illi est assensum suspendere ac diutius retinere.

719. 1° Quia ipsum enuntiabile erroneum appetibile voluntati faciunt, hæc fere sunt

a) quod illud receptis et amatis, aut usu familiaribus opinionibus congruat, vel quod e contrario opiniones sive ratione sui, sive ratione auctorum invisas impugnet;

b) quod conforme sit animæ desideriis atque cupiditatibus, præsertim si hæ fuerint vehementiores, et ex objecti præsentia novis stimulis excitatæ;

c) quia sic esse ad fines intentos utile foret;

d) amor ipse ordinis, proportionis, pulchritudinis, virtutis;

e) denique æstimatio nimia auctoritatis, aut e converso contradicendi prurigo, vel etiam novitatis amor.

720. 2° Variæ quoque sunt causæ, quibus voluntati grave ac molestum fit assensum retinere; nempe

a) impatientia conatus et contentionis, quæ ad reflecten-

dum et ad solida rationum fundamenta investiganda requiritur;

b) vanitas ac nimia propriæ perspicacitatis fiducia, qua homo imbutus, dedecori sibi putat fore, si aliquid se non vidisse, aut tempore se egere ad quælibet perspicienda fateatur;

c) quæstionis de qua agitur parvipensio, vel quia ab homine proponitur quem despicimus, vel quia inutilis æstimatur aut æstimari vulgo solet;

d) necessitas se determinandi ad agendum aut ad aliquid consilii capiendum, quæ moras non patiatur, vel quia res urget, vel quia anxietas animum discruciat.

721. Voluntas igitur ad errorem intellectum movet, quia vel ab uno vel ab altero horum motivorum allicitur ad judicium. Nihilominus, ut supra notatum est (715, 3°), hæc voluntatis motio locum habere nequit, nisi aliqua in intellectu confusio existat. Si igitur confusio nulla intellectum perturbet, si evidentia veritatis illi affulgeat, male affecta voluntas ante omnia ab illa attentionem divertit, conquirens studiose aliquid quo serenitatem illam obnubilare possit; quod ubi invenerit in eoque intellectum defixerit, tunc enimvero assensum extorquet. Et hi errores sunt omnium pessimi, quia non modo inordinatum erga aliquod objectum voluntatis amorem supponunt, sed etiam odium fugamque agnitæ veritatis includunt. Sed non semper ita errat humana mens, imo communiter non ita errat. Frequenter enim confusio mentis omnem voluntatis actum præcedit: eamque voluntas contemnit, quum vero amore objecti movetur, aut eam nullo modo attendit, aut studiose fovet ac retinet, præcavens diligenter ab iis considerandis, quæ confusionem dissipare possent.

ARTICULUS III.

* *Difficultates.*

722. Quæ objici possunt contra statutam de erroris origine doctrinam, ad hæc fere reducuntur :

Obj. I. Multi errorus sunt dicendi necessarii, ut ex. gr. 1° Illi in quos inducimur per testimonium de cujus falsitate nulla suspicio occurrit, in quo tamen falsitas est.

2° Generatim errores omnes qui versantur circa ejusmodi propositiones, de quibus si quis dubitaret, ut stultus haberetur, quibus tamen potest falsitas subesse.

Resp. *Nego* errorem ullum necessarium esse, saltem physice (712, 2°).

Ad 1m *Nego* errores istos esse necessarios. Non enim est evidens testimonii cum veritate connexio ex hoc solum, quod nulla suspicio oboriatur de opposito (408, 6°). Igitur assensus est semper liber, non minus quum est definitivus, et firmior quam testimonii auctoritas exigat, quam quum est opinativus et prudens, et solum materialiter erroneus.

Ad 2m eadem esto responsio. Quanquam enim merito haberetur ut stultus, qui in omnibus evidentiam requireret, quia sibi præcideret operandi possibilitatem, nihilominus ex æquo verum est, ea omnia quibus potest falsitas subesse, evidentia destitui, adeoque non posse per se assensum mentis extorquere. In his igitur satis est, si ab errore formali caveamus (713).

723. Obj. II. Multi errores sunt plane ab omni influxu voluntatis exempti, ut v. gr. errores qui contingunt in numerorum supputatione, ex eo quod, me prorsus inadvertente, una numeralis nota pro alia e manu et calamo elebatur, v. gr. 9 pro 8.

Resp. *Dist.:* Errores mentis *nego;* errores phantasiæ aut manus, *subd.:* remote et indirecte et semper, *nego;* proxime et directe, *trans.*

Quoad exemplum animadverte, errorem mentis non contingere, quum manus unam notam scribit pro altera, sed in supputationis fine, quum judicas summam v. gr. vel differentiam quæsitam esse eam quam invenisti. Jam in hoc judicio subauditur semper conditio hæc: nisi lapsus aliquis manus scribentis, ac phantasiæ suggerentis obvenerit. Qua inclusa conditione judicium prudens est, et error mere materialis (713). Si vero, conditione illa exclusa, absolutum

quis judicium ponat, error erit formalis, sed simul voluntarius manifeste; non enim est evidens ei qui judicat, aberrationem omnem abfuisse; imo evidens est potuisse obrepere, vel ex eo quod ita frequenter accidit.

724. Ille vero error manus aut phantasiæ, quanquam de eo nobis quæstio non sit, tamen ipse quoque aliquo modo voluntarius dicendus est, remote saltem et indirecte. Etenim ad aberrationem illam in scriptione duo concurrerunt : 1° inadvertentia seu attentionis interruptio, ut difficultas supponit, et supponendem est; 2° imaginatio, quæ ex occulta quadam associatione cum præcedentibus phantasmatibus, notam suggessit diversam ab ea quam intelligentia attendens dictasset. Jam hæc attentionis interruptio certe voluntaria fuit, quanquam facile largiar et moraliter fuisse inevitabilem (712, 2°), et quandoque fortasse non liberam.

725. Obj. III. Falsitas quandoque potest proponi intellectui ut evidens veritas, ac proinde error potest esse necessarius.

Id autem contingit ex invincibili ignorantia.

Nam 1° quædam propositiones evidentes sunt veræ sub quadam conditione, et falsæ sine illa. Atqui potest fieri, ut invincibiliter ignoremus sublatam esse conditionem. In hoc ergo casu judicium nobis evidens, erit falsum.

2° V. g. ei cui per miraculum se exhibeat spiritus angelicus sub sensibili figura,si miraculum ignoret, evidens erit hominem ipsi esse præsentem.

3° Simili quodam modo vulgus errat circa solis motum; invincibiliter enim ignorat terram moveri.

4° Idem dicito de omnibus illusionibus opticis, præsertim ante experientiam, qua illas corrigere discimus ; v. gr. quum primo pastor cernit pedum sub aqua curvari.

726. Resp. *Neg. ant. cons.* et *quod ad probandum antecedens generatim dicitur :* ignorantiam invincibilem posse falsitati evidentiam veritatis tribuere.

Ad 1m *Dist. maj. :* Propositiones ejusmodi sunt evidentes inclusa et attenta conditione illa, *conc.;* sunt evidentes ea conditione non inclusa aut non attenta, *nego;* et *concessa*

min., *dist. cons.* : Judicium erit falsum, si in judicio includatur adhuc conditio, *nego;* si non includatur, *conc.* Errabimus nempe, quia confundemus conditionalem propositionem evidentem cum categorica et non evidenti (715, 3°). Quando autem ignorantia est invincibilis, conditio sub qua judicium verum est, in judicio semper includitur.

Ad 2^m^ *Dist.* : Erit evidens hypothetice, *conc.*; absolute, *nego.*

Propositio evidens in hoc casu et similibus hæc est : *Hoc quod video est homo, si in hoc casu physica lex exceptionem non patitur.* Physica enim certitudo atque evidentia in singularibus casibus semper hanc habet implicitam conditionem, ex rei natura (408, 5°; 481, 3°).

Ad 3^m^ similis esto responsio. Evidens absolute esset solem moveri, si evidens esset non moveri terram. Atqui hoc evidens non est. Non enim perinde est quod non deprehendam telluris motum, illumque invincibiliter ignorem, et quod evidens mihi sit oppositum (499, 4°).

Igitur si categorice judico non moveri terram, ac per consequens moveri solem, affirmabo quæ evidentia non sunt. *Concedo* nihilominus errorem hunc moraliter necessarium esse.

Ad 4^m^ Quæcunque sit optica illusio, quæcunque ignorantia, nulli esse potest evidens rem esse semper ut apparet. Quomodo enim aut unde id evidens foret ? Quicunque igitur subsequatur error, id certe non determinatur ab evidentia. Cæterum negari quoque posset, in pluribus hujusmodi illusionibus, etiam quum eæ primo se offerunt, aut judicium proferri, aut invincibilem ignorantiam vulgo haberi. Videmus enim homines in his casibus, quotiescunque possunt, statim alios adhibere sensus, ut veritatem deprehendant ; id quod indicio est eos de veritate phænomeni dubitare (498). Ita qui pedum in lacu curvatum primo videt, admiratur, eumque statim extollit, curiose aspicit et tangit.

727. Ex dictis hujusque colliges

1° Errores mentis formales nunquam esse invincibiles, saltem physice.

2° Errores mentis materiales posse quandoque esse invincibiles vel moraliter, vel etiam physice, imo quandoque etiam ethice, quum nempe opinio unice prudens erronea est.

3° Multo magis errores alterius potentiæ, v. gr. phantasiæ aut virtutis locomotivæ invincibiles esse posse.

CAPUT III.

DE RATIONIS HUMANÆ LIMITIBUS.

ARTICULUS I.

De veritatibus supra rationem.

728. Superest ad hujus tractationis, ac totius adeo logicæ complementum, ut de rationis humanæ limitibus, ac de extensione propemodum quam evidentia habere potest, aliquid disseramus. Ad recte namque judicandum non minimum confert, ut scias intra quos terminos judicium tibi ferre liceat ; quemadmodum ad jus ex æquitate dicendum, jurisdictionis acceptæ fines nosse necesse est. Porro, si rationalistas (436) audias, nulli sunt humano intellectui præfiniti limites, sed quantum intelligibilium patet ambitus, tantum intelligentiæ nostræ virtus atque perfectibilitas extenditur; ita ut nulla veritas sit ipsi inaccessibilis, nulla ad quam indefinito provecta progressu pertingere aliquando non debeat. Hanc assertionem vere intolerandam plane refutabit sequens.

Propositio I. *Fatendum est veritates quasdam esse, quæ absolute et per se rationis humanæ captum excedunt.*

Nota 1° hæc dici de humana ratione secundum se spectata, non tantum relative ad diversam, quam in individuis habet, capacitatem et evolutionem.

2° Ideo veritatem aliquam supra rationem esse, quod non possit intellectus prædicati quod rei convenit, ideam habere per se, aut certe quod non possit convenientiam aut discrepantiam inter rem et prædicatum illi conveniens aut non conveniens apprehendere.

3° Veritatem aliquam dici posse supra rationem

a) absolute, et secundum quid. Absolute est supra rationem ea veritas, quam mediis naturalibus assequi nullo modo possumus. Secundum quid illa, quam mediis iisdem non possumus cum certitudine aut cum perfectione cognoscere; ut v. gr. quædam futura libera, vel rerum essentiæ physicæ.

b) per se, et per accidens. Mentis humanæ vires per se illa excedunt, quibus cognoscendis hæ vires ex sese impares sunt. Per accidens, quæ cognosci nequeunt propter difficultates virium exercitium præpedientes; ut est v. gr. numerus stellarum.

729. Probatur propositio.

1° Intellectus humanus evidenter finitus est, ut qui contingens est, et successive perfectibilis, et ad se perficiendum tot adminiculis egens. Quis autem existimaverit, finitum intellectum parem esse iis omnibus cognoscendis, quæ intellectus infinitus intelligit? Etenim dici nequit intellectum infinitum a finito differre duntaxat quoad modum cognoscendi, non vero etiam quoad possibilium cognitionum amplitudinem. Si enim inter intellectus finitos ejusdem speciei, quorum differentiæ sunt accidentales et distantia finita, non solum invenitur discrimen quoad celeritatem aut perfectionem cognitionis, sed etiam quoad numerum cognitionum possibilium; multo magis hoc quoque discrimen haberi debet inter intellectum finitum et infinitum, quia ipsa differunt essentia, et infinite ab invicem distant.

Concludendum ergo, mentem infinitam cognoscere plurima, quæ sunt ultra humanæ cognitionis limites, hominique naturaliter impervia.

2° Multæ certe veritates, quæ ad divinam naturam pertinent, humani intellectus vires exsuperant.

Nam si quis alicujus rei essentiam non cognoscit intuitive per experientiam, aut cognitione argumentativa quæ intuitivæ æquivaleat, is multa quæ ad eam rem pertinent, ignoret necesse est. Essentia enim est principium, ex quo proprietates deducuntur. Ut si quis ideam colorum experimentalem non haberet, is non alia posset de coloribus cognoscere, nisi quæ ex ideis indeterminatis entis, qualitatis,

et aliis hujusmodi, atque ex proportionibus quibusdam cum aliis sensationibus deducere licet; si tamen cognosceret ex aliorum dicto colores esse.

Jam Dei essentiam humana mens naturalibus viribus nec intuetur, nec intueri potest. Neque potest ex ideis rerum cæterarum ideam essentiæ divinæ acquirere intuitivæ æquivalentem.

Idea enim intuitivæ æquivalens constare debet elementis abstractis a rebus, quæ cum objecto quod repræsentare nobis volumus, communi saltem genere contineantur. At res finitæ quos cognoscimus, ad talem Dei ideam nos evehere non possunt. Distant enim ab infinito infinite, nec genere cum illo communi continentur. Ex his itaque cognoscere Deum possumus, solummodo ut est prima omnium causa: nempe quod ipse est, quod non est ab alio, et quod perfectiones quæ in rebus finitis elucent, supereminenter continet. Et hæ quidem cognitiones rationis humanæ vires non superant: sed Deum ut est in se, et quæcunque divinæ essentiæ intima sunt, ab humana mente cognosci æque repugnat, ac cognitionem colorum quam visio suppeditat, ab eo haberi qui cæcus sit natus.

3° Cæterum mirari satis non possum, esse homines, qui negent esse aliquid humanæ rationi impervium, cum tam multa sint in ipsis rebus naturalibus, quæ mirari utique possumus et experimento cognoscere, at quorum essentias, causas, originem plane ignoramus. Quis enim corporum diversorum, aut virium quibus illa pollent, intimam naturam unquam rimatus est? quid est attractio seu potius attractiones tam variæ molecularum et corporum? quid extensio, quid impenetrabilitas, quid motus, quid vegetatio, aut quid animalis vitæ mysterium? Et si te ipsum introspicias, explica, si potes, quomodo sensationes gignantur, quomodo illas phantasia reproducat, quomodo anima corpori uniatur, aut in quo sita sit diversitas modificationum quas in se illa inducit quum cogitat, judicat, attendit, reflectit, vult. Admirande Creator et ineffabilis! Mysteriis undequaque circumdamur, ignorantiæ caligine pene obruimur; et erit adhuc qui in Te putet nihil sibi inexploratum esse?

730. Propositio II. *Quæ sunt supra rationem, nisi per summum nefas, dici nequeunt contra rationem esse.*

Etenim supra rationem est ea propositio, inter cujus terminos, nec convenientiam, nec discrepantiam, ratio suis relicta viribus deprehendere sufficit. Contra rationem est ea propositio, quæ evidenti veritati opponitur, nempe quæ in terminis quibus constat, vel absolute vel hypothetice, vel mediate vel immediate contradictionem aliquam manifestat. Jam quis non videat, quantum inter se hæc duo differant: *non posse cognosci* et *contradictionem includere?* Ergo quæ sunt supra rationem, non sunt hoc ipso profecto contra rationem: solummodo *non sunt secundum rationem*, quia quemadmodum ratione cognosci nequeunt, ita cum principiis quibus ratio regitur, aut cum iis quæ per media naturalia ratio cognoscit, connexionem necessariam nobis non manifestant.

731. Propositio III. *Veritates supra rationem possunt esse materia doctrinæ, quæ a superiore intelligentia aut a revelatione divina procedat.*

Non est hic quæstio, utrum possit superior intelligentia aut Deus immediate aliquam homines docere veritatem. Prima enim quæstio parum hoc loco utilitatis haberet, alteram autem vel proponere ineptum est, saltem in dubitantis modum. Unice illud quærimus, an veritates quæ rationis captum superant, proponi hominibus per superiorem doctrinam possint. Si enim homines has veritates intelligere nequeunt, inutile videtur eas ipsis proponi.

732. Respondeo, extra omnem dubitationem esse, illas quoque veritates quæ humani intellectus vires absolute et per se exsuperant, posse hominibus a Deo proponi. Nec obstat non posse hominem, etiamsi ejusmodi enuntiationes ipsi proponantur, prædicati propriam ideam habere, aut prædicati cum subjecto relationem percipere.

Nam quod ad primum spectat, etiamsi homo nequeat in præsenti suarum facultatum statu, ideam habere prædicati intuitivam aut intuitivæ æquivalentem, potest nihilominus divino edoctus magisterio, formare sibi rei conceptum ex

ideis indeterminatis atque ex aliqua cum rebus quas cognoscit analogia, qui veritati proportione quadam respondeat; ad eum fere modum, quo cæcus colorum et eorum quæ ad visionem pertinent, notionem aliquam analogicam ex aliorum dictis formare sibi potest.

Quoad alterum vero; ex eo quod impar sit homo intrinsecæ prædicati cum subjecto convenientiæ percipiendæ, id solum sequitur, non posse eum cognoscere *cur res ita sit*. At si per divinam revelationem ei res manifestetur, cognoscet *rem ita esse;* ad quam cognitionem sufficit motivum extrinsecum.

733. Corrolaria. Intelliges ex dictis: 1° quam sit falsum cartesianum principium (690), si sub exclusiva forma ita proponatur: *Id omne ac solum quod clare et distincte percipimus, certum nobis est.* Ut enim alia omittam (1), revelata divinitus mysteria nec distincte nec clare percipimus, et tamen sunt nobis certissima. Verum nihilominus est, non ita principium hoc fuisse a Cartesio propositum.

2° Veritatem a Deo revelatam etsi supra rationem sit, non posse unquam alicui propositioni metaphysice certæ esse repugnantem. Posse tamen opponi propositionibus physice certis, quia ex divinæ omnipotentiæ virtute potest his aliquando derogari.

3° Objectiones omnes contra revelatum quodcunque mysterium satis confutari, si ostendatur nullam in ipso contradictionem evidentem iis demonstrari.

(1) Cartesianæ doctrinæ pericula jam a suo tempore animadverterat Bossuet, quum ita scripsit : « De ces mêmes principes mal entendus un autre inconvénient « terrible gagne sensiblement les esprits, car, sous prétexte qu'il ne faut admettre « que ce qu'on entend clairement (ce qui réduit à certaines bornes, est très « véritable), chacun se donne la liberté de dire : j'entends ceci et je n'entends pas « cela : et sur ce seul fondement on approuve et on rejette tout ce qu'on veut : « sans songer, qu'outre nos idées claires et distinctes, il y en a de confuses et de « générales, qui ne laissent pas d'enfermer des vérités si essentielles, qu'on ren- « verserait tout en les niant. Il s'introduit sous ce prétexte une liberté de juger « qui fait que, sans égard à la tradition, on avance témérairement tout ce qu'on « pense. » *(Lettre au P. Lami)*

ARTICULUS II.

Difficultates.

734. Objici potest I. nullas esse posse veritates supra intellectus humani vires. Nam 1° veritas est intellectus objectum; ergo quidquid verum est, potest esse intellectus objectum; 2° quemadmodum quidquid bonum est, potest esse objectum voluntatis.

Resp. *Neg. ant.*: Ad 1m *Dist. ant.* Nempe id ratione cujus intellectus assensum adhibet, *conc.*; hoc sensu, quod omne enuntiabile quod verum sit, possit intelligi a quocunque intellectu, *nego*. Hinc *nego cons.* et *consequentiam.*

Quum de propositionibus loquimur, assertio illa: *objectum intellectus est veritas*, intelligenda est de ipsa ratione veritatis quæ est in enuntiabilibus, quæque est objectum formale, ut aiunt *per quod*, videlicet ratione cujus intellectus enuntiabilibus assensum præbet. Sed ad hoc ut ratione veritatis præbeatur assensus, necesse est ut enuntiabile intellectui proponatur, atque intellectus ex aliquo motivo ejus veritatem agnoscat: quæ duo in veritatibus supra rationem locum non habent.

Ad 2m *Dist.* Si ipsi proponatur ut bonum, *conc.*; secus, *nego*. Non enim voluntas fertur in ignotum, aut in id in quo non apparet boni ratio. Ita et intellectus non fertur assensu in id quod verum est, nisi id ipsi proponatur, et verum ab ipso intelligatur.

735. Obj. II Baylius. Si quid supra rationem foret, hoc ipso contra rationem esset: quod enim supra rationem est, non est rationi conforme.

Resp. *Neg. ant.* Ad prob. *Dist.*: Quod supra rationem est, non est rationi conforme *negative*, i. e. quatenus non iis continetur, quorum veritatem ratio per naturalia media cognoscit, *conc.*; *positive*, i. e. quatenus iis contineatur, quorum falsitatem ratio cognoscit. *nego*. Vide superius dicta (730).

736. Obj. III. Mysteriis hujusmodi nunquam potest assensus adhiberi.

Nam 1° homo non debet assensum præbere, nisi iis propo-

sitionibus quas ratio suadet veras esse. Assensus enim rationabilis esse debet. Sed nequit ratio suadere veritatem eorum quæ sunt supra rationem.

2° Nec possunt ista dici a Deo revelata. Deus enim quem adoro, inquit Rousseau, tenebrarum Deus non est, nec intellectum mihi largitus est ut eo non uterer. Injuriam ergo facit rationis auctori quicunque dicit, rationem subjiciendam esse.

Resp. *Neg. ant.* Ad 1m *Dist. maj.* : Quas ratio suadet veras esse per motiva sive instrinseca, sive extrinseca, *conc.;* per motiva solum intrinseca, *nego.*

Dist.min.: Per motiva intrinseca, *conc.;* per extrinseca, *subd.;* si constet de revelatione divina, *nego*; secus *trans.* Si enim de revelatione divina constet, jam ratio perspicit, non posse id quod proponitur verum non esse, proinde irrationabile plane esset, assensum negare aut suspendere.

737. Ad 2um *Nego.* Ad argumentum quod subditur. *Dist.* 1r *partem ant.:* Quatenus est summe intelligibilis in se, *conc.;* quatenus sit ex toto intelligibilis a nobis, *nego.* Utique Deus est lux, sed lux immensa et infinita: tua autem pupilla, o miser, limitata est et infirma: idcirco immensam infinitamque lucem complecti non potest. Imo si in illa pervicacius defigi velit, eamque curiosius, quam par est, scrutari, excæcabitur omnino ac deficiet.

Dist. 2m *partem ant.:* Deus non est mihi largitus intellectum, ut eo non uterer in iis perscrutandis quæ illi pervia sunt, *conc.;* in iis quæ sunt ipsi impervia, *subd.;* non est mihi largitus intellectum, ut eo non uterer ad inquirendas rationes intrinsecas, *omitto;* ad credendum si revelentur, *conc.* Hic enim est usus legitimus intellectus in iis quæ sunt supra ejus vires, ut postquam de revelatione constet, inclinetur a voluntate ad assensum. Id tamen non impedit, quominus possit se convertere ad ea ipsa pro suo modulo illustranda et fidei scientiam constituendam.

Postremo *dist. cons.* Si subjiciatur ratio præjudiciis, erroribus et dubiis imprudentibus, *conc.;* si subjiciatur auctoritati divinæ, *nego.* Ab eo utique injuria magna irrogatur rationis auctori, qui rationem propriam illi subjicere detre-

ctat, suamque rationem intelligentiæ infinitæ parem facit.

738. Obj. IV. Cæca hæc fides mysteriis adhibita rationi prorsus contraria est, quod patet

1° ex difficultate quam experiuntur homines, in mysteriis admittendis;

2° ex eo quod hæc fides rationem enervat, impedit, ac timidam facit.

Resp. *Dist. ant.:* Si mysteria extrinsecis argumentis non satis comprobentur, *trans.; secus, nego.*

Ad 1m *Nego.* Hæc enim difficultas vel consideratur ut est in intellectu, vel ut est in voluntate. In intellectu difficultas hæc tota est in eo, quod ipse per se assentiri nequit iis, quæ ex motivis intrinsecis non sunt illi evidentia. Sed si horum credibilitas sit illi evidens, non est contra rationem, ut a voluntate ad assensum inclinetur; imo hoc est rationi maxime consentaneum.

Si vero consideretur difficultas quam experitur voluntas in assensu imperando, hæc sane difficultas, quum res est evidenter credibilis, non aliunde oriri potest, quam ab animi elatione aut ab aliqua alia inordinata cupiditate: non est ergo rationi contrarium ut hujusmodi difficultas superetur, sed imo hoc a ratione exigitur.

Ad 2m *Nego.* Non enim fides Deo adhibita rationem enervat, sed corroborat et elevat; non impedit, sed tutatur ac dirigit; nec facit timidam, sed reddit cautiorem, ut et de iis quæ supra se sunt, temere non judicet, et ea quæ humanæ subsunt investigationi, accuratius expendat.

ARTICULUS III.

* *Utrum aut quo sensu ratio dici possit independens.*

739. Quoniam rationalistæ, dum christianæ religionis mysteria ac divinæ revelationis auctoritatem impugnant, nihil frequentius in ore habent quam rationis independentiam; juverit expendere paulisper, utrum captiosa hac atque ancipiti loquendi ratione aliquid quod rationabile sit, et intra quos limites significetur.

PROPOSITIO IV. *Ratio humana nullo modo independens dici potest.*

In primis, si verba ut sonant accipiantur locutio hæc falsam æstimationem inducit, et rejicienda plane est. Ratio enim per se, ut quæ potentia est non libera sed necessaria, in omnibus prorsus actibus suis dependens est, aut ab objecto quod illam determinat, aut a voluntate quæ illam applicat ad rerum considerationem vel distrahit, inclinat ad assensum vel removet (691, seq. 712). Ratio igitur per se nulla potitur independentia. Sed quoniam actus quidam rationis voluntati subjiciuntur, cum voluntas libera sit, possunt actus quoque illi in sua causa extrinseca liberi esse. Quæri igitur debet, non utrum ratio sit independens, sed utrum voluntas in actibus rationis imperandis independens existat.

740. Quæstio ita proposita, fere soluta est, aut certe difficultatem vix patitur, cum a præcipua ambiguitate qua laborabat, liberata sit Ut plene solvatur, notandum 1° independentiam voluntatis in actibus inferiorum potentiarum imperandis, triplicem considerari posse; aliam *a coactione*, nempe a vi externa quæ adigat voluntatem ad actum imperandum; aliam *a necessitate*, quæ intrinsece voluntatem determinet ad unum; aliam *ab obligatione*, videlicet quia lex honestatis non præcipit voluntati ut operetur vel secus. Hæc dicitur libertas *moralis*.

Notandum 2° præter firmum assensum, quem quum agitur de veritatibus supra rationem, atque evidenter credibilibus, voluntas intellectui imperare et potest et debet, ut in præcedente articulo dictum est, plures esse actus quos voluntas intellectui imperare potest. Hi autem sunt *a*) dubium, *b*) attentio, reflexio, inquisitio, discussio, *c*) opinio.

Notandum 3° aliud esse independentiam voluntatis in imperandis internis actibus intellectus; aliud independentiam in iis manifestandis, et juxta receptas opiniones operandi.

Hæc omnia perperam confundi solent a rationalistis, quum hac de re disputant.

741. Jam si de ipsis actibus intellectus loquamur, nulli ambiguum est, voluntatem independentem esse *a coactione*; independentem quoque esse *a necessitate* assensus, quoad enuntiabilia non evidentia, et in multis etiam quoad eviden-

tia, ut in primo hujus libri capite dictum est (692, seq.). Sed libertas *ab obligatione morali* multo angustioribus coarctatur limitibus.

742. Nam 1° si de dubio loquamur, inhonestum est de veritatibus aut in se evidentibus, aut quæ demonstratæ sint evidenter credibiles, dubitare velle; qui enim hoc vellet, imprudentissime ageret, et veritati aperte rebellaret. E contrario, quum propositio inevidens est, dubium præcipitur ante expensa motiva, et tamdiu præcipitur, quamdiu opinari prudens non sit. Postea vero quam opinari datur, dubium erit moraliter liberum, si prudentia aut aliqua alia virtus non præcipiat, ut aliquam opinionem sectemur. Vides igitur moralem voluntatis in dubio imperando libertatem vix aliquando haberi.

743. 2° Attentio et reflexio præcipiuntur ante judicium, præsertim si de re paulo graviori judicare velimus. Obligamur pariter ad inquirendam veritatem pluribus in casibus, Discussio autem vel est dubitativa vel confirmativa. Illa ex dubio procedit, et reducitur ad veritatis inquisitionem; hæc oritur ex eo quod veritatis jam nobis certæ evidentiam distinctam efficere, aut cæteris communicare cupimus, et hoc examen ad scientiæ inquisitionem revocatur. Dubitativum porro examen irrationabile est, adeoque illicitum, quum veritatis seu credibilitatis evidentia nobis affulsit; in his solum examen confirmativum licitum est.

Totà igitur libertas moralis, quantum ad hosce actus pertinet, huc reducitur, quod quum veritatem assequi non tenemur, in potestate nostra sit, ut illam inquiramus vel secus; quodque ad scientificam cognitionem comparandam non obligemur.

744. Tandem 3° quænam est in opinando libertas moralis? In primus opinio omnis, sive ex uno sive ex altero capite imprudens (400), mala est et irrationabilis. Si vero ex duabus probabilibus (400) sententiis, altera nobis videatur altera probabilior, anne liberum est quamcunque sequi? Aliter hic loquendum si sententia speculativa sit, aliter si practica. Si sententia speculativa est, tunc enimvero et veritatis amor et

prudentia requirunt ut eam sequamur, quæ probabilior nobis videtur. Si vero sententia practica est, non est revera attendenda major aut minor sententiarum probabilitas, sed norma illa, quam certa quædam principia ad recte in dubiis agendum suppeditant.

745. Sed de his philosophi morales ac theologi decernant. Hæc ideo attuli, ut pateret opinandi libertatem moralem philosopho vix esse ullam. Neque obest commune dictum: *in dubiis libertas*. Non enim hoc effatum de libertate opinandi est, sed de libertate manifestandi receptas opiniones, et quidem non de libertate morali, sed de libertate *a coactione*. Æquum enim est, ut in materiis vere dubiis et controversis, sinamus quemcunque sequi opinionem illam, quæ probabilior ipsi videatur. Utrum autem et intra quos limites honestum sit, aut civili societati utile, ut opiniones certo erroneæ vulgari sinantur, hoc scientia moralis et politica, et nostrorum præsertim temporum experientia definiant. Sed si increduli et rationalistæ libertatem legalem aliquibus in regionibus obtinent, ut sine ullo impedimento errores suos manifestare, atque adeo veritates divinitus revelatas impugnare possint, ne, quæso, libertatem hanc cum ipsa opinandi libertate morali, rationabili, ac philosophica per summum nefas permisceant.

746. Quæ cum ita sint, quisque videt independentiam rationis, qua nostra gloriatur ætas, quoad rem ipsam nihil aliud quam magnam chimæram esse; quoad conceptum vero ideam quamdam esse ex confusione rerum diversissimarum et ex præcipuorum quibus homo astringitur, officiorum oblivione contemptuque exortam. Desinant homines sibi aliisque illudere: exleges non sumus, nullaque in re, neque in ordine physico, neque in ordine morali, soluti prorsus ac liberi vivimus; sed quemadmodum omnis nostra facultas, atque in primis ratio legibus physicis subjicitur, ita homo in earum usu legibus honestatis obstrigitur, atque potissimum in usu rationis.

EXPLICIT LOGICA.

INDEX
PRIMI VOLUMINIS.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I. De judicio ejusque signo.

CAPUT II. De propositionum partitionibus.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I. De ratiocinio ejusque expressione.

CAPUT II. De formulis generalibus syllogismi simplicis.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I. De veritatis criterio.

Bruxellis, typis H. Goemaere.

